

Printed at
the "VAVILLA" PRESS.
MADRAS.—1928.

శ్రీ రస్తు.

తైత్తిరీయోపనిషత్

అ వ తా రి కా.

శం.— యస్తా జ్ఞాతం జగత్సర్వం యస్మిన్నేవ (వి) (ప్ర) లీయతే,
 యేనేదం ధార్యతే చైవ తస్మై జ్ఞానాత్మనే నమః.
 యైరిమే గురుభిః శ్రార్వం పదవాక్యప్రమాణతః,
 వ్యాఖ్యాతా సుర్వవేదాంతా స్తాన్నిత్యం ప్రణవోఽస్మ్యహం.
 తైత్తిరీయకసారస్య మయాచార్యప్రసాదతః,
 విస్ఫుటార్థరచీనాం హి వ్యాఖ్యేయం సంప్రణీయతే.

నిత్యాన్యధిగతాని కర్తాణి ఉపాత్తదురితక్షయార్థాని కామ్యాని చ ఫలాగ్నినాం
 శ్రార్వస్మిన్నంశే, ఇదానీం కర్తౌపాదానహేతుపరిహారాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రస్తూయతే
 కర్తృహేతుః కామః స్యాత్ ప్రవర్తకత్వాత్. ప్రవృత్తిస్తి సతి కామే. ఆత్మకా

ఆ—యత్ప్రకాశసుఖాభిన్నం యన్తంత్రేణ ప్రకాశితమ్,

వివృతం బ్రహ్మణే త త్సామ్యమ దృశ్యం బ్రహ్మ నిర్భయమ్.

యజుర్వేదకాఖ్యాభేదం తైత్తిరీయోపనిషదం వ్యాచిఖ్యానుర్భగవాన్ భాష్య
 కారస్తత్ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణత్వేన తటస్థలక్షణేన మందమతీస్వీతి.
 సామాన్యేనోపలక్షితం సత్యజ్ఞానాదినా చ స్వరూపలక్షణేన విశేషతో వినిశ్చితం
 నమస్కారచ్ఛలేన సంక్షేపతో దర్శయతి. యస్తాజ్ఞాతమితి. నిమిత్తోపాదానయోః
 పంచమ్యాస్సాధారణ్యాదుభయవిభమసి హేతుత్వమిహ వివక్షితం. కార్యవిలయస్య
 ప్రకృతావేవ నియతత్వాత్ విశేషతః ప్రకృతిత్వమాహ. యస్మిన్నితి. కార్యసాధా
 రణత్వస్య నిమిత్తే ధర్మాదావపి ప్రసిద్ధత్వాత్. సాధారణకారణత్వమాహ (యేనేతి)
 జ్ఞానాత్మన ఇతి స్వరూపలక్షణసూచనం. ౧. గురుభిశ్చేద్యద్వాప్రాప్తావంతరంగసాధ
 నత్వం ఖ్యాతయితుం గురూప్రణీయతి. యైరితి. పదాని చ వాక్యాని చ ప్రమాణం
 చానుమానాది, తద్వివేచనేన వ్యాఖ్యాతా ఇతి. ౨. చిక్షీకం నిర్దిశతి. తైత్తిరీయకేతి.
 పుణ్యత్వస్య పదేభ్యవివ పదార్థస్మృతిసంభవాత్ పదస్తూరితపదా (కానాం) ర్థం సంస
 ర్గనైలవ వాక్యార్థత్వాత్ సూత్రకారణోపనిషత్తాత్పర్యస్య నిరూపితత్వాచ్చ పృథ్వి
 పృథగ్వ్యాఖ్యారంభ ఇత్యాశంకాహ. విస్ఫుటార్థేతి. మందమతీనాం స్వతవివ నిశ్చే

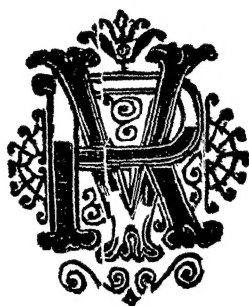
శ్రీ రస్తు
 శ్రీమదానందగిరిటీకాయుక్త శ్రీశంకరభాష్యేణ శ్రీరంగరామానుజ
 భాష్యేణ చ సహితం

తైత్తిరీయోపనిషత్ప్రశ్నత్రితయమ్

కథా

శ్రీవిద్యారణ్యభాష్య శ్రీరంగరామానుజభాష్యాభ్యాం
 సహితః నారాయణీయాఖ్యః

తైత్తిరీయోపనిషచ్ఛత్రుర్థప్రశ్నశ్చ

చెన్నపుర్యామ్:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్

ఇత్యేతైః ప్రకటికృతం.

1928.

All Rights Reserved.

మానాం హి కామాభావే స్వాత్మన్యవస్థానాత్ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఆత్మకామత్వే
చాత్మకామతా. ఆత్మా చ బ్రహ్మ, తద్విదో హి పరప్రాప్తిం వక్ష్యతి. అతోఽవిద్యాని
వృత్తే స్వాత్మన్యవస్థానం పరప్రాప్తిః. “అభయం ప్రతిష్ఠాం విద్వలే, ఏతమానందమయ
మాత్మానముపసంక్రామతీ” త్యాదిశ్రుతేః కామ్యప్రతిష్ఠిద్ధయారంభాత్ ఆరంభస్య
చ భోగేన క్షయాత్ నిత్యానుష్ఠానేన ప్రత్యవాయాభావాత్ ఆయత్నతవీవ స్వాత్మ
న్యవస్థానం మోక్షః. అనవా నిరతిశయాః శ్రీతేః స్వర్గశబ్దవాచ్యాః కర్తృహే
తుత్వాత్కర్తృభ్య ఏవ మోక్ష ఇతి చేన్న—కర్తృనేకత్వాత్. అనేకాని హ్యరంభఫలాన్య
నారంభఫలాని చ అనేకజన్మాంతరకృతాని విరుద్ధఫలాని కర్తృణి సంభవంతి. అతస్తేష్యనా
రంభఫలానామేకస్తిక్ జన్మన్యవభోగేన క్షయాసంభవాత్ శేషకర్తృనిమిత్తశరీరారంభో
పపత్తిః. కర్తృశేషపద్యావసిద్ధిశ్చ. ‘తద్య ఇహ రమణీయచరణాః, తతశ్చేషేణే’ త్యాది
పపదార్థస్తరణాసంభవాదుపనిషద్గతనిశ్చేషపదార్థానాం విశిష్యనిస్సంశయంజ్ఞానం యే
రోచయంతే తేషాముపకారాయేత్యర్థః. 3

కర్తృవిచారేణైవోపనిషదో గతార్థత్వాదుపనిషత్ప్రయోజనస్య నిశ్చేయసస్య
కర్తృభ్య ఏవ సంభవాత్ పృథగ్వ్యాఖ్యానమృగముక్త ఇత్యాశంకామపనేతుం
కర్తృకాండార్థమాహ.—నిత్యానీతి. అథాతో ధర్మజ్ఞానేతి జైమినీనా ధర్మగ్రహణేన
సిద్ధవస్తువిచారస్య పర్యుదస్తత్వాన్నోపనిషదో గతార్థత్వమిత్యర్థః. తాని చ ధర్మజ్ఞా
సంచితదురితక్షయార్థాని ‘ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి’ శ్రుతేః స నిశ్చేయసార్థాని. స
శేవలం జీవతోఽవశ్యం కర్తవ్యాని అధిగతాని ఫలాగ్నినాం కామ్యనిచ సతాన్యసి నిశ్చే
యసార్థాని ‘స్వర్గకామః పథకామ’ ఇత్యాదిపత్ ‘మోక్షకామోఽదః కుర్యాది’ త్య
శ్రవణాత్ అతస్సంసారవీవ కర్తృణాం ఫలమిత్యర్థః. కర్తృకాండార్థముక్త్యా తత్రావిచా
రితముపనిషదర్థమాహ—ఇదానీమితి. కర్తృణాముపాదానే అనుష్ఠానే యోహేతుఃతన్ని
వృత్త్యర్థం బ్రహ్మవిద్యా ఆస్తిక్ గ్రంథే ఆరభ్యతే అతస్సనిదానకర్మోద్దాలనార్థత్వాదు
పనిషదః కర్తృకాండవిరుద్ధత్వాన్నగతార్థత్వమిత్యర్థః. కర్తృశబ్దానామేతుర్ని యోగః తస్య
ప్రమాణసిద్ధత్వాన్న విద్యయా విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ. —కర్తృహేతురీతి, అన్య ఇదం
సాధనమిత్వే తావచ్ఛాస్తేణ బోధ్యతేయస్య యత్రాభిలాషః సతత్ర ప్రవర్తతే కామత
వీవ అతో స నియోగస్య ప్రవర్తకత్వసంభావనావీత్యభిప్రాయః, సతి కామే ప్రవృ
త్తిరీత్యన్వయః. ఉక్త కామాభావే స ప్రవృత్తిరీతి వ్యతిరేకమాహ. —అపేతి. అభిల
షిత విషయప్రాప్తిః కామనివృత్తాహేతుః సవిద్యా అతః కథం కర్తృహేతుపరిహారాయ
విద్యారంభ ఇత్యాశంక్యాహ. ఆత్మకామత్వే చేతి. కామితవిషయప్రాప్త్యా కామస్య
తాత్కాలికోపశమమాత్రం సతూచ్ఛేదః పునర్విషయాకంక్షాదిదర్శనాత్ ఆత్మ(త్వ)
కామ (తా(నా) పి సిరంతుకా ఆత్మైవ వస్తునాన్యత్వతోఽస్తీత్యేవం రూపా. ఆత్మకామ

శ్రుతిస్మృతిశతేభ్యః ఇష్టానిష్టఫలానామారభానాం తయార్థాని నిత్యానీతి చేన్మ—
 ఆకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ ప్రత్యవాయశబ్దోహ్యనిష్టవిషయః నిత్యాకరణవిమిత్తస్య
 ప్రత్యవాయస్య దుఃఖిరూపస్యాగామినః పరిహారార్థాని నిత్యానీత్యభ్యుపగమాత్ నానా
 రబ్ధఫలకర్తృతయార్థాని యది నామానారబ్ధకర్తృతయార్థాని నిత్యాని కర్తాణి తథాప్య
 శుద్ధమేవ త్వవయేయః స శుద్ధం విరోధాభావాత్. సహిష్టఫలస్య కర్తృణశ్చ
 ధర్మపత్వాత్ నిత్యైర్విరోధ ఉపపద్యతే శుద్ధాశుద్ధయోర్ని విరోధో యుక్తః స
 చ కర్తృహేతునాం కామానాం జ్ఞానాభావే నివృత్త్యసంభవదశేషకర్తృతయోప
 త్యేసతి భవతి కామితేచ్ఛాభావాత్ ఆత్మనోహ్యద్వయానందరూపమజానన్మేవ వృతి
 రిక్తం విషయం పశ్యత్ కామయతే తతః కామస్యాత్వావిద్యామూలత్వాదాత్మ
 విద్యైవ తస్మిన్ప్రతిహేతురిత్యర్థః. భవత్వాత్తవిద్యా కామవిరోధినీ కర్తృహేతుపరిహ
 రాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రస్తూయతే ఇతి కథముక్తం తత్రాహ—ఆత్మేతి. ఆనందమయం
 పరమాత్మనమాదాయ శ్రుతిరుదాహృతా. ఏవం తావత్కర్తృకాండేనాగతార్థ
 త్వాత్ కర్తృభ్యైఃసంభాష్యమానవిశ్రేయసప్రయోజనత్వాచోపనిషదో వ్యాఖ్యా
 రంభం సంభాష్య పునరనారమ్భవాదినోఽభిప్రాయమాద్యావయతి —కామ్యప్రతిషిద్ధ
 యోరితి. ఆత్మంతికాగామిశరీరానత్వాదే స్వరూపావస్థానం నిశ్రేయసం శరీరాను
 త్వాదశ్చ హేత్వభావాదేవ నేత్యుతి. కిం జ్ఞానార్థోపనిషదారంభేనేత్యర్థః. మతాంతర
 మాహ—అగ్రేతి యదేవ స్వర్గసాధనం జ్యోతిష్టోమాది తదేవ మోక్షసాధనం. సర
 తిశయస్త్రీలేక స్వర్గపదార్థస్య మోక్షాదన్యత్రాసంభవాత్ సతి శరీరే క్షేకావశ్యంభావా
 దిత్యర్థః. ఏకభవికపక్షమాద్యం మతం ప్రత్యాఖ్యాతి—నేత్యాదిచా యద్యపి వర్తమానే
 దేహే కామ్యం ప్రతిషిద్ధం చ నారభేత ముముక్షుః తథాపి సఞ్చితస్యానేకస్య సమ్మ
 వాదేత్వభావోఽసిద్ధిత్యర్థః. ప్రాయేణానభివ్యక్తాని సర్వాణ్యేన కర్తాణి సమ్భూయ
 ఏకం శరీరమారంభంతే తత్ర సర్వేషామపభోగేన త్వవితత్వాత్ సఞ్చితం కర్తృవనా
 స్తీతి శక్త్యానిరాకరణాయోక్తం విరుద్ధఫలానీతి స్వర్గసరకఫలానాం జ్యోతిష్టోమబ్రహ్మ
 హత్యాదీనామేకస్తిక్ దేహే భోగేన తయూసమ్మవాత్ ప్రాయేణాస్య సర్వాభి
 వ్యంజకత్వే ప్రమాణాభావాద్భలవతా ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్యావస్థానం సమ్మవతీత్యర్థః
 సంభావనామాత్రమేతత్ నాత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాశక్త్యాహ -కర్తృశేషేతి. ప్రేత్యస్మ
 (కం) కర్తానుభూయ తతః శేషేణ జన్త ప్రతిపద్యత ఇతి స్వర్గాదవరోహతాం కర్తృ
 శేషం దర్శయతీత్యర్థః. సఞ్చితకర్తృసద్భావమంగీకృత్య దేహంతరారంభో న భవిష్య
 తీత్యాహ—ఇష్టేతి. ఏతద్భవతాం సిద్ధాంతవిరుద్ధమిత్యాహ—నేతి. ముముక్షుణాఽనష్టి
 తస్యైత్యాదేః సంచితకర్తృతయార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి నాభిమతసిద్ధిరీత్యాహ -యదినా

పత్రిః అనాత్మవిదో హి కామాః అనాత్మఫలవిషయత్వాత్ స్వాత్మని చ కామానువ
 పత్రిః నిత్యప్రాప్తత్వాత్ స్వయం చాత్మా వరం బ్రహ్మాత్మ్యుక్తం నిత్యానాం చాకరణ
 మభావః తతః ప్రత్యవాయాను (పప) త్న)త్తిరితి. అతః త్వాన్వోపచితదురితేభ్యః
 ప్రాప్త్యమాణాయాః ప్రత్యవాయక్రియాయాః నిత్యాకరణం లక్షణమితి అమర్వన్వి
 హితం కర్తేతి హి శతుర్నానువపత్రిః అన్యథా హ్యభావాద్భావోత్పత్తిరితి సర్వప్ర
 మాణ్యాతోప ఇతి ఆతోఽయత్నతస్సాత్మన్యవస్థాన మిత్యనువపన్నం. యచ్ఛక్తం
 నిరతిశయస్త్రితేస్సర్వశబ్దవాచ్యాయాః కర్తృనిమిత్తత్వాత్కర్తారబ్ధినివ మోక్ష ఇతి
 తన్న-నిత్యత్వాద్దోషస్య. న హి నిత్యం కించిదారభ్యలే లోకే, యదారబ్ధం తదనిత్య
 మేతి యచ్ఛక్తం 'ముముక్షుః కామ్యాని వర్జయేది'తి తదవ్యసతి విచేకబలే దుర్బుటం.
 సతి మూలాజ్ఞానే కామోద్భవస్య దుర్నివారత్వాదిత్యాహ..నచ కర్తృహేతునామితి.
 నను కామో నాజ్ఞానమూలః ఆత్మవిదామపి కామదిర్భవాదిత్యతఆహ..(స్వాత్మనిచేతి.
 సర్వమాత్మేతి వశ్యతాం తత్త్వతో విషయాభావాదేవ కామానువపత్రిః (రస(ఆశ) నాది
 ప్రవృత్తినిమిత్తం తు కామాభాసనివ వాస్తవాభినివేశాభావాదిత్యర్థః. లేమమర్పిరాది
 మార్గేణ బ్రహ్మప్రాప్తే కామనాఽస్తీతి నాశంకనీయమిత్యాహ —స్వయంఽతి.
 యచ్ఛక్త'మకరణనిమిత్తప్రత్యవాయపరిహారాధాని నిత్యానీ'తి తత్రాహ..నిత్యానాం.
 చేతి. ఆగామి దుఃఖం ప్రత్యవాయఉచ్యతే తస్య భావరూపస్య నాభావో నిమిత్తం.
 'పాపక పాపేనే'తి శ్రుతే నిషిద్ధాచరణనిమిత్తత్వాద్దుఃఖస్యేత్యర్థః. 'అమర్వన్విహితం
 కర్తృనిదితం చ సమాచరన్, ప్రసజ్జంశ్చేంద్రియార్థేషు సరః వతనమృచ్ఛతీ'తి శత్రు
 ప్రత్యయాదకరణస్యాపి ప్రత్యవాయసిమిత్తత్వమవగత మిత్యాశక్యాహ..అతః
 త్వాన్వోతి. యది యథావస్థిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానచభవిష్యత్ తదా సంచితదురితక్ష
 యోఽభవిష్యత్. నచాయం విహితమకర్షీదిత్యతః ప్రత్యవాయా భవిష్యతీతి శబ్దైర్ల
 క్యతే యథా 'విచికిత్సన్ శ్రోత్రియ ఇతి. తతః శత్రుప్రత్యయస్యాన్యథా (పుష్పప)
 పుష్ప) స్వత్వాన్నతద్బూదకరణే హేతుత్వమవగతుం శక్యత ఇత్యర్థః. 'లక్షణ
 హేతోః క్రియాయా' ఇతి శత్రుప్రత్యయస్యోభయత్ర విధానే సతి కిమితి హేతు
 త్వమేవ న గృహ్యతే తత్రాహ..అన్యథేతి. 'భావరూపస్య కార్యస్య భావరూపమేవ
 కారణమి'తి ప్రత్యక్షాదిభిరవగతం శత్రుప్రత్యయాదభావస్య హేతుత్వాభిధానే సర్వ
 ప్రమాణవిరోధస్సాన్నిధిత్యర్థః. నను త్వయాప్యకరణస్య ప్రత్యవాయలక్షణత్వమిష్టం
 భాష్టైక్యావలంభస్యాభావప్రమితిహేతుత్వమిష్టతే. తాత్పర్యైశ్చ ప్రతిబంధకా
 భావస్య తత్తత్త్వాగభావస్య చ తత్తత్కార్యవ్యవస్థాపకత్వమిష్టతే తత్తత్కథం భావ
 నైవైవ కారణత్వం? తదుక్తం. 'భావో యథా తథాఽభావః కారణం కార్యవస్తవ'

మితి. అతో న కర్తారభో మోక్షః విద్యాసహితానాం (కర్తృణాం) నిత్యారంభసామ
 ర్థ్యమితి చేన్న-విరోధాత్. నిత్యం చారభ్యత ఇతి విరుద్ధం యద్విసంప్తం తచేవ నోత్ప
 ద్యత ఇతి ప్రధ్వంసాభావవన్నిత్యోఽసి మోక్ష ఆరభ్యత ఏవేతి చేన్న - మోక్షస్య
 భావరూపత్వాత్ ప్రధ్వంసాభావోఽచార్యారభ్యత ఇతి అభావస్య విశేషాభావాత్
 ఏకల్ప మాత్ర మేతత్ భావప్రతియోగీహ్యభావః యథాభ్యాభిన్నోఽసి భావో ఘట
 వటాదిభిర్విశేష్యతే (భిన్న ఇవ (అభిన్న ఏవ) ఘటభావః వటభావ ఇతి. ఏ య నిర్విశేషో
 (పిభావా) వ్య భావః క్రియాగుణయోగాద్వివాదివద్వికల్ప్యతే సహభావ ఉత్ప
 మితి.-ఉచ్యతే? అస్తాభిప్రావరణవస్య స్వరూపేణ కారణత్వం నేపైం కితు తద్భావస్య
 ప్రత్యవాయకమకత్వమిష్టం తేన చ రూపేణ ప్రత్యవాయజనకత్వమిష్టతే నిత్యా
 కరణజ్ఞానే ప్రత్యవాయభావాప్రసంగాత్. భాట్టారామసి చ కేమాచి శాతస్య యోగ్యా
 నుపలంభస్యాభావప్రమితిహేతు (త్వ) త్వం సత్తయాతు ప్రమితిహేతుత్వే అభావ
 ప్రమాయాః ప్రత్యక్షత్వాపాతః. తార్కికాణామపి ప్రతిబంధకాభావస్య కారణత్వే
 అనోగ్యాశ్చయత్వప్రసక్తాన్ ప్రామాణికత్వం ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞాతరూపేణ జన్య
 జ్ఞాతకత్వమేవ. యస్తాదిదం ప్రాప్నోతీత్ తస్మాదిదానీం జాత మితి. నతు జనకత్వం
 ప్రాగభావస్య నియతప్రాగ్భావిత్వేన కారణత్వం (త్వే) ప్రాక్కాలస్య స్వవృత్తితా
 పాతా (తః) ల్ ప్రాగ్భావిత్వమపిచాన్యభాసిద్ధమిత్యుక్తం తత్త్వాలోకే యస్తాదకరణ
 నిమిత్తప్రత్యవాయపరిహారార్థం న నిత్యం కర్త. కింతు, 'కర్తృణా పితృలోకః, సర్వ ఏతే
 పుణ్యలోకాభవంతీ'తి శ్రుతేః పితృలోక ప్రాప్తిఫలం. తస్మా న్న యథోక్తాచరితస్య శరీ
 రానుత్పాద ఇత్యాహ.-అతోఽయత్నత ఇతి. ద్వితీయమతమనూద్య దూషయతి.
 యచోక్తమిత్వాదినా. విద్యాసహితేనాపి కర్తృణా ఆరభ్యశ్చేన్నోక్షః తర్హ్యనిశ్యఏవ
 'యత్కృతకం తదనిత్యమి'తి వ్యాప్తిదర్శనాదిత్యుక్తం తత్ర వ్యాప్తిభంగం మన్వాన
 శృంకతే.-యద్విసంప్తమితి. భావరూపత్వాదితి. 'యద్భావరూపం కార్యం తదనిత్యమి'తి
 వ్యాప్తిస్తవ చ మోక్షస్య నిరతిశయప్రీతేర్భావత్వాదనిత్యత్వం స్యాదేవేత్యర్థః
 ప్రధ్వంసాభావస్య కార్యత్వమభ్యుపగమ్య యత్ప్రధ్వంసాతిరిక్తం కార్యం తదనిత్య
 మితి వ్యాప్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వస్తువస్తు ప్రధ్వంసస్య కార్యత్వమపి నాస్తిత్యాహ.-ప్రధ్వం
 సేతి. జన్మాశ్రయత్వం తావత్ప్రధ్వంసస్య సకార్యత్వం జ (నే) శ్చేనైరుక్తేభావ
 వికారత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రాగసతః సత్తాసమవాయాదిలక్షణం. తదనిత్యుపగ
 మాత్. నాభ్యుత్తరకాలయోగః కాలేన సంబంధాభావాత్. అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదక
 భావస్య సమవాయమూలత్వాత్. సమృంధాంతరమూలకత్వాదర్శనాత్. ఉత్తర
 కాలస్య ప్రధ్వంసావచ్ఛేదకత్వం (ం) స్వభావశ్చేత్ అన్యావచ్ఛేదకత్వం (ం) స్వభావో

[illegible]

సమస్తాన్తే క్షమానామనన్య నిర్వీక్షేదకత్వాత్ కార్యత్వం కల్పనామాత్రమితి భావః.
 ౧౦౦౦ కథావర్ణనామనీషమాత్ర స్వభావత్వాద్భావవిరోధిత్యాచ్చ న భావయాదాధర్మ
 స్వభావోత్పాదా-భావేతి. నన్యభావశ్చతుర్విధః-తత్ప్రావీత్యః ప్రాగభావః. ప్రధ్వం
 వాచయన్తు నిత్యాః. తతః తథం నిర్వీక్షేదత్వమిత్యాశంకా-హనా.-యథాహితి. భావ
 ప్రత్యయస్యవికారకత్వాదేకవివభావోఽవచ్ఛేదకభేదాన్నిన్న ఇవ ప్రకాశలే. తథా
 విరోధప్రత్యయస్యైకవికారకత్వాదేకవిభావోఽవచ్ఛేదకభేదాన్ని ఇవ ప్రకాశలే
 -యలే నన్యతే నేతి క్రియాద్యేగా త్సంఖ్యాదిసంఖ్యేగాద్విప్రవదభావో విక
 రస్యలే నతు తత్త్వతః సవిశేష ఇత్యర్థః. ఇతశ్చ స తత్త్వతః సవిశేష ఇత్యాహ.-
 ౧౦౦౦౦ విశేషణం హి విశేష్యస్వయిప్రసిద్ధం. ప్రతియోగినా చ విశేషణేన నాభా
 వస్య సమాభావోఽస్తి ఘటప్రధ్వంసస్య నిత్యత్వే ఘటస్యాపి నిత్యత్వప్రసంగాత్
 భావదహభావత్వే చ తదభావత్వవ్యాపూతాత్ భావాభావయోగ్యచేనవస్థానరూప
 విరోధాభ్యుపగమాత్ తతః ప్రతియోగివిశేషదభావః సవిశేషః కార్యత్వాదిధర్మ
 వానితి ప్రమాత్రమిత్యర్థః. ఏవం ప్రధ్వంసవచ్చిహ్తం లేన శంకితం నిత్యత్వం పరిహృత్య
 ప్రధానాంతరీణాశంకా-నివేధతి.-విద్యాకర్తృత్వాదినా. విద్యాకర్తృణాః కర్తా
 నిత్యత్వ ఇతి సాధనసాతత్వాద్భావ్యసాతత్వం న వాచ్యం కర్తృత్వస్యానువరమేఽని
 ర్హితప్రసంగాత్ ఉపరమే చ సాధనసాతత్వాభావానోక్షన్య విచ్చిత్తిస్సానిదిత్యర్థః
 యస్తాన్నిత్రేయసం బ్రహ్మజ్ఞానం వివా దుష్పాపం తస్తాదిత్యుపనంహరః బ్రహ్మవిద్యా
 యాముపనిషచ్చబ్రహ్మసిద్ధిర్విదివిద్యాయావీవ నిత్రేయససాధనత్వే ప్రమాణమిత్యాహ.-
 ఉపనిషదితి. నిశాతనాత్ కిణిలీకరణాదిత్యర్థః. ఆస్యాం విద్యాయాం నిమిత్తభూతా
 యాం పరిం శ్రేయః బ్రహ్మజీవస్యాపనిషజ్ఞం స్వాత్మతయోపసేకం భవతీత్యర్థః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఆనందగిరిటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్

శీ టా వ ల్లీ.

ఉ.—హరిఃఓమ్. శం నో మిత్రశ్శం పరుణః, శం నో భవత్స్వ
ర్యమా, శం న ఇంద్రో బృహస్పతిః, శం నో విష్ణురురు
క్రమః, నమో బ్రహ్మణే, నమస్తే వాయో, త్వమేవ

శం—శం సుఖం ప్రాణవృత్తైరన్నశ్చాభిమానీ దేవతాత్మా మిత్రో నః అస్తాకం
భవతు తదైవాపానః ప్రత్యే రాత్రే శ్చాభిమానీ దేవతాత్మా పరుణః చక్షుష్యుదిత్యేచాభి
మాన్యర్యమా బలే ఇంద్రః వాచి బుధౌ చ బృహస్పతిః విష్ణురురుక్రమః విస్తీర్ణక్రమః
పాదయో రభిమానీ ఏవమాద్యా అధ్యాత్మ దేవతాః శం నో భవత్స్వతి సర్వత్రానుచంగః
తాను హి సుఖకృత్సు విద్యాశ్రవణధారణోపయోగా అప్రతిబంధేన భవిష్యంతీతి
తత్సుఖకర్తృత్వం ప్రార్థ్యతే శం నో భవత్స్వతి బ్రహ్మవిదిషుణా నమస్కారబ్రహ్మ

అ—ఏవముపనిషదాం వ్యాఖ్యారంభం సంభాష్య ప్రతిపదవ్యాఖ్యమారభతే.
శంసుఖమిత్యాదినా. శంనోభవత్స్వతి సుఖకృత్సవత్స్వత్సర్గః. అధ్యాత్మ ప్రాణకరణాభిమా
నీనీనాం దేవతానాం సుఖకృత్త్వం కిమితి ప్రార్థ్యతే తత్సంగః.—తానుహీతి. శ్రవణం
గురుపాదోపసర్పణపూర్వకం వేదాంతానాం తాత్పర్యావధారణం, ధారణం శ్రుతస్యా
విస్తరణం ఉపయోగః శిష్యేభ్యో నివేదనం అన్యభృష్ట వాయుశ్చాన్యఇతి నాశఙ్క

రం—అతసీగుచ్ఛసచ్చాయమందితోరస్థలం శ్రీయా,

అంజనాచల శృంగారమంజులిర్తమ గాహతామ్.

వ్యాసం అత్త్యణయోగీన్ద్రం ప్రణమ్యాన్యక్ గుహనః,

తైత్తిరీయకవేదాంతవివృతిం కరవాణ్యహమ్.

పరవిద్యామారభమాణో విఘ్నశాంత్యై దేవతాః ప్రార్థయతే.-శంనఇతి. సూర్యో

భాష్యటీకాసహిత తైత్తిరీయోపనిషది

ప్రత్యక్షం బ్రహ్మసి, త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వది
హ్యమి, ఋతం వదిహ్యమి, సత్యం వదిహ్యమి. ౧. తన్నా
మవతు, తద్వక్తార మవతు, అవతుమాం, అవతు వక్తా

జననక్రియే వాయువిషయే బ్రహ్మవిద్యోపసర్గశాంత్యర్థే క్రియతే సర్వక్రియాఫలానాం
తదవసాంత్యాత్ బ్రహ్మ వాయుః తస్మై బ్రహ్మణే నమః ప్రహ్నిభావం కరోమితి వాక్య
శేషః. నమః తే తుభ్యం హే వాయో నమస్కరోమితి పరోక్షప్రత్యక్షాభ్యాం
వాయుశాఖియతే కిం చ త్వమేవ చక్షురాద్యపేక్ష్య బాహ్యం సన్నికృష్టమవ్యవ
హితం ప్రత్యక్షం బ్రహ్మసి యస్తాత్ తస్మాత్త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిహ్యమి
ఋతం యథాకాస్త్రం యథాకర్తవ్యం బుద్ధౌ సుసంశ్చితమర్థం త్వదధీనత్వాత్త్వాం
వదిహ్యమి సత్యమితి స వీవ వాక్యాయాభ్యాం సంపాద్యమానః సోఽపి త్వదధీనవీవ
సంపాద్యక ఇతి త్వామేవ సత్యం వదిహ్యమి తత్ సర్వాత్మకం వాయ్వాఖ్యం బ్రహ్మ
మయైవ సుతం సత్ విద్యార్థినం మామవతు విద్యాసంయోజనేన. తదేవ బ్రహ్మవక్తార
మాచార్యం చ వక్తృత్వసామర్థ్యసంయోజనేన. అవతు మామవతు వక్తారమితి పున
శీయమిత్యాహ. - పరోక్షేతి బ్రహ్మణ ఇతి పరోక్షేణ. “స బ్రహ్మేత్యాచక్షత్” ఇతి శ్రుతేః
వాయుశబ్దేన చ ప్రత్యక్షతయా నిర్దేశః ప్రాణస్య ప్రత్యక్షత్వాదిత్యర్థః. యద్యపి సూ
త్రాత్తరూపేణ వాయుః పరోక్షః తథాప్యాధ్యాత్మికప్రాణవాయురూపేణ బ్రహ్మశబ్దవా
చ్యుత్వేఽప్యపరోక్షత్వమిత్యాహ. - కించేతి. బాహ్యం చక్షురాది. రూపదర్శనాద్యనుమే
యత్వాద్వ్యవహితం ప్రాణర్తవ్యవధానేన సాక్షివేద్యః సన్నిహితశ్చ. భోక్తురితి చ
క్షురాద్యపేక్షయా ప్రత్యక్ష ఇత్యర్థః. బృహణాద్బ్రహ్మ ప్రాణకృతేన శ్వసరాదినా
శరీరాదేర్బృహణం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. యథా రాజ్ఞో దావారికం కశ్చిద్రాజదిదృక్షు
రాహ ‘త్వమేవ రాజే’తి. తథా హర్దస్య బ్రహ్మణో ద్వారపాలం హర్దం బ్రహ్మది
వరుణోఽర్యమాఖ్యాదిత్యవిశేషః. ఇంద్రో బృహస్పతిర్హతా విక్రమాఖ్యపదవిన్యా
సవిశేషేణ యక్తో విష్ణుశ్చ సుఖప్రదాభవంత్యిత్యర్థః. నమఇతి. నమో బ్రహ్మణే
వేదాయ నమఇత్యర్థః. వేదాక్షరాభివ్యంజకవాయుం ప్రార్థయతే—నమస్తేఇత్యాదినా.
ప్రత్యక్షం బ్రహ్మేతి. జగజ్జీవనహేతుతరూ బృహత్త్వగుణశాలిత్వే వాయుబ్రహ్మణో
రవిశిష్టేఽపి వాయోః ప్రత్యక్షత్వం విశేషఇతి భావః. ఋతమితి. ఋతత్వం అపభ్రం
శరాహిత్యలక్షణం శబ్దసత్యత్వం. సత్యమితి. సత్యత్వం చ యథావస్థితార్థకథనరూపమ
ర్థసత్యత్వమితి న పౌనరుక్త్యం. తన్నామవత్సితి. అధీయమానం బ్రహ్మ. అధ్యేతారం
మామవతు. తద్వక్తారమితి. అధ్యాపయితారం చ విఘ్నేభ్యో రక్షత్విత్యర్థః. తమే

రం, ఓం శాంతిశాంతిశాంతిః. సత్యం వదిష్యామి పంచచ.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

ఉ. — శీటాం వ్యాఖ్యాస్యామః, వర్ణస్వరః, మాత్రాబలం,

ర్వచనమాదరాధం. శాంతిశాంతిశాంతిరితి త్రిర్వచనమధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికానాం విద్యాప్రాప్త్యుపసర్గాణాం ప్రశమనార్థం.

శం—అర్థజ్ఞానప్రధానత్వాదుపనిషదో గ్రంథపాతే యతోన్నపరమో మాభూదితి శీటాధ్యాయ ఆరభ్యతే—శీటా శీట్యతే అనయేతి వర్ణాద్యుచ్చారణలక్షణం శీట్యంత ఇతివా శీటాః వర్ణాదయః శితైవ శీటా దైర్ఘ్యం ఛాందసం. తాం శీటాం వ్యాఖ్యాస్యామః. విస్పష్టమానమంతాల్ కథయిష్యామః. చక్షీజో వాఖ్యాభాదిష్టస్య వ్యాఖ్యాన్యస్య వక్తవ్యవాక్కర్తృణ ఏతద్వ్రాపం, తత్ర వర్ణః అకారాదిః, స్వరః ఉదాత్తాదిః, మాత్రాః హ్రస్వాద్యాః, బలం వ్రయత్నవిశేషః, సామ వర్ణానాం మధ్యమవృత్త్యోచ్చారణం, సమతా సంతానః సంతతిః సంహితేత్యర్థః. ఏషా హి శీక్షితవ్యోఽర్థః శీటా దృశ్యుర్ముఖ్యురావత్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మపదిష్యామితి బ్రహ్మపదసక్రియా ప్రాణదేవతాస్తత్యర్థా. స్తుత్యంతరిమానా.—ఋతమిత్యాదినా.

ఆ—యతోన్నపరమ ఇతి. స్వరోష్ఠ్వంజనప్రమాదోమాభూదిత్యర్థః. అన్యథా వివక్షితార్థసిద్ధిరేవ న స్యాత్ తదుక్తం. యంత్రో హీనః స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థమాహ. 'న వాగ్విజ్రో యజమానం హి న స్తియథేంద్రశత్రుః స్వరతోఽపరాధాది'తి. లక్షణమితి. లక్షణం శాస్త్రం ఋతురహణాం మూర్ధా. ఇచయశానాం తావ్వి'త్యాది. తస్మాన్యత్రైవ సిద్ధత్వాదిహ కర్తవ్యత్వప్తిరేవ శీటాశబ్దస్య పార్థం భిన్నానుశ్రూర్వీకాభ్యాం తాభ్యామేవ పదాభ్యాం ఆదరాతిశయాత్పార్థయతే. ఆపతుమాం ఆపతు వక్తారమితి. (శాంతిశాంతిశాంతిః) విఘ్ననామస్త్యితి శేషః.

రం—శీటాం వ్యాఖ్యాస్యామఇతి. శీటాఖ్యవేదాంగస్య వేదోఽకారప్రకారో వర్ణైక ఇత్యర్థః. శీక్షేతి దీర్ఘశ్చాందసః. వర్ణఇతి. వర్ణాస్త్రపిష్టిశ్చ చతుష్పిళ్ళంభుమతే మతా ఇత్యుక్తరీత్యా అకారాద్యాః వర్ణాః స్వరాః ఉదాత్తాదయః మాత్రాః 'ఏశ మాత్రో భవేద్భిస్య' ఇత్యుక్తహ్రస్వదీర్ఘాదిభేదాః బలం అల్పప్రాణత్వమహాప్రాణత్వాది లక్షణం సామ కృష్ణరథమాదిలక్షణాః సప్తస్వరాః సంతానః వర్ణపదసంహితాదిః ఏతే సాం జ్ఞానం శీటాఖ్యవేదాంగసాధ్యం తతశ్చ ఏతద్దానం బ్రహ్మవిద్యోపయోగీత్యర్థః. ఇద

నామచన్దానః, ఇత్యుక్తశ్శీతాధ్యాయః, శీతోంపంచ.

ఇతి ద్వితీయోఽనువాకః.

—సహ నా యశః, సహ నా బ్రహ్మవర్చసం, అథాతస్సగ్
హితాయాఉపనిషదం వ్యాఖ్యాస్యామః, పంచస్పదికర
ణేషు, అధిలోకమధిజ్యోతిషమధివిద్యమధిప్రజమధ్యా
త్మం, తామహాసగ్ హితాభిత్యాచక్షతే, అథాధిలోకం,
పృథివీ పూర్వరూపం, ద్వారాత్తరరూపం, ఆకాశ

మన్త్రిన్ద్రాధ్యాయే సోఽయం శీతాధ్యాయః ఇత్యుక్తః ఉచితః ఉక్తఇత్యుపసంహార
ఉక్తార్థః

శం—అథనా సంహితోపనిషదుక్యతే తత్ర సంహితాద్యుపనిషత్పరిజ్ఞానని
మిత్రం యద్యతః ప్రాప్యతే తన్నై ఆవయోః శిష్యాచార్యయో స్సహౌవాస్తు తన్ని
మిత్రం చ యద్భిచ్ఛవర్చసం లేజః తచ్చ సహౌవాస్త్వితీ శిష్యవచనమాశిశిష్యస్య
హ్యత్వత్వార్థత్వాత్పార్థివనోపపద్యతే నాచార్యస్య. కృతార్థత్వాత్. కృతార్థోహ్య
చార్యో నామ భవతి. అథ అనంతరమన్యయనలక్షణవిధానస్య పూర్వవృత్తస్య. ఆతః
యతోఽత్యర్థం గ్రంథభావితా బుద్ధి ర్న శక్యతే సహసాఽరజ్ఞానవిషయేఽవతారయి
గ్రాహ్య. చక్షిణః 'ఖ్యాజ్ఞో వాలిటీ'తి సూత్రేణ ఖ్యాజ్ఞా దిప్తో యః తస్యేదం రూపం,
స 'ఖ్యాప్రకథనే' ఇత్యస్య సోపసర్గస్య ప్రయోగానభిధానాదిత్యర్థః.

ఆ—సంహితా వర్ణనాం సన్నికర్షః తద్విషయముపాసనం ప్రథమం కన్యత
చిత్వాహ. —అథనేతి. సన్నిధానాచ్చ స్వకాఖాసంహితైవ గ్రాహ్య. శంనో మిత్ర
ఇత్యాశీర్వాదః కృత్సోన్మివనిషచ్ఛేషః సంహితోపనిషచ్ఛేషమాశీర్వాదాంతరమాహ—
తత్రేతి. వస్తూపాసనం హిత్యా ప్రథమతత్పద్ధోపాసనవిధానే హేతురతత్పద్ధేనోక్త
ఇత్వాహ. —యతోఽత్యర్థమితి. పంచస్వీతి సప్తమీ తృతీయాగ్నే విపరిణేయాయ అధిక
ముపలక్షణం వేదాంగాంతరాణామపి, ఇత్యుక్తశ్శీతాధ్యాయఇతి. అధ్యాయః గ్రంథ
నిశేషః శీతాఖ్యుగ్రంథవిశేషస్య ఉపయోగో వర్ణిత ఇత్యర్థః.

రం—విద్యాఫలంగురుశిష్యభయగతమస్త్వితిగురుశిష్యోప్రార్థయేతే. సహనా
మితి. బ్రహ్మవర్చసం యశశ్చావయోస్సహస్త్విత్యర్థః. అథాత ఇతి. లోకజ్యోతిర్విద్యా
ప్రకాశరూపేషు పంచస్పదికరణేషు సంహితాశబ్దతసంధివిషయకరమాస్యోపదేశా
న్వాన్వీకరణ్యము ఇత్యర్థః. అధిలోకం. విభక్త్యర్థే యదవ్యయమితి సప్తమ్యుక్తే సమాసః

స్పంధిః. ౧. వాయుస్పంధానం, ఇత్యధిలోకం, అథాధి
జ్యోతిషం, అగ్నిః పూర్వరూపమ్, ఆదిత్య ఉత్తరయా
పమ్, ఆపస్పంధిః, వైద్యుతస్పంధానమ్, ఇత్యధిజ్యోతి
షమ్, అథాధివిద్యమ్, ఆచార్యః పూర్వరూపమ్. ౨.
అంతేవాస్యత్తరయాపమ్, విద్యా సంధిః, ప్రవచనస్
సంధానమ్, ఇత్యధివిద్యమ్, అథాధిప్రజమ్, మాతా
పూర్వరూపమ్, పితోత్తరరూపమ్, ప్రజా సంధిః, ప్రజ

తుమిత్యతః సంహితాయా ఉపనిషదం సంహితావిషయం దర్శక మిత్యేకద్వంద్వసన్ని
కృష్టమేవ వ్యాఖ్యాస్యామః. పంచస్వధికరణేషు ఆశ్రయేషు జ్ఞానవిషయేష్విత్యర్థః.
కాని తానీత్యాహ. — ఆధిలోకం లోకేష్వధియద్దర్శనం తదధిలోకం తథా ఆధిజ్యోతిష
మధివిద్యమధిప్రజమథ్యాత్మమితి తా వీతాః పంచవిషయాః ఉపనిషదో లోకాదిమ
హాస్తవిషయత్వాత్సంహితావిషయత్వాచ్చ మహాశ్యశ్చ తా స్పంహితాశ్చ మహాసం
హితా ఇత్యాచక్షతే కథయంతి వేదవిదః. అథ తాసాం యథోపన్యస్తానాం మధ్యే ఆ
ధిలోకం దర్శనముచ్యతే దర్శనక్రమవివక్షార్థోఽశబ్దస్సర్వత్ర. పృథివీత్పూర్వరూపం.

రణశబ్దో విషయపర్యాయః పంచభిః పదార్థైర్విశేషితం జ్ఞానం వర్ణేషు వక్తవ్యం యథా
విష్ణుదర్శనం ప్రతిమాయామిత్యర్థః లోకేష్వధీతి. లోకానధికృత్య ఉపాదాయభ్యే
యత్వమిత్యర్థః. విద్యాశబ్దేన విద్యాప్రతిబద్ధఆచార్యాదిర్వివక్షితః తదైవ ప్రజాశ
బ్దేన ప్రజాప్రతిబద్ధః పిత్రాదిర్వివక్షితః. అథ్యాత్మమితి. ఆత్మానం భోక్తార వధికృత్య
యద్వర్తతే జీవాద్వివక్షితః సర్వత్ర తదభిమానినీ దేవతైవగ్రాహ్యో అన్యస్యో
పాస్యత్వాసంభవాదితి. విధిశేషమర్థ వాదమాహ. — తావీతా ఇతి. సంహితోపనిషదః
కర్తవ్యా ఇత్యుత్పత్తివిధిరుక్తః కథంకర్తవ్యా ఇత్యాకాంతాయాం వినియోగవిధిమాహ. —

ఏవముత్తరత్రాపి ఆధిజ్యోతిషమథ్యాత్మమిత్యర్థః. అవ్యయాథావే 'శరత్ ప్రభృతిభ్యః
అనశ్చే'తిసమాసాంతః టచ్, లోకాదిషుపఞ్చస్వధికరణేషు ఆధ్యస్యమానా స్పంహితాః
మహాసంహితాః మహచ్చట్టః పూజ్య వచనః పూజ్యాఇత్యర్థః. ఆ, ఉ, ఓ, ఇతి వర్ణసంహి
తాయాం పూర్వాపరౌ వర్ణౌ పూర్వాపరరూపే శ్లిష్టోచ్చరణలక్షణః. పరస్పన్నీకర్ష
స్పంహితే త్యుక్తస్సన్ధి తదనుకూలయత్నలక్షణస్పంధానఇతి సంహితాగతానాం చతు
ర్ణామవయవానాం లోకాదిషు పఞ్చస్వధికరణేషు దృష్టిక్రమం దర్శయంతి — అథాధి
లోకమిత్యాదిना. ఆధిలోకం ఉచ్యత ఇతి శేషః. అథశబ్దో వాక్యోపక్రమే. వాయుస్స

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జహ్వీ మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా విహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, అవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్తనః, వాసాగ్ఽసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అశవివర్షభత్వమోహ్నాగ్రస్య ఓహ్నరోహ్యత్రాపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్నాస్తియ్యోహ్నాగ్రస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమృభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సాన్తం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తవస్యత
ఓహ్నాగ్రస్సాన్తిష్ఠేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యాహ్నాగ్రస్యాంజనైవోత్పత్తిరవ
కల్పతే నః సువంభూతఓహ్నాగ్రః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్ఫుణోతు ప్రీణయతు బలయతు నా ప్రజ్ఞబలం హి ప్రార్థితే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయతా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రకమపురుషవివచిణామః జిహ్వ మే మధుమత్తమా
మధుమతీ అలిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోతాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః. అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽస్తితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థితే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపబద్ధ ధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రకమపురుషత్వేన వివచిణామః కర్తవ్యిత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయేత్పశ్యిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణఇతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోహ్నాగ్రః కిమితి సర్వై ర్న్నోపా
మేధయాజ్ఞానేన స్ఫుణోతు ఉజ్జీవయతు “స్ఫుప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితీ” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్బాధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బహురోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మవదనగీతయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మ న స్త్వం చ చకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్భరితతయా నా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశ స్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహః, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, (అన్ధ)
పాచే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాన్విహః, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, యశో

పలభ్యతే మేధనూ తాకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్పాప్రస్థవిస్తరణాదికం కుస్విత్సర్థః. జపార్థా ఏతే మస్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మస్త్రా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే సత్కర్తృకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ ఆచీరం ఆచిరం
క్షీప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గంసి వస్త్రాణి మమగావచ్చ గాశ్చేతి యావత్. ఆన్న పాచే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి
శ్రీరసార్థా యైవేతి, తి విజిహ్వాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి ఆధికారాదోక్తార్థవివాధిసమ్బంధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్త్ర త్వజ్ఞావనార్థః (ఆమాయన్తివి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితే సమ్బ
ంధ్య బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్తిత్వాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నే)థు ఆసాని భవాని శ్రేయాక్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశక్యోహ. — మేధయేతి. తాకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుధ్యేత్యర్థః. నైలేష్యైరేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్న త్వాత్. 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుస్విత్సర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మస్త్రా ఉచ్యంతే. ఆసూన్తిత్వాదినా. అక్షీపార్థనామస్త్రోఽయం. ఆవహన్తి ఉత్పా
దయన్తి వితన్వానా వర్ధయన్తి, యత్సత్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పాచే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హిశ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయాలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికవత్సాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్వన్తిస్య స్వాహా సత్త్వమ్. ఆమాయన్తివి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుమాలిష్యప్రా
ర్థనామన్తి. యశఇతి. జనమగ్ధ్యే యశస్వీ భవానిత్సర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహ, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, (అన్ధ)
పారే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాన్విహ, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, యశో

పలభ్యతే మేధయా తాకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్వాప్రతిపక్షరక్షాదికం కుస్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్తా మేధాకామస్య. శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మన్తా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తతకర్తృకత్వాత్ కర్వాణా నిర్వర్తయంతీ ఆచీరం అచిరం
క్షీప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. ఆన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ ఆమేధసోపి
శ్రీరసార్థా యైవేతి, కి విజిహ్వాం (చ) లోమశాం ఆజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహంతీ అధికారానోక్తా రవివాభిసమ్మధ్యతే (స్వాహ) స్వాహాకారో
హోమార్థమన్త త్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్తివి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్మ
ధ్యో బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్తిత్వాది) యశః
యశస్వీ జ (ససమూహే)నేషు ఆసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశక్యోహ. — మేధయేతి. తాకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్టివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైలేష్వారేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివానే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుస్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మన్తాఉచ్యంతే. ఆమాయన్తిత్వాదినా. అక్షీపార్థనామన్తోఽయం. ఆవహన్తి ఉత్వా
దయన్తి వితన్వానా వర్ధయన్తి, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కర్వాణా సతీ. 'సా హిశ్రీరమృతానతామి'తి త్రయాలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికవత్సాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్వా
దయ. హోమసాధనత్వాన్తన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్తివి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యపా
ర్థనామన్తః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జహ్వీమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, అవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్తనః, వాసాగ్ఽసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ ఆశవివర్షభత్వమోహ్నారస్య ఓహ్నారోహ్యత్రోపాస్య ఇత్యుపభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్వ్యాయ్యైవోహ్నారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తన్నదమృతా
దధిసమృభూవ తాక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సాస్పిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపత్యైస్తవస్యత
ఓహ్నారస్సాస్పిష్ఠేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యాహ్నారస్యాంజనైవోత్పత్తిరప
కల్పతే సః పివంభూతఓహ్నారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్ఫుఙ్గోతు ప్రీణయతు బలయతు నా ప్రజ్ఞబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయతా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేకత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవివరిణామః జిహ్వ మే మధుమత్తమా
మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోతాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః. అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽస్తితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపబద్ధ ధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన వివరిణామః కర్తవ్యైత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయేత్కలిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణః. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోహ్నారః కిమితి సర్వై ర్న్నేపా
మేధయా జ్ఞానేన స్ఫుఙ్గోతు ఉజ్జీవయతు “స్ఫుప్రితిరక్షణప్రాణనేష్యితి” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్బాధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బూరోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మదనసీలతయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంకాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మ న స్త్వం న చకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్ధరితతయా నా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశ స్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహ, అమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాహ, (అన్ధ)
పారే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాహ, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాహ, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాహ, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాహ, యశో

పలభ్యతే మేధయా తాకిక ప్రజ్ఞయా విహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్య ప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రొప్త్యవిస్తరణాదికం కుస్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మస్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మస్త్రా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తతోతే స్తతర్కర్తృత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షీప్ర మేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. ఆన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్భ్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరిం ఆవహ ఆనయ ఆమేధసోపి
శ్రీరసార్థా యైవేతి, కి విజ్ఞానం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి ఆధికారాదోక్తౌరవివాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహ) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్తత్పజ్ఞావనార్థః (ఆమాయన్తితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సత్త్వ
స్థః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్తిత్వాది) యశః
యశస్వీ జ (ససమూహే)నేషు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశక్యోహ. — మేధయేతి. తాకిక ప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్టవ దేవ
తాబుధ్యేత్యర్థః. నైలేవ్వాదేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మ ఉత్పన్న త్వాత్. 'వసనివానే.'
శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుస్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మస్త్రాఉచ్యంతే. ఆసూన్తిత్వాదినా. లక్షీ ప్రార్థనామన్తోఽయం. ఆవహన్తి ఉత్వా
దయన్తి వితన్వానా వర్ధయన్తి, యతస్త్యం, తతో మే నీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా పిశ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయాలక్షణం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికవశ్యాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్వా
దయ. హోమసాధనత్వాన్తన్తస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్తితి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుమాలభ్యప్తా
ర్థనామన్తః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జహ్వీమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా విహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్మనః, వాసాగ్నీ మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ ఆశవివర్ణభత్వమోహగ్రస్య ఓహగ్రోహ్యత్రాప్య ఇత్యృషభాదికట్టైః
స్తుర్నిర్మయైకాహగ్రస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమ్మభూవ తాక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సాన్విష్టం జిహ్వుః ప్రజాపతేస్తవస్యత
ఓహగ్రస్సాన్విష్టత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోహగ్రస్సాన్విష్టవోత్పత్తిరవ
కల్పతే నః నివంభూతఓహగ్రః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయతా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రధమపురుషవివరణాః జిహ్వ మే మధుమత్తమా
మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోతాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం శృశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః. అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపలబ్ధిధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రధమపురుషత్వేన వివరిణాః కర్తవ్యఇత్యర్థః. ఆచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయేత్వభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోహగ్రః కిమితి సర్వై ర్నోపా
మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జ్వలయతు “స్పృశ్రితక్షణప్రాణనేష్వితి” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్పాదనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
జూరో గ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మపదనోలకయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మన స్త్వం వా చకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్గురితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశ స్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహః, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాహః, (ఆన్ధ్ర)
పారే విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాహః, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాహః, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాహః, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాహః, యశో

పలభ్యతే మేధయా తాకికప్రజ్ఞయా పిహితః అచ్ఛాదితః సత్త్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్తరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మస్త్రా మేధాకామస్య శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మస్త్రా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తతర్కకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ ఆచీరం ఆచిరం
క్షీప్ర మేవ ఛాందసో దీర్ఘః చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ కిమిత్యాహ- వాసా
గ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రిర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ ఆమేధసోహి
శ్రీరసర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టం (చ) లోమశాం అజాన్యాదియుక్తాం ఆన్ద్రైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోక్తా రవివాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్త త్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్వీతి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బ
ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్వీత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నేషు అసాని భవాని శ్రేయాక్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశక్యోహ — మేధయేతి. తాకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నై తేష్వార్చయేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్న త్వాత్ 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా ఆప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యాపయికహోమసాధన
మస్త్రాఉచ్యంతే. ఆవహన్వీత్యాదినా లక్ష్యే ప్రార్థనామస్త్రోఽయం. ఆవహన్వీ ఉత్పా
దయన్వీ వితన్వానా వర్ధయన్వీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ 'సా హిశ్రీరమృతానతామి'తి త్రయాలక్షణం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికపశ్వాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్మన్తస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్వీతి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యసామాలిష్యప్రా
ర్థనామన్తః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి, వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్షణమ్, జహ్వమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రవమ్, బ్రహ్మణగి ణోశోఽసి మేధయా విహితః, శ్రుతం మే గోపాయ, అవహంతి వితన్వానా. ౧ కుర్వాణా చీరమాత్మనః, వాసాగ్సి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అశవివర్షభత్వమోఽఙ్గారస్య ఓఙ్కారోహ్యత్రైపాస్య ఇత్యుషభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్నాన్యైర్వోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమ్భూతావ తాక (దేవ) వేదవ్యావృత్తిభ్యస్సాన్యం జిఘ్రత్యోః ప్రజాపతేస్తవస్యత
ఓఙ్కారస్సాన్యత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజనైవోత్పత్తిరవ
కల్పతే నః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు నా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవివరిణామః జహ్వమే మధుమత్తమా
మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషితీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రవం వ్యశ్రవం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃణోశోఽసి అనేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన వివరిణామః కర్తవ్యత్యర్థః అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే నమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వై ర్నోపా
మేధయాజ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు “స్పృప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వీతి” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్పాదనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బలారోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా
భాగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రవ మితి ఛాన్దసం రూపం పరమాత్మనస్తత్త్వం వాచకతయా ణోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్భరితతయా నా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్తత్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహః, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, (ఆన్ధ్ర)
పాలే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాన్విహః, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహః, యశో

పలభ్యతే మేధయా తాకిక ప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్త్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్తివిస్తరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్తా మేధాకామస్య. శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మన్తా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే నైతకర్తృకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షీప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః, చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. ఆన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి
శ్రీరసార్థా యైవేతి, కిం విశిష్టం (చ) లోమశాం అజాన్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోక్తా రవివాభిసమ్మధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్తత్పజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్తితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్మ
ధ్యో బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్తిత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నే) ఘ అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః
స్యత ఇత్యాశక్యోహ. — మేధయేతి. తాకిక ప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైలేష్యాన్వేయాదియ్యుగ్మం బ్రహ్మణ ఉత్పన్న త్వాత్. 'వసనివానే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మన్తా ఉచ్యంతే. ఆసూన్తిత్యాదినా. అక్షీప్తార్థనామన్తోఽయం. ఆవహన్తి ఉత్పా
దయన్తి వితన్వానా వర్ధయన్తి, యతస్తస్యం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పాలే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హిశ్రీరమృతానతామి'తి త్రయాలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికపశ్వాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్తన్త్రస్య స్వాహా నైతకమ్. ఆమాయన్తితి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్ర
ార్థనామన్తః. యశఇతి. జనమభ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి, వస్యసః వసి

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జహ్వోమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణి కోశోఽసి మేధయా విహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్తనః, వాసాగ్గోసి మమ గావశ్చ, అన్నపానేచ సర్వ

రాత్ ఆతపవర్షభత్వమోఽగ్రస్య ఓఙ్కారోహ్యోత్త్రోపాస్య ఇత్యుపభాదిశబ్దైః
స్తతిర్నాన్యైర్వౌఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమృభూవ అక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సాన్విష్టం జిహ్వుతోః ప్రజావల్లేస్తపస్యత
ఓఙ్కారస్సాన్విష్టేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్సాన్విష్టం వోత్పత్తిరవ
కల్పతే నః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్ఫుణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయతా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రధమపురుషవిపరీణామః జిహ్వోమే మధుమత్తమా
మధుమతీ ఆతిశయేన మధురభాషిణీత్వర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం శృశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః. అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽన్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపలబ్ధిధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రధమపురుషత్వేన విపరీణామః కర్తవ్యత్వార్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంశ్య బ్రహ్మభేదవిపక్షయేత్వభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వై ర్నోపా
మేధయా జ్ఞానేన స్ఫుణోతు ఉజ్జీవయతు “స్ఫుప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్యోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బహురోగాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వో సర్వదా బ్రహ్మపదనశీలతయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంకాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్యం వ చశతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్యం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహ, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, (ఆన్ధ్ర)
పారే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాన్విహ, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాన్విహ,) యశో

పలభ్యతే మేధయా తాకిక ప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్త్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్వాప్తిప్రవిస్తరణాదికం కుస్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మస్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మస్త్రా ఉచ్యతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే సత్కర్తృకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ ఆచీరం ఆచిరం
క్షీప్ర మేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. ఆన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ ఆమేధసోహి
శ్రీరసార్థా యైవేతి, కి విజిహ్వాం (చ) లోమశాం ఆజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి ఆధికారాదోజ్జ్వలవవాభిసమ్మధ్యతే (స్వాహ) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్తత్పజ్ఞావనార్థః (ఆమాయన్తివి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితే సమ్మ
ధ్యః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్తిత్వాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నే) ఘ అసాని భవాని శ్రేయాక్ ప్రశస్యతరః వస్యసః
స్యత ఇత్యాశక్యోహ. — మేధయేతి. తాకిక ప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుధ్యేత్యర్థః. నైలేష్వానైయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివానే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుస్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మస్త్రా ఉచ్యంతే. ఆసూన్తిత్వాదినా. ఉక్షీప్రార్థనామస్త్రోఽయం. ఆవహన్తి ఉత్పా
దయన్తి వితన్వానా వర్ధయన్తి, యతస్తస్యం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హిశ్రీరమృతానతామి'తి త్రయాలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికవత్సాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్తన్త్రస్య స్వాహా న్తత్వమ్. ఆమాయన్తివి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుమోలశిష్యప్రార్థ
నామస్త్రీ. యశఇతి. జనచక్షేయశస్వీ భవానిత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయానమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జహ్వీమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్తనః, వాసాగ్గోసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ ఆశవిషర్షభత్వమోహ్నాగ్రస్య ఓహ్నారోహ్యత్రాపస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్నాస్తియ్యోహ్నోహ్నస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమృభూవ అంక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సాన్తిం జిహ్వుతోః ప్రజాపలేస్తవస్యత
ఓహ్నరస్సాన్తిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోహ్నరస్సాన్తింజనైవోత్పత్తిరవ
కల్పలే నః ఏవంభూతఓహ్నరః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్ఫుణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యలే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః
ధారయతా భూయానం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిన్యేతత్ భూయాదితి ప్రధమపురుషవిపరీణామః జిహ్వ మే మధుమత్తమా
మధుమతీ ఆతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం శృశ్రువం శ్రోత్రాభూయానమిత్యర్థః. అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
జ్ఞాతోఽస్త్రితి వాక్యార్థః. మేధా చతదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యలే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపలబ్ధిధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రధమపురుషత్వేన విపరీణామః కర్తవ్యత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయత్కభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణఇతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోహ్నరః కిమితి సర్వై ర్నోపా
మేధయా జ్ఞానేన స్ఫుణోతు ఉచ్ఛేదయతు. “స్ఫుప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి” హిధాతుః
దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్పాదనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయానం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
జూరో గ్యాదినా కాన్తిమ దృశతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మపదసంకీర్తయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్యం వా చకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్గురితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్యం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహః, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్సాస్విహః, (ఆన్ధ్ర)
పారే విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్సాస్విహః, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్సాస్విహః, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్సాస్విహః, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్సాస్విహః,) యశో

పలభ్యతే మేఘయా తాకికప్రజ్ఞయా విహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్తరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏలే మస్త్రా మేధాకామస్య శ్రీ కా
మస్య హోమార్థా స్వధునా కామస్య మస్త్రా ఉచ్యంతే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తతక్రత్కత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షీప్ర మేవ ఛాందసో దీర్ఘః చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ కిమిత్యాహ- వాసా
గ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్న పానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోపి
శ్రీరసర్థా యైవేతి, కిం విశిష్టం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం ఆన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోజ్ఞాకరవివాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహః) స్వాహాకారో
హోమార్థమస్త త్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్వీతి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బ
ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్వీత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (ససమూహే)నే)ఘ అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశక్యోహా — మేధయేతి. తాకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నై తేష్వాద్యేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్ 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యాపయికహోమసాధన
మస్త్రాఉచ్యంతే. ఆపహస్తీత్యాదినా లక్షీ ప్రార్థనామస్త్రోఽయం. ఆవహస్తీ ఉత్పా
దయస్తీ వితన్వానా పర్థయస్తీ, యతస్త్యం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ 'సా హిశ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయీలక్షణం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యోపయికవశ్యాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్తస్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్ ఆమాయన్వీతి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్మన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుమాలశిష్యప్రా
ర్థనామస్త్రః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్షణమ్, జహ్వమే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రవమ్, బ్రహ్మణి కోశోఽసి మేధయా పిపితః, శ్రుతం మే గోపాయ, అవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీరమాత్మనః, వాసాగ్సి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అశవివర్షభత్వమోఽఙ్గారస్య పిఙ్గారోహ్యత్రాపాస్య ఇత్యుపభాదిశబ్దైః స్తుతిర్నాన్యైర్వోఽఙ్గారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతాదధిసమ్భూతం లోక (దేవ) వేదవ్యావృత్తిభ్యస్సానిధ్యం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తవస్యత పిఙ్గారస్సానిధ్యత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఽఙ్గారస్యాంజనైవోత్పత్తిరవకల్పతే సః ఏవంభూతపిఙ్గారః ఇన్ద్రిస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధయా ప్రజ్ఞయా స్ఫురోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రధమపురుషవివరిణామః జిహ్వ మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రవం శృశ్రవం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః అత్తజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణసజ్ఞాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మనఃకోశోఽసి అనేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రధమపురుషత్వేన వివరిణామః కర్తవ్యిత్యర్థః అచేతనం శబ్దం ప్రతిప్రార్థనా కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాకంక్య బ్రహ్మభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణ్యతి. బ్రహ్మభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఽఙ్గారః కిమితి సర్వై ర్నోపామేధయా జ్ఞానేన స్ఫురోతు ఉజ్జీవయతు “స్ఫుప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వీతి” హిధాతుః దేవేతి. దీప్యతః ప్రణవస్య సమ్బాధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతామిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బలారోగ్యాదినా కాంతిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వ సర్వదా బ్రహ్మవదసశీలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంకాస్త్రం శృణవాని విశ్రవ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్యం వా చకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా నా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్యం

జనేసాని స్వాహా, శ్రేయాన్వస్యసోఽసానిస్వాహా, తన్వా
భగప్రవిశానిస్వాహా, సమాభగప్రవిశ స్వాహా. ౨.
తస్మింతస్సహస్రశాఖే, నిభగాహం త్వయిమృజే స్వాహా,
యథాపరి ప్రవతాయంతి, యథా మాసా అహర్జరమ్,
ఏవం మాం బ్రహ్మచారిణః, ధాతరాయంతు సర్వతసాన్వి
హా, ప్రతివేశోఽసి ప్రమా(భా)పాహిప్రమాపద్యస్య.

వసీయసః వసుతరాద్వసుమత్తరాద్వా. అసానిత్యన్వయః. అనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం
తుల్యజాతీయాచ్చ విశేషణం ధనవజ్ఞాతీయపురుషాద్విశేషవాచనమిత్యర్థః. కించ తం
బ్రహ్మణః కోశభూతం త్వా త్వాం హేభగ భగవత్ పూజార్హ, ప్రవిశాని ప్రవిశ్య
చానస్యత్వదాత్తైవ భవానిత్యర్థః. సః త్వమపి మా మాం భగ భగవత్ పూజావత్
ప్రవిశ ఆవయోకే (క)కాత్త్వత్వమేవాస్తు తస్మిన్ త్వయి సహస్రశాఖే బహుభేదే
హే భగవన్నిమృజేశోధయామ్యహం పాపకృత్యాం యథా లోకే ఆచర ప్రవతా.
ప్రవతా. నిమ్నవతా దేశేన యన్తి గచ్ఛన్తి యథా చ మాసాః అహర్జరం సంవ
త్సరం సంవత్సరో అహర్జరః అహోభిః పరివర్తమానో లోకాన్ జరయంతీతి ఆహని
వాఽస్మిన్ జీర్ణంతి ఆస్తర్భవంతీత్యహర్జరః, తం చ యథా మాసాః యన్తి ఏవం మాం
బ్రహ్మచారిణః హేధాతః సర్వస్య విధాతః మా మాయంతు ఆగచ్ఛంతు సర్వతః సర్వ
'వస ఆచ్ఛాదనే' ఇతి ధాతుద్వయాదుప్రత్యయ శ్చీలాత్థే వసుః వసనశీలః పరాచ్ఛాదన
శీలా చా వసుః అతిశయేన వసుః వసీయాన్ తస్మాత్ వసీయసః ఇలాపశ్చాదవః. వసు
మాన్వసుశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ. —వసుమత్తరాద్వేతి. 'త్రారోక్తస్య
ప్రయోజనమాహ. —కించేతి. యదుక్తం 'బ్రహ్మచారిణో మామాయన్తితి. తత్ర
దృష్టానమాహ —యథేతి.

యసః వసుమత్తరాణాం మధ్యే శ్రేష్ఠో భూయాస మిత్యర్థః. తంత్యేతి. హేభగతి
విశ్వరూపిణాంసంస్పృధనం. తంత్యాంప్రవిశాని ప్రాప్నువానిత్యర్థః. సమేతి. హే
భగ సః త్వం మాం ప్రాప్నుహీత్యర్థః. తస్మిన్నీతి. హేభగ సహస్రశాఖే విశ్వరూపీ
ర్యాద్యనంతవిధా యుక్తే త్వయి ప్రవిష్టోఽహంనిమృజే శుద్ధో భవానిత్యర్థః. 'మృజామ్
శుద్ధావంతిహిధాతుః. యథావత్తతి. హేధాతః పరమాత్మన్ యథా జలాని ప్రవతాః
ప్రవతాః దిశో యన్తి తానాదికాద్వసులే స్పృష్టాయామనునాసికలోపః, యథావా
మాసాః అహర్జరం, అహోభిర్జరా యస్య స పురుషోఽహర్జరః యస్య కాలేన జరా
భవతి స వ్యాధ్యాదినా సోఽహర్జరః పృథగ్గతి యావత్, తం యథా మాసాః ప్రాప్ను
వన్తి, యద్వా-అహని జీర్ణన్తి యత్రేతి అహర్జరః సంవత్సరః సూర్యో చా ఏవం మాం

3. వితన్వానాప్రవిశస్వాహాసప్తచ. (అన్ధ్రీపాలే. వితన్వా
నాశమాయస్తు బ్రహ్మచారిణస్వాహా, ధాతరాయస్తు
సర్వత స్వాహాకంచ.)

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ. — భూర్భువస్సువరితి వా ఏతాస్త్రీస్త్రో వ్యాహృతయః,

దిగ్భ్యః ప్రతివేశః శ్రమాపనయనస్థానం ఆసన్నం గృహమిత్యర్థః. ఏవం త్వం ప్రతి
వేశ ఇవ ప్రతివేశః త్వచ్ఛ్రీలినాం సర్వపాపదుఃఖాపనయనస్థానమసి ఆలో మా మాం
ప్రభాహి ప్రకాశయ ఆత్మానం ప్రమాపద్యస్య ప్రపద్యస్య చ మాం (శర(చ) నిర్దమిప
లోమాం త్వన్నయం త్వదాత్మానం కుర్విత్యర్థః. శ్రీ కామోఽప్తిక్ నిద్యాప్రకరణేఽభిధీ
యమానో భనార్థః భనం చ కర్తార్థం కర్త చోపాత్తదుఃతక్షయార్థం. తత్త్వయే హి
నిద్యా ప్రకాశలే తథాచ స్మృతిః. జ్ఞానయత్పద్యతే పుంసాం జయా త్వావస్య
కర్తవ్యః, యథాఽదర్శితలే ప్రఖ్యే పశ్యన్వ్యాత్వాన మాత్మనీ'తి.

శం — సంహితావిషయము పాసనము క్తమ్, తదను మేధాకామస్య శ్రీ కామస్య
చానుక్రాంతా మస్త్రా, లేద పారమ్పర్యేణ విద్యోపయోగాత్థా ఏవ ఆనస్తరం వ్యాహృ
త్యాత్మనో బ్రహ్మణోఽస్తరుపాసనా స్వారాజ్యఫలం ప్రస్తాయతే. భూర్భువస్సువరితి.
ఇతీత్యుక్తోపప్రదర్శనార్థః. ఏతాస్త్రీస్త్ర ఇతి ప్రదర్శితానాం చ పరామర్శార్థః. పరా
మృష్టాః (స్త)స్తార్థస్తే వైఇత్యనేన తిస్త్ర ఏతాః ప్రసిద్ధాః వ్యాహృతయః స్మర్యస్తే

ఆ — సృష్టానువాదత్రాత్వక ముక్తరానువాకస్య సమృద్ధమాహ — సంహితావి
షయమిత్యాదినా. వ్యాహృతీనాం శ్రద్ధాగృహీతత్వా తత్పరిత్యాగేనోపదిశ్యమానం
యోగ్యాః శిష్యైః ఆచూర్న్విత్యర్థః. ప్రతివేశోఽసీతి. మేధాతన్వయం ప్రతివేశకర్తృత
ప్రతిగృహకల్పః సన్నిహితోఽసీత్యర్థః. మా మాం ప్రకర్షేణ పాహి ప్రపద్యస్య ఆప్త
ర్భావితన్వ్యుర్థోఽయం పదిః ప్రపన్నం మాం కుర్విత్యర్థః.

రం. — పక్ష్యమాణపరవిద్యాజ్ఞభూతవ్యాహృత్యుపాసనముపదిశ్యతే. భూర్భువ
రిత్యాదినా. వైశిష్ట్యే ప్రసిద్ధా. తాసామితి. మహ ఇతి వ్యాహృతిం మాహాచమస్య
సామా ఋషిః తిస్మణాం వ్యాహృతీనాం చతుర్థిం పక్షీత్యర్థః. తద్భృష్టాత్వాది.

తాసా ముహ సైతాం చతుర్థీ, మాహాచమస్యః ప్రవే
దయతే, మహ ఇతి తద్భ్రహ్మ, స ఆత్మా, అక్షాన్యన్యా
దేవతాః, భూరితి వా అయం లోకః, భువ ఇత్యస్త
రిక్షం, సువరిత్యసౌ లోకః. ౧. మహ ఇత్యాదిత్యః, ఆది
త్యేన వాచసర్యే లోకామహీయస్తే, భూరితి వా

ఇతి యావత్. తాసా మియం చతుర్థీ వ్యాహృతి ర్మహ ఇతి. తా మేతాం చతుర్థీం
మహాచమసన్యాపత్యం మాహాచమస్యః ప్రవేదయతే ఉ, హ, న ఇత్యేతేషాం వృత్తా
సుకథనార్థత్వాద్విదితవాక్ దదర్శేత్పర్థః. మాహాచమస్య గ్రహణమూర్తానుస్తరణార్థం
ఋవ్యనుస్తరణమపి ఉపాసనాగ్లమితి గమ్యతే. ఇహోపదేశాత్ యేయం మాహాచమ
స్యేన దృష్టా వ్యాహృతిర్మహఇతి తద్భ్రహ్మ, మహాధి బ్రహ్మ, మహాశ్చ వ్యాహృతిః,
కింపున స్తత్. స ఆత్మా. ఆహ్వానే ర్వాప్తికర్తవ్యః ఆత్మా ఇతరాశ్చ వ్యాహృతయో
లోకా దేవాదేవాః ప్రాణాశ్చ మహాఇత్యనేన వ్యాహృత్యాత్మనాఽఽదిత్యవస్త
ప్రవృత్తభూతేన వ్యాప్యస్తే యతః ఆతోఽక్లాని ఆవయవా ఆన్యా దేవతాః దేవ
తాగ్రహణ ముపలక్షణార్థం లోకాదీనాం. మహ ఇత్యస్య వ్యాహృత్యాత్మనో దే(వా
(వ) గాకాదయ (స్య) శ్చ ర్మే అవయవభూతాః (యతః(అతః)ఆహ ఆదిత్యాదిభి
ర్లోకాదయో మహీయస్తఇతి ఇతి ఆత్మనాహ్వాక్లాని మహీయస్తే, మహానంపుద్ధిః
ఉపచయః మహీయస్తే వర్ధస్త ఇత్యర్థః. ఆయం లోకః ఋగ్వేదః ప్రాణ ఇతి
ప్రథ(మా)మవ్యాహృతి ర్భూరితి. ఏవముత్తరా ఏకైకా శ్చతుర్థా భవంతి. మహఇతి
బ్రహ్మ. బ్రహ్మేతోఽక్లారః శబ్దాధికారే అన్యస్యానన్యవాత్ ఉక్తార్థమన్యత్

బ్రహ్మన బుద్ధిహరోపేదితి తతో వ్యాహృతిశరీరం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మస్త్రూ
దయే(ధ్యే)క్షే యత్వేనోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. మహ ఇతి వ్యాహృతావగ్నే బ్రహ్మదృష్టిః
కర్తవ్య, తత్ర కిం సామ్యమిత్యతః—మహద్భితి. యథా దేవదత్తస్య పాదాదీన్య
క్లాని మధ్యభాగశ్చాక్షీ ఇతరేషా మక్లానా మాత్మా కథ్యతే వ్యాపకత్వాత్. తథా
మహావ్యాహృతి హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణో మధ్యభాగ ఆత్మేతి కల్ప్యతే ఇతరాశ్చ
వ్యాహృతయః పాదాద్యవయవత్వేన కల్ప్యస్తే ప్రథమవ్యాహృతిః పాదో, ద్వితీయా

యస్త హాశ్చబ్దితం తదేవ నిరతిశయమహత్త్వా దాత్మబ్రహ్మబ్దితం ఇతరదేవతాస్తు తదగ్ల
భూతాః తస్మాత్తన శ్వరీరభూతాః ఆతో నిరతిశయమహత్త్వాభావాత్ న మహాశ్చబ్ది
వాచ్యత్వమిత్యర్థః. ఏవం మహాశ్చబ్దస్య వాస్తవమర్థముపవర్జ్య భూర్భువస్సువర్తహ ఇతి

అగ్నిః, భువ ఇతి వాయుః, సువరిత్యాదిత్యః, మహ ఇతి చంద్రమాః, చంద్రమసా వావ సర్వాణి బ్యోతీగ్ంషి మహీయన్తే, భూరితి వా ఋచః, భువ ఇతి సామాని, సువ రితి యజుగ్ంషి. ౨. మహ ఇతి బ్రహ్మ, బ్రహ్మణా వావ సర్వే వేదా మహీయన్తే, భూరితి వై స్రాణః, భువ ఇత్యపానః, సువరితి వ్యానః, మహ ఇత్యన్నం, అన్నేన వా వసర్వే స్రాణా మహీయన్తే, తా వా ఏతా

తా వా ఏతా శ్చతస్రశ్చతుర్థేతి. తావా ఏతాః భూర్భువ స్సువర్తహ ఇతి చతస్రః ఏకైకశ్చతుర్థాచతుష్పికారాః ధాశబ్దః ప్రకారవచనః చతస్రః చతస్ర స్సత్యః చతుర్థా భవన్తీత్యర్థః. తాసాం యథా క్షప్తానాం పునరుపదేశః తద్దైవోపాసన. నియమార్థః. తాః యథోక్తవ్యాహృతీ ర్యోవేద సవేద విజానాతి, కిం, బ్రహ్మ, నఋ. తద్బ్రహ్మన ఆత్మేతి జ్ఞాతే బ్రహ్మణి న వక్తవ్య మవిజ్ఞాతవత్సబ్రహ్మేతి, న. తద్వి శేషవివక్షుత్వాదదోషః. సత్యం విజ్ఞాతం చతుర్థవ్యాహృత్యాబ్రహ్మేతి. న తు తద్వి శేషో హృదయాన్తరుపలభ్యత్వం మనోమయత్వాదిశ్చ, కావినమృద్ధమిల్లేప మన్తో విశేషణవిశేష్యరూపా ధర్మపూగో విజ్ఞాయత ఇతి తద్వివక్షుహి కాస్త్ర మవిజ్ఞాతమివ

బాహూ, తృతీయా శిర ఇత్యర్థః. వ్యాహృత్య వయవం బ్రహ్మ ఉపాసీతీత్యుత్పత్తి విధి రుక్తః, ఇదానీ మద్దవిశేషవిధిః కథ్యతే 'భూరితి వాతయం లోక' ఇత్యాదినా. తత్రైకైకావ్యాహృతిశ్చతుర్థా చతుష్పికారా అవగన్తవ్యేతి తాత్పర్యమాహ.— అయం లోకఇత్యాదినా. ఏకైకా వ్యాహృతయో యదా చతుష్పికారాశ్చిన్త్యన్తే షాడశకలః పురుష ఉపాసితో భవతీత్యభిప్రేత్య సంక్షేపమాహ —తావా ఏతా ఇతి. సవేద బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవేదనం ఫలత్వేన న సక్తిర్ర్యతేఽధికారవిధివాక్యే, కింతు వత్సమాణానువాకేనాస్తిన్నేవ బ్రహ్మోపాసనే గుణవిధానం భవిష్యతీతి సూచయితు మిత్యాహ.—నతద్వి శేషవివక్షుత్వాదిత్యాదినా. యదివ్యాహృత్యవయవం మేపివ

వ్యాహృతిచతుష్టయే చతుర్విధోపాసనం దర్శయతి. భూరిత్యాదినా. భూరాదివ్యా హృతిచతుష్టయే భూలోకాస్త్రక్షస్సర్గలోకాదిత్యరూపార్థచతుష్టయదృష్టిః కర్తవ్యే త్యర్థః. మహీయన్తే పూజాం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రవ్యవ్యం, మహీ యన్తే పూజ్యన్తే ౭నేనేతి మహ ఇతి మహశబ్దపుష్కత్వేతితి భావః. తావా ఏతా ఇతి. చతస్రైషి వ్యాహృతయః ఉక్తప్ర కారేణ చతుర్విధోపాసనయ్యుక్తా ఇత్యర్థః.

శ్చతస్ర శ్చతుర్థా, చతస్ర శ్చతస్రో వ్యాహృతయః,
తాయో వేద, సవేద బ్రహ్మ, సర్వేఽస్మై దేవా బలి మా
వహన్తి. 3. అసౌ లోకో యజాగ్ంషి వేద ద్వేచ.

ఇతి వత్సమోఽనువాకః.

ఉ.—సయవపోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో

బ్రహ్మ మత్వా సవేద బ్రహ్మేత్యాహ ఆతో న దోషః, యో(హి)వా) వత్సమాణేన
ధర్మత్రాగేన విశిష్టం బ్రహ్మ వేద, సవేద బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః, ఆతో వత్సమాణా
నువాకేనైకవాక్యతాస్య—ఉభయో ర్హృదయవాకయో రేక ముపాసనం లిక్తాచ్చ.
'భూరిత్యగ్నో ప్రతిష్ఠతీ' త్యాదికం లిక్తముపాసనైకత్వే విధాయకావాభాచ్చ,
సహి వేదోపాసిత వేతి విధాయకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి వ్యాహృత్యనువాకేతాయోవేదేతి
తు వత్సమాణార్థ త్యాన్వోపాసనాభేదకః వత్సమాణార్థత్వం చ తద్విశేషవివక్షుత్వా
దిత్యాదినా ఉక్తం సర్వే దేవాః అస్మై ఏవం విదుషే అగ్లభూతా ఆవహన్తి ఆనయన్తి
బలింస్వారాజ్యప్రాప్తౌ సత్వామిత్యర్థః.

శం—భూర్భువస్సువోరూపాః మహాఇత్యేకస్య. హిరణ్యగర్భస్య. వ్యాహృ
త్యాత్మనో బ్రహ్మణోఽజ్ఞాన్యన్యదేవతా ఇత్యుక్తం యస్య తా అగ్లభూతాః తస్మై
బ్రహ్మోత్తరలోపాస్యతే తదైవోపాసకస్య ప్రథమవ్యాహృత్యాత్మకే అగ్నో ప్రతి
ష్ఠాభిధానం ఘ(పేత)టలే తస్మా ద్వాహృత్యాత్మకదేవతాప్రాప్త్యభిధాన ముపాస
నైకత్వే లిక్తమాహ.—ఽజ్ఞాచ్చేతి. కించ ఏకత్ర ప్రధానవిద్యావిధిః అపరత్ర గుణవిధి
రిత్యేవ మనువాకభేదే చరితార్థేనా నన్యభాసిద్ధం భేదకం ప్రమాణ ముపలభ్యత ఇత్యా
హ.—విధాయకాభావాచ్చేతి. విధాయకాత్మక ఇతి. భిన్నవిద్యాబోధక ఇత్యర్థః.

చతస్ర శ్చతస్రో వ్యాహృతయ ఇతి. భూరాద్యా శ్చతస్రో వ్యాహృతయోఽపి ఉక్త
ప్రకారేణ ప్రత్యేకం చతస్రః ఆతప్తోడశవ్యాహృతయ స్సమ్పద్యంత ఇత్యర్థః. తద్వే
దనస్య ఫలమాహ.—తాయో వేదేతి. తద్వేదనాద్భుత్తవిద్యానిష్పద్యతే సర్వే చ
దేవాః త్రాణాం కుర్వంతీత్యర్థః.

రం—అజ్ఞాన్యపదిశ్య పరవిద్యామాహ.—సయవపిష ఇత్యాదినా, హృదయా
న్తర్హృతాకాశే విశుద్ధమనోగ్రాహ్యః అమృతః అనంసారీ కమనీయవిగ్రహో య ఆస్తే స

మనోమయః, ఆమృతో హిరణ్మయః, అస్తరేణ తాలు
కే, యఏష స్తన ఇవావలంబతే, నేన్ద్రీయోనిః, యత్రా
సా కేశాన్తో వివర్తతే, వ్యపోహ్య శీర్షకపాలే, భూరి

తస్య బ్రహ్మణ సాక్షాదుపలబ్ధ్యర్థముపాసనార్థం చ హృదయాకాశస్థానముచ్యతే
సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోః, తస్మిన్ హి తద్భ్రష్టోపాస్యమానం మనోమయత్వాదిభర్త విశి
ష్టం సాక్షాదుపలభ్యతే పాణావివామలకం మార్గశ్చ సర్వాత్మభావప్రతిపత్తయే వత్తవ్య
ఇత్యనువాక ఆరభ్యతే స ఇతి. పుత్రక్రమ్యాయం పురుషఇత్యనేన సంబధ్యతే, యఏ
షోఽస్తర్హృదయే హృదయస్యాస్త్రః హృదయమితి పుండరీకాకారో మాంస (పి)ఖండః
ప్రాణాయతనోఽనేనాడిఃపిర ఊర్ధ్వనాళోఽఘోముఖోవిశస్యమానే చకో ప్రసిద్ధ
ఉపలభ్యతే, తస్మాన్తస్య ఏష ఆకాశః ప్రసిద్ధవివ కరకాకాశవత్ తస్మిన్ సోఽయం
పురుషః పురి శయనాత్ పూర్ణావా భూరాదయో లోకా యనేతి పురుషః. మనో
మయః. మనః విజ్ఞానం మనులేజ్జ్ఞాన కర్తవ్యః తన్నయః తత్ప్రాయః తదుపలభ్యత్వాత్
మనులే అనేనేతి చా మనః అంశోఽరణం తదభిమానీ తన్నయః తల్లిజ్ఞో వా ఆమృతః
ఆమరణభర్తా హిరణ్మయః జ్యోతిర్నయః తస్యైవం లక్షణస్య హృదయాకాశే సాక్షా
త్కృతస్య విదుష ఆత్మభూతస్య ఇన్ద్రీ (రూప)స్య ఈదృశస్వరూప స్య. ప్రతిపత్తయే
మార్గోఽభిధీయతే, హృదయాదూర్ధ్వం ప్రవృత్తా సుషుమ్న నామ నాడీ యోగకా
న్త్రేషు ప్రసిద్ధా సాచాస్తరే తాలుకే మధ్యే తాలుకయో గ్రతా, యచ్చైష తాలుక
యో ర్మధ్యే స్తనఇవావలంబతే మాంసఖండః తస్య చాస్తరేణేత్యేతత్ యత్ర చ
కేశాన్తస్య కేశానామస్తః మూలం వివర్తతే విభాగేన వర్తతే మూర్ధప్రదేశ ఇత్యర్థః
తం దేశం ప్రాప్య తత్ర వినిస్సృతా వ్యపోహ్య విభజ్య విదార్యశీర్షకపాలే శిరఃకపాలే
వివిర్గతా, యా నేన్ద్రీయోనిః ఇన్ద్రీయ బ్రహ్మణః యోనిః మార్గః స్వరూపప్రతిపత్తి

ఆ—తదుపలభ్యత్వాదితి. జ్ఞానాకారపరిణామిని మనస్సేవోపలభ్యత్వా
ద్ధ్యాయభి రిత్యర్థః. ఇడస్య. తస్య మనసః ప్రవృత్తిం వృష్ట్యా తదభిష్టాత్మకయా.
ఉపాసితవ్య ఇత్యర్థః. ఇదం చ వాక్యం పరమాత్మపరతయా. 'సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశా
దిత్యత్ర భావ్యకృతా ఉదాహృతం, తదైవ వ్యాసాచార్యై ర్వాగ్విఖ్యాతం చ ఆతో
జీవవిషయత్వశఙ్కా న కార్యా, ఏవం పరవిద్యామాపదిత్య అర్పిరాదిగతిం దర్శయతి.
అస్తరేణేత్యాదినా. తాలుకే జీవ్యయాం అస్తరేణ మధ్యే గోస్తనఇవ యో లంబతే
సా ఇన్ద్రీయ సన్నిహితముక్తేశ్వర్యస్య జీవస్య యోనిః నిర్గమమార్గః. యత్రాసానితి.
యత్ర యస్మిన్ మార్గే కేశయోః కః బ్రహ్మ ఈశః రుద్రః. 'క ఇతి బ్రహ్మణో నామ

త్యగ్నో ప్రతిష్ఠతి, భువ ఇతి వాయూ. ౧. సువరిత్యా
దిత్యే, మహ ఇతి బ్రహ్మణి, ఆప్నోతి స్వారాజ్యం,
ఆప్నోతి మనస స్పృతిమ్, వాక్సతి శ్చక్షుష్పుతిః, శ్రోత్ర
పతి ర్విజ్ఞానపతిః, ఏత త్తతో భవతి, ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ,

ద్వారమిత్యర్థః, తయోవం విద్వాత్ మనోమయాత్మదర్శి మూర్ధ్నో వినిష్క్రమ్య అస్య
లోకస్యాధిష్ఠాతా భూతి వ్యాహృతియాపా యోగైర్నరహతో బ్రహ్మణో ఒక్త
భూతః తస్మిన్నగ్నో ప్రతిష్ఠతి అగ్నోత్పనేనం లోకం వ్యాప్నోతీత్యర్థః. తథా
భువ ఇతి ద్వితీయవ్యాహృత్యాత్మని వాయూ ప్రతిష్ఠతీత్యనువర్తతే సువరితి తృతీ
యవ్యాహృత్యాత్మని ఆదిత్యే ప్రతిష్ఠతీత్యనువర్తతే మహ ఇత్యర్థాని చతుర్థవ్యా
హృత్యాత్మని బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠతి తేష్వాత్మభావేన స్థిత్యా ఆప్నోతి బ్రహ్మభూతః
స్వారాజ్యం స్వరాధ్యపం స్వయమేవ రాజా అధిపతిర్భవతి అక్తభూతానాం దేవతా
నాం యథా బ్రహ్మ దేవాశ్చ సర్వే అన్తై బలిమావహన్త్యజ్ఞభూతాః యథా బ్రహ్మణే
ఆప్నోతిమనసస్పృతిమ్. సర్వేషాం మనసాం పతిః సర్వాత్మకత్వాద్బ్రహ్మణః, సర్వైర్హి
ఋగోభి స్తనసుతే తదాప్నోత్యేవం విద్వాత్, కించ వాక్సతిః సర్వాసాం వాచాం
పతి ర్భవతి తదైవ చక్షుష్పుతిః చక్షుషాం పతిః శ్రోత్రపతిః శ్రోత్రాణాం చ పతిః
విజ్ఞానపతిః విజ్ఞానానాం చ పతిః సర్వాత్మకత్వాత్ సర్వప్రాణిరాం కరణై స్తద్వాస్థన
తీత్యర్థః. కించ తతోఒప్యధికతరమేతద్భవతి కిం శత ఉచ్యతే. ఆకాశశరీరమ్.

హిరణ్యగర్భోఒనుమాయతే. తస్య శాస్త్రే. సకల కరణాధిష్ఠాతృత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితి
తల్లిజ్ఞత్వముక్త మిత్యర్థః. స్వారాజ్యం నిరఙ్కుశమైశ్వర్యం జగత్సృష్టృత్వాదిలక్షణం

ఈశోఒహం సర్వదేహినామితి కేశవశబ్దనిరుక్తా తథా వర్ణనాత్. తయోరన్తః ఆధి
భూతః కారణమితి యావత్. సంహారా స్థానభూత ఇతి వా తాదృశో భగవాన్
యత్ర మార్గే విశేషేణ ప్రాప్యతయా వర్తత ఇత్యర్థః. యద్వా తాంకే అన్తరేణ
ఊర్ధ్వాధరతాబద్ధయమభ్యే తయోఽప్యధస్తాదిత్యర్థః. యః స్తన ఇవ లంబతే. 'సన్తతం
సిరాభిస్తులంబత్యా కోశసన్నిభమితి శ్రవణా ధృవయతుండరీక ముచ్యతే, సా ఇన్ద్రీయ
పరమాత్మనో యోనిః స్థానం యత్రాసౌ కేశాన్తవత్ సూక్ష్మో జీవో విశిష్ట వర్తతే.
'హృదిహ్యయమాత్మే'తి శ్రుతే. వ్యప్తోహ్యేతి. ప్రయాణకాలే శిరః కపాలే భిత్వా
భూరిత్యుపాసితయా వ్యాహృత్యా అగ్నో ఆగ్నిలోకే ప్రతిష్ఠితో భవతి భూరితి
వ్యాహృతిర్నిలొకం ప్రావయతీత్యర్థః. యద్యపి సర్వస్యార్చిరాదిమార్గగస్తుర్నిలొక

సత్యాత్మప్రాణారామం మన ఆనందం, శాన్తిసమృద్ధ ము
మృతం. ౨. ఇతి ప్రాచీనయోగ్యోపాస్య. వాయావమృ
తమేకం చ.

ఇతి షష్ఠోఽనువాకః.

ఆకాశ శరీరమస్య ఆకాశవద్వా సూక్ష్మం శరీరమస్యేత్యాకాశశరీరం కిం తత్
ప్రకృతం బ్రహ్మ. సత్యాత్మ. సత్యం మూర్తామూర్తం అచితకం స్వరూపం - చాత్మా
స్వభావో యస్య తదిదం సత్యాత్మ. ప్రాణారామః. ప్రాణేష్విరమణం ఆక్రీడా
యస్య తత్ప్రాణారామం ప్రాణానాం వా ఆరామో యస్మిన్ తత్ప్రాణారామం
మనః ఆనందం ఆనందభూతం సుఖకృదేవ యస్య మనః తన్నన ఆనందం. శాన్తిసమృద్ధమ్.
శాన్తిః ఉపశమః కాంతిశ్చ తత్సమృద్ధం చ శాన్తిసమృద్ధం శాన్త్యావాసమృద్ధ(రత)
వత్తు దుబలభ్యుతే ఇతి శాన్తిసమృద్ధం అమృతం అమరణధర్మి ఏతచ్ఛాధిక (తరం)
రణ) విశేషణం, తత్రైవ మనోమయ ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యమితి, ఏవం మనోమయత్వాది
ధర్మై ర్విశిష్టం యథోక్తం బ్రహ్మ హే ప్రాచీనయోగ్య ఉపాస్యేత్యాచార్యవచనోక్తి
రాదరాధా ఉక్తస్తూపాసనాశబ్దార్థః.

సభవతీత్యాహ. — అజ్ఞ భూతానాం దేవానామితి. సావధికమైశ్వర్య (హ) మతవి)
వాహ — ఆహ్వానీత్యాదిహ.

ప్రాప్తిరస్తి తవాపి భూరాదివ్యాహృత్యుపాస్తిమహిమ్నా కఞ్చిత్రాం తత్ర తిష్ఠతీ
త్యర్థః. స్వారాజ్యం అకర్తవశ్యత్వమిత్యర్థః. ఆహ్వానీత్యాది. స్వనజ్జల్పనీష్పద్య
సర్వేంద్రియైత్యర్థః. కరణనిరపేక్షత్వాన ఇతి వార్థః. ఏతదితి. తతః తదనంతరమేతద్భవతి
కిం తదిత్యత్రాహ. — ఆకాశేతి. ఆనమస్తాత్ప్రాకాశమానదివ్యవిగ్రహాయుక్తం ఆవిర్భూత
బ్రహ్మరూపం భవతీత్యర్థః. సత్యాత్మేతి. సతతైకరూపతయా సత్యానాం నిత్యముక్తానా
మాత్మనాం ప్రాణవత్సరమప్రేమాస్పదభూతో యః పరమాత్మా సవివారామః సర్వవిధ
భోగ్యభూతో యస్య తత్తథోక్తం మనసా సజ్జల్ప మాత్రేణ సిద్ధః ఆనందో. యస్య
తన్నన ఆనందం. 'యం కామం కామయతే ససోఽస్యసజ్జల్పాదేవ సముత్పత్తీతి
శ్రుతేః. శాన్త్యా సమృద్ధం ఆత్మనికాన్తియుక్తం అమృతం అసంసారి ఏతాదృశం
బ్రహ్మభవతీతి త్రావేణా న్వయః. ఇతీతి. ఏవం ప్రాచీనయోగ్యనామానం శిష్య మను
శిష్టవానితి శేషః.

ఉ — పృథివ్యస్తరిక్షం ద్యౌర్దిశో వాస్తరది (శా)శః, అగ్ని
 ర్వాయురాదిత్యశ్చంద్రమా నక్షత్రాణి, ఆప ఓషధయో
 వనస్పతయ ఆకాశ ఆత్మా, ఇత్యధిభూతమ్, అథాధ్యా
 త్తమ్, ప్రాణోవ్యానోపానఉదానస్సమానః, చక్షుశ్శ్రో
 తం మనో వా (క్, త్వక్చ) క్త్వక్, చర్మమాగ్నస్త్
 స్నావాగ్నిమజ్జా, ఏతదధివిధాయ ఋషిరవోచత్,

శం—యదేతద్వ్యాహృత్యాత్మకం బ్రహ్మ వాన్యమితి తైత్తిరీయదాసిం
 పృథివ్యాదిపాక్షస్వరూపేణోపాస్యత్వ ముచ్యతే పశ్చిసఙ్ఖ్యాయోగా త్వజ్జీచ్ఛంద
 స్సమ్మతిః తతః పాక్షత్వం సర్వస్య, పాక్షశ్చ యజ్ఞః. పశ్చివదా పక్షిః 'పా
 క్షో' యజ్ఞ' ఇతి శ్రుతే. తేన యత్సర్వం లోకాద్యా (త్వాస్తం) త్వకం చ(ని)
 పాక్షం పరికల్పయతి యజ్ఞమేవ తత్పరికల్పయతి, తేన యజ్ఞేన పరికల్పితేన
 పాక్షాత్మకం ప్రజాపతి మభిసంపద్యతే తత్కథం పాక్షం వా ఇదగ్ సర్వమితీ
 త్యతః. — పృథివ్యస్తరిక్షం ద్యౌర్దిశోవాస్తరదిశ ఇతి లోకపాక్షం, 'అగ్నిర్వాయు
 రాదిత్య శ్చంద్రమా నక్షత్రాణి'తి దేవతాపాక్షం, 'ఆప ఓషధయో వనస్పతయ
 ఆకాశ ఆత్మే'తి భూతపాక్షం, ఆత్మేతి విరాట్ భూతాధికారాత్. ఇత్యధిభూత
 మితి. అధిలోకాధిదైవతపాక్షద్వయోపలక్షణార్థం. లోకదేవతాపాక్షయో ర్ద్వ
 యోక్త్యాభిహితత్వాత్ అథ అనన్తర మధ్యాత్మం పాక్షాత్రయముచ్యతే ప్రాణాది

ఆ—ఉత్తరోఽప్యసంవాకః ప్రకారాన్తరణి హిరణ్యగర్భవానసంపదయ
 ఇత్యాహ. యదేతదిత్యాదినా. పృథివ్యాదేః కథం పాక్షత్వమిత్యాకాక్షాయాం
 పక్ష్యాఖ్యస్య ఛందస సంపాదనాదిత్యాహ. పశ్చిసఙ్ఖ్యేతి. నకేనలం పశ్చిసఙ్ఖ్యా
 యోగా త్వజ్జీచ్ఛందస్సమ్మదనం యజ్ఞత్వసమ్మదనమసి కర్తం శక్యత ఇత్యాహ. —
 పాక్షశ్చయజ్ఞఇతి. పత్నీయజమాన (పుత్ర) దైవమానుషమిత్యైః పశ్చిభిః సంపాద్యత
 ఇతి యజ్ఞః పాక్ష ఇత్యర్థః. ఉత్ప్రవృద్ధిప్రీతికృష్టే ఫలవతీతి న్యాయా ద్భాష్య

రం—పృథివ్యస్తరిక్షమిత్యాది. అధిభూతేషు పృథివ్యాదిపశ్చుక మేకం.
 అగ్నాదిపశ్చుకం ద్వితీయం. అవాదిపశ్చుకం తృతీయం. ఏవం ప్రీణ్యధిభూతం పశ్చు
 కాని, అధ్యాత్మం ప్రాణాదిపశ్చుకమేకం చక్షురాదిపశ్చుకం ద్వితీయం చర్మాదిపశ్చుకం
 తృతీయం ఏవం పట్నాశ్చాకాన్యసి పశ్చాక్షరాపక్షిరితి పశ్చుత్వసంఖ్యాయుక్తత
 యా పాక్షాని, తతశ్చ పక్షిచ్ఛందోయుక్తతయా ఉపాసితేన పశ్చుకపక్షేన

పాక్ష్యం వా ఇదగ్ సర్వం. ౧. పాక్ష్యేనైవ పాక్ష్య-
గ్ స్పృణోతీతి. సర్వమేకం చ.

ఇతి సప్తమానువాకః.

ఉ.—ఓమితి బ్రహ్మ, ఓమితీదగ్ సర్వం, ఓమిత్యేతదనుకృతి
(హ)ర్షా స్తవాఅప్యోశ్రావయేత్యాశ్రావయన్తి, ఓమితి

వాయుపాక్ష్యం చక్షురాదీద్వియపాక్ష్యం చర్మాదిభాతుపాక్ష్యం నితావద్ధీదం సర్వ
మధ్యత్తం బాహ్యం చ పాక్ష్యమేవేత్యేతదేవ మధివిధాయ పరికల్ప్య ఋషిః వేదః
ఏతద్దర్శనమనున్తి వా కల్పిద్యుషిః అవోచత్ ఉక్తవాక్, కిమిత్యాహ.—
పాక్ష్యంవాఇదగ్ సర్వం. పాక్ష్యేనైవ ఆధ్యాత్మికేన సజ్ఞాసామాన్యాత్. పాక్ష్యం
బాహ్యం స్పృణోతి బలయతి వారయతి ఏకాత్మతయోపలభ్యతఇతి ఏతదేవం
పాక్ష్యమిదం సర్వమితి యో వేద సప్రజాపత్యాల్లేవ భవతీత్యర్థః.

ఇం—వ్యాహృత్యాత్మనో బ్రహ్మణ ఉపాసనముక్తం ఆనందరంజ పాక్ష్య-
స్వరూపేణ తస్యైవోపాసనముక్తం, ఇదానీం సర్వోపాసనాంగభూతస్య ఓజ్జ్వలస్య
ఉపాసనం విధిత్స్యతే, పరావరబ్రహ్మదృష్ట్యా హి ఉపాస్యమాన ఓజ్జ్వలశృంగమా
త్రోపి పరావరబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం భవతి, సహ్యంబనం బ్రహ్మణః పరస్మాదరస్య
చ ప్రతిమేవ విష్ణుః. “ఏతేనైవాయతనేనైకతరమస్యేతీ”తి శ్రుతేః. ఓమితి. ఇతిశబ్దః
పాక్ష్యరూపేణాధ్యాత్మికపాక్ష్యత్రయ మవగచ్ఛవ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ.— ఏకాత్మ
తయేతి.

ఆ—వృత్తానువాదపూర్వకము త్తరానువాక మవతారయతి. వ్యాహృత్యాత్మనో
ఇత్యాదివా. వేదవిదాం హి సర్వాః క్రియా ఓజ్జ్వలముచ్చార్య ప్రవర్తన్తే.
తస్య శ్రద్ధాగృహీతత్వా తత్పరిహారేణోపదిష్టం బ్రహ్మ న బుద్ధిమారోహేత్ అత
పాక్ష్యం స్పృణోతి వశ్యభూతాదియ్యుక్తయూ పాక్ష్యం స్పృణోతి పాలయతి
సామ్రాజ్యం లభత ఇతి వశ్యకషటమధికృత్య కల్పిద్యుషిరవోచదిత్యర్థః.

దం—ప్రణవం ప్రశంసతి. ఓమితిబ్రహ్మేతి. బ్రహ్మప్రతీకత్వా త్తద్ధ్యానసా
ధనత్వాచ్చ ప్రణవో బ్రహ్మేవ. ఓమితీదగ్ సర్వమితి. బ్రహ్మత్వత్వాదేవ సర్వాత్మ

సామానిగాయన్తి, ఓగ్ శోమితి శస్త్రాణి శగ్ సన్తి,
 ఓమిత్యధ్వర్యుః ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతి, ఓమితి బ్రహ్మ
 ప్రసౌతి, ఓమిత్యగ్నిహోత్ర మనుజానాతి, ఓమితి

స్వరూపపరిచ్ఛేదార్థః ఓమిత్యేతచ్ఛబ్దరూపం బ్రహ్మేతి మనసా ధారయేత్ ఉపాసిత
 యతః. ఓమితిదం సర్వమ్. శబ్దరూపం హి సర్వం ఓజ్జ్వలేణ వ్యాప్తం తద్యథా
 శబ్దానేతి శ్రుత్యస్తరాల ఆభిధానతంత్రం హ్యభిధేయమిత్యుత ఇదంసర్వమోజ్జ్వల
 ఇత్యుచ్యతే ఓజ్జ్వలస్తత్పర్య ఉత్తరగ్రన్థః ఉపాస్యత్వా తస్య ఓమిత్యేతదనుకృతిః
 అనుకరణం కరోమి యాస్యామి చేతి కృత్యముక్త మోమిత్యనుకరోత్యన్యః ఆత
 ఓజ్జ్వలరోఽనుకృతిః. హస్త వై ఇతి ప్రసిద్ధార్థద్యోతకాః. ప్రసిద్ధం హ్యోజ్జ్వలస్యా
 నుకృతిత్వం, అపిచ ఓక్రావయేతి ప్రైషత్యుర్వకమాత్రావయన్తి ప్రతిక్రావయన్తి తథా
 ఓమితి సామాని గాయన్తి సామగాః ఓగ్ శోమితి శస్త్రాణి శగ్ సన్తి శస్త్రశంసితారోఽపి
 తథా ఓమిత్యధ్వర్యుః ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతి ప్రతిగృహ్ణాతి ఓమితి బ్రహ్మ ప్రసౌతి
 అనుజానాతి ఓమిత్యగ్నిహోత్ర మను జానాతి జుహోమిత్యుక్తే ఓమిత్యేవానుజ్ఞాం
 ప్రయచ్ఛతి ఓమిత్యేవ బ్రాహ్మణః ప్రవత్యక్ ప్రవచనంకరిష్యక్ ఆధ్యేష్యమాణ

!స్త్రూదాయైవోపాసనం. నిధార్యత ఇత్యర్థః. నన్వోజ్జ్వలస్య శబ్దమాత్రస్యాచేతన
 త్వాదహమనేనోపాసిత ఇతి జ్ఞానాభావా తక్రథం ఫలదాత్పత్వం స్యాదిత్యాశ్చోజ్జ్వల
 హ—పరావరేతి. ప్రతిమాద్యర్చన ఇవ సర్వత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి భావః.
 ఓజ్జ్వలే బ్రహ్మత్వాధ్యానే కిం సాదృశ్య మిత్యుతఆహ—ఓమితీదమితి. సర్వాస్మి
 దత్వ మోజ్జ్వలస్య బ్రహ్మణా సాదృశ్యమిత్యర్థః. శస్త్రాణి గీరిరహితాముచ ఉచ్యంతే
 ప్రతిగర మితి. ఓధామోదేవేవేతిశబ్దం ఆధ్వర్యుః ప్రతిగృణాతి హోతుః శంసనం

కత్వం చేత్వర్థః. ఓమిత్యేతదనుకృతిర్నన్వవాఆపీతి. విధినిషేధాత్తకస్య సర్వస్యాపి ఓమి
 త్యేకారవివానుజ్ఞాలక్షణోఽనుకారోఽసి, హస్తవై ఇతి నిపాతకత్రయేణ ప్రసిద్ధి ర్ద్యో
 త్యతే. ఓక్రావయేత్యాది. ఓమిత్యుపక్రమ్య ఉద్ధాతారస్యామాని గాయన్తిత్వర్థః. ఓగ్
 శోమితి. హోతారోఽసి ఓమిత్యుపక్రమ్యైవ శంసన్తిత్వర్థః. ఓమిత్యధ్వర్యురితి. హోతరి
 శంసతి అధ్వర్యుః ప్రత్యృచం ఓమిత్యనుమోదతే ఓధామోదేవేతి శంసతో హోతుః
 స్తోతాస్సహనం ప్రతిగరః పాకం పచతీవత్ ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతీతి నిర్దేశః
 ప్రసౌతి అనుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛతీత్వర్థః. ఓమిత్యగ్నిహోత్రమితి. ఓమున్నయేత్యేవం యజ

బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ, బ్రహ్మోపాఘ్నువాసీతి,
బ్రహ్మోపాఘ్నీతి. ౧. ఓందశ.
ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

ఉ.—ఋతం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, సత్యం చ స్వా
ధ్యాయప్రవచనేచ, తపశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ,
దమశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, శమశ్చ స్వాధ్యాయ

మిత్యాహ—ఓమిత్యేవ ప్రతిపద్యతే ఆధ్యేతు మిత్యర్థః, బ్రహ్మ వేదం ఉపాఘ్నువాసి
(ప్రా)ఉపా) ఘ్నుయాం గ్రహిష్యామితి ఉపాఘ్నీత్యేవ బ్రహ్మః. ఆధవా బ్రహ్మ
పరమాత్మా తముపాఘ్నువాసీత్యాత్మానం ప్రవక్ష్యక్ ప్రావయ్యక్ ఓమిత్యేవాహ,
సచ తేన ఓఙ్కారేణ బ్రహ్మ ప్రాప్నోత్యేవ, ఓఙ్కారపూర్వం ప్రవృత్తానాం
క్రియాణాం ఫలవత్త్వం యస్తాత్ తస్మాదోఙ్కారం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి వాక్యార్థః.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః స్వాధ్యాయమిత్యుక్తత్వాత్ క్రొతస్సార్థానాం కర్త
ణామానర్థక్యం ప్రాప్తమి (త్యతస్త) త్యేత)న్వాప్రాపదితి కర్తణాం పురుషార్థం ప్రతి
సాధనత్వప్రదర్శనార్థ మిహోపన్యాసః, ఋతమితి వ్యాఖ్యాతం, స్వాధ్యాయః
ఆధ్యయనం, ప్రవచనం ఆధ్యాపనం బ్రహ్మయజ్ఞో వా, వితాన్యైతాదీన్యనుష్ఠే
యాసీతివాక్యశేషః. సత్యం. సత్యవచనం యథా వ్యాఖ్యాతార్థం వా, తపః కృ
చ్ఛాది, దమః బాహ్యకరణోపశమః, శమః అంతఃకరణోపశమః, అగ్నయశ్చ ఆధా
ప్రతిప్రతిశంసన ముచ్చారయతిత్యర్థః. ప్రవక్ష్యన్నీతి. వచపరిభాషణ ఇత్యన్య రూపం
ప్రథమవ్యాఖ్యానే, ద్వితీయే. వహప్రాపణ ఇత్యన్యదప్రవృత్తిం.

అ—వ్యవహితానువాకేన సమ్మన్థమాహ.—విజ్ఞానాదేవేత్యాదినా. అపరవి
ద్యాననాకారితయా తత్ఫలేనైవ ఫలవత్త్వసిద్ధ్యర్థ ముత్తరానువాకారంభ ఇత్యర్థః. తాకి
మానోఽనుజానాతీత్యర్థః. ఓమితి బ్రాహ్మణ ఇతి. వేదం ప్రాఘ్నువాసీత్యనుసన్ధాయాధ్య
యనం కరిష్యక్ ఓమిత్యాహ తదైవ వేదం ప్రాప్నోతీతి దృష్టమేవేత్యర్థః.

రం—బ్రహ్మవిద్యాగ్లమనుష్ఠేయం కర్తాహ.—ఋతంచేత్యాదినా. ఋతం
సూన్యతా వాణీ, స్వాధ్యాయః వేదాధ్యయనం, ప్రవచనం ఆధ్యాపనం, ఋతస్వా
ధ్యాయప్రవచరాని నిత్యానుష్ఠేయాసీతి వాక్యార్థః, సత్యం సమదర్శనం. “ఋతంచ
సూన్యతా వాణీ సత్యం తు సమదర్శనమి”త్యుక్తేః, తపః కాయశోషణం, దమః

ప్రవచనే చ, అగ్నయశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ,
అగ్నిహోత్రం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, అతిథయశ్చ
స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, మానుషం చ స్వాధ్యాయప్ర
వచనే చ, ప్రజా చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ. ౧. ప్రజ
నశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, ప్రజాతిశ్చ స్వాధ్యాయ
ప్రవచనే చ, సత్యమితి సత్యవచారాధీతరః, తప ఇతి
తపో నిత్యః పౌరుశిష్టిః, స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవేతి

తవ్యాః, అగ్నిహోత్రం చ హోతవ్యం, అతిథయశ్చ పూజ్యాః, మానుషమితి తాకిక
సంస్కృతవహరః తచ్చ యథాప్రాప్తమనుష్టేయం ప్రజాశ్చ ఉత్పాద్యాః, ప్రజనః
ప్రజననం ఋతౌ భార్యాగమన మిత్యర్థః, ప్రజాతిః పౌత్రోత్పత్తిః పుత్రోనివేశయి
తవ్య ఇత్యేకత్వే సర్వకర్తృణః కర్తృభి ర్యుక్తస్యాపి స్వాధ్యాయప్రవచనే యత్నతో
ఽనుష్ఠేయే ఇత్యేవమర్థం సర్వేణ సహ స్వాధ్యాయప్రవచనగ్రహణం స్వాధ్యాయా
ధీనం హ్యర్థజ్ఞానం అర్థజ్ఞానాధీనం చ పరం శ్రేయః, ప్రవచనం తదవిస్తరజ్ఞానం ధర్మ
వృద్ధిర్ధం, తతః స్వాధ్యాయప్రవచనయో రాదరః కార్యః, సత్య మితి, సత్యమే
వానుష్ఠేయమితి సత్యవచాః సత్యమేవ వచో యస్య సోఽయం సత్యవచాః నామ వా
తస్య, రాధీతరః కథీతరగోత్రః రాధీతర ఆచార్యో మన్యతే, తప ఇతి తప నివ కర్తవ్య
మితి తపో నిత్యః తపసి నిత్యః తపః పరః తపో నిత్య ఇతి వా నామ. పౌరుశిష్టిః,
పురుశిష్టస్యావత్యం పౌరుశిష్టి రాచార్యో మన్యతే స్వాధ్యాయప్రవచనే వివాఽనుష్ఠే
కసంస్కృతవహరః వివాహాదిః పునః పునః స్వాధ్యాయప్రవచనగ్రహణస్య తాత్పర్య
మాహ.—సర్వకర్తృరీతి. కిమితి యత్నతోఽనుష్ఠేయే తత్రాహ.—స్వాధ్యాయాధీన
బాహ్యేన్ద్రియజయః, శమః అన్తఃస్థియజయః, అగ్నయః గార్హపత్యాద్యాః, అగ్ని
హోత్రమితి నిత్యకర్తృణా మగ్నిసాధ్యనా ముపలక్షణం, మృతమనుష్యోద్దేశేనానుష్ఠీ
యమానం శ్రాద్ధం మానుషం. “నృణామయం పరో ధర్మ సర్వేషాం సముదాహృతః,
లింగశ్లక్షణవాక్ సాక్షాత్ సర్వాత్మా యేన తుష్య”తీతుక్త భగవదారాధనం వా,
ప్రజనః ప్రజననం ఋతుకాలాభిగమనం, ప్రజాతిః ప్రకర్షేణ పౌత్రాదీజననం,
సత్యం వచో యస్య సః సత్యవచాః కథీతరస్యావత్యం రాధీతరనామా ఋషిః సత్య
మితి నిర్దిష్టం సత్యం వచ నివ ప్రధానం స్వాధ్యాయప్రవచనే నప్రధానే ఇతి
మన్యతే, పౌరుశిష్టినామా తపసి నిత్యః నిరతః ఋషిస్తు తపఃపవ ప్రధానం స్వాధ్యాయ

నాకో మాధ్యమ్యః, తద్ధి తప స్తద్ధితపః. ప్రజా చ స్వా
ధ్యాయప్రవచనే చ పట్టు.

ఇతి నవమోఽనువాకః.

ఉ.—అహం వృక్షస్య రేరివా, కీర్తిగ పృథం గిరేరివ, ఉర్ధ్వ
పవిత్రో వాజినీవ స్వమృతమస్మి, ద్రవిణగ్ (స)సు వర్ష

యే ఇతి నాకో నామతః ముద్గలస్యావత్యం మాధ్యమ్య ఆచార్యో మన్యతే తద్ధి తపస్తద్ధి
తపః, పి యస్తా త్స్వాధ్యాయప్రవచనే వివ తపః తస్తా త్రేవివాపస్థయే ఇతి
ఉక్తానామపి సత్యతపస్వాధ్యాయప్రవచనానాం పునర్దీక్షా మదరాధ్యమ్.

శం—అహం వృక్షస్య రేరివేతి. స్వాధ్యాయార్థోపన్యాష్యయః స్వాధ్యాయశ్చ
విద్యోత్పత్తయే ప్రకరణాత్ విద్యార్థం పీదం ప్రకరణం నచాన్యార్థత్వమవ
గమ్యతే, స్వాధ్యాయేన చ విశుద్ధసత్త్వస్య విద్యోత్పత్తి రవక (ల్యు) ల్యే, అహం
వృక్షస్య ఉచ్ఛేద్యాత్మకస్య సంసారవృక్షస్య రేరివా ప్రేరియతా అన్తర్యామ్యాత్మనా,
కీర్తిః ఖ్యాతిః గిరే పృథమివ ఉచ్చితా మమ, ఉర్ధ్వపవిత్రః. ఉర్ధ్వం కారణం
పవిత్రం పావనం జ్ఞానప్రకాశ్యం పవిత్రం పరమం చ బ్రహ్మ యస్య సర్వాత్మనో
మమ సోఽహమూర్ధ్వపవిత్రః వాజినీవ వాజవతీవ వాజం అన్నం తద్వతి సవితరీ (వే)
త్యర్థః. యథా సవితర్యమృతమాత్మతత్త్వం విశుద్ధం ప్రసిద్ధం శ్రుతిస్మృతిశలేభ్యః ఏవం
స్వమృతం శోభనం విశుద్ధమాత్మతత్త్వం అస్మి భవామి ద్రవిణం ధనం (స) సు
మితి. శ్రయాణా మృషీణాం మతభేదోపన్యాసేన స్వాధ్యాయప్రవచనయో రేవా
దరం వివృణోతి. సత్యమిత్యాదినా.

ఆ—స్వాధ్యాయార్థఇతి. జపార్థః. ఇషే త్వేతి కాఖాం ఛిన త్రిలివత్ ఆన్యత్ర
వినియోజకం శ్రుత్యాదిప్రమాణమపి నోపలభ్యత ఇత్యాహ—నచాన్యార్థత్వమితి.
యప్రవచనాభ్యాం నప్రయోజన మితి మన్యతే స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవ ప్రధానం
తదేవ ప్రధమం తప ఇతి నాకో మాధ్యమ్యమన్యత ఇత్యర్థః.

రం—విద్యాజ్ఞతయా జప్యమస్తమాహ—అహమిత్యాదినా. అహం వృక్షస్య
రేరివా వృక్షవచ్ఛేద్యస్యాహుక్కారాదేః తపయితా రేరివేతి. “రిక్షే య” ఇత్యస్తాద్య
జ్ఞగస్తాత్. “అస్యేభ్యోఽపి దృశ్యత” ఇతి క్వనిసి యః, నిరస్తదేహత్వాభిమాన ఇత్యర్థః.

సం, సుమేధా అమృతోక్షితః, ఇతి త్రిశబ్దోర్వేదాను
వచనం, అహగ్షట్.

ఇతి దశమోఽనువాకః.

వర్చసం దీప్తిమత్ తదేవాత్మతత్త్వం అస్మీత్యనువర్తతే బ్రహ్మజ్ఞానం వా ఆత్మతత్త్వ
ప్రకాశకత్వాత్ (స) సు వర్చసం ద్రవిణమివ ద్రవిణం మోక్షసుఖహేతుత్వాత్
అస్మిక్ పక్షే ప్రాప్తం మయేత్యధ్యాహరణ కర్తవ్యం. సుమేధాః. శోభనా మేధా
నర్వజ్ఞత్వలక్షణా యస్య మమ సోఽహం సుమేధాః సంసారస్థిత్యుత్పత్త్యుభయనంహరణా
శలయోగా త్సుమేధర్తవ్యం ఆతపివామృతః అమరణధర్మా అక్షితః ఆక్షిణః అవ్యయః
ఉక్షితో వా అమృతేన ఉక్షితః సిక్తోఽమృతోక్షితః, అహమిత్యాదిబ్రాహ్మణం ఇతి
ఏవం త్రిశబ్దోః ఋషేః బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మవిదో వేదానువచనం వేదః వేదనం
ఆత్మైకత్వజ్ఞానం తస్య ప్రాప్తి (ప్ర) మనువచనం వేదానువచనం ఆత్మనః కృతకృత్యతా
ప్రఖ్యాపనార్థం వాచుదేవవత్త్రిశబ్దుకారణేణ దర్శనేన దృష్టో మన్తామ్నాయః ఆత్మ
విద్యాప్రకాశక ఇత్యర్థః, ఆస్య చ జపో విద్యోత్పత్త్యర్థోఽవగమ్యతే. ఋతంచేతి
(క)ఫ) ర్దోషన్యాసాదనవృత్తం వేదానువచనపాతాదేవ తదవగమ్యతే ఏవం శ్రాతస్తా
దైవ నిత్యేషు కర్తవ్య యుక్తస్య నిష్కామస్య పరం బ్రహ్మ వివిదియో రాక్షాణి దర్శ
నాని ప్రాదుర్భవంత్యాత్మాదివిషయాణీతి.

అక్షితమసీత్యాదివదుపాసనావిధిశేషత్వం వా వత్తం నశ్యతే జ్ఞానక్రియాసాధనవిధేః
ప్రకాంతత్వాదిత్యర్థః, అహం వృక్షన్యేతి మన్తస్య ఋషిస్త్రిశబ్దుః పంక్తిశ్చవత్ పర
మాత్మా దేవతా బ్రహ్మవిద్యాధే జపే వినియోగః, నశేవల మస్య జపో విద్యార్థః
పూర్వోక్తాని కర్తాణ్యసీత్యాహ—ఋతంచేత్యాదినా.

కీర్తిః పుష్టం గిరేరివ మేర్వాదిగిరిపుష్టవత్ జ్ఞాన్ముగూణకాలితయా కీర్తిమానస్తీత్యర్థః,
ఉద్ధర్షపవిత్రో వాజినీపస్యమృతమస్మి ఉద్ధర్షపవిత్రః సర్వోత్తరపవిత్రోఽహం వాజిని
వాజం అన్నమన్యాసీతి వాజీ భోక్తా సర్వశేషిణి పరమాత్మని స్వమృతమివాస్మి అతిశ
యేన భోగ్యోఽస్మి తప్రీతివిషయాఽస్మీత్యర్థః, ద్రవిణం సువర్చసం తస్య సమీచీనద్ర
విణమస్మి, భోగోపకరణమస్మీత్యర్థః, సుమేధా అమృతోక్షితః భగవచ్చేషత్వజ్ఞానదా
ర్థాత్సుమేధాత్వ అమృతః మరణశూన్యః అసంసారి అక్షితః అక్షయః షడ్భావవికార
శూన్య ఇత్యర్థః. ఇతి త్రిశబ్దోర్వేదానువచనం త్రిశంభుదృష్టోఽయం మన్త ఇత్యర్థః.

ఉ.—వేదమనూచ్యచార్యోంతేవాసిన మనుశాస్త్రీ, సత్యం
వద, ధర్మం చర, స్వాధ్యాయా న్నాప్రమదః, ఆచా
ర్యాయ ప్రియం ధన మాహృత్య ప్రజాతస్తుం మావ్యవ
చ్ఛేత్సీః, సత్యాన్న ప్రమదితవ్యం, ధర్మా న్నప్రమది

శం—వేదమనూచ్యేతి. ఏవమాదిక ర్తవ్యతోపదేశారంభః ప్రాగ్భి (బ్ర)హ్మత్వ) విజ్ఞానాన్నియమేన కర్తవ్యాని శ్రాతస్తాదాని కర్తాణీత్యేవ మర్థః, అనుకాశన శ్రుతేః పురుషసంసారార్థత్వాత్ సంస్కృతస్య హి విశదస్వత్వస్యాత్తజ్ఞానమంజవైపోప జాయతే. “తవసా కల్పమం హన్తి విద్యయాఽమృతమత్నుత” ఇతి హి చ్ఛ్రుతిః. శ్రుతిః. వక్ష్యతి చ. “తవసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్వే”తి, అతో విద్యోత్పత్త్యర్థం అనుష్ఠేయాని కర్తాణీతి అనుకాస్తీత్యనుకాశనశబ్దాత్ అనుకాశనాతిక్రమే హి దోషోత్పత్తిః ప్రాగుపన్యా సాచ్చ కర్తాణాం కేవలబ్రహ్మవిద్యారంభాచ్చ పూర్వం కర్తాణ్యుపవ్యస్తాని ఉద్దితా యాం చ బ్రహ్మవిద్యాయాం. “ఆభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే. నవిభేతి కుతశ్చన కిమనం సాధనా కరవమి”త్యాదినా కర్తవ్యైష్ఠ్యంచన్యం దర్శయిష్యతి అతోఽవగమ్యతే పూర్వోపదితమరితక్షయద్వారేణ విద్యోత్పత్త్యర్థాని కర్తాణీతి, మన్తవర్ణాచ్చ. “అవి ద్యయామృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమత్నుతే” ఇతి ఋతాదీనాం త్సార్వత్రిక దేశః ఆనర్థక్యపరిహారార్థః ఇహ తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వా త్కర్తవ్యతావియమార్థః, వేదమనూచ్య అధ్యాప్యాచార్యోఽన్వేవాసినం శిష్యమనుకాస్తీ గ్రన్థగ్రహణాదను కత్వా

ఆ—ఉత్తరానువాకస్య తాత్పర్యమాహ.—వేదమనూచ్యేత్యాదినా. విద్యో త్పత్త్యర్థం నిత్యనైమిత్తికాన్యవశ్యాన్యనుష్ఠేయానీత్యేకో నియమ ఉక్తః ప్రాగేవ చానుష్ఠేయానీతి నియమాంతరభావా.—ప్రాగితి. ప్రాగుపన్యాసాచ్చ కర్తాణామితి సద్భిహవాక్యం వివృణోతి. కేవలేత్యాదినా. అవిద్యయా కర్తాణామృత్యుం. అధర్మం. తీర్తేత్వేతి మంత్రోఽపి విద్యోత్పత్తేః ప్రాగేవ కర్తానుష్ఠానం సూచయతీత్యర్థః. “ఋతం చ స్వాధ్యాయప్రవచన”త్యాదినా పూర్వత్ర కర్తానుష్ఠానం ముక్తమేవ, అతః పాన ర్దుక్త్య మిత్యాశంక్యాహ.—ఋతాదీనామితి. విచారమశృత్వాగురుత్వాన్న నివర్తి తవ్యం, కింత్యధ్యయనవిధే రథావబోధద్వారేణ పురుషార్థవర్ణనసాయితాపీధ్యర్థమక్ష రగ్రహణానంతర మర్థావబోధే ప్రయతితవ్య మిత్యాహ.—గ్రంథగ్రహణాదనుతి.

రం—వేదమనూచ్యేతి. వేదమధ్యాప్యాచార్యత్వేన మహాశిష్యా నిత్యర్థః. స్వాధ్యాయాత్నాప్రమదఇతి. స్వాధ్యాయాధ్యయనే ప్రమాదం మాకాక్షిః శత్రావ

తవ్యం, కుశలా న్న ప్రమదితవ్యం, భూత్యై న ప్రమది
తవ్యం, స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం.
౧. దేవపితృకార్యాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం, మాతృదేవో
భవ, పితృదేవో భవ, ఆచార్యదేవో భవ, యాన్యనవ

చ్చాస్తీ తదర్థం గ్రాహయతీత్యర్థః, అతోఽవగమ్యతే అధీకవేదస్య ధర్మజిజ్ఞాసామ
కృత్వా గురుకులాన్న సమావర్తితవ్యమితి. “బుద్ధ్యా కర్తాణి చారణేది”తిస్త్రీతేశ్చ, కథ
మనుశాస్త్రీత్యత ఆహ—సత్యంవద. యథా ప్రమాణావగతం వక్తవ్యం వద, తద్వ
ద్ధర్మం చర ధర్మఇత్యుపస్తేయానాం సామాన్యవచనం సత్యాదివిశేషనిర్దేశాత్, స్వాధ్యాయా
యాత్ అభ్యయనానాప్రమదః ప్రమాదం మాకాక్షిః ఆచార్యాయ ఆచార్యార్థం
ప్రియం ఇష్టం ధనం ఆహుత్య ఆసీయ దత్వా విద్యాని (పూ) స్క్రియాార్థం
ఆచార్యేణ చానుజ్ఞాతోఽనురూపాహారానాహుత్య ప్రజాతస్తుం ప్రజాసత్తానం
మాన్యవచ్చేతీః ప్రజాసత్తే ర్విచ్చిత్తి ర్మకర్తవ్యా అనుత్పద్యమానేఽపి పుత్ర కా
మ్యుదీర్షణ తదుత్పత్తే యత్నః కర్తవ్య ఇత్యభిప్రాయః. ప్రజా ప్రజనప్రజాతి
త్రయ నిర్దేశసామర్థ్యాత్. అన్యథా ప్రజనశ్చేత్యేతదేకమేవావత్సర్యత్, సత్యా న్న
ప్రమదితవ్యం ప్రమాదో న కర్తవ్యః సత్యాచ్చ ప్రమదనం అన్యతప్రసంగః ప్రమాద
శబ్దసామర్థ్యాత్ విస్తృత్యావ్యవృత్తం న కర్తవ్యమిత్యర్థః. అన్యథాఽసత్యవచనప్రతిషేధ
వివస్యాత్. ధర్మాన్నప్రమదితవ్యం. ధర్మశబ్దస్య అనుష్ఠేయవిశేషవిషయత్వాదననుష్ఠానం

వేదమధిత్వ స్నాయాదితి స్మృతిరప్యేతచ్చృతివిరుద్ధేత్యాహ. —అతోఽవగమ్యత ఇతి.
వక్తవ్యమితి. వచనార్థం పరస్య హితమిత్యర్థః. సర్వమేతత్ స్పృహ్యమితి. ఏవం కర్తవ్య
మర్థముపదిశ్యానుష్ఠానకాలే నముత్పన్నసంశయనివృత్త్యర్థం శిష్టాచారః ప్రమాణయి
తవ్య ఇత్యాహ. —అథైవమిత్యాదినా. అభ్యుక్తాః. అభిశస్తాః. అపరప్రయుక్తాఇతి.
స్వతంత్ర ఇత్యర్థః. గ్రంథాదా ఆద్యవాదే కేవలాయాః నిశ్చేయసహేతుత్వముక్తమపి
స్ఫుటీకర్తుం కర్తవిధిముపలభ్య ప్రసంగాత్ పునర్విచారయతు ముపక్రమతే. అత్రైతచ్చి
న్త్యతఇత్యాదినా. వివేకార్థమితి. పృథక్ఫలత్వజ్ఞావనార్థః, “భూతం భవ్యాయోపదిశ్య
త”ఇతి న్యాయేన (ఆత్మ) జ్ఞానస్యాపి కర్తక (ర్తృ)ర్తుః సంస్కారతయా కర్తవిధిశేష

హితో భవేత్కర్థః. ఆచార్యయేతి. గురవే దక్షిణాం దత్వా పుత్రసంతత్యవిచ్ఛేదాయ
భార్యాముద్వహేః, కుశలం దేవార్పనాదిమంగళాచరణం భూత్యై న ప్రమదితవ్యం
ఐశ్వర్యార్థం కర్త కరు, ఐశ్వర్యస్య సర్వశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః, మాతృదేవో

ద్యాని కర్మాణి, తాని నేవితవ్యాని, నో ఇతరాణి, యా
 న్యస్తాకగ్ సుచరితాని, తాని త్వయోపాసాని. ౨.
 నో ఇతరాణి, యే కేచాన్యచ్ఛ్రీయాగ్ నో బ్రాహ్మణాః,
 తేషాం త్వయాసనేన ప్రశస్యసితవ్యం, శ్రద్ధయా దేయం,

ప్రమాదః సనక ర్తవ్యః అనుష్ఠాతవ్య ఏవ. ధర్మజ్ఞుతియావత్. ఏవం కుశలాత్ ఆత్మరక్షా
 ధాత్మర్మణోనప్రమదితవ్యం, భూతిః విభూతిః తస్యై భూత్యై భూత్కర్మాన్తంగళ
 యుక్తా త్కర్తృణః న ప్రమదితవ్యం. స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం.
 స్వాధ్యాయోఽధ్యయనం, ప్రవచనమధ్యాపనం, తాభ్యాం న ప్రమదితవ్య మితి క్వచి
 దధికం దృశ్యతే. తేహి నియమేన క ర్తవ్యే ఇత్యర్థః. దేవశిత్పూజారాధ్యాం నప్రమది
 తవ్యం. దై వశిత్త్యై కర్తవ్యే క ర్తవ్యే మాతృదేవః మాతా దేవో యస్య సః త్వం
 మాతృదేవో భవ స్యాః ఏవం పితృదేవో భవ ఆచార్యదేవో భవ ఆతిథిదేవో భవ
 దేవతాపదుపాసాని ఏతే ఇత్యర్థః. యాన్యసి చాన్యాని ఆనవద్యాని అనిందితాని శిష్ట
 చారలక్షణాని కర్మాణి తాని నేవితవ్యాని క ర్తవ్యాని త్వయా, ఇతరాణి సావద్యాని
 శిష్టకృతాన్యసి నో క ర్తవ్యాని న క ర్తవ్యాని యాన్యస్తాకం ఆచార్యాణాం సుచరితాని
 శోభనచరితాని ఆమ్నయాద్యవిరుద్ధాని తాన్యేవ త్వయోపాసాని అదృష్టాన్యసృష్టే
 యాని నియమేన క ర్తవ్యాని త్యేతత్ నో ఇతరాణి విపరీతాన్యాచార్యకృతాన్యసి, యే
 కేచ విశేషితాః ఆచార్యత్వాదిధర్మైః అన్యత్ అన్యత్తః శ్రేయాంసః ప్రశస్తతరాః తే
 చ బ్రాహ్మణాః న క్షత్రియాదయః తేషా మాసనేన ఆసనదానాదినా త్వయా ప్రశస్య
 సితవ్యం ప్రశస్యనం ప్రశ్వాసః శ్రమాపనయః తేషాం శ్రమః త్వయాఽపనేతవ్య
 ఇత్యర్థః. తేషాం చా ఆసనే గోష్ఠీనిమిత్తే సముదితే తేషా న ప్రశస్యసితవ్యం ప్రశ్వా
 సోఽపి న క ర్తవ్యః కేవలం తదుక్తసారగ్రాహిణా భవితవ్యం, కించ యత్కించిద్దేయం
 త్వాచ్ఛ్రితస్యాసి ఫలస్యార్థపాదమాత్రత్వా త్కర్తవ్యత్వవివచరోఽర్థజ్ఞుతి పూర్వపక్షః,
 సిద్ధాప్రమాణా. — నిత్యత్వాదిత్యాదినా. యద్యప్యధ్యయనః పిప్రయుక్తః కృతోన్నీ
 వేదార్థవికేస విచారయతవ్యః, తథాప్యధ్యయనవిధౌ ప్రతివాక్యాధ్యాపనం ప్రతివా
 క్యార్థవిచారశ్చ వ్యాపారభేదా త్తత్త్వప్రియుక్తాభ్యుదయకామస్య కర్మోపయోగివా
 క్యార్థజ్ఞానవత్త్వమత్రేణ కర్మణ్యధికారసంభవా దృష్టసాక్షాత్కారస్య తత్రానుప
 యోగిత్వా న్ననమస్తవేదార్థజ్ఞానవతః కర్మాధికారే ప్రమాణమస్తీత్యాహ. — తచ్చనేతి,
 భవ దేవమివ మాతరం పూజయేత్కర్థః, ఏవముత్తరత్రాపి. యాన్యస్తాకమితి. శిష్టాచా
 రేవ్యసి శ్రుతిస్మృతివిరోధశూన్యతయా యాని సుచరితాని తాన్యేవ హోళకాదీని

అశ్రద్ధయా దేయం, శ్రియా దేయం, హ్రియా దేయం,
సంవిదా దేయం, అథ యదితే కర్తవ్యచిత్తావాప్యత్తవి

తచ్చృద్ధయేవ దాతవ్యం అశ్రద్ధయా అదేయం న దాతవ్యం శ్రియా విభూత్యా
దేయం హ్రియా లజ్జయాచ దేయం దాతవ్యం భియా భీత్యా చ దేయం సంవిదా
మైత్ర్యాదికార్యేణ దేయం. అథైవం వర్తమానస్య యది కదాచిత్తే తవ శ్రాతే
స్తాతే వా కర్తవ్యే వృత్తే వా ఆచారలక్షణే విచిత్త్యా సంశయః స్వాత్ భవేత్, యే
తత్ర తస్మిన్ దేశే కాలే వా బ్రాహ్మణాః తత్ర కర్తాదా యుక్తా ఇతి వ్యవహితేన
సంబంధః కర్తవ్యః సమ్మర్శినః విచారక్షమాః యుక్తాః ఆభియుక్తాః కర్తవ్యే వా
అయుక్తాః ఆపరప్రయుక్తాః ఆలూక్షాః అరూక్షాః అహూరమతయః ధర్మకామాః
ఆదృష్టార్థినః అకామతా ఇత్యేతత్ లే యథా తత్ర తస్మిన్ కర్తవ్యే వృత్తే వా
వర్తేత్ తథా త్వమపి వర్తేథాః, అథాభ్యాభ్యా లేష అభ్యుక్తాః దోషేణ సంవిద్యా
మానేన సంయోజితాః కేనచిత్ లేష చ యథోక్తం సర్వముపనయేత్తత్రేత్యాది.
ఏవ ఆదేశః విధిః ఏవ ఉపదేశః పుత్రాదిభ్యః పితృాదీనాం. అపి ఏషా వేదోపనిషత్
వేదరహస్యం వేదార్థ ఇత్యేతత్ ఏత (దేవా)వ సుకాసనం ఈశ్వరవచనం ఆదేశ
వాక్యస్య విధే రుక్తత్వాత్ సర్వేషాం వా ప్రమాణభూతానా మనుకాసనమేతత్
యస్తాదేవం తస్తాత్ ఏవం యథోక్తం సర్వముపాసితవ్యం కర్తవ్యం (ఏవముచై
తదుపాస్యం) ఉపాస్యమేవ చైతత్ నానుపాస్యమిత్వాదరార్థం పునర్వచనం.—
అత్రైతచ్చిత్త్యతే విద్యాకర్తవ్యో ర్వివేకార్థం కిం కర్తవ్య ఏవ కేవలేభ్యః పరం
యద్యపి చాధ్యయనవిధిప్రయుక్తో వేదాంతవిచారోఽపి కృత్ గురుకుల ఏవ, తథాపి
న సమస్తవేదార్థజ్ఞానవతోఽధికారః, ఉపాసనాసాధ్యస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య పృథి
గ్యావాదిత్యాహ.—శ్రుతజ్ఞానేతి. శ్రుతాత్ గురుకులే విచారితా ద్వాక్యా త్కర్తా
సమ్మనోపయోగియద్జ్ఞానం తానస్తాత్రేణ కర్తవ్యధిక్రియతే, న బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫల
ముపాస మపేక్షతే వ్యతిరే(క)కా)భావా దిత్యర్థః, అథ్యావనవిధివ్యాపారోపరమే
అనుష్ఠేయతయా అభిమతం బ్రహ్మోపాసనమేవ నాస్తి మానాభావాదితి న వక్తవ్య
మిత్యాహ —ఉపాసనంచేతి. ఏతచ్చ కర్తవ్యమీమాంసాన్యాయాంగీకారమత్రేణోక్తం,
వస్తుతశ్చ శ్రోతవ్యవిధిప్రయుక్త ఏవోపనిషద్విచారారంభో భిన్నాధికారః కర్తవ్యకాండ
గ్రాహ్యజి న లాభాదిమూలచరితాసీత్యర్థః. యేకేచేతి. స్వామేతయా శ్రేష్ఠానాం
బ్రాహ్మణానాం శయ్యాననేషు సమానతయా న విశ్రమణీయం. శ్రియా దేయమితి,
శ్రీకృష్ణముఖోభా, అవివక్ష్యదనేన దేయమిత్యర్థః. భియా దేయమితి, సమ్యగకరణే ప్ర

చికిత్సా వా స్యాత్. 3. యే తత్ర బ్రాహ్మణా స్సమ్మ
ర్హిసః, యుక్తా ఆయుక్తా, అలూఠౌ ధర్మకామా స్స్యః,

శ్రేయః ఉత విద్యాసవ్యపేక్షేభ్యః ఆహాస్విద్విద్యాకర్మభ్యాం సంహతాభ్యాం
విద్యయా వా కర్తాపేక్షయా ఉత కేవలైవ విద్యయా? ఇతి తత్ర కేవలేభ్యః
కర్మభ్య ఏవ స్యాత్ సమస్తజేదార్థజ్ఞానవతః కర్తాధికారాత్. “వేదః కృతోన్నైది
గస్తవ్యః సరహస్సోద్విజన్త సే”తి స్మరణాత్. అధిగమశ్చ సహాపనిషదర్థేనా
త్తజ్ఞా (నాదినా) నేన.) విద్వాక్ యజలే. విద్వాక్ యాజయతీతి చ విదుష
ఏవ కర్తణ్యధికారః ప్రదర్శ్యతే. సర్వత్ర జ్ఞాత్యానుష్ఠాన మితి చ కృత్స్నశ్చవేదః
కర్తార్థ ఇతి హి మన్యంతే కేచిత్, కర్మభ్యశ్చేత్సరం శ్రేయో నావాప్యతే వేదోఽనర్థ
కస్యాత్. న, నిత్యత్వాన్మోక్షస్య నిత్యో హి మోక్ష ఇష్యతే కర్మకార్యస్య చాని
త్యత్వం ప్రసిద్ధం లోకే కర్మభ్యశ్చేచ్ఛేయోఽనిత్యం స్యాత్ తచ్చానిష్ఠం “తద్యథేహ
కర్మచిత్తో లోకః క్షీయత”ఇతి న్యాయానుగృహీతశ్చుతివిరోధాత్, నను కామ్య
ప్రతిష్ఠితయో రనారమ్భ దారణ్యచ కర్తణ ఉపభోగేన క్షయాత్ నిత్యానుష్ఠా
నాచ్చ ప్రత్యవాయానుత్పల్లేర్జ్ఞాననిరపేక్షఏవ మోక్ష ఇతి చేత్, తచ్చ న వేదకర్మ
సంభవా త్తన్నిమిత్తకరీరాస్తరోత్పత్తిః ప్రాప్నోతీతి ప్రత్యుక్తం కర్మజేషస్య చ
నిత్యానుష్ఠానేనావిరోధాత్ క్షయానుపపత్తిరితి చ, యదుక్తం సమస్తజేదార్థజ్ఞానవతః
కర్తాధికారాదిత్యాది తచ్చన శ్రుతజ్ఞానవ్యతిరేకాదుపాసనస్య, శ్రుతజ్ఞానమాత్రేణ
హి కర్తణ్యధిక్రియతే నోపాసన (జ్ఞాన) మపేక్షతే, ఉపాసనం చ శ్రుతజ్ఞానా
విచారోఽభ్యుత్తరవిధిప్రయుక్త ఏనేతి ప్రకటార్థే ప్రతిష్ఠితం, కేవలం కర్మమోక్షసాధన
మితివత్సం నిరస్య విద్యాసముచ్చితం మోక్షసాధనమితి వత్సంతర మాశంక్య నిషేధితి.
ఏవంతర్హిత్యాదినా. న(స)చపునరావర్తతఇతి వచనా దార(భోగ్య)భోగీ మోక్షో నిత్య
ఇతి న శక్యం వత్తుం, ప్రసిద్ధపదార్థయోగ్యత్వముపాదాయ వచనస్య సంసర్గజ్ఞాపక
త్వాత్, సచార(భ్య)జ్ఞస్య నిత్య(త్వే)త్వయోగ్యత్వం ప్రసిద్ధం అన్యథావచనస్య కార
కత్వప్రసంగాత్, అన్తో మణిమందిదది త్యాదివ్వపి యోగ్యతాకల్పనప్రసంగా దిత్యా
హ. — (సజ్ఞాపక త్యాదిత్యాదినా) కర్మప్రధానం విద్యాచోపనర్జన మితి సముచ్చయం
నిరస్య సముచ్చయే (వ్యుచ్ఛ)తిదిశతి. ఏలేనేతి. అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగేనేత్యర్థః.
త్యవాయో భవిష్యతీతి భియాదేయమిత్యర్థః, సంవిదాదేయమితి. సంవితే సంకల్పః
సంకల్పపూర్వకం దేయమిత్యర్థః అభయదీత్యాది, కర్మ అగ్నిహోత్రాది, వృత్తం శిష్టా
చారమాత్ర ప్రమాణకం హోళకాది, తత్ర యది సందేహ ఇత్యర్థః సమ్మర్శిసః విచార

యథా తే తత్ర వర్తేరణ, తథా తత్ర వర్తేభాః,
అథాభ్యాఖ్యాతేషు, యే తత్ర బ్రాహ్మణా సుష్కర్షిణః,

దర్శనం విధీయతే, మోక్షఫలం ఆర్థానరప్రసిద్ధంచద్ధేశ్యం స్యాత్. శ్రోతశ్చ
ఇత్యుక్త్వా తద్వ్యతిరేకేణ. మన్తవ్యో సిద్ధిభ్యాసితవ్య ఇతి యత్నాన్తరవిధానా న్నన
నిదిభ్యాసనయోశ్చ ప్రసిద్ధం శ్రవణజ్ఞానాదర్శనరత్వం, ఏవం తస్మిన్ విద్యాసవ్యపే
క్షేభ్యః కర్తృభ్యస్సామ్రోక్షః విద్యాసహితానాం చ కర్తృణాం భవేత్కార్యాన్తరార
మృసామర్థ్యం, యథాస్వతో మరణజ్వరాదికార్యారమృసామర్థ్యానామపి విషదభ్యా
దీనాం మంత్రశర్యరాది సంయుక్తానాం కార్యంతరారమృసామర్థ్యం ఏవ విద్యా
సహితైః కర్తృభి ర్లోక్ష ఆరభ్యత ఇతి చేన్న-ఆరభ్యస్యానిత్యత్వాదిత్యుక్తదోషః వచ
నాదారభ్యోపి నిత్యవివేతి చేన్న-జ్ఞాపకత్వాద్వచనస్య. వచనం నామ యథాభూతస్యా
ర్థస్య జ్ఞాపకం, నావిద్యమానస్య కర్తృ, న హి వచనకలేనాపి నిత్యమారభ్యతే,
ఆరభ్యం వా అవినాశి భవేత్, ఏతేన విద్యాకర్తృణో స్సంహతయో ర్లోక్షారంభకత్వం
ప్రతుక్తం, విద్యాకర్తృణీ మోక్షప్రతిబంధహేతు నివర్తకే ఇతి చేన్న. కర్తృణః ఫలంత
రదర్శనాత్, ఉత్పత్తివికారసంస్కారాస్తయో హి ఫలం కర్తృణో దృశ్యస్తే, ఉత్ప
త్త్యాదిఫలవివరీతశ్చ మోక్షః, గతిశ్రుతే రావ్య ఇతి చేత్. సూర్యద్వారేణ. తయో
ర్థమానస్య త్యాదిగతిశ్రుతిభ్యః ప్రాప్యో మోక్ష ఇతి చేత్, న, సర్వగతత్వాత్,
గన్తృభ్యశ్చాసన్యత్వాత్ ఆకాశాదికారణత్వాచ్చ సర్వగతం బ్రహ్మ బ్ర(హ్మ)హ్మో
వ్యతిరిక్తాశ్చ సర్వే విజ్ఞానాత్మానః అతో నాప్యో మోక్షః, గన్తు రన్యద్భిన్నదేశం
ప్రతి భవతి గంతవ్యం సహాయేనైవాసతిరిక్తం యత్ లేనైవ గమ్యతే తత్, తదన్య
మోక్షేతి. మోక్షస్య ప్రతిబంధహేతు రవిద్యాఽధర్మాది. తన్నివర్తకే విద్యాకర్తృణీన
స్వరూపోత్పాదికే, తతః స్వరూపావస్థానస్య నిత్యత్వం, ప్రధ్వంసస్య చ కృతకస్యాపి
నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. “భివ్యతే హృదయగ్రంథి రి”త్యాదిశ్రుతే. కేవలవిద్యా
సాధ్యైవావిద్యానిచ్చుత్తిః న తత్ర విద్యాయాః సహకార్యపేక్షా, కర్తృఫలం త్వన్యదేవ
ప్రసిద్ధమిత్యాహ. —నకర్తృణఇతి. ఉత్పత్తిః పురోదాశాదేః, సంస్కారో ప్రిహ్లాదేః,
వికార స్సోమస్య, ఆప్తిః వేదస్య కర్తృఫలం ప్రసిద్ధం ఆత్మస్వరూపస్య తు మోక్షస్యా
నాదిత్వాదనాభేయాలిశయత్వాదవికార్యత్వా నిత్యావృత్త్యాచ్చ కర్తృఫలాద్వైపరీత్య
మిత్యర్థః. గతిశ్రుతేతి. ఆచ్ఛిరాదిగతిశ్రవణా దృష్టాండాపహిస్థితబ్రహ్మప్రాప్తి
కుశలా ఇత్యర్థః. యుక్తాః వెదశాస్త్రేష్వభిరతాః, అయుక్తాః ఆసమంతాద్యుక్తాః, తాకికే
ష్వపి కుశలా ఇత్యర్థః. అలూక్షాః గ్రంథలాభాదిరహితాః, శిష్టం స్వప్రప్త ఆభేత్వాది,

యుక్తా ఆయుక్తాః, అలూఠౌ ధర్మకామాస్సుయః, యథా

త్వసి (ధే)ద్ధి శ్చ. తత్సంప్రప్య తదేవానుప్రావిశత్. “క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వః క్షేత్రేష్వి”త్యాదిశ్రుతిస్మృతిశలేభ్యః, గత్యైశ్వర్యాదిశ్రుతివిరోధ ఇతి చేత్, అథాపి స్యాత్ యద్యప్రాప్య మోక్షః తదా గతిశ్రుతీనాం. “స ఏకథా. స యది పితృలౌకకాముః. స్త్రీభిర్వా యానైర్వే”త్యాదిశ్రుతీనాం చ వివాహస్యాదితి చేన్న, కార్యబ్రహ్మవిషయత్వాత్తానాం కార్యే హి బ్రహ్మణి స్త్యాదయస్సుయః, స కారణే, “ఏకమేవాద్వితీయం. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. తత్రేనకం పశ్యేద్”త్యాదిశ్రుతిభ్యః, విరోధాచ్చ విద్యాకర్తణో సముచ్చయూనుపపత్తిః, ప్ర (వి) లీనకర్త్రాదికారకవిశేష తత్త్వ విషయా హి విద్యా తద్విపరీతకారకసాధ్యేన కర్తృణా విరుధ్యతే సహృదం వస్తుపరమార్థతః కర్త్రాదివిశేషవత్తత్త్వం చేతి ఉభయథా ద్రష్టుం శక్యతే, అవశ్యం హ్యన్యతరన్విధ్యా స్యాత్, అన్యతరస్య చ మిథ్యాత్వప్రసంగే యుక్తం, యత్సాన్ని భావికాజ్ఞానవిషయస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వం. “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి. మృతోఽస్మి సమృత్యు మాప్నోతి. అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం. అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి. ఉదరమంతరం మరుతే అథ తస్య భయం భవతీ”త్యాది శ్రుతిశలేభ్యః సత్యత్వం చైకత్వస్య. ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం. “ఏకమేవాద్వితీయం. బ్రహ్మై వేదం సర్వం. ఆత్మై వేదం సర్వమి”త్యాదిశ్రుతిభ్యః, సచసమ్పాదనాదికారకభేదాదర్థనే కర్తృపటద్యతే, అన్యత్వదర్శనాపవాదాశ్చ విద్యావిషయే సహ స్రశక్మ్యాయస్తే, అతో విరోధో విద్యా కర్తృణోః ఆకశ్చ సముచ్చయూనుపపత్తిః, త(త్ర)తో యదుక్తం “సంహతాభ్యాం మోక్ష” ఇతి అనుపపన్నంతత్. ఇత్యేతదనుపపన్నమి”తి తదయుక్తం. విహితత్వాత్కర్తృణాం శ్రుతివిరోధ ఇతి చేత్, యద్యపమృద్య కర్త్రాదికారకవిశేషమాత్మైకత్వ విజ్ఞానం కీధీయతే సర్వాదిభావిజ్ఞానోపమర్దకర్జ్జ్వాదివిషయవిజ్ఞానవత్, ప్రాప్తః కర్తృ విధిశ్రుతీనాం నిర్విషయత్వాద్విరోధః. విహితాని చ కర్తృణి, సచవిరోధో న యుక్తః, ర్హోక్షః, తతో నిత్యాప్తత్వమ(ప్ర)సిద్ధమిత్యర్థః, గత్యా ప్రాప్తిః కిం సంయోగలక్షణా తాదాత్మ్యలక్షణా వా? నోభయథాపిత్యాహ. —నసర్వగతత్వాదితి. గత్యాదిశ్రుతే స్తాత్పర్యం శక్తోపూర్వకం దర్శయతి. గత్యైశ్వర్యేత్యాదినా. సముచ్చయమభ్యుప గమ్య కర్తృకార్యం కిం చిన్తోక్షేన సమ్యవతీత్యుక్తం, సోఽపి నసంభవతీత్యాహ. —విరో ధాచ్చేత్యాదినా. యది కర్త్రాదికారకభేదస్య సత్యత్వాంశమపొద్య బ్రహ్మజ్ఞానముపది శ్యతే తదా మిథ్యాగర్థత్వాత్కర్తృవిధీనా మప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాహ. —హితత్వా అభ్యాభ్యాతాః అభిశస్తా ఇత్యర్థః. ఏషఆదేశఇత్యాది. ఆదేశః కాననం రాజాజ్ఞాతుల్య

తే తేషు వర్తేఽ. ౪. తథా తేషు వర్తేఽథాః, ఏష
ఆదేశః, ఏష ఉపదేశః, ఏషా వేదోపనిషత్, ఏతదను

ప్రమాణత్వాచ్చుత్తినామితీ చేన్న, పురుషార్థోపదేశపరత్వాచ్చుత్తినాం, విద్యోపదేశ
పరాతాపచ్చుతిః సంసారాత్పురుషో మోక్షయితవ్య ఇతి సంసారహేతో రవిద్యా
యాః విద్యయా నివృత్తిః కర్తవ్యేతి విద్యాప్రకాశకత్వేన ప్రవృత్తేతి న విరోధః,
ఏవమపి కర్తాదికారకసద్భావప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం విరుద్ధత ఏవేతి చేత్, న,
యథా ప్రాప్తమేవ కారకాన్తిత్వముపాదాయ ఉపాత్తదుత్తతయార్థం కర్తాణి విద
ధచ్చాస్త్రం ముముక్షుశాం ఫలాధి నాం చ ఫలసాధనం నకారకాన్తిత్వే వ్యాప్తి
యతే, ఉపదితదుత్తప్రతిబద్ధవ్య హి విద్యోత్పత్తిర్నావకల్పతే, తత్క్షయే చ విద్యో
త్పత్తి స్ఫూర్తీ, తతశ్చ విద్యానివృత్తిః, తత ఆత్మనికస్సంసారోపరముః, ఆపిచ
ఆనాత్మదర్శినోహ్య నాత్మవిషయః కామః, కామయమానశ్చ కరోతి కర్తాణి, తత
స్తత్సహజభోగాయ శరీరాద్యుపాదానలక్షణస్సంసారః, తద్వ్యతిరేకేణాత్మైకత్వదర్శినో
విషయా భావా త్కామానుషపత్తిః, ఆత్మని చానన్యత్వాత్కామానుషపత్తే న్వాత్మన్య
వస్థానం మోక్ష ఇత్యుతోఽపి విద్యాకర్తృణో ర్విరోధః, విరోధాదేవ చ విద్యామోక్షం
ప్రతి న కర్తాణ్యపేక్షతే, న్వాత్మలాభే తు పూర్వోపదితదుత్తప్రతిబంధావసయ
నద్వారేణ విద్యాహేతుత్వం ప్రతిపద్యతే కర్తాణి నిత్యానీతి, అతఏవాన్తిక్
ప్రకరణే ఉపన్యస్తాని కర్తాణీక్యవోచామ, ఏవం చావిరోధః కర్తవిధిశ్రుతీనాం, అతః
కేవలాయా ఏవ విద్యాయాః పరం శ్రేయ ఇతి సిద్ధం, ఏవంకర్త్యాశ్రమాంతరా
నుషపత్తిః, కర్తనిమిత్తత్వాద్విద్యోత్పత్తేః గర్వాన్ధ్యనైర్నివ. విహితాని కర్తా
ణీత్యైకాశ్రమ్యమేవ, అతశ్చ యావజ్జీవాదిశ్రుతయోఽనుమూలతరా న్మ్యుః, న,
కర్తా నీకత్వాత్, నన్యస్మిహోత్రాదీన్యేవ కర్తాణి, బ్రహ్మచర్యం, తప, స్వత్యవచనం,
దితి, శఙ్కాం వివృణోతి. యదిత్యాదినా. అధ్యయనవిధిగృహీతానాం శ్రుతీనాం
పురుషార్థోపదేశకత్వేన ప్రామాణ్యం వక్తవ్యం నతు భేదస్య సత్యత్వేన, తతః
ప్రసిద్ధిసిద్ధం కారకాదిభేదమర్థక్రియాసమర్థమదాయ ప్రవృత్తానాం ప్రామాణ్యం న
విరుద్ధత ఇత్యాహ.—నపురుషార్థేతి. సంగ్రహవాక్యం విస్ఫుణోతి. విద్యోపదేశ
పరాతాపదిత్యాదినా. పూర్వం సత్యమిథ్యావిషయత్వేన విద్యాకర్తృణో ర్విరోధ
మాదాయ సముచ్చయో నిరస్తః, ఇదానీం కామ్యకామివిషయత్వేనాపి విరోధ
మాహ.—ఆపిచేత్యాదినా. సమసముచ్చయం నిరస్య గుణప్రధానభావేనాపితం నిర
మితి భావః, ఉపదేశః పితృదిహితైవివచనం, వేదోపనిషత్ విదానాం రహస్యోప

శాసనం, ఏవ ముపాసితవ్యం, ఏవముచైత దుపాస్యం,
స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం తాని త్వ

శమో, దమో, యోగో, తేజోవమాదీన్యసి కర్తాణీతరాశ్రమప్రసిద్ధాని విద్యోత్పత్తౌ
సాధకతమాన్యసంకీర్ణాని విద్యుదే, ధ్యానధారణాదిలక్షణాని చ వక్ష్యతి చ. తపసా
బ్రహ్మవిజ్ఞానస్వేతి, జన్మాంతరకృతకర్మభ్యశ్చ స్రాగసి గార్హస్థ్యాద్విద్యోత్పత్తిసంభ
వాత్, కర్తార్థత్వాచ్చ గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేః, కర్తసాధ్యాయాం చ విద్యాయాం
సత్యాం గార్హస్థ్యప్రతిపత్తి రనర్థికైవ, లోకార్థత్వాచ్చ పుత్రాదీనాం, పుత్రాది
సాధ్యేభ్యశ్చ ఆయుః లోకః. పితృలూకో దేవలోక ఇత్యేలేభ్యో వ్యావృత్తకామన్య
నిత్యసిద్ధాత్పదర్శనః కర్తాణి ప్రయోజనమపశ్యతః కథం ప్రవృత్తి రుపపద్యతే, ప్రతి
పన్నగార్హస్థ్యస్యాసి విద్యోత్పత్తౌ విద్యాపరిపాకాద్విరక్తస్య కర్తసు ప్రయోజన
మపశ్యతః కర్తభ్యో నివృత్తిరేవ స్యాత్. ప్రవర్జిమ్యేవా ఆరేఽమమస్తాత్ స్థానాద
స్తీత్యేవ మాదిశ్రుతిలింగదర్శనాత్, కర్తప్రతిశ్రుతేర్యత్వాధిక్యదర్శనాదయుక్త
మితి చేత్, అగ్నిహోత్రాదికర్తప్రతిశ్రుతే రథికో యత్నః. వహంశ్చ కర్తన్యా
యాసః అనేకసాధనసాధ్యత్వా దగ్నిహోత్రాదీనాం, తపో బ్రహ్మచర్యాదీనాం చేతరాశ్ర
మకర్తణాం గార్హస్థ్యేఽపి సమానత్వాదల్పసాధనాపేక్షత్వాచ్చేతరేషాం న యుక్తమ్
ల్యవద్వికల్ప ఆశ్రమిభిస్తస్యేతి కేన్న, జన్మాంతరకృతానుగ్రహాత్ యదుక్తం కర్తాణి
శ్రుతే రథికో యత్న ఇత్యాది నాసౌ దోషః, యతో జన్మాంతరకృతమపి అగ్నిహో
త్రాదిలక్షణం కర్త బ్రహ్మచర్యాదిలక్షణం చానుగ్రహకం భవతి విద్యోత్పత్తిం ప్రతి
యేన జన్మనైవ విరక్తా దృశ్యంతే కేచిత్, కేచిత్తు కర్తసు ప్రవృత్తాః అవిరక్తాః విద్యా
స్యతి. విరోధాదేవచేతి. విద్యాచేత్ (స్వ) కర్తాణి స్వరూప) ఫలేనాపేక్షతే
విరుద్ధత్వాత్ త్రిదండిధర్మవదృతుగమనం, కథం తస్మి విద్యాసన్నిధానేకర్తణాం పాత
ఇత్యత ఆహ. —స్వాత్మలాభేత్సితి. కర్తణాం విద్యాసాధనత్వం శ్రుత్వా గార్హస్థ్య
మేవైకమనుష్ఠేయమితి ప్రత్యవతిష్ఠంతే కర్తజడాః ఏవంతర్హీతి. శ్రుతిస్మృతిమ్యక్త
మాంతరాణామపి విహితత్వావిశేషా త్తదీయకర్తసు కర్తత్వావిశేషాచ్చ గ్రామ్యధర్మ
రాగినామేవైతచోద్వమిత్యాహ. —నకర్తానేకత్వాదితి. అసంకీర్తత్వాదితి. హింసా
ద్యమిశ్రితత్వాదిత్యర్థః. ఇతశ్చ విద్యాకర్తాణోః సాధనత్వేఽపి న గార్హస్థ్యమావశ్యక
మిత్యాహ. —జన్మాంతరేతి. కామినాం గార్హస్థ్యస్యానుష్ఠేయత్వేఽపి న సర్వై రనుష్ఠే
దేశః, ఏతదనుశాసనం శిష్యం ప్రత్యాచార్యస్య కర్తవ్యమనుశాసన మేతత్, ఏవము

యోపాస్యాని విచికిత్సావాస్యత్తేషు వరైరక సప్త చ.

ఇతి ఏకాదశోఽనువాకః.

ఉ.—శం నోమిత్రశ్శంవరుణః, శం నో భవత్పర్యమా, శం న
ఇంద్రో బృహస్పతిః, శం నో విష్ణు రురుక్రమః, సమో
బ్రహ్మణే, నమస్తే వాయో, త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి,

విద్యేషిణి. తస్మా జ్ఞానైరకృతసంస్కారైశ్శో విరక్తానాం ఆశ్రమాంతరప్రతిపత్తి
రేవేష్యతే, కర్తృఫలబాహుళ్యాచ్చ, పుత్రస్వర్గబ్రహ్మవర్చసాదిలక్షణస్య కర్తృఫలస్యా
సంఖ్యేయత్వాత్తత్పృతి చ పురుషాణాం కామబాహుళ్యాత్తదర్థం శ్రుతే రథిణో
యత్నః కర్తృనూపవద్యతే, ఆశిషం బాహుళ్యదర్శనాదిదం మే స్యాదిదం మే స్యాదితి
ఉపాయత్వాచ్చ, ఉపాయభూతాని హి కర్తాణి విద్యాం ప్రతీత్యవోచామ, ఉపాయే
చాథిణో యత్నః కర్తవ్యః నోపేయే కర్తనిమిత్తత్వాద్విద్యాయాః యత్నాంతరా
సర్థక్యమితి చేత్, కర్తృభ్యోఏవ పూర్వోపచితదురితప్రతిబంధకక్షయా ద్విద్యోత్పద్యతే
చేత్ కర్తృభ్యః పుణ్యగుపవిషచ్చృణదాదియతోఽనర్థకఇతి చేత్, స, నియమా
భావాత్, స హి ప్రతిబంధకయాదేవ విద్యోత్పద్యతే, సత్వీశ్వరప్రసాదతపాధ్యానా
ద్గుణమనాదితి నియమోఽస్తి, అహింసా బ్రహ్మచర్యాదీనాం చ విద్యాం ప్రత్యుప
కారకత్వాత్, సాక్షాదేవ చ కారణత్వాచ్చృణదాదుననవిధ్యాసనాదీనాం, అత స్సిద్ధా
న్యాశ్రమాంతరాణి సర్వేషాం చాధికారోవిద్యాయాం వరం చ శ్రేయః కేవలయా
విద్యాయా ఏవేతి సిద్ధం.

యత్న మిత్ర మేత్వంతరమాహ. —లోకార్థత్వాచ్చేత్యాదిహ. గార్హస్థ్యస్యా
నావశ్యకత్వేన వైకల్పికమనుష్ఠానముక్తం తత్రాఽతుల్యత్వేన వికల్పమాక్షిపతి, కర్తృ
ప్రతిశ్రుతేరితి. జ్ఞానైరకృతానుగ్రహాదితి పరిహారభాష్యం వివృణోతి. యదుక్త
మిత్యాదిహ. కర్తాణి యత్నాధికృతస్యాన్యథాసిద్ధత్వాద్వికల్పవిఘాతకత్వం స సంభవ
తీత్యర్థః, ఇదానీం గృహస్థాశ్రమకర్తృణాం బహిరంగత్వం, సన్న్యాసాశ్రమకర్తృణాం
త్వంతరంగత్వం విద్యాసాధనత్వ ఇతి విశేషం దర్శయితుం చోద్యముద్ఘావయతి.
కర్తనిమిత్తత్వాదిత్యాదిహ.

పాసితవ్యం అనుకాసనప్రకారేణ అనుష్ఠేయమిత్యర్థః. ఏవముచైతదుపాస్యమితి. ఉశ
బ్ధోఽవధారణే, ఏవమేవోపాస్యమిత్యర్థః.

త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మవాదిషం, ఋతమవాదిషం,
సత్యవాదిషం. ౧. తన్మామావీత్, తద్వక్తారమావీత్,
ఆవీన్తాం, ఆవీద్వక్తారం, ఓం శాంతి శాంతి శాంతి,
సత్యం వదిష్యామిపంచప.

శం సశ్శీఠాగ్ సహనా యశ్చందసాం భూస్సయశిషృభి
వోమిత్త్యతం చాహం వేదమనూచ్య శం నో ద్వా
దశ, శం నో మహ ఇత్యాదిత్యో నో ఇతరాణి త్రయో
విగ్ శతిః. శం నోవక్తారమ్. హరిఃఓమ్.

ఇతి ద్వాదశోఽనువాకః.

శం—అతీతవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గశమనార్థకాంతిం ఋతతి. శంనోమిత్ర ఇ
వ్యాఖ్యాతమేతత్సూర్యం.

ఇతిశ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్భద్రానందపూజ్యపాద
శిష్యశ్రీ శంకరభగవతః కృతౌ తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే శీఠా
వల్లీ నామప్రథమోఽధ్యాయః.

అ—కాంతిద్వయస్యాఽపానరుక్త్యమాహ.—అతీతేతి. తత్ ఆపరం బ్రహ్మ
ఆపరవిద్యార్థినం ఆవీత్ ఆరక్షదిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్భద్రానందపూజ్యపాద
శిష్యశ్రీ భగవదానందజ్ఞానవిరచితాయాం తైత్తిరీయోపనిష
చ్చంకరభాష్య టీకాయాం ప్రథమోఽధ్యాయః.

రం—అధీతానాముపనిషదాం అంటే పఠితవ్యాం కాంతిమాహ.—శంనోమి
త్యాది. పూర్వమేవ వ్యాకృతమేతత్, లృడాదిస్థానే భూతార్థత్వాల్లజ్జప్ర
ఇతి విశేషః.

ఇతి శీఠావల్ల్యధ్యాయఃప్రథమః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఆనందగిరిటీ కానహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

ఆనందవల్లి.

ఉ.—హరిః ఓమ్. సహనావవతు, సహనౌ భునక్తు, సహవీర్యం
కరవావహై, తేజస్వినావధీతమస్తు, మావిద్విషావహై,

శం—అతితవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గప్రశమనార్థా శాంతిః పఠితా, ఇదానింతు
వక్ష్యమాణబ్రహ్మవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గోపశమనార్థా శాంతిః పఠ్యతే. సహనావవత్సితి.
సహనావవతు నౌ శిష్యాచార్యా సహైవావతు రక్షతు, సహనౌ భునక్తు. బ్రహ్మ.
భోజయతు, సహవీర్యం విద్యాదినిమిత్తం సామర్థ్యం కరవావహై నిర్వర్తయావహై,
తేజస్వినో రావయోరధీతం స్వధీతమస్తు, ఆర్థజ్ఞానయోగ్యమస్తిత్వార్థః. మావిద్విషా
వహై, విద్యాగ్రహణనిమిత్తం శిష్యస్యాచార్యస్య వా ప్రమాదకృతాదన్యాయాద్యో
విద్వేషః ప్రాప్తః తచ్చమనాయేయ మాణిః మావిద్విషావహః ఇతి, నావితరేతరం విద్వే

ఽ—ఇదానీం పరవిద్యార్థినమవ్యవతు నాధారణ్యేన మయా పూర్వం ప్రాప్త
తత్వాదిత్వార్థః. ఆనాధారణ్యేన పరవిద్యోపసర్గశాంత్యర్థమాహ. సహనావవత్సితి. సౌఽ
వయోః తేజస్వినోఽధీతం తేజస్వస్తిత్వీతి యోజనా, వృత్తానువాదపూర్వకమానం
దష్ట్యాస్తాత్స్పర్శమాహ — సంహితాదీత్యాదినా, నను యథాపూర్వం. ఆప్నోతి
స్వారాజ్యమిత్యపరవిద్యాఫలముక్తం సంసారగోచరమేవ తథా పరవిద్యాఫలమపి. సోఽ

రం—సహనావవత్విత్యాది. ఆధీతో మంత్రః సౌ - గురుశిష్యా సహ రక్షతు
అన్యతరస్యాపి దోషో మాఘూదిత్వార్థః. పునరపి తదేవ ప్రార్థయతే. సహనౌభునక్తితి.
భునక్తు - పాలయతు. “భుజిపాలనాభ్యవహారయోరి” తి హి ధాతుః. అపనార్థత్వాత్.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః, ఓమ్. బ్రహ్మవిదాహ్నీతి

షమావద్యావహై శాంతి శాంతిశాంతిరితి త్రిర్వచనముక్తార్థం, వక్ష్యమాణవిద్యా విఘ్నప్రశమనార్థాచేయం శాంతిః, అవిఘ్నేనహ్యత్కవిద్యాప్రాప్తిరాశాస్యతే తన్నులం హి పరం శ్రేయ ఇతి, సంహితాదివిషయాణి కర్తవ్యి రవిరుద్ధాని ఉపాసనాన్యుక్తాని, అనంతరం చాంతస్సోపాధికమాత్మదర్శనము క్తం వ్యాహృతిద్వారేణ స్వారాజ్యం (౧౦) తేన చ) నచైతావతాఽశేషత స్సంసారబీజస్సోపమద్దనమస్తి అతోఽశేషోపద్రవబీజ స్సాక్షానస్యనివృత్త్యర్థం విధూతసర్వోపాధివిశేషాత్తదర్శనార్థమిదమారభ్యతే. బ్రహ్మవిదాహ్నీతి పరమిత్యాది. ప్రయోజనం చాస్యా బ్రహ్మవిద్యాయా అవిద్యానివృత్తిః తత శ్చాత్మ్యంఽపి కస్సంసారాభావః, వక్ష్యతిచ. విద్యాన్నబిభేతిమతశ్చనేతి, సంసారనిమిత్తే చ నతి. ఆభయం ప్రతిష్ఠాం విందత ఇత్యుపపన్నం కృతాకృతే పుణ్యపాపే న తపత ఇతి చ, అతోఽవగమ్యతే అస్తాద్విజ్ఞానా త్సర్వాత్తబ్రహ్మవిషయాదాత్మ్యంతిక స్సంసారాభావ ఇతి, స్వయమేవాహ ప్రయోజనం బ్రహ్మవిదాహ్నీతి పరమిత్యా దావేవ సంబంధప్రయోజనజ్ఞాపనార్థం, నిర్జాతయోగ్ని సంబంధప్రయోజనయోగ్నిద్వైతవజ్రగ్రహణధారణాభ్యాసార్థం ప్రవర్తతే, శ్రవణాదిపూర్వకం హి విద్యా

శ్చుతేసర్వాన్కామానితి సర్వవిషయసాధ్యానన్దాన్ సంసారగోచరాణేవ దర్శయిష్య తీతి కథమాత్మ్యంతిక సంసారాభావ ఇత్యత ఆహ — ప్రయోజనం చాస్యా ఇతి. సర్వ కామశబ్దేన నిరతిశయానందాభివృత్తిర్వివక్షితా, సా చ స్వభావానందాభివృత్తిరీదా హావిద్యానివృత్తిరేవేతి న సంసారగోచర ఫలమిత్యర్థః. ఆద్యవాక్యస్యావాంతర తాత్పర్యమాహ, — స్వయమేవాహేతి. విద్యయైవ కేవలయా మోక్షస్సాధయతుం శక్యతే బ్రహ్మవిదితి విశేషణాత్, సంబంధజ్ఞానస్య పురుషార్థాకాంక్షావిషయతయా పర ప్రాప్తిః ప్రయోజనం విద్యాయా ఇతి, తజ్ఞానస్య వా కుల్రోపయోగ ఇత్యాశంకాభ్య యజ్ఞాదిపరిత్యాగేన నేదాంతశ్రవణాదావేవ ముముక్షుణా ప్రవర్తితవ్య మిత్యతే త్యాహ — నిర్జాతయోగ్నితి. పరశబ్దేనోత్కృష్టమవ్యతే కథం బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యా యతే తత్రాహ. నహితి, అహ్నీతి శబ్దస్యావచారికమర్థందర్శయతుం శక్త్యా ముఖేన

“భుజోఽనవన” ఇత్యాత్మనేపదాభావః. సహవీర్యం కరవావహైఇతి. ఆధీతర్కంత్రైస్త త్తత్ఫలనిష్పాదన లక్షణం. వీర్యం సహ కరవావేత్సర్థః. సా - అవయోఽధీతం లేజస్వస్త్రి - వీర్యవత్తరమస్తు. మావిద్విషావహేఇతి. పరస్పరామరక్తా స్యావేత్సర్థః. అన్యతరద్యౌషే, వీర్యవత్తరమస్తు. వీర్యహానిర్భవతీతిభావః. శాంతిశాంతిశాంతిః. దోహంతరాణామస్త్వీతి ఆధీతమంత్రస్య వీర్యహానిర్భవతీతిభావః. శాంతిశాంతిశాంతిః. దోహంతరాణామస్త్వీతి

పరం, తదేషా భ్యక్తా, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ,

ఫలం. శ్రోతవ్యోమంతవ్య ఇత్యాది శ్రుత్యంతరేభ్యః, బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మేతి వక్త్రీ
 మాణలక్షణం, బృహత్తమత్వాద్బ్రహ్మ, తద్వేత్తి విజానాతీతి బ్రహ్మవిత్, ఆహ్వాతి
 ప్రాప్నోతి, పరం నిరతిశయం, తదేవ బ్రహ్మపరం సహ్యస్యస్య విజ్ఞానాదవ్యస్య ప్రాప్తిః
 స్పష్టం చ శ్రుత్యంతరం బ్రహ్మప్రాప్తిమేవ బ్రహ్మవిదో దర్శయతి. “సయోహవై
 తత్పరం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మేవ భవతీ” త్యాది, నను సర్వగతం సర్వస్యచాత్మభూతం
 బ్రహ్మ వక్త్రీతి ఆతోహస్యం, ఆప్తిశ్చాన్యస్యాన్యేన పరిచ్ఛిన్నస్య చ పరిచ్ఛిన్నేన
 దృష్టే, ఆపరిచ్ఛిన్నం సర్వాత్మకం చ బ్రహ్మేతి ఆక్షణ పరిచ్ఛిన్నపదనాత్పవచ్చ తస్మాప్తి
 రనుపపన్నా, నాయం దోషః కథం దర్శనాదదర్శనాపేక్షత్వాత్ బ్రహ్మణ ఆప్త్య
 నాప్త్యోః పరమార్థతో బ్రహ్మస్వరూపస్యాపి సతోఽస్య జీవస్య భూతమాత్రాకృతబా
 హ్యపరిచ్ఛిన్నాన్నమయాద్యాత్మదర్శినః తత్రానంతరేతనః, ప్రకృతసంఖ్యాతూరణస్యా
 త్తనోఽవ్యవహితస్యాపి బాహ్యసంఖ్యేయవిషయానంతచిత్తకయా స్వరూపాభావదర్శన
 వత్ పరమార్థబ్రహ్మస్వరూపాభావదర్శనలక్షణయా ఆవిద్యయా అన్నమయాదీన్
 బాహ్యేననాత్మన ఆత్మత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ అన్నమయాద్యనాత్మభ్యో నాన్యోఽహ
 ముఖ్యాగ్రే బాధకమాహ. —నను సర్వగతమిత్యాదిహ. పరమార్థతో బ్రహ్మస్వరూప
 స్యాపి సతో జీవస్యావిద్యయా బ్రహ్మనాప్తంస్యాదితి సంబంధః, భూతమాత్రాభిః
 భూతాంతైః కృతాయే బాహ్యైః పరిచ్ఛిన్నాన్యన్నమయాదయః తదాత్మత్వ దర్శిన
 ఇత్యవిద్యాయా విక్షేపత్యరూపముక్తం, పరమార్థం బ్రహ్మస్వరూపం నాస్తీత్యభావ
 దర్శనం ఆవరణలక్షణం లింగం యస్యాః సా తథోక్తా, స్వరూపేఽప్యగ్రహణవిపర్యయో
 భవతఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ. —ప్రకృతేతి. ప్రకృతసంఖ్యాతూరణస్య దశమస్యన
 వైవ వయం పరామహాం ఇతి విపర్యయః స్వరూపాదర్శనం చ యథేత్యర్థః, ఆదర్శనని
 మిత్రామనాప్తిం వివిచ్య దర్శననిమిత్తామాప్తిం వివృణోతి. తస్మైఽమితి. ఆద్యం బ్రహ్మ
 ణవాక్యం వ్యాఖ్యాయ ఉత్తరం మంత్రం సంక్షేపతోఽర్థకథనేనావతారయతి. బ్రహ్మ
 శేషః. —పరమతత్త్వహితపురుషార్థ ప్రతిపాదికా ఆనందవల్లీ ప్రస్తాయతే. బ్రహ్మ
 విదాహ్వాతిపరమితి. నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయఃస్తూపాసక సుర్యేభ్య ఉత్కృష్టం
 ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యధికరణోక్తన్యాయేన పేదనోపాసనాది
 శబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విచ్ఛిన్నోఽపి ఉపాసనపరః తత్కృతున్యాయేన
 ప్రాప్యనైవ ఉపాస్యత్వాత్ బ్రహ్మవిదాహ్వాతిపరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథ
 నాత్ తస్మైవ ఉపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యం. అత్ర బ్రహ్మ తద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం

గా వేదనిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమక. ౧.

సన్యతే, ఏవమవిద్యయా, ఆత్మభూతమపి బ్రహ్మనాత్మం స్యాత్, తస్యైవ
 బ్రహ్మబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రకృతసంఖ్యాతూరణస్యాత్సోఽవిద్యయాఽ
 కః కేనచిత్సానితస్య ఘనస్తస్యైవ విద్యయా ప్తిర్యథా తథా శ్రుత్యుపది
 త్తబ్రహ్మణ ఆత్మత్వదర్శనేన విద్యయా తదాపిరుపపద్యతఏవ, బ్రహ్మవి
 రమితివాక్యం సూత్రభూతం సర్వస్య పల్ల్యర్థస్య, బ్రహ్మవిదాహ్నతి

వాక్యేన వేద్యతయా సూత్రితస్య బ్రహ్మణోఽనిర్ధారితస్వరూపవిశేషస్య
 బ్రహ్మత్వస్వరూపవిశేషసమర్పణసమర్థస్య లక్షణస్యాభిధానేన స్వరూపనిర్ధార
 తేషేణ చ ఉక్తవేదనస్య బ్రహ్మణో వక్ష్యమాణలక్షణస్య విశేషేణ ప్రత్య

ఆనన్యరూపేణ విజ్ఞేయత్వాయ బ్రహ్మవిద్యాఫలం చ బ్రహ్మవిదో యత్పర
 మముక్తం ససర్వాత్మభావః సర్వసంసారభర్తృతీతబ్రహ్మస్వరూపత్వమేవ నాన్య
 సర్వనాయ చైవః ఋగుదాహ్నియతే. తదేహభ్యుక్తేతి. తత్ తస్మిన్నేవ
 త్యోక్తార్థే ఏహ ఋగభ్యుక్తా ఆత్మాతా. సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మైతి.
 తత్కార్యం వాక్యం, సత్యాదీనిహి త్రీణి విశేషణార్థాని పదాని విశేష్యస్య
 విశేష్యం బ్రహ్మ విసమీతత్వాదేవ్యతయా, వేద్యత్వేన యతో బ్రహ్మప్రా

3. సర్వతో వ్యాప్యత్తో యః స్వరూపవిశేషః తత్సమర్పణే సమర్థస్య
 భిధానేన స్వరూపనిర్ధారణాయైహఋగుదాహ్నియత ఇతి సంబంధః. బృహ
 తి ధృత్పరిబలేనాస్తి కిమపి మహద్వస్త్రిత్యవిశేషేణ ప్రతీయతే
 యోజ్యేతేన లక్షణవిధానమితి ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే, ఆవ్యాకృతాదిబ్రహ్మశబ్ద
 నజాతీయం ఘటాది విజాతీయం, తస్మా త్సజాతీయ విజాతీయవ్యావర్తక
 యదిలక్షణస్య లక్షణత్వప్రసిద్ధిరుపపద్యతే, లక్షణాభిధానద్వారేణ స్వరూపవి
 రమనే తాత్పర్యమితి వాక్యస్య వ్యర్థతాదోషః పరిహృతః, పూర్వత్ర. బ్రహ్మవి
 శేషేణోక్తం వేదనం యస్య బ్రహ్మణః తస్య. యో వేదసిహితం గుహాయా
 ప్రత్యగాత్మతయా వేదనం పక్షవ్యమిత్యేవమర్థా చ ఋగుదాహ్నియత

యముక్తం కింత దృష్ట - కీదృశం తదేవదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ
 యో కాంక్షయాం మంత్రముఖేన విపరీతుం మంత్రమవతారయతి. తదేహ
 తత్ బ్రహ్మభిముఖీకృత్య ఏహ ఋగభ్యేతృభిరుక్తా బ్రహ్మణోక్తస్యార్థస్య
 కిద మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ హి మాంత్రివర్జకసూత్రే
 త్యమితి. ఆత్రజన్మాదిసూత్రే. యతో ఛ ఇమానీత్యాది కారణవాక్యేన

సోఽశ్నుతే సర్వాః కామాః సహ, బ్రహ్మణా వివశ్చి

ధాన్యేన వివశీతం తస్మాద్విశేష్యం విజ్ఞేయం, అతోఽస్తాద్విశేషణవిశేష్యత్వాదేవ సత్యా దీని ఏకవిభక్త్యంతాని పదాని సమానాధికరణాని, సత్యాదిభి స్త్రీభి ర్విశేషణైర్విశేష్య మాణం బ్రహ్మ విశేష్యాస్తరేభ్యో నిర్ధార్యతే ఏవం హి తజ్ఞాతం భవతి, యదన్యేభ్యో నిర్ధారితం యథాలాకే నీలం మహత్సుగంధ్యత్వలమితి. వసువిశేష్యం విశేషణాంతరం వ్యభిచరద్విశేష్యతే యథా నీలం రక్తం చోత్పలమితి, యదాన్యనేకానిద్రవ్యాణ్యేక జాతీయాన్యనేకవిశేషణయోగీని చ తదా విశేషణస్యాధ్యవత్త్వం, నహ్యోకస్మిన్నేవ చస్తుని, విశేషణాస్తరాయోగాత్, యథాఽసావేక ఆదిత్యఇతి, తదైకమేవ బ్రహ్మస్త రాణి యేభ్యోవిశేష్యేత నీలాత్పలవత్ న, లక్షణార్థత్వాద్విశేషణానాం, నాయం దోషః, కస్తాత్ (యస్తాల్ల)లక్షణార్థప్రధానాని విశేషణాని నవిశేషణప్రధానాన్యేవ, కః పునర్లక్షణలక్ష్యయోర్విశేషణవిశేష్యయోర్వా విశేషః? ఉచ్యతే, సజాతీయేభ్య ఏ వనివర్తకాని విశేషణాని విశేష్యస్య, లక్షణం తు సర్వత ఏవ, యథాఽవకాశదాత్రా కాశమితి, లక్షణార్థం చ వాక్యమిత్యవోచామ, సత్యాదితల్లాః సవరస్పరం సంబధ్యంతే పరార్థత్వాత్, విశేష్యార్థా హితే, ఆతవివైకైకోవిశేషణతల్లాః పరస్పరం నిరపేక్షో బ్రహ్మశబ్దేన సంబధ్యతే సత్యం బ్రహ్మ, జ్ఞానం బ్రహ్మ, ఆనస్తం బ్రహ్మేతి. సత్యమితి. యద్రూపేణ యన్నిశ్చిత్తం తద్రూపం సత్యభిచరతి తత్సత్యం, యద్రూపేణ యన్ని షత్వాహ. — అవిశేషేణచేతి. ఆపాతప్రతిపన్న విశేషణవిశేష్యభావమాదాయ పదాని విభజితే. సత్యాదీనిహి త్రీణితి. విశేషణార్థానీతి. వ్యావృత్త్యర్థాని కుతో విశేషణవిశేష్య భావప్రతితిరిత్యత ఆహ. — విశేషణవిశేష్యత్వాదేవేతి. నీలం మహత్సుగంధ్యత్వల మిత్యాదౌ సత్యేవ విశేషణవిశేష్యభావే సమానాధికరణతయైకవిభక్త్యంతాని ప్రసి ద్ధాని ఏతాన్యపిచ తథాభూతాని నానార్థగతవిశేషణవిశేష్యభావనిబంధనానీతి గమ్యత ఇత్యర్థః, విశేషణవిశేష్యభావస్య ఫలమాహ. — ఏవంహితి. విశేషణవిశేష్యభావమాక్షి పతి. — నన్నితి. నీలత్వం వ్యభిచరదుత్పలం రక్తవపి సంభవతీతి నీలం విశేషణం ఖుటతే సతథా సత్యత్వాదికం వ్యభిచరద్బ్రహ్మాంతరం లాకే ప్రసిద్ధం తతః సజాతీయవ్యవ శ్చేద్యస్యాభావాత్ విశేషణవిశేష్యభావో న ఖుటత ఇత్యర్థః. విశేషణవిశేష్యభావస్య ప్రతిపన్న జగజ్జ్వాదికారణస్య బ్రహ్మణః సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మహ - లేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంస్పృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః - నామాంతరభజనార్థావ స్థాంతరయోగేన తయోన్నిరుపాధిక సత్తాయోగరహితత్వాత్, జ్ఞానపదం నిత్యానజు-

శ్చితం తద్రూపం వ్యభిచర తదస్మత్కమిత్సుచ్యతే, అతో వికారోఽన్యతం. “వాచార
 మ్మణం వికారో నామధేయం మృతికేత్యేవ సత్యం” ఏవం ‘సదేవసత్యమి’త్యవధార
 ణాత్, అతస్సత్యం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవికారాన్నివర్తయతి, అతః కారణత్వం ప్రాచ్యం
 బ్రహ్మణః కారణస్య చకారకత్వం వస్తుత్వాత్, మృద్వదచిద్రూపతాచ ప్రాప్తాత
 ఇదముచ్యతే. జ్ఞానం బ్రహ్మేతి. జ్ఞానం జ్ఞప్తిః అవబోధః, భావసాధనో జ్ఞానశబ్దః నకు
 జ్ఞానకర్తృ బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్సత్యానన్తాభ్యాం సహ, సహి సత్యతానంతతా చ జ్ఞాన
 కర్తృత్వే సత్కువవశ్యేతే జ్ఞానకర్తృత్వేన హి విక్రియమాణం కథం సత్యం భవేత్
 అనన్తంచ, యద్దిన కుతశ్చిత్ప్రవిభజ్యతే తదనన్తం, జ్ఞానకర్తృత్వే చ జ్ఞేయజ్ఞానాభ్యాం
 ప్రవిభక్తమిత్యనంతతా న స్యాత్, “యత్ర నాన్యత్సత్యతే నాన్యద్విజానాతి సభూమా
 అథ యత్రాన్యద్విజానాతి తదల్పమి”తి శ్రుత్యంతరాత్, నాన్యద్విజానాతీతి విశేష
 ప్రతిషేధాత్ అత్తానం విజానాతీతి చేన్న, భూమలక్షణవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. యత్ర
 నాన్యత్సత్యతేత్యాదిభూమ్నా లక్షణవిధిపరంవాక్యం, యథా ప్రసిద్ధమేవాన్యోఽన్యత్స
 త్యతీత్యేతదుపాదాయ యత్ర తన్నాస్తి సభూమేతి భూమస్వరూపం తత్ర జ్ఞాప్యతే,
 అన్యగ్రహణస్య ప్రాప్తప్రతిషేధార్థత్వాత్ సన్సాత్తని క్రియాస్తిత్వపరంవాక్యం,
 తాత్పర్యేణాప్రతిపాద్యత్వాదవ్యాకృతాది శాస్త్రీయబ్రహ్మపదార్థవ్యవచ్ఛేదేనానిర్వా
 చ్యవిశేషణవిశేష్యభావసంభవాత్తద్వారేణ బ్రహ్మలక్షణం వివక్షితమిత్యాహ. — నేతి.
 సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి. నాయం దోష ఇత్యాదిహ. సర్వతపివేతి. సజాతీయాద్వి
 జాతీయాచ్ఛ, యథా మహాభూతత్వేన సదృశాత్ పృథివ్యాదేర్విసదృశాచ్ఛాదేరా
 కాశస్యవ్యావర్తకమవకాతదాత్మత్వమిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి అతివ్యాప్త్యాదిరహితో
 వ్యావర్తకో ధర్మలక్షణం, న్యాయవిశేషమిమాంసకాః బ్రహ్మపదప్రకృతివిధేన వదవి
 శేషతః ప్రతిపన్నం కించన్నచాదస్తీతి తత్సత్యం జ్ఞానమనంతం అన్యతఃపరిచ్ఛేదవిరోధి
 స్వరూపమితి విశేషతః ప్రతిపత్తవృత్తి విశేషావగతి శేషభూతం లక్షణం ప్రమితిస్తు
 ప్రమాణాదేవేతి, తార్కికాగి పునర్లక్షణం కేవలవృత్తిరేక్యానుమానమాచక్షతే తదా
 చితజ్ఞానైకాకారమాహ — లేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యాప్యతాః.
 అనంతవదం దేశకాలపస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ — సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య
 స్వరూపేణ గుణైశ్చ అనంత్యం లేన పూర్వపదద్వయవ్యాప్యత్రకోటిద్వయవిలక్షణో
 సాత్వికయస్వరూప స్వగుణాః నిత్యా వ్యాప్యతాః. విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాదితి
 భాషితం, సన్నత్ర జ్ఞానపదస్య విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్
 స్వరూపస్యాతాదృత్వాత్ జ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః. పర్యవసేయో నకు స్వరూపస్య

స్వాత్మనీ చ భేదాభావాద్విజ్ఞానోనుపపత్తిః, ఆత్మనశ్చ విజ్ఞేయత్వే జ్ఞాతృభావప్రసం
 గః, జ్ఞేయత్వేనైవ వినియుక్తత్వాత్, ఏకనివాత్వా జ్ఞేయత్వేన జ్ఞాతృత్వేన చోభ
 యథా భవతీతి చేన్న యుగపదసరళత్వాత్, సహ నిరవయవస్య యుగవజ్ఞేయ జ్ఞాతృ
 త్వోపపత్తిః, ఆత్మనశ్చ ఘటాదివద్విజ్ఞేయత్వే జ్ఞానోపదేశానర్థక్యం సహిఘటాది
 వత్స్పృశిద్ధస్య జ్ఞానోపదేశో-ర్థనాక్ గస్తాజ్ఞాతృత్వే సత్త్వాసంత్యానుపపత్తిః, సత్త్వా
 తత్త్వం చానుపపన్నం జ్ఞానకర్తృత్వాదివిశేషవత్త్వే సతి షస్తాతత్త్వం(చ)చానత్యం.
 తత్సత్త్వమితి శ్రుత్యంతకోత్, తస్మా త్సత్త్వానస్తకద్బాధ్యాం సమా విశేషణత్వేన జ్ఞాన
 శబ్దస్య ప్రయోగాదృశసాధనో జ్ఞానశబ్దః, జ్ఞానం బ్రహ్మేతి కర్తృత్వాదికారకత్వ
 నివృత్త్యర్థం మృతా వదచిద్రూపతానపుత్త్యర్థంచ ప్రయుజ్యతే, జ్ఞానం బ్రహ్మేతి
 వచనాత్ ప్రాప్తకుంఠవత్త్వం తాకికస్య జ్ఞావస్యానవత్త్వదర్శనాత్. అతస్తన్నివృ
 త్త్యర్థమాహ. — అవస్తమితి, సత్త్వాదీనా మన్యతాదిధర్మనివృత్తివరత్వాద్విశేష్యస్య చ
 బ్రహ్మణః ఉత్పాదవప్రసిద్ధత్వాత్ మృగకృష్ణాంభసీ స్నాతః భువన్మకృతశ్చేభిరః
 విష కుంభ్యాసుతో యాతి శకశృంగధనుర్ధర ఇతివచ్ఛాన్యార్థతైవ ప్రాప్తా సత్త్వాది
 వాక్యస్మేతి సున్నలక్షణార్థత్వాత్, విశేషణత్వేన సత్త్వాదీనాం లక్షణార్థప్రాధాన్య
 లక్షణాదేవ స్వభావనిశేషప్రమితి యథా గుణవద్ద్రవ్యమితి లక్షణాత్ గుణాశ్రయత్వ
 యోగ్యస్వభావవిశేషస్య ప్రమితిస్సామాన్యప్రతిపన్నస్య ద్రవ్యపదాభిధేయస్య భవతి,
 యద్వా వ్యవహరసిద్ధిః ఫలం గుణవద్ద్రవ్యమితి వ్యవహారవ్యం గుణవత్త్వాత్, న
 యదేవం న తదేవం యథాయావం తథా సత్యత్వాదిమత్ బ్రహ్మేతి వ్యవహారవ్యం
 సత్యత్వాదవత్త్వాత్ న యదేవం న తదేవం యథా ఘటాదయ ఇతి ఏకచ్ఛబంధ
 నయు (త్వ్య-త్వ్య)సమామానమసి వ్యవహారంగం భవతీతి, నాతీవ సూక్ష్మతంకా
 కారాభి, పునర్విశేషణవిశేష్యభావం పక్షద్వయమవలంబ్యాహ. — సత్త్వాదికద్బాధ్యతి.
 సత్త్వో బ్రహ్మేత్వైకే తాద్యవేగ్యవృత్తికోపరిచ్ఛేదవ్యావృత్తిచ్చ యద్యపి లభ్యతే జడస్య
 జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశతారావర జ్ఞానత్వప్రవృత్తినిమిత్తం చేత స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ
 మాత్రం సిద్ధ్యేత్ సత్య జ్ఞానగుణకత్వం సచేష్టపత్తిః. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యవదేశః
 ప్రాజ్ఞ పది తా సూత్రే యథాఃసత్య జ్ఞానమితి బ్రహ్మణో జ్ఞానగుణసారత్వాత్ జ్ఞానమితి
 వ్యవహరే ఇతి భావ్యం విరుద్ధేత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే స్వప్రకాశత్వమేవ హి ప్రవృ
 త్తినిమిత్తం తత్ర జ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసంకోచాత్ స్వరూపతో గుణతత్వ సిద్ధ్యతి,
 బ్రహ్మజ్ఞానాత్ ప్రతిమమానో బృహత్త్వం యథా స్వరూపతో గుణతత్వ సిద్ధ్యతి తద్వ

మిత్రవోచామ, కూన్యో హి లక్ష్మ్యో అనర్థం లక్షణవచనం ఆతః లక్షణారతాన
 న్యామహే న కూన్యార్థతేతి, విశేషణార్థత్వేఽపి చ సత్వాదీనాం స్వాధ్యాపరిత్యాగవివ
 కూన్యార్థత్వే హి సత్వాదిశబ్దానాం విశేష్యనియంతృత్వానువచనైః, సత్వాద్భుక్తరర
 వత్వే తు తద్వివరితధర్మవద్భ్యో విశేష్యేభ్యో బ్రహ్మణో విశేష్యస్య నియంతృత్వముచ
 వద్భ్యులే, బ్రహ్మణోఽపి స్వాధ్యేనార్థవాసేవ, తత్రావస్థభేదంక ప్రతిపేద
 ద్వారేణ విశేషణం సత్యజ్ఞానశబ్దో తు స్వార్థసమర్పణేనైవ, విశేషణే భవతః, కస్తా
 ద్వా ఏతన్నాదాత్మన" ఇతి బ్రహ్మణ్యేవాత్మకబ్ధప్రయోగాత్ వేదితు ర్వాత్మక, బ్రహ్మ,
 "ఏతమానందమయమాత్మాన ముపహృమ్" మఘీ"తి చాత్మతాం దర్శయతి శక్త్యైవే
 కాచ్చ "తత్సృష్టౌ తదేవానుప్రావీద"తి చ తస్యైవ జీవయాపేద తరీరప్రవేశక, దర్శ
 యతి, ఆలో వేదితు స్వరూపం బ్రహ్మ, నిసం తర్హ్యైత్తత్వాల్ జ్ఞానకర్తృత్వం ఆత్మ
 జ్ఞానేతి హి ప్రసిద్ధం "సోఽకామయతే"తి చ కామినో జ్ఞానకర్తృత్వప్రసిద్ధిః, ఆలో
 జ్ఞానకర్తృత్వాల్ జ్ఞప్తిర్బ్రహ్మకర్మయంత్రం ఆనిత్యత్వప్రసంగాచ్చ, యధి నామ
 జ్ఞప్తిర్జ్ఞానమితి భావయావతా బ్రహ్మణః తదాప్యనిత్యత్వం ప్రసక్యేత, పారకంత్యేం
 చ ధాత్వర్థానాం తారకాపేక్షత్వాల్, జ్ఞానం చ ధాత్వర్థక, ఆలోఽస్యానిత్యత్వం
 వశిచ్చిన్నస్య, సర్వస్యానృతత్వాల్, జ్ఞానం బ్రహ్మేశ్వరైశ్చానృతవృత్త్యవ్యాచ్యుచ్ఛి
 ర్వశ్యతే, స్వప్రకాశస్య (బా)బోధావిషయత్వాత్పరిచ్ఛేద్యగ్రాహకశ్రమాకావిషయ
 త్యావ్య, లక్షణమపి (చైత్ర)వాసేకం, చైతన్యకమ(ధ)వృత్తం తథాపి, ఘంధమభివ్య
 త్వాదనాయ, సత్వాదివదార్థవ్యాఖ్యానతాత్పర్యం, ప్రత్యేకం, వృత్తవద్వయమాచా
 సత్యమితి, యద్రూపేణేత్వాదినా, భావసాధనఇతి, భావప్రకృతికః క్రియా
 సామాన్యం యద్యద్యన్యత్ర భావ ఉచ్యతే తథాప్యత్ర నిర్విశేషం, చిత్వాత్రంభావప్ర
 త్యత్యై లక్ష్యతే సత్వాదిశబ్దసన్నిధానాదిత్రిప్రకర్యం, విశేషనిశేధక, శేషాభ్యుత్థా
 విషయ ఇతి న్యాసేన ప్రాసంగికం స్యజ్ఞాతృత్వే తాత్పర్యమాశంక్యన్తిశేధక, భావ్య
 ద్విజానాంతేత్వాదినా, కర్తృత్వం కర్తృత్వం చైక్యకాయావచ్ఛిన్నధర్మయంతివాసిధి
 దితి వ్యాసాల్లెయంకం పస్తతస్తు సత్యం-జ్ఞానమిత్యస్యాంతో దాత్వత్వాద్భుక్తకర్తృత్వంక
 త్వేన జ్ఞానగుణకర్తృవపార్థక, "ప్రజ్ఞానఘనవివానందమయః నిత్యం నిజానమి"తి తు
 త్యంతరాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యం ఇశ్వేంద్రం నాన్యతే
 పరిచ్ఛేదుమశక్యత్వం దేహాపరిచ్ఛేదః ఇదమిదాని-నాన్యతేతి పరిచ్ఛేదాన్యత్వం
 కాలాపరిచ్ఛేదః ఇదమిదస్తేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం, సర్వవస్తుసామాన్యత్వం
 ర్హత్వరూపం వస్తుపరిచ్ఛేదః యద్వా, వస్తుభావతః పరిచ్ఛేదో వస్తుభావవిచ్ఛేదో

S. V. D. College
 Library
 PIRUPATI.
 Acc. No. 3221
 Date

పరతంత్రతా చ, న, స్వరూపావ్యతిరేకేణ కార్యతోష్ఠచరారాత్, ఆత్మనస్వరూపం
 జ్ఞప్తిః స తతో వ్యతిరేచ్యతే, అతో నిత్యైవ, తథాపి బుద్ధేయపాధిలక్షణాయా శ్చక్షు
 రాదిద్వారైర్విషయాకారపరిణామిన్యః యే శబ్దాద్యాకారావభాసాః తే ఆత్మవిజ్ఞా
 నస్య విషయభూతా ఉత్పద్యమానా నివాత్మ విజ్ఞానేన వ్యాప్తా ఉత్పద్యంతే తస్మా
 దాత్మవిజ్ఞానావభాసాశ్చ తే విజ్ఞానశబ్దవాచ్యాశ్చ ధాత్వర్థభూతా ఆత్మననివ ధర్మాః
 విక్రియారూపా ఇత్యవివేకిభిః పరికల్ప్యంతే. యత్తు బ్రహ్మణో విజ్ఞానం తత్సనిత్య
 ప్రకాశపదగ్నుప్రస్థత్వవచ్చ బ్రహ్మస్వరూపావ్యతిరేకం స్వరూపమేవ తత్ స తత్కార
 ణాంతరసవ్యపేక్షం నిత్యస్వరూపత్వాత్, సర్వభావానాం చ తేనావిభక్తదేశకాల
 త్వాత్ కాళాకాశాదికారణత్వాన్నిరతిశయసూక్ష్మత్వాచ్చ స తస్మాన్యదవిజ్ఞేయం
 సూక్ష్మం వ్యవహితం నిప్రకృష్టం భూతం భవద్భవద్యద్వాసీ తస్మా త్సర్వజ్ఞం తద్వీక్ష్య
 మస్తవర్ణాచ్చ. “అపాశిచాదో జపనో గృహీతా పశ్యత్సృజత్యుత్సృజతోత్సకర్షః, సవేత్తి
 వేద్యం స చ తస్మాస్తివేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాత్మమి”తి. “నహి విజ్ఞాతు
 కరణం ప్రసిద్ధం స్వాత్మనిచ భేదాభావాన్నిరుపపత్తిశేస్తజ్ఞాత్పత్వే తాత్పర్యం కల్ప
 యితుం స శక్యత ఇత్యాహ. —స్వాత్మనిచేతి. సత్యాదీని వ్యాప్తృత్వర్థానీత్సుకం తత్ర
 శక్కులే—సత్యాదీనామితి. ప్రమాణాంతరసిద్ధముత్పలాది - విశేష్యం దృష్టం బ్రహ్మతు
 ప్రమాణాంతరాసిద్ధం, పదమాత్రస్యాప్రమాణత్వాత్ సత్యాదీనాం చ వ్యాప్తృత్వర్థ
 త్వాదస(ద)యర్థం వాక్యం స్యాదిత్యర్థః, సిద్ధత్వమాత్రేణ విశేష్యత్వే సంభవతి ప్రమా
 ణాంతరవిశేషణమనర్థకం, కేవలవ్యతిరేకాభావాన్నిధ్యార్థస్య రజ్జుసర్పాదేః సదధిష్ఠాన
 త్వదర్శనాత్ప్రపంచస్యాపి దృశ్యత్వాదిహేతుర్నిధ్యాత్వేనావగతస్య సదధిష్ఠానత్వంసం
 భావ్యతే తస్య ప్రపంచాధిష్ఠానతయా సంభావితస్య స్వరూపవిశేషలక్షణార్థమిదం వాక్యం
 తతో నానదర్శత్వమిత్యాహ —సలక్షణార్థత్వాదితి. విశేషణార్థత్వమభ్యుపగమ్యాహ. —
 విశేషణార్థత్వేనైవేతి నీలం మహాత్ముగంధమితి విశేషణపదాని స్వాదర్శనమర్పణేన తద్విరు
 తుల్యకాలత్వేనపి తుల్యపరిమాణత్వేనపి దశవర్ణసువర్ణాపేక్షయా కలధాతాదేరపకర్షః.
 తద్రూపిత్యంపస్త్యహరిచ్ఛేదః సమాభ్యుధికరాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయ
 ప్రకర్షో వస్త్యపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం భవతీతి వ్యాసార్యైర్వాన్యభూతం. “నాంతం
 గుణానాం గచ్ఛంతి తేనానంతోఽయముచ్యత”ఇతి స్మరణాత్ గుణానంత్యంఽనంత
 శబ్దార్థః. ఆత్ర రూఢిపశాద్దేవతావిశేషనిర్ణయః. నచానంతపదస్య నారాయణవాచినః
 పుల్లింగత్వం స్యాదితి వాచ్యం ఇహైవత్రే తస్య ద్వితీయాంతత్వేన పుల్లింగత్వస్య ఇన్ద్ర
 త్వాత్-ద్వితీయాంతత్వాభావే చ యో వేదనిహితం గుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాభ్య

ర్విజ్ఞాతే ర్విపరీతాః పాపవిద్యతేఽనినాశిత్యాత్ న తు తద్వివేచితమస్త్రీ" త్యాది శ్రుతేశ్చ
విజ్ఞాతృస్వరూపావ్యుతిరేకాత్కరణాదినిమిత్తానపేక్షత్వాచ్చ బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూప
త్వేఽపి నిత్యత్వం ప్రసిద్ధం, అతో న ధాత్వర్థః. తస్మాక్రియారూపత్వాత్, అతఏవ
చ న జ్ఞానకర్తృ, తస్మా దేవచ న జ్ఞానశబ్దవాచ్యమపి తద్భిన్నా, తథాపి తదాభానవా
చకేన బుద్ధిధర్మవిశేషేణ జ్ఞానశబ్దేన తల్లక్ష్యతే, నతూచ్యతే శబ్దప్రవృత్తిహేతుజా
త్యాదిధర్మరహితత్వాత్, తథా సత్యశబ్దేనాపి, సర్వవిశేషప్రత్యస్తమితస్వరూపత్వాత్
బ్రహ్మణః, బాహ్యసత్తాసామాన్యవిషయేణ సత్యశబ్దేన లక్ష్యతే సత్యం బ్రహ్మేతి నతు
సత్యశబ్దవాచ్యమేవ బ్రహ్మ. ఏవం సత్యాదిశబ్దా ఇతరేతరసన్నిధా(వి)రాదా నిశ్శ్య
నియమ్యనియామకాస్సస్తస్య త్యాదిశబ్దవాచ్యాన్నివర్తకా బ్రహ్మణో లక్షణార్థాశ్చ భవ
స్తీతి, అతస్సిద్ధం. "యతో వాచో నివర్తంతే ఆప్రాప్యమ సహ సహ. — ఆనిరుక్షేఽనిల
యనే" ఇతి చ ఆవాచ్యత్వం, నీహిత్పలవాక్యవైలక్షణ్యా(జవా)ద్వా క్యార్థత్వం చ
బ్రహ్మణః, తద్యథావ్యాఖ్యాతం బ్రహ్మయో వేద విజానాతి, నిహితం. శీతమ్ గుహాయాం.

ధ్వ్యావర్తకాని ప్రసిద్ధాని, తథాసత్యశబ్దోఽప్యబాధితసత్వే ప్యుత్పన్నః, జ్ఞానశబ్దస్య
ప్రకాశే విషయసంపేదనే, అసంతోఽయమాకాశ ఇత్యాదావనంతశబ్దో వ్యాపకే,
తతః స్వార్థసమర్పణేన విరోధివ్యావర్తకత్వాన్న వ్యాప్యత్రిమాత్రపర్యవసానమిత్కర్థః,
కించ విశేషణస్య వ్యావర్తకత్వం సతి వ్యావర్త్యే ఘటతే అతో విశేషణత్వానుప
పత్త్యైవ సదర్థత్వం వాచ్యమిత్వాహ. — శూన్యార్థత్వేహీతి. యచ్ఛక్తం బ్రహ్మశబ్దో
ఽప్రసిద్ధార్థ ఇతి. తత్రాహ — బ్రహ్మశబ్దోఽపీతి. "బృహబృహివృధావి"తి ధాతోర్భృ
హ్మాతిశబ్దో నిష్పన్నోవృధో మహత్త్వే చ వర్తతే తచ్చ మహత్త్వం దేశకాల
తోఽపస్తత క్షానపచ్చిన్నత్వం సంశోచే మానాంతరాభావాత్ నిరతిశయమహత్త్వసంప
న్నే ధత్తితి పర్యవస్యతి తతో వంధ్యానుతాదిశబ్దవిలక్షణో బ్రహ్మశబ్దఇత్యర్థః. సత్యా
దిషు త్రిషు విశేషణేష్వవాంతరభేదమాహ — తత్రానంతేతి. అసంతమిత్వనేన చాత్మైక్యం
సంప్రసంగాత్ అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాఽన్యాయ్యత్వాత్ యది చాన
స్తవదయాగి కార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యస్య నారాయణాదన్యత్రాప్రసక్త్యాశ్రీవ
త్యాదిశబ్దేష్వివసరూఢిః కల్పనీయేత్యుచ్యేత తథాపి న నః క్షతిః ఆత్ర సత్యం జ్ఞాన
మనంతం బ్రహ్మైక్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో విపుతః హృదయగుహానిహితత్వప్రకారక
జ్ఞానప్రతిపాదకేన యో వేదనిహితం గుహాయామిత్వనేన విచ్ఛిత్తార్థఉక్తః "పరమే
వ్యోమక"సోఽన్నుత" ఇత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దార్థఉక్తః. పరమే వ్యోమక ఆప్రాకృతా
కాశశబ్దే పరమపద ఇత్యర్థః. సర్వాత్ కామాత్ సహబ్రహ్మణా వివశ్యతేత్యనేన

గూహలే స్సంపరణార్థస్య నిగూఢా అస్యాం జ్ఞానజ్ఞేయజ్ఞాత్వపదార్థా ఇతి గుహః బుద్ధిః, గూఢావస్యాం భోగావపర్యోపురుషార్థా వితి వా తస్యాం, పరమే ప్రకృప్తే వ్యోమకా వ్యోమ్ని ఆకాశే అవ్యాకృతాఖ్యే తద్ధి పరమ వ్యోమ. “ఏతస్మిన్ ఖల్వత్తే గార్గాణా శ” ఇత్యక్షరసన్నికర్తా, గుహాయాం వ్యో(మ్ని)మస్మితివాసామానాధికరణ్యాత్ అవ్యాకృతాకాశమేవ గుహ, తత్రా పినిగూఢా స్సర్వే పదార్థాః త్రిషు కాలేషు కారణత్వా త్సూక్ష్మతరత్వాత్, తస్మిన్నంతర్నిహితం బ్రహ్మ, హర్దమేవ తు పరమం వ్యోమేతి న్యాయ్యం. విజ్ఞానాజ్ఞేయన ఉపాసనాంగత్వేన వ్యోమ్ని వివక్షితత్వాత్. “యో వైస బహిర్ధాపురుషదాకాశో యోవై సోఽంతః పురుష ఆకాశో యోఽయ మస్తర్పదయ ఆకాశ” ఇతి శ్రుత్యంతరాత్పరిధం హర్దస్య వ్యోమ్నః పరమత్వం, తస్మిన్ హర్దేవ్యోమ్ని యా బుద్ధిర్గుహ తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ తద్వృత్త్యా వివిక్తతయో వలభ్యత ఇతి, నహ్యన్యథా విశిష్టదేశకాలసంబంధోఽస్తి బ్రహ్మణః సర్వగతత్వాన్నిర్వి శేషత్వాచ్చ, సః ఏవం బ్రహ్మ విజానన్, కిమిత్యాహ అన్నతే భుక్త్యా సర్వాన్

బ్రహ్మణ ఉక్త(మిత్యు)మభిశ్రేత్వేకేకాస్త్ర తాత్పర్యం దర్శయతి. కస్తాద్వాఇత్యా దినా. బ్రహ్మణ ఆత్మేక్యం చేద్వివక్షితం తస్మా భావశబ్దస్య జ్ఞానసాధనత్వవ్యాఖ్యాహీ యతే. త్యాహ. — ఏవం తర్హీతి. ఇతశ్చ భావవ్యుత్పత్తిరసంగతేత్యాహ, — అనిత్య త్వశ్రుంగాచ్చేతి. పృత్తిమదంతఃకరణోపహితత్వేనాత్మనో జ్ఞాత్వత్వం న స్వతః, కార్యత్వం చ జ్ఞానస్యాంతఃకరణవృత్త్యుపహితత్వేన, తత ఆత్మాభిన్నత్వేఽపి బ్రహ్మణో నజ్ఞానతత్వత్వం నాపి కార్యత్వం ప్రసజ్యతఇత్యాహ. — నస్వయాపేతి. నిత్యం చేతా నంతర్హి తత్ర బ్రహ్మణః కర్తృత్వాత్థావే కథం సర్వజ్ఞత్వమిత్యత ఆహ. — సర్వభావా నాంచేతి. సంవిదవ్యవధానేనైవ బహిర్విషయస్య సిద్ధిః సర్వం చ సంవిత్సన్నిభావేన బ్రహ్మణాఽవ్యవహితమితి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మోపదర్శిత ఇత్యర్థః. నిత్యం జ్ఞానం బ్రహ్మణి విద్యుత ఇత్యేత, మంత్రసమతిమాహ — మంత్రవర్ణాచ్చేతి. బ్రహ్మనిత్యం జ్ఞానత్వాత్

ప్రావృణ్ముక్తం. ధ్రావృణ్ముక్త ఇతి కామాః కల్మాషగుణాః ముక్తస్య సర్వవిషయ విరక్తస్య తద్ధ్యుతిరిక్తకామ్యుంతరాసంభవాత్. “అథ య ఇక్షాత్తానమనువిద్యుత్రంజం త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్” త్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్మాషగుణేష్వేన ప్రయోగాత్. వివిధం పశ్యంతీచిద్ధ్యస్తేతి బహుప్రీహిః నిరుపాధికాన్త్యాధివాసంకుచితస్వవిషయకజ్ఞాన పత్త్వం హి విశిష్టత్వం. ఆయం చ గుహో నిత్యమకాది వ్యావర్తకః బ్రహ్మపేక్షయాపి కర్తృత్వానాం ఫలదత్తాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయతుం బ్రహ్మణా సహేతి నిర్దేశః.

నిర్వికల్పః కామాః కామ్యభోగానిత్యర్థః, కిమన్తదాదివత్ పుత్రస్వరాదీః
 పర్యాయేణ నేత్యాహ—సహ యుగపత్ ఏకక్షణోపారూఢానైవైకయోపలభ్యా
 సవితృప్రకాశవస్థిత్యయా బ్రహ్మస్వరూపావ్యుత్థితత్వయా యా మనోచాను సత్యం
 జ్ఞానమనన్తమితి, ఏతత్తదుచ్యతే. బ్రహ్మజ్ఞానమేతి. బ్రహ్మభూతో విద్వాన్
 బ్రహ్మస్వరూపేణైవ సర్వాః కామాః సహశ్శుభే న తథా, యథోపాధిశ్చ లేన
 స్వరూపేణాత్మనా జలసూర్యవత్ప్రతిబింబభూతేన సాంసారికేః ధర్మాదినిమిత్తా
 పేక్షాంశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాంశ్చ సర్వాన్కామాః పర్యాయేణాశ్నుతే లోకః, కథం
 తస్మిన్యథోక్తేన ప్రకారేణ సర్వజ్ఞేన సర్వగతేన సర్వాత్మనా నిత్యబ్రహ్మత్వస్వరూ
 పేణ ధర్మాదినిమిత్తానపేక్షాః చక్షురాదికరణానపేక్షాంశ్చ సర్వాన్కామాః సమై
 వాశ్నుత ఇత్యర్థః, విశిష్టతా మేధావినా, సర్వజ్ఞేన తద్ధి వైవశ్చిత్యం యత్సర్వజ్ఞత్వం,
 తాకికజ్ఞానవదిత్యాదిచోద్యముక్తన్యాయేన నిరన్తమిత్యాహ.—విజ్ఞాత్పుస్వరూపేతి.
 తాకికజ్ఞానస్య కరణాదిసాపేక్షత్వాదనిత్యత్వం ఆత్మస్వరూపం తు జ్ఞానం న కరణాది
 సాపేక్షం సకలకరణవ్యాపారోపరమేఽసి సుషుప్తా భావాత్, అన్యథా సుషుప్తిసిద్ధృ
 నుపపక్షేః పరామర్శానంభవప్రసంగాత్, అతః శ్రుతితాత్పర్యగమ్యేఽర్థే న సామా
 న్యతో దృష్టస్య ప్రవేశఇతి భావః. ఆత్మనస్స్వరూపభూతుం జ్ఞానం కారకసాధ్యం
 ధాత్వర్థత్వాదితి చాసిద్ధి మిత్యాహ.—అతఇతి. నిత్యాత్మస్వరూపత్వాదేవేత్యర్థః.
 అతఏవచేతి. నిత్యత్వాదేవ జ్ఞానస్య న తత్కర్తృత్వమసి బ్రహ్మణ ఆపాదయితుం
 శక్యతే తాకికానిత్యజ్ఞానవిలక్షణత్వాదేవ చ జ్ఞానశబ్దవాచ్యమసి బ్రహ్మ న భవతీ
 త్యాహ.—తస్మాదేవచేతి. కథంతస్మిన్ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి ప్రయోగః? తత్రాహ.—
 తథాపీతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తిహేతవోజాత్యాదిధర్మాః గౌః శుక్ల ఇత్యాదౌ, తదభా
 వాత్ శబ్దాంతరేణాస్మి వాచ్యం న భవతీత్యాహ.—తథేతి. తథానత్యశబ్దేనాపి న
 “సహాయోక్తేఽప్రధాన” ఇతి సి పాణిని స్మృతిః, నచ భోగ్యతాయాం గుణాపేక్షయా
 బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి శంక్యం. “క్రియ తృప్తోఽభ్యుచ్చైర్మయమిహ
 భణామశ్శృణుతరా మి” తివత్పరమాత్మాపేక్షయాపి తత్కల్పాణగుణానాం భోగ్యతాని
 శయప్రతిపాదనస్యపరమాత్మాతిశయ పర్యవసాయిత్వేనైతాదృశాపాధాన్యస్య గుణ
 త్వేన దోషత్వాభావాత్ అతఏవ హి “పుత్రేణ సహఃపదనం భుక్తుః” ఇతి వద్భోక్తృ
 సాహిత్యపరత్వేఽబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యప్రసంగాత్ తత్పరీక్ష్యజ్య “పయసా సహ ఓదనం
 భుక్తుః” ఇతి ఇతి వద్భోగ్యసాహిత్య పరత్వమేవ నాత్ర చ వక్షే బ్రహ్మణోఽప్రా

లేన సర్వజ్ఞ స్వరూపేః బ్రహ్మణః శ్చ లే, ఇతి శబ్దో మంత్రపరిసమాప్త్యర్థః, సర్వ
 ఏవ వత్సర్థః. “బ్రహ్మవిదాహ్నీతి పరమి”తి బ్రాహ్మణవాక్యేన సూత్రితః, స చ సంక్షే
 పతో మంత్రేణ వ్యాఖ్యాతః, పునస్తస్మైవ విస్తరేణార్థవిర్జయః కర్తవ్య ఇతి ఉత్తర
 స్తస్యైత్తిహాసీయా గ్రంథ ఆరభ్యతే. “తస్మాద్వాచితస్మాదాత్మన ఆకాశ”ఇత్యాదిః.
 తత్ర చ. “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే”త్యుక్తం మన్తాదౌ తత్కళం సత్యమనంతం
 చేత్యత ఆహ—త్రివిధం వ్యవసంత్యం దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చేతి, తద్యథా దేశతో
 లనంతఆకాశః సహ దేశతస్తస్య పరిచ్ఛేదోఽస్తి, సతు కాలతఃసంత్యం సువతశ్చా
 కాశస్య, కస్మాత్ కార్యత్వాత్, నైవం బ్రహ్మణ ఆకాశవత్కాలతోఽవ్యవస్తవత్వం
 అకార్యత్వాత్ కార్యం హి వస్తుకాలేన పరిచ్ఛేద్యతే, అకార్యం చ బ్రహ్మ, తస్మా
 త్కాలతోఽప్యవసంత్యం, తథా వస్తుతః, కళం పునర్వస్తుత ఆనంత్యం, సర్వాశక్య
 వాచ్యం బ్రహ్మేతి శేషః, ఏతత్ స్ఫీరయతి. సర్వవిశేషేతి. “సతా యస్మాస్తితత్స
 త్యమి”తి లోకరూఢిః, సతాచానుగతరూపం సామాన్యం వ్యావృత్తః సతావిశేషః, సచా
 యమనువృత్తవ్యావృత్తభా (వేనా(వోన)వస్తు-పరపురాపేక్షసి(ద్ధద్ధి)త్వాత్, అతో
 యస్మిన్నయం వ్యావృత్తానువృత్తభావః తదవ్యావృత్తానుగతం బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యర్థః
 ఏవమేకైకస్య శబ్దాన్వయముక్త్యా వాక్యార్థమహా.—ఏవం సత్యాదీతి. యద్యపి
 సత్యాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణా ముఖ్యోఽన్వయః తథాప్యరుజ్జైకమాయన్యాదివత్సా
 ర్థికాన్వయనేతరేతరస్సర్వావనోన్యవ్యావృత్తినియామకా భవంతి జ్ఞానేన, విశే
 షణీకృత్యశబ్దో న ఇదే కారణే వర్తతే సత్యేన విశేషణాత్ జ్ఞానశబ్దో న విష
 యసాపేక్షే జ్ఞానే వర్తతే, జ్ఞానేన విశేషణాన్నానంతకణ్డో జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తే వర్తతే,
 తతశ్చ సత్యాదిశబ్దేన యత్నాకం వాచ్యం తద్విలక్షణేన భవితవ్యమితి సంభావయంతః
 సకలతాకికాధ్యాసాధిష్ఠానం బ్రహ్మత్వేన లక్షయంతీత్యర్థః. తతఃసింఘతీత్యత ఆహ.—

ధాన్యం దోషాయేతి భోగ్యసాహిత్య పక్షవిప భగవతాభాష్యకృతాసూత్రితః. నను.
 తేషామృగ్యుక్తార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినీనాఽర్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య
 ఋగ్దక్షణతయా ఉక్తత్వాత్ సహితస్య పాదాంతర్గతస్య బ్రహ్మణేతి పాదాంతర్గత
 నాన్వయో న సంభవతి తతశ్చ బ్రహ్మణేతి ససహ యోగే తృతీయా ఆపితు ఇత్థం
 భూతలక్షణే తృతీయా సహేత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్ యుగ
 పదసంభవతి బ్రహ్మభూతఇతి యావత్. అతవిప స్కాండే. “సోఽశ్చ లే సకలాన్
 కామాన్ క్రమేణ సురర్షిభిః, విదితబ్రహ్మరూపేణ బీషన్తుక్తో న సంశయ” ఇత్యుపబృహిత

తేతి, తన్నాద్వా ఏతన్నా దాత్తన ఆకాశ స్సంభూతః,

త్వాత్, భిన్నం హి వస్తు వత్స్వంతరస్యాంతో భవతి వత్స్వంతరబుద్ధిర్ని ప్రసక్తా
వత్స్వంతరాన్నివర్తతే యతో యస్య బుద్ధేర్నివృత్తిః స తస్మాంతః, తద్యథా గోత్వ
బుద్ధిరశ్వత్వాన్నివర్తత ఇత్యశ్వత్వాంతం గోత్వమితి అంతవదేవ భవతి, సచాంతో
భిన్నేషు వస్తుషు దృష్టః, నైవం బ్రహ్మణో భేదః అతో మస్తుతోఽప్యానస్యం, కథం
పునస్సర్వానస్యత్వం బ్రహ్మణ ఇతి-ఉచ్యతే సర్వవస్తుకారణత్వాత్, సర్వేషాం హి
వస్తునాం కాలాకాశాదీనాం కారణం బ్రహ్మ, కార్యాపేక్షయా వస్తుతోఽస్త
వత్త్వమితి చేన్న-అనృతత్వాత్కార్యస్య వస్తునః, నహి కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం
నామ వస్తుతోఽస్తి, యతః కారణబుద్ధి (ర్విర్భు) నివ (రేత)ర్తతే. “వాచారంభణం
వికారో నామధేయం మృత్తి కే”త్యేవ సత్యం ఏవం “సదేవ సత్యమి”తి శ్రుత్యంత
ఆతస్సిద్ధమితి. వాచకకత్కా బోధకత్వానంగీకారాదవాచ్యత్వం సకలానిష్ఠవ్యవచ్చే
దేనైకవైవ లక్ష్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ గుణగుణ్యాదీనం భేదరూపవాక్యార్థవైలక్ష్యం
చ బ్రహ్మణస్సిద్ధమిత్యర్థః, బుద్ధౌ కార్యే యదనుగతం పరమవ్యోమావ్యాకృతాఖ్యం
తస్మిన్నిహితమితి సప్రమాద్యయం వైయ్యధికరణ్యేన వ్యాఖ్యాతం, వ్యోమశబ్దస్య భూతా
కాశే రూఢిం పరిత్యజ్య కిమిత్యవ్యాకృతవిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం తత్రాహ. —తద్ధితి.
భూతాకాశస్య కార్యత్యేనాపరత్వాదవ్యాకృతాకాశస్య కారణత్వేన పరమత్వ
విశేషణసంభవాచ్ఛాంతరే శతపథే చాక్షరేణ బ్రహ్మణా సామీప్యావగమాద
వ్యాకృతం వ్యోమశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పరాభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయ
స్వాభిప్రాయం వ్యాచక్షే. హర్షమేవవర్తితి. హృదయావచ్చిన్నే భూతాకాశే యా
గుహా తస్యాం బుద్ధౌసాక్షితయా నిహితం అభివ్యక్తం బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యానం యుక్తం
ద్రష్టుభేదేన బ్రహ్మణ ఆపరోక్ష్యలాభాత్, అన్యథా సమష్టిరూపే అవ్యాకృతే
మితి చేత్ స. ‘లేహమృగ్యతార్థవశేనే’త్యస్య ఉపలక్షణమత్రత్వాత్ ‘ఉపలక్షణత్వ
మభ్యుపగమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరసి అర్థవశేన వాప్యత్వవశేన వా పాదవ్యవస్థేతి
వ్యాఖ్యాతత్వాత్ అభియుక్తానాం మస్తప్రసిద్ధివిషయత్వమితి వత్ అభియుక్తానాం
ఋక్ష్వదప్రసిద్ధి విషయత్వమేవ ఋక్ష్వం తతశ్చ పాదాంతరస్థేనాసి పాదాంతరస్థవ
దాన్వయో యుక్తః బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్యం భూతలక్షణత్వాక్రయణే బ్రహ్మభూతఇత్య
ర్థోఽసి నసంభవతి శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజేత్యాదౌ తథా ఆభేదాదర్థనాత్ త్వదుక్త
స్కాందవచనస్య పూర్వైస్సంప్రతిపన్నైరపదావృతత్వాచ్చ భావ్యకృదుక్తవి
చార్థః, ఇతి శబ్దోమస్త్రసమాప్తిద్యోతనార్థః. సత్యం జ్ఞానవసంతమిత్యుక్తం

ఆకాశా ద్వాయుః, వాయో రగ్నిః, అగ్నే రావః, అద్భ్యః

రాత్, తస్మాదాకాశాదికారణత్వా ద్దేశత స్తావదనస్తం బ్రహ్మ, ఆకాశో హ్యనస్త ఇతి ప్రసిద్ధం దేశతః, త(స్యచాయం) స్వేదం) కారణం, తస్మాద్విధం దేశత ఆత్మన ఆనస్త్యం, న (హ్య) హి) సర్వగతా త్వర్వగతముత్పద్యమానం లోకే కించిద్భృశ్యతే ఆతో నిరతిశయమాత్మన ఆనస్త్యం దేశతః, తథా అకార్యత్వాత్కాలతః తద్భిన్నవస్త్యస్తరాభావాచ్చ వస్తుతః, ఆకవివ నిరతిశయం సత్యత్వం, తస్మాదితి మూలవాక్య సూత్రితం బ్రహ్మ పరామృశ్యతే, ఏతస్మాదితి మంత్రవాక్యేనానస్తరం యథాలక్షితం, యద్భిహాదా బ్రహ్మణవాక్యేన సూత్రితం యచ్చ. 'సత్యం జ్ఞాన మనస్తం బ్రహ్మే'త్యనంతరమేవ లక్షితం తస్మాదేతస్మాద్భిహ్మణః ఆత్మనః ఆత్మశబ్దవాచ్యత్, 'ఆత్మా హి తత్సర్వస్య. తత్సత్యం స ఆత్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్, ఆతో బ్రహ్మత్వా తస్మాదేతస్మాద్భిహ్మణః ఆత్మస్వరూపాదాకాశ స్సంభూతః సముత్పన్నః, ఆకాశో నామశబ్దగుణో మాయాతత్వైఽవస్థితం బ్రహ్మైశ్చైకై బ్రహ్మణః పారోక్ష్యం ప్రసజ్యేత, పారోక్ష్యేణ చ జ్ఞానం నాపరోక్షసంసారాధ్యాసనివర్తకం, తస్మాదపరోక్షద్రష్టృచైతన్యాభేదేన బ్రహ్మణః స్వస్వూదయే ప్రత్యక్షతాయా వివక్షితత్వాత్. హృదయా కాశమేవ విజ్ఞానశేషభూతం వివక్షితమిత్యర్థః, యదుక్తం 'భూతాకాశస్య పరమాత్వా నుపపత్తిరి'తి తత్రాహ. —యోవై ఇతి. నను నిహితశబ్దః స్థితిం బ్రూతే కథం? వివిక్తతయా స్ఫుటతయోపలంభాభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయ తే? తత్రాహ. —సహితీ. అన్యథేతి. ఉపలంభవ్యతిరేకేణ, అవిద్యావస్థాయాం యే సుఖవిశేషాహిరణ్యగర్భాద్యుపాధిషు భోగ్యత్వేనాభిమతాః లేహం సర్వేహం బ్రహ్మసద్భావ్యతిరేకాద్భ్రష్టిభూతో విద్యాక సర్వానేవానందానన్నత ఇత్యుపచారేణ బహుపచనమిత్యర్థః. వృత్తమనుపదన్నుక్తరగ్రంథావతారణాయాహ. —సర్వవివేత్వాదినా. ఆకాశాదికారణత్వాభిధానేనానంత్యప్రపంచః క్రియత ఇతి సమనంతరగ్రంథతాత్పర్యం దర్శయతుం వస్త్యపరిచ్ఛేదలక్షణమానంత్యం సర్వోపాదానత్వసర్వాంతరత్వముఖేన ప్రవచ్ఛయతి. తస్మాద్వాఇత్యాదినా. తస్మాదిత్యనేన. "బ్రహ్మవిదాపాన్నితి పరమి"తి వ్యవహిత బ్రహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి. సత్యం జ్ఞానమితి అవ్యవహితమంత్రోక్తం పరామృశ్యతే తతశ్చ మంత్రబ్రహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఉత్పన్నఇత్యర్థః. అత్ర. "తక్షేజవిక్షత. తాఆపవిక్షంతే"తి లేజః ప్రభృతిష్వీక్షణాదిశ్రవణాదాకాశవాయుక్షేజ ఆదిశబ్దాస్తత్తచ్చరీరకపతమాత్మఫరా ఇతి. "లేజోఽతస్తథాహ్యమే"త్యధికరణేస్థి

పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నా
త్పురుషః. ౨. సవావష పురుషోఽన్నరసమయః, తస్మైద

౭వకాశకరో మూర్తద్రవ్యాణాం, తస్మాదాకాకాల్ స్వేన స్ఫుర్గుణజేన పూర్వేణ
చాకాశగుణేన శబ్దేన ద్విగుణో వాయుః సంభూత ఇత్యనువర్తతే, వాయోశ్చస్వేన
రూపగుణేన పూర్వాభ్యాం చ త్రిగుణోఽగ్నిసంభూతః, అగ్నేశ్చ స్వేన రసగుణేన
పూర్వైశ్చ త్రిభిశ్చతుర్థణా ఆప సంభూతాః, అద్యుః స్వేన గర్భగుణేన పూర్వై
శ్చతుర్థిః షడ్గుణా పృథివీ సంభూతా, పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నా
ద్రేతోరూపేణ పరిణతా త్పురుషః శిరఃపాణ్యాద్యాకృతిమాన్, సవావష పురుషోఽ
న్నరసమయః అన్నరసవికారః, పురుషాకృతిభావితం హి సర్వాంశ్చ స్తేజసంభూతం
చేతో బీజం తస్మాద్యోజాయతే సోఽసి తథా పురుషాకృతిరేవ స్యాత్ సన్వజాతిషు
జాయమానానాం జనకాకృతినియమదర్శనాల్ సర్వేషామప్యన్నరసవికారత్వే బ్రహ్మ
పంశ్యత్వేచా విశిష్టే కస్మా త్పురుషవివగృహ్యతే, ప్రాధాన్యాత్, కింపునః ప్రాధాన్యం,
కర్తృజ్ఞానాధికారః, పురుషవివ హి శక్తత్వాదర్థిత్యాచ్చ కర్తృజ్ఞానయోరధిక్రియతే.
'పురుషత్వేవాఽఽవిస్తరామాత్తా సహి ప్రజ్ఞానేన సమన్వితమో విజ్ఞాతం వదతి విజ్ఞా
తం వశ్యతి వేద శ్చస్తనం వేద లోకాలోకౌ మర్త్యేనామృత మితీతీత్యేవంసమన్వన్నో

పూర్వోక్తేష్వర్థవిశేషమనువదతి. తత్రచేతి. వస్తుత ఆనంత్యం వ్యాఖ్యాతుం వస్తు
తోఽంశవత్త్వం తావదాహ. —భిన్నంహీత్యాదినా. విస్తరేణోక్తమానంత్యం సంక్షి
ప్తాహ. —తస్మాన్నిధమితి. దేశలోఽనవచ్ఛిన్నస్యాకాశేస్య కారణత్వాద్వాప్యకత్వా
న్నిరతిశయమాత్మనోదేశత ఆనంత్యం, అకార్యత్వాచ్చ కాలత ఆనంత్యం, యద్యతో
వ్యావర్తతే తస్య పృథగసత్త్వాత్కార్యప్రోపాదానాదన్యత్ర సత్త్వాయోగాద్వస్తు
తోఽప్యానంత్యం సిద్ధమిత్యర్థః. అత ఇతి నిరతిశయానంత్యాదేవ సత్యత్వమసి సిద్ధం
అంతవ (త) త్ర వివరజ్ఞానరూపివదసత్యత్వమిత్యర్థః. విషం సృష్టివాక్యతాత్పర్యముక్త్వా
వదాని విభజితే —కస్మాదిత్యాదినా. అంత్యకార్యవర్తంతం వరమాత్మనః సర్వప్రోపా

తంపురుషః శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం సవాఇతి. సవావష పురుషః ఆయం దేహః అన్నర
సస్య పరిణామః. 'అన్నమశితం ప్రేథావిధీయతే తస్య యస్థస్థో భాతుః తత్పురీషం భవతి
యోమధ్యమస్తనాంస మి'త్యాద్యుక్తరీత్యాజాతరాగ్నివచ్యమానాన్నరసాంశనిర్వర్త్య
మాంసాదిమయత్వాచ్ఛరీరస్యేతి భావః. తస్మైతి. తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం
ప్రత్యక్షతో దృశ్యమానమేవ శిరః పాణిద్వయం పక్షౌ అధస్తాల్ గ్రీవాదూః నాభీ

మేవ శిరః, అయం దక్షిణాగ పక్షః, అయము త్తరగపక్షః,

అథేతరేషాం వశూనామశనాయాసిపాసే నివాభివిజ్ఞాన మి"త్యాది. శ్రుత్యుత్తరదర్శనాత్, స హి పురుష ఇహ విద్యయా అన్తరతమం బ్రహ్మ సంక్రాయముతుమిష్టః, తస్య చ బాహ్యకారవిశేషేష్యనాత్త్వాత్ భావితాబుద్ధిర్విద్యనామన్తరతమం కంచిత్యసానాన్తరతమప్రత్యగాత్తవిషయా నిరాలంబ్య నా చ కర్తృమతకేతి దృష్టకరీరాత్త్వాసామాన్యకల్పనయా కాఖా(గ్ర)చంద్రనిదర్శనవదన్తగ్రవేశయన్నాహ. — తస్యేదమేవ శిరః. తస్య అస్య పురుషస్య అన్నరసమయస్య ఇదమేవ శిరః ప్రసిద్ధం, ప్రాణమయాదిష్వ శిరసాం శిరస్త్వదర్శనాదిహాసి తత్ప్రసంగో మాభూదితీదమేవ శిర ఇత్యుచ్యతే, ఏవం పక్షాదిభి యోజనా, అయం దక్షిణో బాహుః పూర్వాభిముఖస్య దక్షిణాగ పక్షః అయం సవ్యో బాహురత్తరః పక్షః, అయం మధ్యమో దేహభాగః ఆత్మా అంగానాం. 'మధ్యం హ్యేషా మంగానామాత్మే'తి శ్రుతే. ఇదమితి. నాభేరథస్తాద్యదంగం తత్సుచ్చం, ప్రతిలిప్తత్వనమేతి ప్రతిష్ఠా, పుచ్చమివ పుచ్చం అథోలమ్మనసామాన్యాత్, యథా గోః పుచ్చం వితత్ప్రీక్యతోత్తరేషాం ప్రాణమయాదీనాం రూపకత్వసిద్ధిః మూషానిషిక్తద్రుతతామప్రతిమావత్. తదప్యేషజ్ఞోకోభవతి. తత్ తస్మిన్నేవాథేదానత్వాదాకాశ భావాపన్నాత్స్వరమాత్మననివ వాయుస్సంభూతః ఆకవివ తద్గుణస్యోత్తరతానుస్మృతిః. గుణశబ్దప్రయోగోఽపి భేదకల్పనయా తత్త్వాన్తరత్వాభిప్రాయేణ నవైశేషికపక్షవత్తత్వ భేదాభిప్రాయేణ తత్త్వతో భేదే ప్రమాణాభావాదితి ద్రష్టవ్యం పురుషగ్రహణస్య తాత్పర్యమాహ. — సర్వేషామసీతి. ప్రాధాన్యాదితి - విధినిషేధ వివేకసామర్థ్యోపేతత్వాదిత్యుక్తం తత్రైతరేయక శ్రుతినన్మతిమాహ. — పురుషత్వేవేతి. బ్రహ్మణ్యాదిజాతిమతి మనుష్యాదిదేహే ఆవిస్తరాం - అతిశయేన ప్రకట ఆత్మా - జ్ఞానాతిశయదర్శనాదిత్యర్థః. శుర్యేన - జ్ఞానకర్తాదిసాధనేనాక్షయఫలం ప్రాప్నుమిచ్చతీత్యర్థః. యేన వివేకజ్ఞానేన పురుషస్య ప్రాధాన్యం వివక్షితం - తత్త్వత్వాదీనాం నాస్తీత్యాహ. — అథేతరేషామితి. శోశపంచకోపన్యాసస్య తాత్పర్యమాహ. — సహిత్యాదినా. పక్షపుచ్చ శబ్దప్రయోగాత్సుపర్ణాకారకృత్తి దర్శయతి - ఉత్తరత్ర తత్త్వనయా రూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానః అయం మధ్యమో దేహభాగః అంగానామాత్మా. "మధ్యం హ్యేషామక్ష్మానామాత్మే"తి శ్రుతే. భారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరథస్తాత్పరిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్చవదాధారత్వాత్ పుచ్చమిత్యర్థః. అక్రపురుషశబ్దతమసమ్మపాన్యాదేః పక్షత్వాదిరూపణం ప్రతిపత్తిసౌకర్యాద్ధమితి

అయమాత్మా, ఇదం పుచ్చంప్రతిష్ఠా, తదప్యేష శ్లోకో
భవతి.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

ఉ.—అన్నాదైవ ప్రజాః ప్రజాయంతే, యాః కాశ్చ పృథివీన్
శ్రితాః, అథో అన్నేనైవ జీవంతి, అథైవదపి యంత్యం

బ్రాహ్మణోక్తే అన్నమయాత్మప్రకాశకవిషణ్ణోకః మంత్రోభవతి.

శం.—అన్నాత్ రసాదిభావపరిణతాత్, వైషతి స్వరూపః ప్రజాః స్థావర
జంగమాత్మికాః ప్రజాయంతే యాః కాశ్చ అవిశిష్టాః పృథివీం శ్రితాః పృథివీమా
శ్రితాః తాస్యర్వా అన్నాదేవ జాయంతే, అథో అపిజాతా అన్నేనైవ జీవంతి,
ప్రాణాన్ధారయంతి, వర్ధంత ఇత్యర్థః. అథ అపి ఏనత్ అన్నం అపీయంతి అపి
గచ్ఛంతి అపిశబ్దః ప్రతిశబ్దస్యార్థే అన్నం ప్రతిప్రలీయంత ఇత్యర్థః. అంతతః—
అంతే జీవనలక్షణాయాః వృత్తేః పరిసమాప్తా కస్తాత్ అన్నం హి యస్తా ద్భూతానాం
ప్రాణీనాం జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠం ప్రథమజం అన్నమయాదీనాం హేతరేషాం భూతానాం
కారణమన్నం అతోఽన్నప్రభవా అన్నజీవనా అన్నప్రలయాశ్చ సర్వాః ప్రజాః
బాహ్య విషయాసంగవ్యపోహహేతుబుద్ధే రాత్తని సిగీరీకరణార్థం.

ఆ.—నోపాసనవిధానమిహ వివక్షితం, ఉపక్రమోపసంహరణార్థప్రకృతై
ద్రవ్యవ్యం. తదపీతి. తత్ తస్మిన్నేవార్థే బ్రాహ్మణోక్తే ఆయం మంత్రయావ శ్లోకోభవ
తీత్యర్థః.

రం.—అన్నాద్వాఇతి. పృథివ్యాం వర్తమానాస్యర్వాః ప్రజాః అన్నాదేవ
ఉత్పద్యంతే ఉత్పన్నాశ్చ అన్నేనైవ జీవంతి అంతకాలే తత్రైవ లయం యాం
తీత్యర్థః. అన్నం హీతి. సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠం. అతపివాశనాయా
దివ్యాధినివర్తకత్వాత్తదేవ సర్వావధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమితి ఓషధిపరి
ణామత్వం నిమిత్తీకృత్య అన్నే ప్రయుక్తం ఔషధశబ్దం భేషజత్వనిమిత్తకతయా
శ్చ త్రివ్యవధితీతి ద్రవ్యవ్యం. సర్వంవాఇతి. అన్నే బ్రహ్మదృష్టిం కర్వంతః యావద
పేక్షితమన్నం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః, బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసామ్యమాహ.
అన్నంహీతి. బ్రహ్మణోఽసి నకలరోగనివర్తకయా సర్వశేషజత్వస్య సత్త్వాదితి భావః.

తతః, అన్నగోహి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్, తస్మాత్సర్వాపథ
ముచ్యతే. సర్వం వై తేఽన్నమాఘ్నవంతి, యేఽన్నం బ్రహ్మో
పాసతే, అన్నగోహి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్, తస్మాత్సర్వా

యస్తాచ్యైవం తస్మాత్సర్వాపథం సర్వప్రాణినాం దేహదాహప్రళమనం అన్నముచ్యతే, అన్నబ్రహ్మవిదః ఫలముచ్యతే. సర్వంవై ఇతి. తే సమస్తమన్నజాతమాఘ్నవంతి, 'కే? యేఽన్నం బ్రహ్మ యథోక్తముపాసతే, కథం? అన్నజోఽన్నాత్మాఽన్నప్రళయోఽహం తస్మాదన్నం బ్రహ్మేతి, కుతః పునస్సర్వాన్నప్రాప్తిఫలమన్నాత్మోపాసనమితి ఉచ్యతే. అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం. భూతేభ్యః పూర్వం నిష్పన్నత్వాజ్యేష్ఠ్యం హి, యస్తాత్ తస్మాత్సర్వాపథముచ్యతే, తస్మాదుపవన్నా సర్వాన్నాత్మోపాసకస్య సర్వాన్నప్రాప్తిః, అన్నాద్భూతాని జాయంతే జాతాన్యన్నేన వర్ధంత ఇతి. ఉపసం హారాథం పునర్వచనం ఇదానీమన్నశబ్దనిర్వచనముచ్యతే, 'అద్యతే భుజ్యతే చైవయ ద్భూతై రన్నమత్తి చ, భూతాని చ స్వయం యస్తాత్తస్మాదన్నంతదుచ్యతే' ఇతి శబ్దః ప్రథమకోశపరిమూర్త్యర్థః, అన్నమయాదిభ్య ఆన్దమయాంతేభ్య ఆత్మభ్యోఽంతర తమం బ్రహ్మవిద్యయా ప్రత్యగాత్మత్వేన దిదర్శయిషాస్త్రమవిద్యాకృతవంచతోకావ నయసేనానేకతుషో ద్రవనితుషీకరణేనైవ తదన్తర్గతతంతదులాక్ ప్రసౌతి. తస్మా ద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాదిత్యాది. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ యథోక్తా దన్నరసమయాత్

కత్యప్రతిపాదసేనైవోపక్షయాత్, మధ్యే గ్రంథస్యోపాసనవిధా తాత్పర్యే చ వాక్య

అన్నాదితి. జననపుద్గిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణో స్సమమిత్యర్థః, అన్నస్య నిర్వచన మాహ. అద్యతేతిచేతి. జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే నాశదశాయామలభ్యమాన తయా వా విపరీతపరిణామహేతుతయా వా. 'అన్నం మృత్యుం తమదేవాతు మాహం రితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ఆత్మత్వలక్షణం సంహర్తృత్వం ద్రవ్యవ్యం, ఏవమాకాశాదే రన్నరసమయస్థూలశరీరపర్యంతస్య మంత్రబ్రాహ్మణోదితబ్రహ్మోపాదానకత్వం ఆత్మన ఆకాశఇతి ఆత్మశబ్దప్రవణాత్ తదంతర్యామికత్వం చిక్తం భవతి. ఏవమాకాశా దేరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యంతస్య బ్రహ్మైవాత్మా ఉపాదానం చేత్సుక్త్వా స ఆత్మా కఇత్యపేక్షాయాం ఆనందమయవిషసఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూల జేహంతర్గర్హినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి, సూక్ష్మమరుంధతీం దర్శయితుం శ్రవృత్తః ప్రథమతపివ సూక్ష్మయా ఆరుంధత్యాః ప్రదర్శనాసంభవం వర్ణాలోచ్య తత్సమీపవర్తినీం స్థూలతారకామియమేవారుంధతీతి ప్రదర్శయతి, తస్మాం స్థూలతా

షధముచ్యతే. ౧. అన్నాద్భుతాని జాయంతే, జాతా
న్యస్తేన వర్ధంతే, అద్యతేత్తిచ భూతాని, తస్మాదన్నంత
దుచ్యత ఇతి, తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్, అన్యో
స్తర ఆత్మా ప్రాణమయః, తేనైష పూర్ణః, సవావీషపురు
షవిధవవ, తస్య పురుషవిధతామ్, అన్వయం పురుష

సిండాల్ అన్యః వ్యతిరిక్తః. అంతరః ఆభ్యంతరః ఆత్మా సింహదేవమిక్ష్వాపరికల్పిత
ఆత్మత్వేన ప్రాణమయః ప్రాణో వాయుః తన్వయః తత్సామ్యః తేన ప్రాణమయేన
ఏషః అన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణో వాయుశేష ద్రుతిః సవా ఏషః ప్రాణమయ ఆత్మా
పురుషవిధ ఏవ, పురుషాకారఏవ శిరఃపక్షాదిభిః కింస్వత్సవ శత్యాహ—ప్రసిద్ధం
తావదన్నరసమయస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం తస్మాన్నరసమయస్య పురుషవిధతాం పురు
షాకారతాం అనుప్రయం ప్రాణమయః పురుషవిధో మూషానిషిక్తప్రతిమావత్ నస్వత
ఏవ ఏవం పూర్వస్య పూర్వస్య పురుషవిధతా తామను ఉత్తరోత్తరః పురుషవిధో
భవతి పూర్వః పూర్వోచ్చిత్తరేణ పూర్ణః కథం పునః పురుషవిధతాఽస్యేతి ఉచ్యతే,
తస్య ప్రాణమయస్య ప్రాణఏవ శిరః ప్రాణమయస్య వాయుకారస్య ప్రాణః ముఖనాసి
కానిస్సరణోవృత్తి విశేషశ్చిరఇతి కల్ప్యతే వచనాత్, సర్వత్ర వచనాదేవ పక్షాది
కల్పనా, వ్యాసః, వ్యాసవృత్తిః దక్షిణః పక్షః అపానఉత్తరః పక్షః. ఆకాశఆత్మా.
య ఆకాశస్థో వృత్తివిశేషస్సమానాఖ్యః స ఆత్మేవాత్మా ప్రాణవృత్త్యధికారాత్,
భేదప్రసంగాత్. అతఏవ. అంగే స్తుతిః పరార్థత్వాదితి న్యాయేన యథాప్రయాజా
రాయాం శ్రోతురయంధతీత్వబుద్ధౌ దృఢాయాం తత్సమీపవర్తిసం వస్తుతోఽయంధతీం
సూక్ష్మామియమేవాయంధతీతి ప్రదర్శయతి, సోఽయం స్థూలాయంధతీన్యాయఇత్కర్మః.
తస్మాద్వాఇతి. దేహాంతర్వర్తిదేహాదన్యః యః ప్రాణమయః సఏవ. ఆత్మనఆకాశస్సం
భూత ఇతి ఆకాశాదిసర్వోపాదానత్వేన తదంతర్యామిత్యేన చ నిర్దిష్ట ఆత్మేత్కర్మః.
భగవతా భాష్యకృతా. 'అన్వయాదిలిచే త్స్యైదవధారణాది'తి సూత్రే. అన్నమయా
దంతరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనంతరం చ 'ప్రాణమ
యాదంతరే మనోమయే తతో విజ్ఞానమయే తత ఆనందమయ' ఇతి భాషితం, ఆత్మ
వంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణసవృత్తిప్రచురత్వాత్ ప్రాణమయత్వం. తేనేతి. తేన
ప్రాణమయేనాత్మనా అయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్కర్మః, వ్యాప్తఇతి యావత్.

విధః. ౨. తస్య ప్రాణవవ శిరః, వ్యాసో దక్షిణః పక్షః,
అపాన ఉత్తరః పక్షః, ఆకాశ ఆత్మా, పృథివీపుచ్ఛం
ప్రతిష్ఠా, తదప్యేషశ్లోకో భవతి.

ఇతి ద్వితీయాఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణం దేవా అనుప్రాణంతి, మనుష్యాః పశవశ్చ యే,
స్రావో హి భూతానామాయుః, తస్మాత్సర్వాయుషము

మధ్యస్థత్వాది తరాః పగ్యంతాః వృత్తిరపేక్ష్యత్వామధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మైతి
శ్రుతిప్రసిద్ధం మధ్యస్థస్యాత్మత్వం. పృథివీపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా. పృథివీతి పృథివీదేవతా
ఆధ్యాత్మికస్య ప్రాణస్య ధారయిత్రీ స్థితిహేతుత్వాత్, 'నైష పురుషస్యాపానమవ
ప్తభ్యేతి' హి శ్రుత్యంతరం, అన్యథోదానపుత్తోర్ధ్వగమనం గురుత్వాత్పతనం వా
స్యాచ్ఛరీరస్య, తస్మాత్పృథివీ దేవతా పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా ప్రాణమయస్యాత్మనః తత్
తస్మిన్నేవాధే ప్రాణమయూత్పదిషయే ఏకశ్లోకో భవతి.

శం.—ప్రాణం దేవా అనుప్రాణంతి. దేవాః అగ్న్యైదయః ప్రాణం
వాయుత్వానం ప్రాణరశక్తిమంతమను. తదాత్మభూతాస్సంతః ప్రాణంతి ప్రాణన
దిషు ఫలశ్రవణమర్థవాదః తథాఽన్నమయాదిప్రతిపత్తేరితి ఫలశ్రవణమర్థవాదవివక్షత
ద్బుద్ధిస్థిరీకారస్య పూర్వపూర్వబుద్ధివిలాపనేనాత్మనః ప్రతిపత్తికేషత్వాదితి ద్రష్టవ్యం.

ఆ.—పూర్వపూర్వశాస్త్రోత్తరోత్తరః శాశవివాత్తేతి వ్యాఖ్యాతమాపాత
దర్శనేన-కదసత్-ఆత్మశబ్దస్యాముఖ్యార్థత్వప్రసంగాత్. ప్రకృతపరామర్శకైకచ్ఛబ్ద
సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్యత్వాదితి భావః. సవా ఇతి. ప్రాణమయోఽసి పురు
షాకృతిరేకేత్యర్థః. హస్తపాదాదిమత్తేన పురుషవిధత్వభ్రాంతిం వ్యుదస్యతి. తస్మైతి.
తస్య అన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనుకృత్య ప్రాణమయోఽసి పురుషవిధత్వత్వార్థః.
తశ్చ తద్వదేవ శిరః పక్షపుచ్ఛాదిమత్తయా పంచవిధత్వార్థః. ఆకాశఆత్మైతి. 'యథా
కాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహా' ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యావాయువికార
భూతప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్, పృథివ్యామాకాశస్య ప్రతిష్ఠి
తత్వాత్తస్యాః పుచ్ఛత్వమ్.

రం — ప్రాణమితి. దేవమనుష్యపక్షః ప్రాణమనుప్రాణంతి ప్రాణాగ్నిన
జీవనాభిత్వార్థః. స్రావోహితి. యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం, యావద్ధృష్టిశరీరే

చ్యుతే, సర్వమేవ త ఆయుర్వన్తి, యే ప్రాణం బ్రహ్మో
పాసతే, ప్రాణో హి భూతానామాయుః, తస్మాత్సర్వా
యుషముచ్యత ఇతి, తస్మైష్వ ఏవ శారీర ఆత్మా, యః

కర్తృత్వంబి ప్రాణసక్రియయా క్రియావంతో భవంతి అధ్యాత్మాధికారాత్ దేవాః
ఇంద్రియాణి ప్రాణమను ప్రాణంతి ముఖ్యప్రాణమనుచేష్టంత ఇతి వా తథా మనుష్యాః
పశవశ్చ యే - తే ప్రాణనకర్తృణాం చేష్టావంతో భవంతి ఆకశ్చనాన్నమయేనైవ
పరిచ్ఛిన్నేనాత్మనా ఆత్మవంతః ప్రాణినః కిం తస్మి తదంతర్గతేన ప్రాణమయేనాపి
సాధారణేనైవ సర్వసిందహ్యపినా ఆత్మవంతో మనుష్యాదయః, ఏవమనోమయాదిభిః
పూర్వపూర్వవ్యాపిభిరుత్తరైస్సూక్ష్మై రానందమయానై రాకాశాదిభూతారభైరవిద్యాకృ
తైరాత్మవంతస్సర్వే ప్రాణినః యథా అనేకతువతో ద్రవః తథా స్వాభావికేనాపి
ఆకాశాదికారణేన నిర్మేయావికృతేన సర్వగతేన సత్యజ్ఞానానంతలక్షణేన చందకోకాతి
గేన సర్వాత్మనాత్మవంతః సహి పరమార్థత ఆత్మా సర్వేషామిత్యేతదవ్యర్థాదు క్తం భవతి
ప్రాణం దేవా ఆనుప్రాణంతీత్యాద్యుక్తం తత్కన్యాదిత్యాహ—ప్రాణోహి యస్తాద్భూ
తానాం ప్రాణినామాయః జీవనం. 'యావద్ధృస్తిక్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ
దేవాయురీతి శ్రుత్యంతరాత్ తస్మాత్సర్వాయుషం సర్వేషామాయుస్సర్వాయుః సర్వా
యురేవ సర్వాయుషమిత్యుచ్యతే. ప్రాణావగమే మరణప్రసీధేః ప్రసిద్ధం లోకే
కోపాచ్చ అతః సర్వకోకాధ్యాపాధిష్ఠానభూతశ్చిదాత్మైవాత్రాత్మశబ్దేన వివక్షిత ఇతి
తాత్పర్యమాహ.—తథాస్వాభావికేనేతి. అర్థాదితి. ఆత్మశబ్దసామర్థ్యాత్ కల్పితస్వా
ధిష్ఠానత్వానుపపత్తే శ్చేత్యర్థః. అసాధారణాదితి. వ్యాప్యత్తస్వరూపాత్. ఆపక్రమ్య
తత్రాత్మబుద్ధిం హిత్యేత్యర్థః. సాధారణమితి. సర్వేంద్రియసాధారణం ప్రాణకృతే
నాశనాదినా సర్వేషాం వుష్ట్యాదిదర్శనాదిత్యర్థః. సర్వభూతానామత్తేతి. సూత్రాత్మనా
పూర్వస్య య ఆత్మా చిద్ధాతుః ఏషఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాత్మేతి యోజనా. యజ
శ్చబ్దేన బాహ్యో యజాశ్చేద ఉచ్యతే తస్య కథమాంతరం మనోమయం ప్రతికర్తవ్య
మిత్యాశంక్యాహ.—మనసోహీతి. యద్యపి యజాశ్చబ్దో బాహ్యో శబ్దరాశ్చ రూఢః
ప్రాణో వసతితావదాయురీతి ప్రాణస్య ఉచ్ఛ్వసననిశ్చననాదిలక్షణసర్వభూతాయు
ర్వేతుత్వం ఆతనివ ప్రాణనివ సర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. సర్వమేవేతి. ఏవం
లక్షణే ప్రాణే బ్రహ్మబుద్ధిం కుర్వంతః సర్వమాయుః ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ఏవం ప్రాణ
మయే ఆకాశాద్యన్నమయాం తస్మాంతరాత్తత్వబుద్ధిమవతార్థ తాం బుద్ధిం నివర్తయతి.

పూర్వస్య. ౧. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్.

అన్యోంతర ఆత్మా మనోమయః తేనైష పూర్ణః, సవా

సర్వాయుష్ట్యం ప్రాణస్య అతోఽస్మాద్భావ్యుదసాధారణాదన్నమయాదాత్మనోఽప
క్రమ్యస్తస్సాధారణం ప్రాణమయమాత్మానం బ్రహ్మోపాసతే యే అహమస్మి
ప్రాణస్సర్వభూతానాం ఆత్మాయుర్జీవనహేతుత్వాదితి తే సర్వమేవాయురస్మిన్
లోకేమంతి నాపమృత్యున్యామియంతే ప్రాక్ కతాదాయుర్మృదిత్యర్థః. శతం వర్షా
ణీతితు యుక్తం. 'సర్వమాయురేతీ'తి శ్రుతిప్రసిద్ధేః కింకారణం. ప్రాణోహి భూతా
నామాయః తస్మాత్సర్వాయుషమచ్యుత ఇతి. యో యద్గుణం బ్రహ్మోపాస్తే సత
ద్గుణభాగ్యవతీతి విద్యాఫలప్రాప్తే ర్హేత్వర్థం పునర్వచనం ప్రాణోహిత్యాది తస్య
పూర్వస్య అన్నమయస్యవిషవిష శరీరే అన్నమయే భవశ్శరీర ఆత్మాకః యవిష ప్రాణ
మయః. తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వాది. ఉక్తార్థం. అన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః. మన ఇతి.
సంకల్పవికల్పాత్త కమంశఃకరణం తస్య యో మనోమయః సోఽయం ప్రాణమయస్యా
భ్యంతర ఆత్మా. తస్య యజురేవ శిరః. యజురితి - అనియతాక్షరపాదావసానో మంత్ర
విశేషః తజ్జాతీయసవనో యజుశ్శబ్దః తస్య శిరస్త్యం ప్రాధాన్యాత్ ప్రాధాన్యం చ
యాగాదా సన్నివర్తోపకారవశాత్ యజుషా హి హవిర్దీయతే స్వాహారాదినా వాచ
తథాపి శ్రుతేరసతిశంసీయత్వాత్తత్వాప్రిమాణ్యాద్విశిష్టమనోవృత్తిర్యజుస్సంకేత విషయ
భూతాయజుర్వేదమధీమహే, ఏతత్క్రిమకావర్ణాయజుర్వేదతయాఽఢ్యేతవ్యాః, ఇత్యే
షం సంకల్పరూపా గ్రాహ్యేత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహికాం యుక్తిమప్యాహ - ఏవం
చేతి. అన్యథేతి, శబ్దానాం ఘటాదివద్భావ్యుద్రవ్యత్వే మనోవిషయత్వాసంభవాన్త
ససో బాహ్యేఽర్థేఽస్యాకంత్యాన్తససో జపా స స్వాదిత్యర్థః. ఇతశ్చ మనో
వృత్తిత్వం మంత్రాణాం వాచ్యమిత్యాహ. - మంత్రావృత్తిశ్చేతి. శబ్దానాం ఘటాది
వద్భావ్యుద్రవ్యత్వే మంత్రాణాం ఘటాదివదావృత్తిర్నిరుపపద్యేత క్రియైవహ్యవ
ర్త్యేత ఆవృత్తిసిద్ధ్యనుపపత్త్యా క్రియాత్వం వాచ్యమిత్యుక్తం, తత్రాఽన్యథాపుప
పత్తిమాశంకతే - అక్షరవిషయేతి. మంత్రేభ్యః శ్రుతేరన్యత్వాదన్యావృత్తిశ్చాణీ ప్రస
జ్యతే, అలో నాన్యథా పురుషవత్తిత్యుక్తం ఏతత్ స్ఫుటయతి - త్రిప్రథమామిత్యా
తనైవిషయేతి. పూర్వస్య అన్నమయస్య య ఆత్మా ఏవవిష తస్య ప్రాణమయస్యాప్యా
త్వేత్యర్థః. శారీరః శరీరప్రతిసంబంధ్యాత్వేత్యర్థః. - అనన్త ఆత్మశబ్దస్య స్వరూపార్థత్వ
భ్రాంతిర్వ్యుదస్తా భవతి తతశ్చాన్నమయ ప్రాణమయావేకాత్తకా నత్వన్నమయస్య
ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః. తస్మాద్విన్నమయ ప్రాణమయయోః క ఆత్మేత్యాకాంక్షయా

ఏమ పురుషవిధవ, తస్య పురుషవిధతాం, అన్వయం
పురుషవిధః, తస్య యజురేవ శిరః, ఋగ్దక్షిణః పక్షః,

నిశీ వాశిరఆదికల్పనా సర్వత్ర మనసోహి స్థానప్రయత్ననాదస్మరపర్జపదవాక్యవిష
యా తత్సంకల్పాత్ప్రకా తద్భావితా వృత్తిశ్చోక్తకరణద్వారా యజుస్సంకేతేన విశి
ష్టా యజురిత్యుచ్యతే. ఏవమృక్. ఏవం సామ చ. ఏవంచ మనోవృత్తిత్వే మంత్రాణాం
వృత్తిరేవావర్త్యత ఇతి మానసో జప ఉపపద్యతే. అన్యథాఽవిషయత్వాన్నంత్రోనా
వర్తయితుం శక్యః ఘటాదివదితి మానసో జపో నోపపద్యతే మంత్రావృత్తిశ్చిద్యతే
జపశుః కర్మసు ఆక్షరవిషయస్పృత్యా వృత్త్యా మంత్రావృత్తిస్సాదితి చేన్న
ముఖ్యార్థానంభవాత్, 'త్రిః ప్రథమా మన్వాహత్రిరుత్త(రా)మామి'తి ఋగావృత్తి
శ్చూయతే. తత్రోచ్చేదిషయత్వే తద్విషయస్పృత్యావృత్తై చ క్రియమాణాయాం.
త్రిః ప్రథమామన్వాహేతి ఋగావృత్తిర్బుధ్యోఽర్థశ్చేదితః పరిత్యక్తస్సాన్యత్, తస్మాన్
వృత్త్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నం మనోవృత్తినిష్ఠమాత్మచైతన్యమనాదినిధనం యజుశ్శబ్దవాచ్యం
ఆత్మవిజ్ఞానం మంత్ర ఇతి. ఏవం చ నిత్యత్వోపపత్తిరేదానాం అన్యథావిషయత్వే
రూపాదివదనిత్యత్వం చ స్యాత్? నైతద్యుక్తం. 'సర్వే వేదా యత్రైకం భవంతినమా
దిసా. సామిధేన్యస్సమిధో యదా ఆధ్వర్యణా హూయంతే తదా. 'ప్రవోవాణా ఆభి
ద్యవ' ఇత్యష్టదశర్చం సూక్తం హోతా శంసతి తాసాం చరాచ్చం మధ్యే ప్రథమా
మృచం సూక్తస్యాంత్యాంచర్చం హోతాత్రిరనుబ్రూయాదిత్యావృత్తి శ్చూయత
ఇత్యర్థః. మంత్రాణాం మనోవృత్తిత్వముక్త్వా మనోవృత్తీనాం సదాచిద్వాన్వితత్వే
నైవ సిద్ధిశ్చిదాత్మతామాహ. —తస్మాదితి. మంత్రాణాం మనోవృత్తిత్వేన ఆవృత్తిర్లు
టతే పరంపరయా చిదాత్మత్వేన నిత్యత్వమపి ఘటత ఇత్యాహ. —ఏవంచేతి. అన్య
థేతి. స్వప్రకాశచిదాత్మత్వానంగీకారే రూపాదివదిషయత్వాదనిత్యత్వమపి ప్రస
జ్యేత కాళిదాసాదివాక్యానామప్యేతేన న్యాయేన నిత్యత్వాపాతాద్యుక్త్యాభాసమే
తత్ అన్వయనిత్యమితి నవాచ్యమిత్యాహ—నైతద్యుక్తమితి. 'వాచా విరూపనిత్యయే'తి
శ్రుత్యానిత్యత్వస్యావేదితత్వాద్వేదానిత్యత్వం యుక్తం సభవతిత్యర్థః. వేదానాం
మాహ. —తసాద్వా ఇతి. అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మయత్. మనో
బుద్ధ్యహంకారచిత్తాభ్యాంతఃకరణవృత్తిషుమనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్. తేనైషఇ
త్యాది. పూర్వపదర్థః. తస్యేతి. తస్య అంతఃకరణస్య యజురేదవిషయజ్ఞానజనకమనో
వ్యాపారశ్చిరఇత్యర్థః. ముఖ్యార్థస్య యజురేదవిషయ మనస్సంబంధాభావేన మనశ్చిరత్వ
రూపణానంభవాదితి ద్రష్టవ్యం ఏవముత్తరత్రాపి. ఆదేశఆత్మేతి. ఇదం కురు ఇదం

సామోత్తరః పక్షః, ఆదేశ ఆత్మా. ౨. అథర్వాంగిరసః
పుచ్చం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేషశ్లోకో భవతి.

ఇతి తృతీయోఽనువాకః.

ఉ.—యతో వాచో నివర్తంతే, అప్రాప్య మనసా సహ,
ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కదాచనేతి,

ససేవఆత్మేతి చ శ్రుతిర్నిత్యాత్మనా ఏకత్వం బ్రువంతి ఋగాదీనాం నిత్యత్వే సమం
జహ స్యాత్. 'ఋచో అక్షరే వరమే వ్యోమకాయస్త్విదేవాఅధివిశ్వేనిషేదురి'తి
చ మంత్రవర్ణాత్. ఆదేశోఽత్రబ్రహ్మణం ఆదేష్టవ్యవిశేషానాదిశతీతి. అథర్వణా
ఽశ్చిరసా చ దృష్టా మంత్రాః బ్రహ్మణం చ శాంతికపాష్టికాదిప్రతిష్ఠాహేతుకర్తృ
వ్రధానత్వాత్ అథర్వాంగిరసః పుచ్చం ప్రతిష్ఠా. తదప్యేష శ్లోకో భవతి. మనో
మయాత్మప్రకాశకః పూర్వవత్.

శం.—యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసాసహేత్వాది. తస్య పూ
ర్వస్య ప్రాణమయస్త్వేష వివాత్తా కారీరః. శరీరే ప్రాణమయే భవ క్కారీరః. కః
యఏష మనోమయః. తస్మాద్వాపితస్మాదితి. పూర్వవత్. అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞాన
జడత్వే స్వప్రకాశేనాత్మనా ఏకత్వం న సమ్భవతి జడాజడయోర్విరోధాత్ అతో
మనోవృత్తివ్యాపకచిదాత్మత్వం సూచితమిత్యర్థః. సాక్షీతయా మనసి భవో మాన
సీనః అక్షరే వరమే వ్యోమకల్పే బ్రహ్మణి ఋచః విధినిషేధరూపాః నిషేదుః తాదా
త్మేన వ్యవస్థితా ఇతి మంత్రవర్ణ ఏకత్వం దర్శయతీత్యర్థః. ఆదేష్టవ్యవిశేషాన్
కర్తవ్యవిశేషాన్ ఇదమేవం కర్తవ్యమిత్యుపదిశతీత్యర్థః.

ఆ.—వాచననగోచరత్వం నోపపద్యతే, స్వాత్మనివృత్తివిరోధాత్, అతో
మాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం రహస్యానుకాశనం ఆదేశ ఇత్యర్థః. ఆత్రతజ్జన్యజ్ఞాన
హేతుభూతాంతఃకరణవృత్తిరాదేశకజ్జేనోచ్యతే, అథర్వేతి. అథర్వాంగిరోభిర్వృష్టా
మంత్రాః ప్రతిష్ఠాహేతుభూతం పుచ్చమిత్యర్థః. అత్రాప్యథర్వాంగిరశ్చ తజ్జన్యజ్ఞాన
హేతుభూతమనోవ్యాపాకవరః.

రం.—యతో వాచఇతి. యస్మాద్బ్రహ్మనందాత్ వాచనసే ఇయత్రాలక్షణం
పారమప్రాప్య నివర్తతే. తాదృశం బ్రహ్మనందం. 'దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా.
మనసాతు విశుద్ధేన' ఇత్యుక్తిరీత్యా విశుద్ధేన మనసా జ్ఞాత్వా కదాసి నబిభేతీత్యర్థః—

తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య, తస్మాద్వా
 ఏతస్మాన్మనోమయాత్, అన్యోంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయః,
 తేనైష పూర్ణః, సవా ఏష పురుషవిధ ఏవ. ౧. తస్య
 పురుషవిధతాం, అన్వయం పురుషవిధః, తస్య శ్రద్ధైవ
 శిరః, ఋతం దక్షిణః పక్షః, సత్యముత్తరః పక్షః, యోగ

మయః. మనోమయస్యాభ్యంతరో విజ్ఞానమయః మనోమయో వేదాత్తోక్తః వేదార్థ
 విషయా బుద్ధిర్నిశ్చయాత్మికా 'విజ్ఞానం తచ్ఛాస్త్రవసాయలక్షణమంతఃకరణస్య ధర్మః
 తస్య యః నిశ్చయవిజ్ఞానైః ప్రమాణస్వరూపైర్నిర్వర్తిత ఆత్మా విజ్ఞానమయః ప్రమాణ
 విజ్ఞానపూర్వకో హి యజ్ఞాదిః స్థూయలే యజ్ఞాదిహేతుత్వం చ వక్ష్యతి త్తోక్తేన నిశ్చ
 యవిజ్ఞానవతో హి కర్తవ్యేష్వర్థేషు పూర్వం శ్రద్ధో (త్వ)పఖ) ద్యులే సావశ్యకకర్త
 వ్యానాం ప్రాథమ్యాచ్చిరఞ్చ శిరః ఋతసత్వే యథావ్యాఖ్యాతే ఏవ యోగః యుక్తిః
 సమాధానం ఆత్మేవాత్మా ఆత్మవతో హి యుక్తస్య సమాధానవతోఽజ్ఞానీవ శ్రద్ధాదీని
 యథార్థప్రతిపత్తిక్షమాణి భవంతి తస్మాత్సమాధానం యోగ ఆత్మా విజ్ఞానమయస్య.
 మహాః పుచ్చం ప్రతిష్ఠా) మహాభతి. మహత్త్వం ప్రథమజం. 'మహద్భూతం ప్రథమజం
 వేదే'తి శ్రుత్యంతరాత్ పుచ్చం ప్రతిష్ఠా కారణత్వాత్ కారణం హి కార్యాణాం
 ప్రతిష్ఠా యథా వృక్షపీరుధాం వృక్షివ సర్వ (బుద్ధి) విజ్ఞానానాం చ మహత్త్వం
 కారణం లేన తద్విజ్ఞానమయస్యాత్మనః ప్రతిష్ఠా. తదప్యేష త్తోకో భవతి. పూర్వవత్
 వాఙ్మనోవిశిష్టైస్తనోమయాద్వాచో మనసా సహ నివర్తంత ఇత్యర్థః. తస్య చ మనో
 మయస్య బ్రహ్మణః ఉపాసనఫలభూతమాధిదైవికమానందం విద్వాన్మబిభేతి గర్భవాసాది

అత్ర బ్రహ్మచరీందస్య శుద్ధమనోగోచరత్వప్రతిపాదకత్వాత్ అస్య త్తోకస్య మనోవిష
 యత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యం. తస్యైవ ఇతి. ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయ
 స్యాప్యాత్మేత్యర్థః. ఏవం చాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం
 భవతి సకలత్యోపేక్షాయామాహ. —తస్మాద్వా ఇతి. అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః, సబుద్ధి
 మాత్రం, మయత్ ప్రత్యయేన వ్యుచితేకప్రతీతేః. తస్య శ్రద్ధే వేత్త్యాది. అత్ర శ్రద్ధా
 ఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషవరాః. 'బ్రహ్మణే త్వామహసఃపిమిత్యాత్మానం యంజీతే'తి
 విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దోచ్యతే. మహాభతి. యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం
 మహాః పుచ్చమిత్యర్థః. ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్చి
 న్నమాత్మస్వరూపం శిరఃపక్షపుచ్చాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. ఆత్మః,

ఆత్మా, మహాః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేష స్తోకో భవతి.

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ — విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, కర్తాణి తనుతేపిచ, విజ్ఞానం
దేవాస్సర్వే బ్రహ్మజ్యేష్ఠముపాసతే, విజ్ఞానం బ్రహ్మచే

యథాన్నమయాదినాం బ్రహ్మణోక్తానాం ప్రకాశకాః స్తోకాః ఏవం విజ్ఞానమయ
స్యాపి.

శం — విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే. విజ్ఞానవాక్ హి యజ్ఞం తనోతి శ్రద్ధాపూ
ర్వకం ఆతో విజ్ఞానస్య కర్తృత్వం తనుత ఇతి కర్తాణి చ తనుతే. యస్తాద్విజ్ఞాన
కర్తృకం సర్వం తస్మాద్యుక్తం విజ్ఞానమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి, కించ విజ్ఞానం బ్రహ్మ
సర్వే దేవాః ఇంద్రాదయః జ్యేష్ఠం ప్రథమజత్వాత్. సర్వ (ప్ర) వృత్తీనాంవా
తత్పూర్వకత్వాత్ ప్రథమజమ్. విజ్ఞానం బ్రహ్మోపాసతే, ధ్యాయంతి తస్మిన్ విజ్ఞాన
మయే బ్రహ్మణ్యభిమానం కృత్వా ఉపాసత ఇత్యర్థః. తస్మాదే మహతో బ్రహ్మణ
ఉపాసనాత్, జ్ఞానైశ్వర్యమంతో భవంతి తచ్చ విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేత్, యది వేద
విజానాతి, న కేవలం వేదైవ తస్మాత్ బ్రహ్మణ్యేన్న ప్రమాద్యుతి, బాహ్యోష్వనాత్త
స్వాత్మాభావితః, తస్మాత్పాప్తం విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యత్వభావనాయాః ప్రమదనం
తస్మిన్పృత్యర్థముచ్యతే, తస్మాచ్ఛేన్న ప్రమాద్యుతీతి, అన్నమయాదిహ్వాత్తభావంహిత్యా
దుఃఖాదిత్యర్థః. వేదార్థేతి, తథా వ్యవసాయలక్షణం లాకీకపి జ్ఞానం గ్రాహ్యమిత్యర్థః.

ఆ — ప్రథమజత్వాదితి. హిరణ్యగర్భాభేదేనేత్యర్థః. ఆనందమయః పరమా
త్మేతి వృత్తికారైరుక్తం తస్మిన్వేదేన వ్యాచక్షే. - కార్యాత్ప్రతీతిరిత్యాదిహ. సంక్రా
మతీత్యేతదతిక్రామతీత్యభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాతం, ప్రాప్త్యభిప్రాయం కస్మాన్న
వ్యాఖ్యాయత ఇత్యతః. — నచాత్మనవివేచి, అన్నమయాదీనామతిక్రమణీయతయా
స్వస్తాదనతిక్షణైః స్వావయవైః శిరః పక్షపుచ్ఛాదిరూపణవరత్వాత్ప్రకరణస్యేతి భాష్య
స్య న విరోధః.

దం. — విజ్ఞానమితి. అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో దేవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే.
ఆత్మరూపస్య స్వప్రకాశితయాజ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభ
వాత్. కృత్యల్పగుణో బహుళమితి వాచానాతీత్యర్థే ల్యుడాక్రీయతే. సంద్యాదిత్వం
చాత్రిత్య. సందిగ్రహీత్యాదినాకర్తరిల్యుడాక్రీయతే, కేవలవిజ్ఞానమాత్రపరామర్శ్య

దేవీద, తస్మాచ్ఛేన్న ప్రమాద్యతి, శరీరే పాష్టనో హి
త్వా, సర్వాక్ కామాక్ సమశ్నుత ఇతి, తస్యైష
ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య ౧. తస్మా ద్వా ఏత

కేవలే విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యత్వత్వం భావయన్నాస్తే చేదిత్యర్థః. అతః కిం స్వాదితి
ఉచ్యతే. శరీరే పాష్టనో హి త్వా. శరీరాభిమాననిమిత్తాహి సర్వేపాష్టానః లేహం చ
విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యత్వాభిమానాన్నిమిత్తాపామేహానముపపద్యతే ఛత్రాపాయుషవ ఛా
యాయాః. తస్మాచ్ఛరీరాభిమాననిమిత్తాక్ సర్వాన్నాష్టనః శరీరప్రభవాక్ శరీర
ఏవ హి త్వా విజ్ఞానమయే బ్రహ్మస్వరూపావన్న స్థాన్ సర్వాక్ కామాన్విజ్ఞానమయే
నైవాత్మనా సమశ్నుతే సమ్యగ్భుజ్జే ఇత్యర్థః. తస్య త్సార్వస్య మనోమయస్యాత్మా
ఏవ ఏవ శరీరే మనోమయే భవశ్శారీరః, కః. యఏష విజ్ఞానమయః. తస్మాద్వాఏత
స్మాదితి. ఉక్తార్థః. ఆనందమయ ఇతి కార్యాత్వప్రతీతిః, అధికారాంతయట్టబ్ధాచ్చ.
అన్నాదిమయాహికార్యాత్వానో భౌతికా ఇహాధిక్యతాః - తదధికారపరితక్చాయమా
శందమయః-మమట్పూత్రవికారార్థే దృష్టః. యథాన్నమయఇత్యత్ర తస్మాత్కార్యా
త్వానందమయః ప్రత్యేతవ్యః. సంక్రమణాచ్చ. 'ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'
లివత్వతి. కార్యాత్వనాం చ సంక్రమణమనాత్మనాం దృష్టం-సంక్రమణకర్తృత్వేన
చా నందమయ ఆత్మా శ్రూయతే. 'యథాన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'లి. స చా
త్వసనివోపసంక్రమణం అధికారవిరోధాదసంభవాచ్చ సహ్యత్వనైవాత్మన ఉపసంక్ర
మణం సంభవతి - స్వాత్మని భేదాభావాత్. ఆత్మభూతం చ బ్రహ్మసంక్రమితః.

ప్రకృతత్వాదేకస్య కర్తృత్వకర్తృత్వాసంభవాచ్చ ప్రాప్తిః సజ్జమణం స భవతి
త్యర్థః. ఆనందమయస్య పరమాత్మత్వాసంభవే హేత్వంతరాణ్యహ. - శిరఃదీప్త్యా
దినా. ఆనందమయస్య పరమాత్మత్వవివక్షాయాం మంత్రతః తస్యైవానత్వాశంకా
వక్తవ్యా, తదసంభవాచ్చ నానందమయః పరమాత్మతయా ప్రతి(పా)పద్యతఇత్యా
హ. - మంత్రోదాహరణముపపత్తేష్యేతి. సహి మంత్రోదాహరణముపపద్యత ఇతి
సంబంధః, విశిష్టస్య విశేషణకార్యత్వాత్సఖ్యహమిత్యుపలభ్యమానో భోక్తా ఆనంద
యజ్ఞంతనులే కర్మాణి తనులేఽపిచేతి ప్రతిపాదిత వైదికతాకికర్తృకర్తృత్వాసంభవాత్,
అంతర్యామిబ్రాహ్మణే. ఆత్మని తిష్ఠన్తితి మాధ్యందినపాతగతాత్వశబ్దస్థానే. యో విజ్ఞానే
తిష్ఠన్తితి కాణ్డపాలే దర్శనాత్. విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్కవరః. విజ్ఞానమితి. సర్వే దేవాః
విజ్ఞానం, జీవస్వరూపమేవ ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదచేతనాత్ బ్రహ్మణో జ్యేష్ఠం
ప్రజాపతివిద్యోక్తరీత్యా ఉపాసత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి. యస్మ జీవరూపం

స్తా ద్విజ్ఞానమయాత్. అన్యోంతర ఆత్మానందమయః,
తేనైష పూర్ణః, సవావషపురుషవిధ ఏవ. తస్య పురుష

శిర ఆదికల్పనానుపపత్తేశ్చ. నహి యథోక్తలక్షణే ఆకాశాదికారణేఽకార్యపరితే
శిర ఆద్యవయవరూపకల్పనోపపద్యతే. 'అదృశ్యేనాత్మ్యేననిరుక్తే. అస్థూలమనణు.
నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదివిశేషసామాన్యత్యభ్యుక్త. మంత్రోదాహరణానుపపత్తేశ్చ. నహి
ప్రియ శిర ఆద్యవయవవిశిష్టే ప్రత్యక్షతోఽనుభూయమానే ఆనందమయే ఆత్మని
బ్రహ్మణి నాస్తి బ్రహ్మాత్మాశంకాభావాత్. 'ఆసన్నేవ స భవతి ఆసద్బ్రహ్మేతి
వేదచేది'తి మంత్రోదాహరణముపపద్యతే. 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠే'త్యపిచానుపపన్నం
వృశగృహిష్టాణి ప్రతిష్ఠితేన గ్రహణం తస్మాత్కార్యపరితపివానందమయః నవరవి
వానందాత్తా. ఆనంద ఇతి యద్విద్యాకర్తృణోః ఫలం తద్వికార ఆనందమయః. సచ
విజ్ఞానమయాదంతరః యజ్ఞాదిహేతోర్విజ్ఞానమయాదంతర ఇతి శ్రుతేః. జ్ఞానకర్తృ
ణోర్హి ఫలం భోక్తృర్థత్వాదంతరతమం స్యాత్ - అంతరతమకాచనందమయఆత్మా
త్పూర్వభ్యః విద్యాకర్తృణోః ప్రియాద్యర్థత్వాచ్చ. ప్రియాదిప్రయుక్తేహి విద్యా
కర్తృణి. తస్మాద్ప్రియాదీనాం ఫలరూపాణామాత్మసన్నికర్తృద్విజ్ఞానమయాచ్చభ్యంతర
త్వముపపద్యతే ప్రియాదివాసనానిర్వర్తితోహ్యత్వానందమయా విజ్ఞానమయాశ్రిత
స్సృష్టఉపలభ్యతే. తస్మాదనందమయస్యాత్మన ఇష్టపుత్రాదిదర్శనజంప్రియం శిరఇవ శిరః
మయఇత్యుక్తం. కథం తస్య విజ్ఞానమయాదంతరత్వమిత్యుక్తతవా. — సచేతి. కర్తృత్వా
పేక్షయా భోక్తృత్వస్యాత్మతరభావిత్యం ప్రసిద్ధమేవ శ్రుత్యోక్తమిత్యర్థః. ఏతత్
స్ఫుటయతి. జ్ఞానకర్తృణోర్హి. శరీరాదిభ్య ఆనందసాధనేభ్యస్సకాశాత్సాక్షేనానందేన
విశిష్టోఽంతరతమః ప్రసిద్ధతీత్యర్థః, కించ ప్రియం తత్సాధనం చోద్దిశ్య కర్తా విజ్ఞాన
కర్తృణి అనుతిష్ఠతే, తత ఉద్దేశ్యత్వాదస్యానంతర్యం సిద్ధమిత్యాహ. — విద్యాకర్తృణో
రితి. ప్రియాదివిజ్ఞప్తస్య స్మన్నే సాక్షిణి ఉపలభ్యత్వాచ్చ న ముఖ్యాత్మత్వమి
త్యాహ. — ప్రియాదివాసనేతి. యదుక్త 'జ్ఞానకర్తృణోః ఫలభూతఆనందమయ' ఇతి.
బ్రహ్మవేద, తస్మాచ్చ జీవాదంతిమప్రత్యయేవర్యంతం స ప్రమాద్యతి చేత్. శరీరేపా
ప్తనో హిత్యా దేహే వర్తమానఏవ విసప్తజ్జిప్తపూర్వోత్తరాఘస్సర్వాన్ కామాన్
సమశ్నుతే. తస్మాద్వాగ్నిత్యాది. ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం, తద్వాభజన్యం
సుఖం మోదః. లబ్ధస్య ఉపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః. సుఖాతిశయతనందః స
చ మధ్యకాయత్వేన రూపితస్య ఆనందస్య పుచ్చితేన రూపిత బ్రహ్మణశ్చ భేదాభావేన
తస్మాద్వివాత్తతేన పుచ్చితేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్. ఏకనైస్త్రివ బ్రహ్మణః

విధతాం, అన్వయం పురుషవిధః, తస్య ప్రియమేవ శిరః,
మోదో దక్షిణః పక్షః, ప్రమోదఉత్తరః పక్షః ఆనంద

ప్రాధాన్యం. మోద ఇతి - ప్రియలాభనిమిత్తో హర్షః, సవివచ ప్రకృష్టో హర్షః
ప్రమోదః. ఆనంద ఇతి - సుఖసామాన్యమాత్మా. ప్రియాదీనాం సుఖావయవానాం
తేష్వనుస్మృతత్వాత్, ఆనంద ఇతి పరం బ్రహ్మ, తద్ధి శుభకర్తృణా ప్రత్యుపసాహ్య
మానే పుత్రమిత్రాదివిషయవిశేషోపాధౌ అంతఃకరణవృత్తివిశేషే తమసాప్ర
చ్ఛాద్యమానే ప్రసన్నేభివ్యజ్యతే - తద్విషయసుఖమితి ప్రసిద్ధం లోకే తద్వృత్తి
విశేషప్రత్యుపసాహకస్య కర్తృణోఽనవస్థితత్వాత్సుఖస్య ఊచితత్వం. తద్వందంతఃకరణం
తపసా తమోఘ్నం. దమేన సత్వేన. విద్యయా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా చ నిర్మల
త్వమావద్యతే యావత్. తావద్వివిక్తేప్రసన్నే అంతఃకరణే ఆనందవిశేష ఉత్పన్నతే -
విపులీభవతి. పక్ష్యతి చ 'రసో వైసః రసగోమ్యేవాయం లభ్యానందీ భవతి. విషమ్యే
వానందయాతి. ఏతన్వైవానందస్యాస్మాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి శ్రుత్యంత
రాత్. ఏవం చ కామోపశమోత్కర్షా పేక్షయా శతగుణోత్తరోత్తరోత్కర్ష ఆనం
దస్య వక్ష్యతే. ఏవంచోత్కృష్టమాణస్యానందమయస్యాత్త్వం పరమార్థబ్రహ్మవిజ్ఞానా
పేక్షయా బ్రహ్మపరమేవ యత్ప్రకృతం సత్త్వజ్ఞానానంతలక్షణం - యస్య చ ప్రతి
తస్య సాధ్యత్వమాపాధికం స్వమతానుసారేణాహ. - ఆనందఇతి పరమితి. కథం తస్మి
విషయసుఖస్య ఊచితత్వం సాత్వికయత్వం చ, వ్యంజకవృత్తినిబంధనమిత్యాహ. -
తద్వృత్తివిశేషేతి. బ్రహ్మణ ఆనంద స్వభావత్వఏవ కిం ప్రమాణమిత్యతః. -
వక్ష్యంతిచేతి. అంతఃకరణవృత్తుత్కర్షాదేవ ఆనందస్య సాత్వికయత్వమిత్యత్ర లింగ
మాహ. - ఏవంచేతి. యది విషయవిశేషజన్యత్వేన ఆనందోత్కర్షః, తదా నిష్కా
మస్య విషయవిశేషోపాధౌగాసంభవాదానందోత్కర్షో న త్రాప్యేత, అత్తస్వభావవైరి
వానందస్య వ్యంజకాంతఃకరణశుద్ధ్యుత్కర్షాదిత్యేవం తు సతి అకామనాత్యేనోత్కర్
షస్సంభావ్యత ఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకారేణ విషయానందస్య సాత్వికయత్వే సతి తద్వి
బ్రహ్మత్వపేక్షేణ పుచ్చత్వం, ఆనందత్వపేక్షేణాత్మశబ్దితమధ్యకాయత్వమిత్యుపపత్తే.
నచానందరూపబ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానందప్రచురత్వలక్షణమానందమయత్వం? ఆనం
దస్య చానందప్రచురత్వాభావాత్ ఇతి వాచ్యం, ఆనందస్వరూపవైస్యన బ్రహ్మణః
ప్రియమోదప్రమోదశబ్దవాచ్యశః పక్షతారూపిత ధర్మభూతానందప్రచురత్వేనానం
దమయత్వస్యాప్రపత్తే. అత్ర చ పూర్వేష్వన్నమయాదిషు చక్షుర్లు పర్యాయేష్వ
నిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽనయవత్వస్యాస్తిన్నానందమయపర్యాయే నిరూపణం. 'బ్రహ్మ

ఆత్మా. ౨. బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠా. తదవ్యేష శ్లోకో
భవతి.

ఇతి పంచమోఽనువాకః.

ఉ.—అసన్నేవభవతి, అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్, అస్తి బ్రహ్మ

ఋత్వర్థం పంచాన్నమయాదికోకా ఉపన్యస్తాః - యచ్చ తేభ్యోఽభ్యంతరం - యేన
చైతే సర్వఆత్మవంతః, తద్బ్రహ్మ పుచ్చం ప్రతిష్ఠా తదేవ చ సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితస్య
ద్వైతస్యావసానభూతమద్వైతం బ్రహ్మప్రతిష్ఠా - ఆనందమయస్య ఏకత్వావసాన
త్వాత్. అస్తి తదేకమవిద్యయాపరికల్పితస్య ద్వైతస్యావసానభూతమద్వైతం బ్రహ్మ
ప్రతిష్ఠాపుచ్చమ్. తదసి అస్తిన్నకే విషణ్ణోకో భవతి.

శం—అసన్నేవభవతి. అసన్నేవ అసత్సమవేద. యథాఽస్మాపురుషార్థ
సమ్మంధీ, ఏవం సభవతి పురుషార్థసంబంధీ కోఽసా? యోఽసత్, అవిద్యమానం
బ్రహ్మేతివేద - జానాతి, చేత్ - యది. తద్వివర్తయేణ యత్సర్వవికల్పాన్నసం సర్వ
ప్రవృత్తిబీజం సర్వవిశేషప్రకృప్తమికమప్యస్తి తద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్. కాపునరా
శంకా కత్రాస్తిత్వే వ్యవహారాతీతత్వం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రూమః. వ్యవహారవిషయే హి
వాచారంభణమాత్రే అస్తిత్వభావితా బుద్ధి న్నద్విపరీతే వ్యవహారాతీతే నాస్తిత్వమపి
శిష్టస్యానందమయస్యాబ్రహ్మత్వం సిద్ధం. సాతిశయత్వేన ప్రతికరీరంభిన్నత్వాత్. బ్రహ్మ
తుతదధ్యాసాధిష్ఠానమద్వితీయమిత్యాహ. —ఏవంచేతి. ఏతస్మిన్నర్థఇతి. ఆనందమ
యస్య ప్రతిష్ఠాభూతబ్రహ్మప్రకాశనపరఇత్యర్థః.

ఉ—ఆనందమయస్య ప్రకాశకోఽయం శ్లోక ఇతి కేచన తాన్విత్యాహ—
తంప్రతీతి. సవిశేషతయా ప్రత్యక్షత్వాదిత్యర్థః. సర్వేషాం సాధారణత్వాచ్చ బ్రహ్మ
ణో వ్యవహార్యత్వం సర్వాన్ ప్రతిభవేత్ న చచ్చ శ్యతే తతోఽసి నాస్తిత్వాశంకా
జాయత ఇత్యర్థః. ఆకాశాదికారణత్వాదితి. భూతవిశిష్టసర్వజీవకారణత్వాదిత్యర్థః.
విదాహ్నీతి పరిమిత్పుష్కరాంతస్య బ్రహ్మోపదేశస్యానందమయపర్యాయే సమాపన
మితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం. అతోఽనందమయ ఏవ ప్రకాశం బ్రహ్మ.

రం—అసన్నేకేతి. పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషాదాహృతానాం శ్లోకా
నాం పుచ్చవద్విషయత్వదర్శనాత్ ఆయమసి శ్లోకః పుచ్చపదానందమయవిషయక
ఏవ - న తు. బ్రహ్మపుచ్చమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః, తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దేనానందమ

తి చేద్దేద, సంతమేనం తతో విదురితి, తనైయ వన

ప్రతిపద్యతే. యథా ఘటాదివ్యవహారవిషయతయోపపన్నస్య తద్విపరీతోఽసన్నితి
ప్రసిద్ధం, ఏవం తత్సామాన్యాదిహాసి స్వాత్ బ్రహ్మణో నాస్తిత్వం ప్రత్యాశఙ్కా.
తస్మాదుచ్యతే అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్దేదేతి. కింపునస్సన్యత్తదస్తితి విజానతః సంతం విద్య
మానం బ్రహ్మశ్చరూపేణ పరమార్థసదాత్మాపన్న మేన మేవం విదంవిదుర్భిన్నవిదః. తతః
తస్మాత్ సత్త్వవేదనాత్ సోఽన్యేషాం బ్రహ్మపద్విక్షేయో భవతీత్యర్థః, అథవా యో
వాస్తి బ్రహ్మేతి మన్యతే - ససర్వస్యైవ సన్తార్థస్య పర్యాశ్రమదివ్యవస్థాలక్షణస్య.
అతద్దధానకయా. నాస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్తస్య ఆతో
నాస్తి కస్సోఽసక్ - ఆసాధురుచ్యతే లాకే. తద్విపరీతస్య యోఽస్తి బ్రహ్మేతి
చేద్దేద - సతద్భిన్నప్రతిపత్తిహేతుం సన్తార్థపర్యాశ్రమాదివ్యవస్థాలక్షణ తద్దధానత
యా యథావత్ప్రతిపద్యతే యస్తాత్ - తతః తస్మాత్సంతం - సాధుమార్గమేనం విదు
స్సాధవః, తస్మాదస్తిత్యేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యమితి వాక్యార్థః. తస్య పూర్వస్య విజ్ఞాన
మయస్య ఏవఏవ శరీరే విజ్ఞానమయే భవత్కారీర ఆత్మా కః. యఏష ఆనందమయః.
తం ప్రతి నాస్త్వాశంకానాస్తిత్వే. ఆపాధసర్వవిశేషత్వాద్భిన్నాణో నాస్తిత్వం
ప్రత్యాశంకా యుక్తా, సర్వసామ్యుచ్చ బ్రహ్మణః. యస్తాదేవం ఆతః తస్మాదథ
ఆనంతరం శ్రోతు శ్శిష్యశ్యానుప్రక్నాః. ఆచార్యోక్తిమనువీతే ప్రక్నాః. సామాన్యం
కస్య సామర్థ్యేన ప్రాప్తం ప్రక్షాంతరమిత్యక ఆహ - అసద్భిహ్మేతితి. చెచ్చట్టా
త్పాక్షికసత్త్వావగమసామర్థ్యాదిత్యర్థః. సత్త్వం చేదుపపన్నం బ్రహ్మణః తావత్తేవ
సత్యత్వం సిద్ధ్యతి, సతో బాధాసంభవాదిత్యర్థః. ఏవమర్థజేతి. సత్త్వోపపాదనేన
సత్యవస్తువిషయత్యేత్యర్థః. బ్రహ్మణః సత్త్వసాధనం నామాసత్త్వవ్యాప్తృత్రికేవేత్యభి
ప్రేత్యాసత్త్వశంకాముద్భావయతి. తత్రాసదేవేతి. విప్రలిపన్న మాకాశాది, సత్సా
ర్థం - కార్యత్వాత్ - ఘటఃదితి తాకికవ్యాప్త్యవప్త మేష సత్సాగరణం తావత్సిద్ధం
తస్య చ దేశాదికారణత్వేన దేశాద్యనవచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మపదవాచ్యత్వం సిద్ధం.
తస్య విశేషతోఽనుపలంభేనాసచ్ఛఙ్కాజాయతే - సా కారణత్వేన వ్యావర్త్యతే - న
యఏవోచ్యతే. ఆనందమయసదసత్త్వజ్ఞానాన్తోక్షసంసారా భవత ఇత్యర్థః. ఆనంద
మయయాపస్య బ్రహ్మణః ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంతపదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్ట
స్వాసి ఆత్మాంతరమస్తి కిమతిశంకాం వృద్ధస్యతి. - తనైయవవేతి. పూర్వస్య విజ్ఞాన
మయాంతపదార్థస్య ఆత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్య ఆనందమయస్వాత్మే
త్యర్థః. తతశ్చానశ్శాత్తత్వముత్తం భవతి. న చ పూర్వేషు పర్యాయేషు. 'తనైయ

శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య, అథాతోఽనుప్రశ్నః,

హి బ్రహ్మకాకాదికారణత్వాద్విదుషోఽవిదుషశ్చ - తస్మాదవిదుషోఽసి బ్రహ్మస్థాపిరా శంక్యతే. ఉత అసి అవిద్వానముం లోకం పరమాత్మానమితః ప్రేత్య కశ్చన చ న శబ్దోఽప్యర్థే, అవిద్వానసి గచ్ఛతి - ప్రాప్నోతి. కింవా నగచ్ఛతీతి ద్వితీయాఽసి ప్రశ్నోద్రిక్తస్యః అనుప్రశ్నా ఇతి బహువచనాత్, విద్వాంసం ప్రత్యస్యా ప్రశ్నో యద్యవిద్వాక్ సామాన్యకారణమసి బ్రహ్మ న గచ్ఛతి-అతో విదుషోఽసి బ్రహ్మగమన మాశంక్యతే. అతస్తం వ్రతి ప్రశ్నః. అహోవిద్వానితి. ఉకారంచాధస్తాదపకృష్యత కారం చ పూర్వస్మాదుతశబ్దా ద్వాన్యసజ్య అహో ఇత్యేతస్మాత్పూర్వముతశబ్దం సంయో జ్య పృచ్ఛతి. ఉతాహోవిద్వానితి, విద్వాక్ బ్రహ్మవిదసి కశ్చిదితః ప్రేత్యఅముం లోకం సమశ్నుతే ప్రాప్నోతి. సమశ్నుతే ఉ, ఏవం స్థితే ఆయాదేశే యలాపే చ కృతే అకారస్య ప్లుతిః సమశ్నుతా 3 ఉఇతి. విద్వాక్ సమశ్నుతే అముంలోకం - కింవా యథా అవిద్వాక్-ఏవం విద్వానసి న సమశ్నుత ఇత్యపరః ప్రశ్నః ద్వావేవ వాత్రప్రశ్నో విద్వదవిద్వద్విషయా. బహువచనం తు సామర్థ్యప్రాప్తప్రశ్నాంతరా పేక్షయా ఘటతే. 'అనన్యు)ష్టేతి వేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్వేదే'తి శ్రవణాదస్తి నాస్తీతి సంశయః. తతోఽర్థప్రాప్తః కిమస్తి - నాస్తీతి ప్రథమోఽనుప్రశ్నః. బ్రహ్మ తు కారణత్వాత్సత్త్వం సాధ్యతే ఆశ్రయాసిద్ధిప్రసంగాదిభావః. ఇతోఽసి జగదు పాదా నేనాన త్వశజ్ఞాకార్యేత్యాహ—నచానలేతి. అనదన్వయాదర్యానాదితియ్యక్తిత ఇత్యర్థః. ఏవమనత్వాత్ శజ్ఞానిరస్యాచేతనత్వాశంకాం ప్రధానవాదినః ప్రసంగాన్ని రాచష్టే—తద్యదీతి. యద్యసిసాంఖ్యమతేచేతనస్య నిర్వికారత్వాత్కామయితృత్వమ సిద్ధం తథాసి తాకికవ్యాప్తిబలేన కామయితృత్వాదచేతనత్వశజ్ఞానివర్త్యత ఇత్యాహ. నహీతి. తస్మి తాకికవ్యాప్తిబలేనైవ అనాప్తకామత్వమసి ప్రాప్తమిత్యాశజ్ఞాని హ—కామయితృత్వాదిత్యాదినా. జీవానామనాప్తానందత్వం పరవశత్వాత్ - న తదస్తి బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. కథంభూతాశ్చస్తి బ్రహ్మణః కామా ఇత్యాశజ్ఞాయా ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్వత్వప్రతిపాదకత్వాదర్యానాదస్తి స్పర్యాయే తదా శ్రయణే ఆర్థనైరూప్యం స్యాదితి శంక్యం - పూర్వేషు పర్యాయేష్వనుక్తస్య బ్రహ్మ వయవశ్వస్య ఇహ నిరూపణాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదానందమయాదన్యోంతరఆత్మే'తి నిర్దేశాభావాచ్చ. ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైవ ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్వత్వ మేవార్థః. ఆనందమయబ్రహ్మప్రతిపాదనానంతరం. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి"త్యుప క్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుబంధీపతి. అథాత ఇత్యాదినా. పూర్వప్ర

ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య, కశ్యప గచ్ఛతీ 3,

జోఽవక్షపాతిత్వాదవిద్వాన్లచ్ఛతీ, న గచ్ఛతీతి ద్వితీయః. బ్రహ్మణస్సమత్వేఽప్యవి
దుషణివ విదుషోఽప్యగమనమాశంక్యతే, కిం విద్వాక్ సమశ్నుతే - న సమశ్నుత
ఇతి తృతీయోఽనుప్రశ్నః. ఏలేషాం ప్రతివచనార్థ ఉత్తరోగ్రంథ ఆరభ్యతే.
తత్రాస్తిత్వమేన తావదుచ్యతే. యచ్ఛక్తం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి-తత్ర
చ కథం సత్యత్వమిత్యేతద్వక్తవ్యమితీద ముచ్యతే. సత్త్వోక్త్యైవ సత్యత్వముచ్యతే,
ఉక్తం హి సదేవ సత్యమితి, తస్మాత్ సత్త్వోక్త్యైవ సత్యత్వముచ్యతే. కథమేవ మర్థ
తో వచన్యతే అస్య గ్రంథస్య శబ్దానుగమాత్ ఆసేనైవవ్యాఖ్యేనాన్వితాన్యత్తరాణి
వాక్యాని. 'తత్సత్యమిత్యావక్షతే. యదేవ ఆకాశఆనందో నసృద్'త్యాదీని. తత్రాఽ
నదేవబ్రహ్మైత్యాశంక్యతే. కస్మాత్ యదస్తి తద్విశేషతో గృహ్యతే యథాఘటాది.
యన్నాస్తి తన్నోపలభ్యతే - యథా శకవిమలాది - తథా నోపలభ్యతే బ్రహ్మ. తస్మా
ద్విశేషతోఽగ్రహణాన్నాస్తితి, తన్న ఆకాశాదికారణత్వాద్బ్రహ్మణః. న నాస్తి
బ్రహ్మ - కస్మాత్ ఆకాశాదిహి సర్వం కార్యం బ్రహ్మణో జాతం గృహ్యతే. యస్మాచ్ఛ
జాయతే కించిత్ - తదస్తితి దృష్టం చాకే - యథా ఘటాంకురాదికారణం మృద్భీ
జాది, తస్మా దాకాశాది కారణత్వా దస్తి బ్రహ్మ. న చాసతో జాతం కించిద్గృహ్యతే

మాహ—సత్యజ్ఞానానంత లక్షణా ఇతి. సత్యజ్ఞానానంతలక్షణం స్వరూపం యేషాం
తే - తథోక్తాః ఏతదుక్తం భవతి. మాయాప్రతిబిమ్బితం బ్రహ్మ జగతః కారణంమా
యాపరిణామైరేవ కామైః కామయిక్య. లేషాం చ పరిణామానామవిద్యాద్యనభిభూ
తవిద్యాప్రత్యాత్ సత్యజ్ఞానాత్మకత్వం బ్రహ్మణస్తాదాత్మ్యాచ్చ ధర్మాద్యననుస్ఫుప్త
త్వేన శుద్ధత్వం తతో జీవకామవైలక్షణ్యం సిద్ధమితి తస్మి బ్రహ్మణః కామాః పుణ్య
కారిణామవ్యసేష్ఠ ఫలప్రాప్త్యమకూలాన్యుః స్వాతంత్ర్యాదిత్యాశఙ్కాగ్నిహ. —
లేషాంత్వీతి. కామస్య శరీరాదిసంబంధజన్యత్వప్రసిద్ధిర్భవ్యతాః శరీరాదిమత్త్వప్ర
సంగ ఇతి నాశంః సీయమిత్యాహ—సాధనాంతరానపేక్షత్వాచ్చేతి, కామసంస్కార

తిపాదనస్య బుభుత్వాహేతుత్వమకశ్యజ్ఞేనోచ్యతే. ఉతా ఇతి నిపాతస్య ఛాందసో
ద్గర్హి. ఆధానపత్నానిలివత్. అవిద్వానిలి వదే సతి ఆద్యుదాత్తత్వం స్వాత్. 'తత్సు
రుషే తుల్యార్థ'ఇతి స్తరణాత్ అంతోదాత్తం చేదంబదం. ఉతా, విద్వానిలి ఛేదః,
అవిప్రకృష్టస్పృహయాదిస్థానస్థం ఆనవచ్ఛిన్నం చ బ్రహ్మ ఉపాసినో విద్వాక్ కిమతః
'ప్రేత్యాముం లోకం. 'వరమే వ్యోమన్ని'త్యుక్తం లోకం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత
గత్యవశేషం ఇహైవ బ్రహ్మప్రసీతీత్యర్థ సిద్ధః ప్రశ్నః, ఆహో విద్వాక్ సమశ్నుత

అహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య. ౧. కశ్చిత్సమశ్ను

లోకే కార్యం అసతశ్చేన్నామరూపాదికార్యం నిరాత్మకత్వా న్నోపలభ్యేత ఉప
 లభ్యతే తు తస్మా దస్తి బ్రహ్మ అసతశ్చేత్కార్యం గృహ్యమాణమపి అసదన్విత మేవ
 స్యాత్ న చైవం తస్మాదస్తిబ్రహ్మ. కథమసతస్సజ్జాయేతేతి శ్రుత్యంతరం అసతస్స
 జ్జన్మా సంభవమన్వాచప్యే న్నాయతః - తస్మా త్సదేవబ్రహ్మేతియుక్తం తద్యది మృద్ధీ
 జాదివత్కారణం స్యాత్ అచేతనం తస్మి న కామయితృత్వాత్ న హి కామయిత్ర
 చేతనమస్తి లోకే సర్వజ్ఞం హి బ్రహ్మేత్యవోచామ అతః కామయితృత్వోపపత్తిః
 కామయితృత్వా దన్వదాదివదరాప్రకామమితి చేత్ న, స్వాతంత్ర్యాత్ యథా
 అన్యావృరవిశీకృత్య కామాదిదోషః ప్రవర్తయంతి న తథాబ్రహ్మణః ప్రవర్తకాః
 కామాః కథం తస్మి సత్యజ్ఞానానంతలక్షణాస్సాన్వితభూతత్వాద్విశద్యాః నత్యేచ్ఛన్
 ప్రవర్త్యతే తేషాం తు తత్సృ వర్తకం బ్రహ్మప్రాణి కర్తాపేక్షయా తస్మా త్సాన్వి
 తంత్ర్యం కామేషు బ్రహ్మణః ఆత్మో నానాప్రకామం బ్రహ్మ సాధనాంతరా న
 పేక్షత్వాచ్చ యథాఽప్యేషా మనాత్మభూతాః ధర్మాదినిమిత్తాపేక్షాః కామాః స్వాత్మ
 పృథిక్రకార్య కరణసాధనాంతరాపేక్షాశ్చ న తథా బ్రహ్మణో నిమిత్తాద్యపేక్షత్వం
 కిం తస్మి స్వాత్మవో ఽనన్యాః తదేతదానా. — సోకామయత. సః ఆత్మా యస్మా
 వత్ప్రాయాయానా బ్రహ్మతాదాత్మ్యా క్తత్సరిణామానాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యాన్న శరీర
 నిమిత్తాపేక్షాస్తీత్యర్థః. తద్ధ్వారేణైవేతి. నామరూపశక్త్యాత్మకమాయాపరిణామద్వా
 రేణైవ. నారూపశక్త్యాత్మికాస్వరూపాతిరిక్తామాయా అంగీకృతా చేత్ తస్మి సా
 ప్రధానవత్ పృథక్ సతీత్యద్వైతహానిత్యాశఙ్కాహ. — నహితి. ఆత్మాతిరిక్తం కిం
 స్వతస్సిద్ధ్యతి? పరతో వా? నాద్యః-జాడ్యహానే రతిరేకహానేశ్చ. న ద్వితీయః ప్రమా
 నం సర్గా నిరూపణాత్ న హి భిన్నదేశకాలయోగ్గుణయోగాది సంభవతి విషయవిషయ
 భావోవా నిరూపకగమేవణాత్. న చ స్వభావవివసంబంధః ద్వయోః స్వభావయోః
 సంబంధత్వేనైవోపక్షయే సంబంధ్యభావప్రసంగాత్ నచ స్వాత్మానం ప్రతిస్పంద్యై
 ఇతి - భోక్తృత్వం విసత్తీతమ్. అయమర్థః, కశ్చిదహం గ్రహేణోపాసీనోఽసి విద్వా
 నముం లోకం గత్వా కిం నమశ్నుతే - భోగ్యభూతం బ్రహ్మసంభవతీత్యేకే ప్రశ్నః.
 ఉత బ్రహ్మస్వరూపేణైవసతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం కాస్తవైవిధ్యమూలాః గతివిశే
 షస్వరూపభేదసదసద్భావవిషయాః ప్రశ్నాః బహువచనవిషయతాః. ఏతత్సర్వం వ్యా
 సార్థ్యైః. 'ఉపాసాత్మైవిధ్యాది'తి సూత్రే స్పష్టముక్తం. ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ ప్రతి
 వత్తుం జగత్కారణత్వోపయోగగుణవిశిష్టవైవిధ్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞానా

తా 3. ఉ. సోకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, స

దాకాశస్సంభూతః ఆకా మయత కామితవాక్ కథం బహు ప్రభూతం స్యాం భవేయం కథ మేకస్యాథాంతరా ననుప్రవేశే బహుత్వం స్యాదితి? ఉచ్యతే - ప్రజాయేయ ఉత్పజ్యేయ స హి పుత్రోత్పజ్యే రివాథాంతరవిషయం బహుభవనం కథం తస్మి ఆత్మస్థానభివృత్తనామరూపాభివృత్త్యా యదా ఆత్మనే, 2నభివృత్తేనామ రూపే వ్యాక్రియేతే తదా ఆత్మస్వరూపాపరిత్యాగేనైవ బ్రహ్మణః అప్రవిభ క్తదేశకాలే సర్వాసస్థానువ్యాక్రియేతే తదా తస్మాదుపవాక్యకరణం బ్రహ్మణో బహుభవనం నాన్యథా నిరవయవస్య బ్రహ్మణో బహుత్వావత్తిరుపవస్యతే అబృత్వం వా, యథా ఆకాశస్యాబృత్వం బహుత్వం చ వస్త్యంతరకృతమేవ అతస్తద్వ్యాకేణై వాత్తా బహుభవతి నన్యోత్పనోఽన్యదనాత్తభూతం తత్ప్రేక్షితదేశకాలం సూక్ష్మం వ్యవహితం విప్రకృష్టం భూతం భవద్భవిష్యద్వా వస్తు విద్యతే అతో నామరూపే సర్వావస్థే బ్రహ్మణైవాత్మనతీ న బ్రహ్మ తదాత్మకం లే తత్ప్రేక్ష్యాఖ్యానే నస్తవివేతి తదాత్మకే ఉచ్యతే తాభ్యాం చోపాధిభ్యాం జ్ఞానజ్ఞేయజ్ఞాతృశబ్దార్థాదిసర్వసంవ్యవ హరభాగ్యున్న సః ఆత్మా ఏవం కామస్సక్ తపోఽతకవ్యత తప ఇతి జ్ఞానముచ్యతే. 'యస్య జ్ఞానమయం తప' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ ఆప్తకామత్వాచ్యేతరస్య ఆనంభవ ఏవ తపసః తపోఽతకవ్యత తపః తప్తవాక్ సృజ్యమాన జగద్రచనావిషయామాలాచ వసంబుధిత్యం ఆత్మశ్రయాపాతాత్ తథావిధార్థాభావే వ్యవహారమాత్రప్రవర్తకత్వే చ మిథ్యావ్యవహారాపాతాదనిర్వచనీయవాద ఏవ పర్యవస్యతీతి భావః, యస్తాదాత్మా తిరిక్తం వస్తు న సంభావ్యతే తస్తాదాత్మతాదాత్మ్యేనైవ నామరూపయోః సిద్ధి రిత్యాహ. - ఆత ఇతి, తస్మి బ్రహ్మణః సప్రచంచతాప్రసంగఇతి న వాచ్యమిత్యాహ. - న బ్రహ్మేతి, న బ్రహ్మ తదాత్మకం ఆజడత్వాత్తత్పరిహారేణాపి సిద్ధిసంభవాదిత్యర్థః - కథం తస్మి బ్రహ్మత్వకత్వం? తత్ప్రశ్నా. - లేతదితి, స్వప్నే సభోభక్షణవదారోపి తస్యానుభవప్రత్యాఖ్యానేన సిద్ధ్యంభవాదనుభావ్యేనామరూపే అనుభవాత్తక బ్రహ్మ త్వకే కథ్యేతే నత్వైక్యాభిప్రాయేణేత్యర్థః, న కేవలం బ్రహ్మణో బహురూపత్వం మా యోపాధికం సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం చేత్యాహ. - తాభ్యామితి, ప్రవేశస్యారివా యాహ. - సోఽకామయతేతి, సః ఆనందమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహు స్యాం కదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి వృష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయసం కల్ప మకరోదిత్యర్థః, సః పరమాత్మా న్రష్టవ్యాలోచనరూపం తపః కృతవానిత్యర్థః. 'తపఃకలూచన'ఇతి హి ధాతుః, తత్సృష్టిత్వాది, నను సర్వదాసర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః

తపోతప్యత, సతపస్తప్త్యా, ఇదగ్ సర్వమసృజత, యదిదం

నామకరోదాత్తేత్కర్థః స ఏవమాలోచ్య తపస్తప్త్యా ప్రాణికర్తాదినమితానురూపమిదం
 శర్వం జగద్దేశతః కాలతో నామ్నూ రూపేణ చ యథానుభవం సర్వప్రాణిభిస్సర్వావ
 స్థైరనుభూయమానమసృజత సృష్టవాక్. యదిదంకించ. యత్కించేదం ఆవిశిష్టం తదిదం
 జగత్సృష్ట్యా కి మకరోదితి? ఉచ్యతే-తదేవ సృష్టం జగదనుప్రావిశత్ తత్రైతద్భిం
 త్యం కథముప్రావిశదితి కిం యస్సృష్టా సలేనైవాత్తనానుప్రావిశత్ ఉతాన్యేనేతి
 కిం తాపన్యక్తం క్షాప్రత్యయశ్రవణాద్యస్సృష్టాసనివానుప్రావిశదితి. సను నయుక్తం
 మృద్వచ్చేత్కారణం బ్రహ్మ తదాత్మకత్వాత్కార్యస్య కారణమేవ హి కార్యాత్మనా
 పరిణమితే అతోఽప్రవిష్టస్యేవకారోత్పత్తే రూర్ధ్వం పృథక్కారణస్య పునః ప్రవే
 శోఽనువవన్మః. న హి ఘటపరిణామవ్యతిరేకేణ మృదో ఘటే ప్రవేశోఽస్తి, యథా
 ఘటే చూర్ణాత్మనామృదోఽనుప్రవేశః ఏవమస్యేనాత్మనానానురూపకార్యేఽనుప్రవేశ
 ఆత్మన ఇతి చేత్, శ్రుత్యంతర్దాచ్చ. 'ఆనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'తి, నైవం
 యుక్తం. ఏకత్వాదృష్టాణః మృదాత్మనస్త్యనేకత్వాత్సానుయవత్వాచ్చ యుక్తో
 ఘటే చూర్ణాత్మనానుప్రవేశః చూర్ణస్యాప్రవిష్టదేశవత్త్వాచ్చ నత్వాత్మన ఏకత్వే
 సతి నిరవయవత్వాదప్రవిష్టదేశాభావాచ్చ ప్రవేశ ఉపపద్యతే కథం తర్హి ప్రవేశః
 చృధావద్యోతనేన జీవస్య బ్రహ్మాత్మతాయాం ప్రవేశవాక్యస్య తాత్పర్యం దర్శయితుం
 విచారమారభతే.—తత్రైతద్భింత్యమిత్యాదినా. విమర్శే సతి క్షాశ్రుత్యనురోధాత్
 సప్టరేవ ప్రవేశ ఇశ్యుక్తం సిద్ధాంతినా. పూర్వవాద్యాహ.—ననునయుక్తమితి.
 సృష్టిప్రవేశక్రియయోః పూర్వాపరకాలీనత్వ సంభవే సతి కర్తృక్యంక్షాశ్రుత్యా
 బోధ్యోత సతుప్రవేశస్యోత్తరకాలతా సంభవతి సృష్టిరమయవివోపాదానస్య కార్యా
 త్మకయా ఆవస్థితత్వాదిత్యర్థః. ఏతదేవ వివృణోతి.—కారణమేవ హితి. అప్రవిష్టే
 యథాభవనాదా దేవదత్తస్య ప్రవేశో దృష్టః తథా కారోత్పత్తే రూర్ధ్వం పృథక్
 ప్రవేశోనసంభవతీత్యర్థః. సిద్ధాంతైకదేశీనాం మతముద్భావ్య పూర్వవాదీ మావయతి.—
 యథాఘటఇత్యాదినా, సప్టరస్యస్య వా ప్రవేశో న సంభవతీతి చేత్ కథం తర్హి
 ప్రవేశో వాచ్య ఇతి సిద్ధాంతైకదేశ్యాహ.—కథమితి. నాన్వేగితీ శ క్తవ్యమి
 తోఽసౌ సృష్టికాలానుప్రవేశః? ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-గోచరగతవత్సవత్సర్వవ్యాప్తస్య
 బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వసమృథ పుష్కలప్రతీత్యర్థస్థితివిశేషవివానుప్రవేశః. ఆనేన.
 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యోవేదనిహితం గుహాయామి'తిమంత్రోక్తం ఆనంతస్య
 బ్రహ్మణః హృదయగుహానిహితత్వముపపాదితం భవతి. తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్వచ్ఛాభ

కించ, తత్సప్తస్త్వే, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య.

స్వాత్ - ఉక్తశ్చ ప్రవేశః శ్రుతత్వాత్తదేవానుప్రావిశదితి సావయవమేవాస్తు తస్మి సావయవత్వాస్తుభేదాస్తప్రవేశవన్నామరూపకార్యే జీవాత్తనాఽనుప్రవేశో యుక్త ఏవేతి చేన్న అశూన్యదేశత్వాత్ న హి కార్యాత్తనాపరిణతస్య నామరూప కార్యదేశవ్యతిరేకేణాత్తశూన్యః ప్రదేశోఽస్తి యం ప్రవిశేజ్జీవాత్తనా కారణమేవ చేత్సవిశేత్ జీవాత్తత్వం జవ్యోత్ యథా ఘటో మృత్సృజే ఘటత్వం జవతి తదేవాఽనుప్రావిశదితి చ శ్రుతేర్నకారణానుప్రవేశో యుక్తః కార్యాంతరమేవ స్వాదితి చేత్ తదేవానుప్రావిశదితి జీవాత్తరూపం కార్యం నామరూపపరిణతం కార్యాంతరమేవావద్యత ఇతి చేన్న-విరోధాత్ న హి ఘటో ఘటాంతరమావద్యతే వ్యతిరేకశ్రుతివిరోధాచ్చ. జీవస్య నామరూపకార్యవ్యతిరేకానువాదిన్యశ్రుతయో విరుద్ధ్యర్థ తదాపత్తౌ మోక్షసంభవాచ్చ. న హి యతో ముచ్యమానస్తదేవా వద్యతే, న హి శృంఖలాపత్రిగ్బద్ధస్యతక్కురాదేః బాహ్యంతరభేదేనపరిణతమితి చేత్ తదేవ కారణం బ్రహ్మశరీరాద్యాధారత్వేన తదంతర్జీవాత్తనాథేయత్వేన చ పరిణతమితి చేన్న. బహిష్వస్య ప్రవేశోపపత్తేః న హి యో యస్మాన్తస్య న ఏవ కత్సృ పిప్ల ఇత్సువ్యతే బహిష్వస్మానుప్రవేశస్సాస్యత్ ప్రవేశబద్ధార్థస్యైవం దృష్టత్వాత్ యథా

త్యాహ. — ఉక్తశ్చేతి. స ఏవాచగతిం. సావయవమేవేతి. పూర్వవాదీ దూషయతి. నాశూన్యదేశత్వాదితి. కార్యాత్తనా పరిణతస్య బ్రహ్మణో నామరూపాత్తకం కార్యమేవ దేశః తద్వ్యతిరేకేణ నహ్యన్యః ప్రదేశోఽస్తి యత్కారణమేవ కార్యా కారణ పరిణతం కత్సృతికార్యవిశేషః జీవాత్తనాప్రవేశ్యతీతి న శంకసియమి త్యాహ. — కారణమేవచేదితి. కార్యవిశేషస్య ప్రవేశమంగీకృత్య దూషణముక్తం న న సంభవతి శ్రుతివిరోధాదిత్యాహ. — తదేవేతి. కారణపరామర్శకేన తచ్ఛబ్దేన కార్యముపలక్ష్యకార్యాంతరస్య తత్ర ప్రవేశో నిధీయతే ప్రాప్తదేశసంభవాత్ అతో న శ్రుతి విరోధ ఇతి సిద్ధాంతైకదేశిమతముద్భావ్య దూషయతి. కార్యాంతర మేవేత్యాదితా. కారణవాచకేన తచ్ఛబ్దేన కార్యలక్షణాయాం అవివక్షితలక్షణాచేత్సృ సర్వేత, తస్మి కారణపరవిపకచ్ఛబ్దోఽస్తి త్యాహ. — అన్యః సిద్ధాంతైకదేశి. బాహ్యేతి. వత్. సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయా సతతైకరూపశ్చేతన ఉచ్యతే, త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వా వస్థాత్కార్యగరూపవికారాస్పదమచేతనముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతనసామరూప భాగ్యవతీత్యర్థః. నను బ్రహ్మణివ సర్వోపాదానతయా సర్వభావే వికారాస్పదత్వం స్వాదిత్యాత్మకంక్యాహ. — నిర్ముక్తంచేత్యాది. జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభి

౨. సచ్చత్యచ్ఛాభవత్, నిరుక్తం చానిరుక్తం చ, నిల

గృహం కృత్వా ప్రావిశదితి జలసూర్యకాదిప్రతిబిమ్బవత్ప్రవేశస్సాన్యదితి చేన్న-ఆప
రిచ్ఛిన్నత్వాదమూర్తత్వాచ్చ పరిచ్ఛిన్నస్య మూర్తస్యాన్యస్యాన్యత్ర ప్రసాదస్యభావకే
జలాదౌ సూర్యకాదిప్రతిబిమ్బోదయస్సాన్యత్ సత్త్వాత్తనః ఆమూర్తతాత్-ఆకాశాది
కారణత్వాద్వాన్యమకత్వాత్ తద్విప్రకృష్టదేశ ప్రతిబిమ్బాధారవన స్వస్వరాభావాచ్చ
ప్రతిబిమ్బవత్ప్రవేశో న యుక్తః ఏవం తద్వి నైవాస్తిప్రవేశః న చ గత్యంతరము
వలభానుమే 'తదేవానుప్రావిశది'తిచ శ్రుతేః. శ్రుతిశ్చ నోఽతీంద్రియవిషయే విజ్ఞా
నోత్పత్తౌ నిమిత్తం. నచాస్మాద్వాక్యాద్యత్నవతానుపి జ్ఞానముత్పద్యతే. హంత తర్హస్వి
సర్థకత్వాదపాన్యమేతద్వాక్యం తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశదితి. న-ఆన్యార్థత్వాత్
కిమర్థమస్థానేదర్శా-ప్రకృతోఽప్యన్యో వివక్షితోఽన్య వాక్యస్యార్థోఽస్తి-న స్వర్త
వ్యః. 'బ్రహ్మవిదాప్రసాది' పరం సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యోవేద నిహితం గుహయా
మి'తి తద్విజ్ఞానం చ వివక్షితం-ప్రకృతం చ తత్ బ్రహ్మస్వరూపావగమాయచాకాశా
ద్యత్నమయాంతం కార్యం ప్రదర్శితం బ్రహ్మవగమశ్చారంభః తతాన్నమయాదాత్తనోఽ
న్యోఽంతర ఆత్మప్రాణమయః-తదంతర్తనోమయః విజ్ఞానమయ ఇతి. విజ్ఞానగుహాయాం
ప్రవేశతః తత్ర చానందమయో విశిష్టఆత్మప్రదర్శితః అతః పరమానందమయలింగాధి
అస్మిన్నక్షేత్రవేశశ్రుతేర్దుఖ్యార్థో న లభ్యేతేత్యాహ. —నబహిష్కేతి. అన్యస్య వేదాం
లినో మతముద్భావ్య దూషయతి. జలఇత్యాదిహ. ఏవం సిద్ధాంతైః దేశేనో నిరస్య
పూర్వవాద్యుపసంహరతి. ఏవంతర్హితి. నైవాస్తి ప్రవేశో బ్రహ్మణః తతోఽన్య
స్యాపి ప్రవేశో న సంభవతీత్యుక్తమిత్యాహ. —నచేతి. ఇతరస్యాపి ప్రవేశః కల్ప
యితం న శక్యత ఇత్యాహ. —తదేవానుప్రావిశదితి. సా చ శ్రుః స్వప్నః ప్రవేశ
మాహ సాచాస్మాకం మీమాంసకానాం ప్రమాణం తత స్తద్విరోధేనాన్యస్య ప్రవేశ
కల్పనా నయుక్తేతి భావః. తద్వి శ్రుతిశరణతయైవ బ్రహ్మణిఏవ ప్రవేశ ఉచ్యతా
మిత్యాకంక్షాన్యహ. —నచేతి. తస్మాదంతో మణిమందిదితి పదర్థశూన్యమేవేదం వాక్య
మితి నిగమయతి. హంతేతి. శక్తిగోచరస్యార్థస్యాసంభవాదర్థశూన్యత్వం తాత్పర్య
గోచరస్య వా? నాద్యః ఆకాశాదేరవిప్రకృష్టదేశేఽపిజతేఽమూర్తస్యప్రతిబిమ్బభావవ
ధాయకబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం. జాలెగుణాదిశూన్యం చేతనజాతం అనిరుక్తం. ఏతా
భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాన్వర్షితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతన
జాతం అనిలయనం. ఆశ్రితమచేతనజాతం నిలయనం. విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ. అబద
న్వరూపం జడస్వరూపం చ. సత్యం చాన్యతం చేతి, నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేత

యనం చానిలయనం చ, విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ, సత్యం

గమద్వాఠేనానందవిపృథ్యవసాన ఆత్మా బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠా సర్వవికల్పాన్నదో నిర్వికల్పకోఽస్యామేవ గుహయామధిగంతవ్య ఇతి తత్ప్రవేశః కల్పితే నన్య న్యత్రో పలభ్యతే బ్రహ్మ - నిర్విశేషత్వాత్ విశేషసంబంధోఽన్యపలభ్యహేతుర్దృష్టిః. యథా రాహోశ్చంద్రార్కవిశేషసంబంధః - ఏవమంతఃకరణగుహత్వ సంబంధో బ్రహ్మణ ఉపలభ్యహేతుః సన్నికర్షాదవభాసకత్వాచ్చాంతఃకరణస్య. యథా చాలాకవిష్టమటా ద్యుపలభ్యః ఏవం బుద్ధిప్రత్యయాఽలాకవిష్టత్వోపలభ్యస్సాన్యత్, తద్గుహపలభ్యహేతో గుహాయాం నిహితమితి ప్రకృతమేవ తద్వృత్తిస్థానీయ త్వినా పునస్తత్సృష్ట్యా తదేవా సుప్రావిశదిత్యుచ్యతే. తదేవేదమాకాశాదికారణం కార్యం సృష్ట్వా తదనుప్రసృష్టమి వాంతర్గుహాయాం బుద్ధౌ ద్రష్టుశ్చోత్పమంతృవిజ్ఞాత్రిత్యేవం విశేషవదుపలభ్యతే. నఏవ తస్య ప్రవేశః తస్మాదస్మి కారణం బ్రహ్మ అతోఽస్తిత్వాదస్మిత్యేవోపలబ్ధవ్యం తత్ తత్ - కార్యమనుప్రవిశ్య కిం? సచ్చ మూర్తం త్యచ్చ - ఆమూర్తం చాభవత్ మూర్తా మూర్తేహ్యవ్యాకృతే నామరూపే ఆత్మస్థే అంతర్గతేవాత్మనా వ్యాక్రియేతే వ్యాకృ తే చ మూర్తామూర్తకర్తవ్యాచ్యేతే ఆత్మనాత్వప్రవిభక్తదేశకాలే ఇతి కృత్వా ఆత్మాతే ఆభవదిత్యుచ్యతే కించ. నిరుక్తం చానిరుక్తం చ. నిరుక్తం నామ నిష్క్రొష్టం. సమానా సమానజాతీయేభ్యో దేశకాలవిశిష్టతయేదం తదిత్యుక్తం అనిరుక్తం - తద్విపరీతం నిరు దమూర్తస్యాపి బ్రహ్మణోఽనిర్వాచ్యావిద్యాసుప్రతిబింబితసృష్ట్యుత్తరకాలమంతఃకరణా దిషు ప్రతిబింబభావసంభవాదిత్యాహ. - నేతి. న ద్వితీయఇత్యాహ. - అన్యార్థత్వాదితి. ఏకత్ స్ఫుటయతి. - కిమర్థమిత్యాదినా. అతఃపరమితి. బుద్ధిగుహాప్రవేశాదనంతరమానం దమయ ఏవ విశిష్టోఽర్థో విశేష్యస్య చిద్ధాతోర్దిగ్ధం - విశిష్టస్య విశేష్యావ్యభిచారద ర్శనాత్ తదధిగమద్వాఠేనానందవిపృథ్యవసాన ఆత్మా బ్రహ్మరూపోఽస్యామేవ గుహ యామధిగంతవ్య ఇత్యభిప్రేత్య జలే సూర్యప్రవేశవదనిర్వాచ్యః ప్రవేశోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. బుద్ధిగుహాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపలభ్యసంభవాత్తత్రైవ ప్రవేశోఽభిధిత్విత ఇత్యాహ. - నహేతి. నన్యన్యత్రోపలబ్ధ్యనర్హం బ్రహ్మబుద్ధామేవ కథముపలభ్యత ఇత్యాది శంకోపాధోగ్యగృతా విశేషసంభవాదిత్యాహ - విశేషేతి. సన్నికర్షాదితి. అంతః కరణసంసార్గాదేవ దేహానుబాదిషుచైతన్యాభివ్యక్తిః నన్యతః అంతఃకరణం చావ్యవ సస్య ఇతరస్య త్వతథాత్వం. తతస్స నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వనిలయనత్వానిలయనత్వా విజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వయుక్తసత్త్వానృతకబ్ధితచేతనా చేతన సామరూపభావో భవదపి బ్రహ్మ. సత్యమేవాభవత్ - అననాన్నిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమేవాభవదిత్యర్థః.

చాన్యతం చ సత్యమభవత్, యదిదం కించ, తత్సత్యమి

కానిరుజ్జే అపి మూర్తామూర్తయారేప విశేషణే యథా సచ్చ త్యచ్చ ప్రత్యక్షవ
రోజ్జే తథా, నిలయనం చానిలయనం చ. నిలయనం నీడం ఆశ్రయః మూర్తస్యైవ
ధర్మః అనిలయనం తద్విపరీతమమూర్తస్యైవ ధర్మః త్యదనిరుక్తానిలయనాన్యమూర్త
ధర్మత్వేఽపి వ్యాకృతవిషయాణ్యేవ సర్వోత్తరకాలభావ శ్రవణాత్ త్యదితి ప్రాణాద్య
నిరుక్తం తదేవానిలయనం చ. అతో విశేషణాన్యమూర్తస్య వ్యాకృతవిషయాణ్యేవై
తాని విజ్ఞానం చేతనం అవిజ్ఞానం తద్రూపితమచేతనం సామానాది. సత్యం చ వ్యవహార
విషయం అధికారాత్ న పరమార్థసత్యం ఏకమేవ హి పరమార్థసత్యం బ్రహ్మ ఇహ
పునర్వ్యవహారవిషయమాపేక్షికం సత్యం మృగత్వస్థికాద్యన్యతాపేక్షయోదకాదినత్య
ముచ్యతే అన్యతం చ తద్విపరీతం కింపునరేతత్తు సర్వమభవత్ నిత్యం పరమార్థసత్యం
కిం పునస్తత్ బ్రహ్మ. 'సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి ప్రకృతత్వాత్ యస్తాత్సత్య
దాదికం మూర్తామూర్తధర్మజాతం యత్కించేదం సర్వమవిచ్ఛం వికారజాతమేకమేవ
సచ్చబ్రహ్మం బ్రహ్మభవత్ తద్వ్యతిరేకేణాభావాన్నామరూపవికారస్య. తస్మాత్తద్బ్రహ్మ
సత్యమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మవిదః. ఆసీనాస్తీత్యనుప్రశ్నః ప్రకృతః తస్య ప్రతిపచనవిషయే
ఏతదుక్తం. ఆత్మా అకామయత బహుస్యామితి స యథాకామంచాకాశాదికార్యం
సత్యదాదిలక్షణం సృష్ట్యా తదనుప్రవిశ్యపశ్యచ్ఛృణోత్ మన్వానో విజానన్ బహు
భవత్ తస్మాత్తదేవేదమాకాశాదేః కారణం కార్యస్య పరమే వోమన్ హృదయ

భానేనైవ చైతన్యాభివ్యంజకం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మిత్యర్థః. యథా చాన్వచ్చ
స్వభావకే ఘటాదౌ ముఖం న ప్రతిబింబతే - ఇలాదౌ స్వచ్చస్వభావకే ప్రతిబింబతే
తథా సత్త్వప్రధానస్యాంతఃకరణస్య ప్రసాదస్వాభావాద్భటతే తత్ర బ్రహ్మోపబద్ధి
రిత్యాహ—అభావసాత్త్వత్వాచ్చేతి. కించ యథా జాడ్యసామ్యేఽన్తఃకరణస్యైవ
ప్రత్యయాకారపరిణతస్యాజ్ఞానలక్షణావరణాభిభవసమర్థఅలాకోఽంగీకీర్యతే తథా
జాడ్యసామ్యేవ్యంతఃకరణస్యైవ ప్రత్యయాకారపరిణతస్యా జ్ఞానలక్షణావరణాభిభవ
సామర్థ్యమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ.—యథాచేతి. నిలయనం గృహప్రాసాదాదిమూర్త
సన్నివేశవిశేషః అవయవసంస్థానవిశేషరాహిత్యమనిలయనం అనిరుక్తత్వాద్యమూర్తధ
ర్మవద్బ్రహ్మణి ఏవకిం న స్యాదిత్యత ఆహ—త్యదనిరుక్తానిలయనానీతి. తత్సత్యమిత్యా
చక్షతఇత్యసోపపత్తిమాహ—యస్తాదితి. పదాని వ్యాఖ్యానప్రకృతానుప్రశ్ననిరా
యదిదమితి. యస్తాచ్చేతనాచేతనాత్తకవర్గానుప్రేచ్ఛతయా సత్యకట్టితస్య బ్రహ్మణః
అత్త్వత్వం అతవివసర్వమపి మేక్షసాచేతనాత్తకం జగత్ కాస్త్రదృష్టిమంతః పురుషః

త్యాచక్షతే, తదప్యేష శ్లోకోభవతి.

ఇతి షష్ఠోఽనువాకః.

ఉ.—అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, తతో వై సదజాయత, తదా
త్వాన్ గోస్వయమకురుత, తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి,

గుహాయాం నిహితం తత్ప్రకృత్యాయావభాసవిశేషణోపలభ్యమాన మస్తీత్యేవ విజానీయా
దిత్యుక్తం భవతి తత్ ఏతస్మిన్నథే బ్రహ్మణోక్తే ఏష శ్లోకః మంత్రో భవతి యథా
పూర్వేష్వన్నమయాద్యాత్మప్రకాశకాః పంచస్వసి ఏవం సర్వాంతరతమాత్మాస్తిత్వ
ప్రకాశకోఽసి మంత్రః కార్యద్వారేణ భవతి.

శం—అసద్వాఇదమగ్ర ఆసీదితి. ఆసదితి - వ్యాకృతనామరూపవిశేషవిప
రీతరూపమవ్యాకృతం బ్రహ్మోచ్యతే - స పునరత్యంతమేవాసత్ నన్యసతస్సజ్జన్తాస్తి
ఇదమితి - నామరూపవిశేషవద్వ్యాకృతం జగదగ్రే. పూర్వం సాగుత్వతః బ్రహ్మై
వాసచ్ఛబ్దవాచ్యమాసీత్. తతః ఆసతః వై సత్ ప్రవిభక్తనామరూపవిశేషమజాయత
ఉత్పన్నం. కింతతః ప్రవిభక్తం పితురివ పుత్రః సేత్యాహ తత్ అసచ్ఛబ్దవాచ్యం
స్వయమేవాత్మానమేవాకురుత కృతవత్ యస్మాదేవం తస్మాత్తత్ బ్రహ్మైవ సుకృతం
స్వయం కర్తృ ఉచ్యతే. స్వయం కర్తృబ్రహ్మైతి ప్రసిద్ధం లోకే - సర్వకారణ
కరణే ప్రకరణస్య తాత్పర్యం. సోకామయతేత్యాదే ద్దర్శయతి. ఆస్తి నాస్తీత్యాదినా.
తస్యాః ఋద్ధిగుహాయాః ప్రత్యయాః ఆహం కర్తా భోక్తేత్యాదయః. త ఏవావభాస
విశేషః తైర్వ్యజ్ఞమానం విశిష్టభర్తస్య విషయత్వేఽసి స్వరూపస్యావిషయత్వాదిత్యర్థః.

ఆ—సుకృతమితి, కృతప్రత్యయః సుష్టుక్రియత ఇతి కర్తాభిధాయకోఽసి ఛాష్ట
స్యాప్రక్రియయా సుష్టు కరోతీతి కర్తరి వ్యాఖ్యాతః. ఏకార్థవృత్తిత్వేనైతి, ఏకప్ర
పరాశరాదయః. 'హరేర్నకించిత్స్వయితి క్తమస్తి. జ్యోతింషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః' త్యా
చక్షతే ఇత్యర్థః.

రం—అసద్వాఇత్యాది. ఇదం స్థూలచేతనశరీరకం బ్రహ్మనభివ్యక్తనామరూపం
బ్రహ్మస్పష్టే ప్రాగాసీత్. తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః. నన్వసచ్ఛ
బ్దితస్యబ్రహ్మణః ఉపాదానత్వే కర్త్రంకరమపేక్షితం, నిమిత్తోపాదానయోర్భేదావశ్యం
భావాత్. ఇత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానమితి. ఆత్మానమేవోపాదానత్వేన స్వీకృత్య
స్వయమేవాకురుత. తస్మాదితి, యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్థై కార్యం, అతఏవ బ్రహ్మ

యద్యై తత్సుకృతమ్, రసో వై సః, రసగోహ్యేవాయం
లభ్యా నందీ భవతి, కోహ్యేవాన్యాత్ కః ప్రా

త్యాత్. యస్తాద్వా స్వయమేవాకరోత్సర్వం సంపల్లనా చ్చన్ద్యున్మూషేణాపి
తదేవ బ్రహ్మకారణం సుకృతముచ్యతే. సర్వథాపితు ఫలసమ్బంధాదికారణం సుకృత
శబ్దవాచ్యం ప్రసిద్ధం లోకే. యది పుణ్యం యది వాన్యత్ సా ప్రసిద్ధిర్నిత్యే చేతనా
వత్కారణే సత్కుపవద్యతే. తస్మాదస్తి తద్బ్రహ్మ సుకృతప్రసిద్ధేరితి. ఇతశ్చాస్తి కుతః.
రసత్వాత్. కుతో రసత్వప్రసిద్ధిః బ్రహ్మణ ఇత్యతతమా—యద్యైతత్సుకృతం రసో
వై సః. రసో నామ తృప్తిహేతురానందకరోమధురామ్లాదిః ప్రసిద్ధోలోకే. రసమే
వాయం హి లభ్యా - ప్రాప్యనందీ సుఖ భవతి నానత ఆనందహేతుత్వం దృష్టం
లోకే. బాహ్యేనందసాధనరహితాఆప్యసీహః నిరీషణాః బ్రహ్మణాః బాహ్యేరసలాభాది
వసానందా దృశ్యంతే విద్వాంసః నూనం బ్రహ్మైవ రసస్తేహం తస్మాదస్తి తత్రేహమా
నందకారణం రసవద్యబ్రహ్మ. ఇతశ్చాస్తి కుతః ప్రాణనాదిక్రియాదర్శనాత్. ఆయ
మపి హి పిండో జీవతః ప్రాణేన ప్రాణితి ఆపానేనాపానీతి, ఏషం వాయవీయా
మింద్రియకాశ్చ చేష్టాసంహతైః కార్యకారణైర్నిర్వర్తమానా దృశ్యంతే తత్రైచ్చ
కార్థవృత్తిత్వేన సంహననం నాంతరేణ చేతనం. సంభవతి, అన్యత్రాదర్శనాత్
తదావా - యత్. యదివిష ఆకాశే పరమే వ్యోమ్ని గుహాయాం నిశిత ఆనందోన
యోజనసాధనత్వేన పరస్పరాయత్తతేత్కర్థః. అన్యత్రేతి. గృహప్రాసాదాదిషు స్వతం
త్రం గృహోద్యనారభ్యం స్వామినమంతరేణ సంహననస్యాదర్శనాత్ కార్యకరణసం
ఘాతేఽపి విలక్షణః స్వామిశరీరాపయవాదిభిరుపచయాదిరహితోఽవగమ్యతే, సచచేతన
సుఖేన కృతం, కార్యం యస్య తత్సుకృతం కార్యస్య సౌప్తవం చానలిక్షేకరూపత్వం.
స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణే హి క్షేత్రప్రసక్తిః. తతశ్చాక్షిప్తకార్యం బ్రహ్మైతి, 'నిశ్వ
సితమేతన్నచతో భూతస్యోత్పాదిశ్రుతయోపదంతిత్యర్థః. భవతు తత్సుకృతం
తస్య ఉపాస్యత్వప్రాప్యత్వయోః కి మాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వాఇతి. సుకృత
మితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ - రసః ఆనందః. తల్లాభాదస్యానిదిత్యమ్. తతశ్చ తస్మానంద
త్వాత్ ప్రాప్యతోపాస్యత్వే యుక్తే ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి. కోహ్యేవా
న్యాదితి. యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందరసః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికమాపవ
ర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్. అత ఏషవివానందయతి, అతస్తస్య సర్వ
విధానందహేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వమస్తీతి భావః. యదాహిత్యాది. అదృశ్యే,
చక్షురాదిగ్రహణనర్హే, ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, శరీరమిత్యర్థః, అనాక్ష్యే ఆశరీ

స్వాత్, యదేష ఆకాశఆనందో న స్వాత్, ఏష
హ్యేవానందయాతి. ౧. యదాహ్యైష ఏతస్మిన్న
దృశ్యేనాత్మేననిరుక్తేనీలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విం

స్వాత్ న భవేత్. యదేష లోకే అన్యాత్ ఆపానచేష్టాం కుర్వాదిత్యర్థః. కః
ప్రాణ్యాత్ - ప్రాణనం వా కుర్వాత్. తస్మాదస్తి తదృచ్ఛ - యదర్థాః కార్యకరణ
ప్రాణసాచిచ్ఛాః. తత్కృతవిష చానందోలాకస్య. కుతః ఏషహ్యేష పరమాత్మా
ఆనందయాతి - ఆనందయతి సుఖయతి లోకం ధర్మానురూపం. సవివాత్తానందరూపా
విద్యయా పరిచ్ఛిన్నో విభావ్యతే ప్రాణిబిత్వర్థః. భూభయహేతుత్వాచ్చవిద్యద
విదుషారస్తి తదృచ్ఛ సద్విస్తాశ్రయణేన హ్యభయం భవతి - నానద్విస్తాశ్రయ
ణేన భయనివృత్తిరుపపద్యతే - కథమభయభయహేతుత్వమితి ఉచ్యతే యదాహ్యేష
యస్తాదేషః సాధకః ఏతస్మిన్ బ్రహ్మణి కింశిష్టే, అదృశ్యే దృశ్యం నామ ద్రష్టవ్యం
వికారః. దర్శనార్థత్వాద్వికారస్య. సదృశ్యమదృశ్యం అవికార ఇత్యర్థః. ఏతస్మి
న్నదృశ్యే వికారే విషయభూతే, అనాత్మ్యే అశరీరే. యస్తాదదృశ్యం తస్మాదనా
త్మ్యం యస్తాదనాత్మ్యం తస్మాదనాత్మ్యం విశేషో హి నిరుచ్యతే. విశేషచ్చ వికారః.
అవికారం తదృచ్ఛ - సర్వవికారహేతుత్వాత్, తస్మాదనిరుక్తం యస్తాదేషం తస్మాద
నిలయనం. నిలయనం నీడః ఆశ్రయః, న నిలయనమనిలయనం అనాధారం తస్మిన్న
దృశ్యేనాత్మేననిరుక్తేనీలయనే - సర్వకార్యధర్మవిక్షణే బ్రహ్మణి వాక్యార్థః.
తేన భేదాభావాద్బ్రహ్మణే తదస్తిత్వసిద్ధిత్వార్థః. దాసోఽహం తస్య దేవస్య మమా
రాధ్యః పరమేశ్వర ఇతి భేదం విద్వాన్ కథమజ్ఞ ఇత్యుచ్యతే, తత్రాహ - ఆసౌ
యోఽయమితి. యథా చంద్రభేదం పశ్యన్నవిద్వానుచ్యతే, అతత్త్వదర్శిత్యాత్ తథే
ఇత్యర్థః, అతఏనానిరుక్తే జాతిగుణాదివాచిదేవాదిపదవాచ్యే, అనిలయనే ఆధార
శూన్యే, ఆభయం భూభావాయ. 'సావ్యయాభావాది' చతుర్థ్యాఅమ్భవః.
'ఆర్థాభావే' యదవ్యయమితి అవ్యయాభావసమాసః; అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం,
నిరంతరస్త్పృతిలక్షణాం నిష్ఠాం యో విందతే లభతే సః ఆభయం ప్రాప్నోతి.
అత్రవ్యాసాచైత్యే. అదృశ్య ఇత్యవిద్వాన్వృత్తిః, అనాత్మ్యఇతి బద్ధవ్యాన్వృత్తిః
స హి పరమాత్మనావ్యాప్యః యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం. కర్తృకృతశరీరం. తద్ర
హితోఽనాత్మ్యః. అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యాన్వృత్తిః, స హి బద్ధావస్థానూం దేవాది
శబ్దైరుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యాన్వృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధార
ఇత్యుక్తం, ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయాః విచ్ఛేదే ఆనందం దర్శయతి. యథా

దతే, అథ సోఽభయం గతో భవతి, యదాహ్యేనైష
ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి,

అభయమితి క్రియావిశేషణం, అభయామితి వాలింగాంతరం పరిణమ్యతే. ప్రతిష్ఠాం
స్థితిం ఆత్మభావం విందతే లభతే. అథ తదా సః తస్మిన్ నానాత్వస్య భయహేతో
రవిద్యాకృతస్యాదర్శనాదభయం గతో భవతి, స్వరూపప్రతిష్ఠాహ్యసౌ తదాభవతి.
'యత్ర నాన్యత్వశ్శ్చతి నాన్యచ్ఛబ్దోతి నాన్యద్విజానాతీతి. అన్యస్య హ్యన్యతో భయం
భవతి - నాత్వనవప ఆత్మనో భయం యుక్తం. తస్మాదాత్మైవాత్మనోఽభయకారణం.
సర్వతో నిర్భయా హి బ్రహ్మణా దృశ్యంతే సత్సు భయహేతుషు - తచ్ఛాయుక్తం
అసతి భయత్రాణే బ్రహ్మణి. తస్మాత్తేహమభయదర్శనాదస్తి తదభయకారణం
బ్రహ్మేతి. కదాఽపిభయం గతో భవతి సాధకః. యదా నాన్యత్వశ్శ్చతి, ఆత్మని
చాంతరం భేదం న కురుతే, తదా అభయం గతో భవతీత్యభిప్రాయః. యదా పునః
అవిద్యావస్థాయాం హి యస్మాదేవః అవిద్యానానవిద్యయా ప్రత్యుపస్థాపితం వస్తు
తైమిరికద్వితీయచంద్రవత్వశ్శ్చతి, ఆత్మనిచై తస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉత్ అపి అరం అల్పం
అంతరం ఛిద్రం భేదం అల్పమప్యంతరం భేదదర్శనం కురుతే. భేదదర్శనమేవ హి
భయకారణం, అల్పమపి భేదం పశ్యతీత్యర్థః. అథ తస్మాద్భేదదర్శనాద్ధేతోఽస్య, భేద
ఽర్శినాత్మనో భయం భవతి. తస్మాదాత్మైవాత్మనో భయకారణమవిదుషః. తదేత

త్వర్థః. కథం తర్హి తస్య భయసంభావనేత్యత ఆహ—ఉచ్చేదేతి. సంహర్తా హి పర
మేశ్వరో మాం సంహరిష్యతి సరకే వా నిజేష్వరీతి పశ్యతో భయం భవతీత్యర్థః.
బ్రహ్మేనోచ్చేదహేతుః కుత ఇత్యత ఆహ—అనుచ్చేద్యోహితి. ఉచ్చేదహేతోరప్య

హితి. ఏషః ఉపాసకః ఏతస్మిన్ పరమాత్మని ధ్యానస్య అంతరం విచ్ఛేదం
అరం అల్పమపి యః కురుతే తస్య భయముద్భవతీత్యర్థః. పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన
నిరంతరధ్యానవాచినా ధ్యానగతనైరంతర్యస్య విహితత్వాదత్రాంతరశబ్దేనాపి తస్యై
వధ్యానగతనైరంతర్యస్య విరోధినో ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణమచిత్తం. న తు పరోక్ష
రీత్యా బ్రహ్మణి అంతరం భేదం యః కురుతే, జానాతీత్యర్థఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యం.
వస్తుతస్త బ్రహ్మైక్యవాదినామస్తాకం బ్రహ్మణి నానాత్వనిషేధో నప్రతిహేతి, అస్తాభి
ర్వానాబ్రహ్మవాదస్యానభ్యుపగమాత్, తథాపి ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తవివార్థ ఉచిత
ఇతి ద్రష్టవ్యం. కిం భయం తత్రాహ—తత్త్వేవేతి. విదుషః బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య
కడలిరిక్తః పయస్స్పృహయా నిరంతరం మననమకర్మకః తదేవ - అమనసం భయం,

తత్త్వేన భయం విదుషో మన్వానర్య, తదవ్యేష శ్లోకో
భవతి.

ఇతి సప్తమోఽనువాకః.

ఉ.—భీషాస్తాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాస్తాదగ్ని
శ్చేంద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతిపంచమ ఇతి, సైమానందస్య

దాహ-తత్, బ్రహ్మత్వేన భయం భేదదర్శనోఽవిదుషః. ఈశ్వరోఽన్యో మత్తః. అహ
మన్యస్సంసారీత్యేవం ఓదుషః భేదదృష్టమీశ్వరాఖ్యం తదేవ బ్రహ్మోమన్యంతరం
మర్వతో భయం భవతి ఏకత్వేనామన్వానర్య. తస్మాద్విద్వానప్రవిద్వానేవ సః యఏ
వమేకమభిన్నమాత్మతత్త్వం న పశ్యతి ఉచ్ఛేదహేతుదర్శనాద్ధ్యచ్ఛేద్యాభిమతస్య
భయం భవతి ఆసుచ్ఛేద్యోహ్యచ్ఛేదహేతుః తస్మిన్నానన్యచ్ఛేదహేతావసుచ్ఛేద్యేక
ద్దర్శనకార్యం భయం యుక్తం. సర్వం చ జగద్భయవద్వృత్త్యే తస్మాజ్జగతో భయదర్శ
నాద్భయతే - నూనం తదస్తి భయకారణమచ్ఛేద్యాత్మకం యతో జగద్భిభేతి తత్
ఏతస్మిన్నవ్యక్తే విష శ్లోకో భవతి.

శం.—భీష - భయేనాస్తాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాస్తాదగ్ని
శ్చేంద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి. వాతాదయో హి మహార్ధాః స్వయమీ
శ్వరాస్సంతః పవనాదికార్యేష్యయాసబహుశేష చియతాః ప్రవర్తంతే, తద్యుక్తం
ప్రకాశరీ సతి. యస్మాన్నియమేన తేషాం వర్తనం తస్మాదస్తి భయకారణం తేషాం
చ్ఛేద్యత్వేనపస్థాప్రసక్తాన్నిత్యత్వం పక్షవ్యం, తచ్చ బ్రహ్మణో నాన్యత్సంభావ్యత
ఇత్యర్థః.

ఆ.—తచ్చ భయకారణం బ్రహ్మానందరూపముక్తం. 'యదేష ఆకాశ ఆనందో
న స్యాది'తి, ఆత్రానందశ్చ లోకే జన్యః ప్రసిద్ధః, తతో విచారమారభతే. తస్మాన్యే
నహి తదపేక్షయాన్యధ్యయమస్తి, ఉక్తం చ మహర్షిభిః. 'యస్తుమాత్రంక్షణం
వాపి వాసుదేవో న చింత్యతే, సా హనిస్తవహచ్చిద్రం సాభాంబి స్సా చ
విక్రియా. వరం హుతవహశ్వాలాపంజరాంతర్వ్యవస్థితః, న శౌచింతావిముఖజననం
వానవై శసమి'తి.

తం.—భీషాస్తాదితి. అగ్నిేంద్రసూర్యప్రముఖాస్సర్వేఽపి దేవప్రవరాః పర
మాత్మకాననాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి భీత్యా స్వస్వకర్తసు జాగరూకా భవంతి

మీమాంసా భవతి, యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యా
యికః, ఆశిష్టో ద్రధిష్టో బలిష్ఠః, తస్యేయం పృథివీసర్వా

ప్రశస్తృ బ్రహ్మ, యతస్తేభృత్యా ఇవ రాజ్యస్తస్తాద్భ్రహ్మణో భయేన ప్రవర్తంతే, తచ్చ భయకారణమానందం బ్రహ్మ, తస్మాన్య బ్రహ్మణ ఆనందస్యేషా మీమాంసా, విచారణా భవతి, కిమానందస్య మీమాంస్యమితి? ఉచ్యతే, కిమానందో విషయవిషయినం బంధేన జనితో లాకికానందవత్? ఆహోస్విత్సాధ్యామి? ఇత్యేవమేషా ఆనందస్య మీమాంసా, తత్ర లాకికానందో బాహ్యధ్యాత్రికసాధనసంపత్తినిమిత్రఉత్కృష్టః, నవిష నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మనందాదుగమార్థం, అనేన హి ప్రసిద్ధేనానందేన వ్యావృత్త విషయబుద్ధిగమ్య ఆనందోఽనుగతుం శక్యతే, లాకికోఽస్యానందో బ్రహ్మనందస్యైవ మూత్రా, అవిద్యయా తిరస్క్రియమాణే విజ్ఞానే ఉత్కృష్టమణాయాం చా విద్యాయాం బ్రహ్మదిభిః కర్తవకాద్యథావిజ్ఞానం విషయాదిసాధనసంబంధవకాచ్చ విధా వ్యమానశ్చ లోకేఽనవస్థితో లాకికస్సంపద్యతే, నవిషావిద్యాకామకర్తాపకర్తేణ మనుష్యగంధర్వాద్యుత్తరోత్తరభూమిష్వకామహతవిషయోచ్చిత్రీయ ప్రత్యక్షోవిభాష్యతే త్యాదినా. బ్రహ్మనందస్య చేస్తేమాంసాప్రస్తుతా, కిమర్థస్తస్మి సార్వభౌమానందాద్యుచన్యాసః, తత్రాచ. తత్ర లాకిక ఇత్యాదినా. లాకిక ఆనందః క్వచిత్కాంతాం ప్రాప్తః సాతిశయత్వాత్, పరమాణువదితి బ్రహ్మనందానుమానార్థో లాకికోపన్యాస ఇత్యర్థః. విషయభ్యో వ్యావృత్తాః వ్యావృత్తవిషయాః అవిషయబ్రహ్మైకత్వ దర్శినః, కద్దుద్ధిగోచర(ర)రాఇత్యర్థః, ప్రకారాంతరేణ బ్రహ్మనందానుగమమాచ. — లాకికోఽసీత్యాదినా. మనుష్యగంధర్వానందసోక్తృష్టేననిమిత్రమాచ. — తే హ్యం తర్థానాదీతి. ప్రథమమకామచాతాగ్రహణస్య తాత్పర్యమాచ. — ప్రథమమితి. యది ప్రథమపర్యాయ ఏవాకామచాతో గృహ్యేత, తదా తస్యైవ సార్వభౌమానందేన తుల్య ఆనందస్సాత్, తదా చ వ్యాపారో భవేత్ మానుషానంద నిస్సృహో అతశ్చ బ్రహ్మత్యతిరిక్తం కృత్స్నమపి పదం దుఃఖోదర్కత్వాదనర్థరూపమేవ అతశ్చ తాదృశపదకామనయామననవిచ్ఛేదస్యాత్వంతభయావహత్వాత్ తతో న భయం కించిదస్తీత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మవేదనస్య జగత్కారణత్వకదాపయికసార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిజ్ఞ విషయకత్వం అవిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనంద మయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్రం ఆనందప్రాచుర్యం దర్శయతి. - నైషేతి. వక్ష్యమాణ ఆనంద విషయకవిచారో భవతీత్యర్థః. యవేత్యాది. అత్ర వ్యాపారైః. 'సాధుయువాధ్యా యికః' సాధు, యథావిధి సమ్యక్ సంప్రదాయసిద్ధతయా స్థిరపర్యదిభ్రంశరహితం

విత్తస్యపూర్ణా స్యాత్, సవకో మానుష ఆనందః, శ్రో
త్రియస్య చాకామహతస్య. ౧. తే యే శతం మాను

శతగుణోత్తరోత్తరోక్తౌక్షేణ యావద్ధిరణ్యగర్భశ్య బ్రహ్మణ ఆనంద ఇతి. నిరస్తేత్వ
విద్యాకృతే విషయవిషయభావే విద్యయాస్వాభావికః పరిపూర్ణ ఏక ఆనందోఽబ్రహ్మతో
భవతీత్యేతమర్థం విభావయన్యన్నాహ - యువా ప్రథమవయాః. సాధుయువేతి.
సాధుశ్చాసౌ యువాచేతి యూనో విశేషణం, యువాప్యసాధుర్భవతి, సాధురప్య
యువా, అతో విశేషణం యువా స్యాత్సాధుయువేతి, అధ్యాయికః అధీతవేదః,
ఆశీష్ఠః ఆశుతమః, ద్రధిష్ఠః దృఢతమః, బలిష్ఠః బలవత్తమః, వివమాధ్యాత్మికసాధన
సంపన్నః తస్యేయం పృథివీ, ఉర్వీ సర్వావిత్తస్య విలేనోపభోగసాధనేన దృష్టార్థేన
అదృష్టార్థేన చ కర్తృసాధనేన సంపన్నా, పూర్ణా రాజా, పృథివీపరిత్యర్థః, తస్య య
ఆనందః, స ఏకో మానుషః మనుష్యాణాం ప్రకృష్టఏక ఆనందః, మానుషానందాచ్ఛత
గుణోత్కృష్టోమనుష్యగంధర్వాణామానందో భవతి, మనుష్యాస్సంతః కర్మవిద్యావిశే
షాత్ గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః మనుష్యగంధర్వాః, లేహ్యంతర్ధానాదిశక్తిసమ్పన్నాః
మానుషానందభోగభాగీ చేతి, తతో మనుష్యగంధర్వానందేన తుల్యమానందం తస్య
దర్శయితుం ప్రథమపర్యాయే తదగ్రహణమిత్యర్థః, అవృజినత్వం - అపావత్వం. య
భోక్తకారిత్యం, తత్సాధుపదాల్లభ్యత ఇత్యర్థః. దేవాస్త్రయస్త్రింత. ఆప్టావసవః
ఏకాదశ రుద్రాః ద్వాదశాదిత్యాః, ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి యదర్థం మిమాంసా
ఆరంభా - తతస్య నిరతిశయానందస్య సిద్ధౌ వాక్యతాత్పర్యం దర్శయితుమాహ. తస్యా
కామహతత్వేతి. తస్య బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యానందస్తదుపాసక ప్రత్యక్షో యస్య
మాత్రాసవిష పరమానందః స్వాభావికఇతి సంబంధః హిరణ్యగర్భానందస్య మాత్రా
త్వే శ్రుత్యంతరం ప్రమాణయతి. ఏతన్వైవేతి. న కేవలం హిరణ్యగర్భానంద
ఏవమాత్రా - యశ్చ ప్రాగుపస్యస్తః సార్వభౌమాద్యానందః - స ఏష యస్య
మాత్రాప్రవిభక్తా నానాత్వమాపన్నా సతీ యత్ర నిరతిశయానందేఽకామహత
వా యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం అనిస్తరణాన్నిత్యం నవం యథా భవతి
తథా అభ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా స్వసమయస్కానాం సర్వేషామధ్యాయికః
అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశీష్ఠః ఆశుతరక్రియః యద్వా, ఆశనశ్చమః
ఆరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా-ఆశీర్వాదవిషయభూతః సర్వాసురంజక ఇత్యర్థః. సర్వా
దేవాస్సమస్యం లీలివత్ బలిష్ఠః మనోబలవాక్ ద్రధిష్ఠ ఇతి శరీరబలసంపూర్ణత్వాత్
యద్వా ద్రధిష్ఠః ధృఢతరః న త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలీష్ఠః శరీరమానస
సర్వవిధబలవాక్ విత్తస్య పూర్ణా విలేన పూర్ణా. పూరణగుణసహితార్థేతి షష్ఠ్యా ఆమ

హ ఆనందాః, సవరో మనుష్యగంధర్వాణామానందః,
శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తేయే శతం మనుష్య

సూక్ష్మకార్యకరణాః తస్మాత్ప్రతిఘాతాల్పత్వం. తేహం ద్వంద్వప్రతిఘాతశక్తిః, సాధన
సమృద్ధిశ్చ. తతోఽప్రతిహస్యమానస్య ప్రతీకారవతో మనుష్యగంధర్వస్యాస్యాచ్ఛిత్త
ప్రసాదః, తత్ప్రసాదవిశేషాత్సుఖవిశేషభివ్యక్తిః, ఏవం పూర్వస్యాః పూర్వస్యాః
భూమేరుత్తరస్యాముత్తరస్యా భూమా ప్రసాదవిశేషతః శతగుణేనానం దోత్కర్ష
ఉపపద్యతే, ప్రథమం త్వకామహతాగ్రహణం మనుష్యవిషయభోగకామానభిభూ
తస్య శ్రోత్రియస్య మనుష్యానందాచ్ఛతగుణే నానందోత్కర్షో మనుష్యగంధర్వేణ
తుల్య ఇతి వక్తవ్య ఇత్యేవమర్థం సాధయవాధ్యాయిక ఇతి, శ్రోత్రియత్వా
వృజివత్వే గృహ్యతే. లేహ్యవిశిష్టే సర్వత్ర ఆకామహతత్వం తు విషయోత్క-
ర్షాపకర్షతః సుఖోత్కర్షాపకర్షాయవిశిష్టతే అతోఽకామహతగ్రహణం తద్విశేష
తశ్చతగుణ సుఖోత్కర్షోపలబ్ధిరకామహతత్వస్యపరమానందప్రాప్తిసాధనత్వవిధానార్థం.
వ్యాఖ్యాతమన్యత్. దేవగంధర్వాః జాతితవివ చిరలోకలోకా ఇతి పితృణాం
విశేషణం. చిరకాలస్థాయీ లోకో యేహం పితృణాం లే చిరలోకలోకాః ఆజాన

బ్రహ్మవిత్ప్రత్యక్షైశ్చైవల్య ఏకతాం గతేతి యోజనా, ఆకామహతప్రత్యక్షత్వాభి
ధానాద్భేదప్రాప్తిం నిరస్యతి. ఆనందానందినోశ్చేతి. ప్రత్యక్షత్వాభిధానమజ్ఞానసం
శయాదివ్యవధానాభావాభిప్రాయంనకు విషయవిషయభావాభిప్రాయం. అదృశ్యేఽనా
త్వే, ఉదరమంతరం కురుతఇత్యాదినా నిషేధాదిత్యర్థః. మీమాంసయా నిరతిశయా
నందం బ్రహ్మస్థితి నిర్ధారితం-తస్యాకామహతప్రత్యక్షత్వాభిధానాదభేదసిద్ధిః, స హి
వరానందః పరస్యప్రత్యక్షో భవతి, తస్మాన్నిరతిశయానందబ్రహ్మైకత్వం జీవస్య బ్రహ్మ
విదాప్నోతి పరమిక్యవక్రాంతం మీమాంసయా చ సిద్ధముపపంహ్రాయత ఇత్యర్థః. ఆదిత్య
గ్రహణస్యాధిదైవికోపాధ్యుపలక్షణార్థస్యావివక్షితత్వం దర్శయితుం చోద్దముద్భావయ
తి. నన్వితి. 'యవివ వితస్త్విన్నందతే పురుషోయశ్చాయం దక్షిణేఽక్షౌ పురుష' ఇత్యాదౌ

జ్ఞానాత్ ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపాష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకోమానుష
ఆనంద ఇతి శ్రుత్యా తన్యైవానందత్వముక్తం స చ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూ
త్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యం ఆనుకూత్వం హ్యనందత్వం తచ్చ స్వత ఏవే
ష్టత్వం తచ్చ గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విష
యానుకూలత్వప్రయుక్తమేవేత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాత్ గుణ
విభూత్యోకేవానందత్వం శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః ఆకామహతః సమస్తసాంసారిక

గంధర్వాణామానందాః, సవితో దేవగంధర్వాణామా
నందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే శతం

ఇతి దేవలోకః తస్మిన్నాజానె జాతాః ఆజానజాః దేవాః స్వార్తకర్షవిశేషతో
దేవస్థానేషు జాతాః కర్షదేవాః యే వైదికేన కర్షణా అగ్నిహోత్రాదినా కేవ
లేన దేవాన్ సంయంతి దేవా ఇతి త్రయస్త్రింశద్ధవిర్ముజః ఇంద్రః తేషాం
స్వామీ తస్మాచార్యో బృహస్పతిః ప్రజాపతిః విరాట్ త్రైలోక్యకరీరః బ్రహ్మ సమప్తి
వ్యష్టియావః సంసారమండలవ్యాపీ యత్రైతే ఆనందభేదాః ఏకతాం గచ్ఛంతి ధర్మశ్చ
తస్మిమిత్యం జ్ఞానం చ తద్విషయమకామహతత్వం చ సిరితశయం యత్ర స ఏవ
హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మ తస్మైవ ఆనందః శ్రోత్రియేణా వృజిసేనాకామహతేన చ
సర్వతః ప్రత్యక్షమపలభ్యతే తస్మాదేతాని త్రిణి సాధనానీత్యవగమ్యతే తత్ర
శ్రోత్రియత్వావృజిసత్వే నియతే. అకామహతత్వం తు ఉత్పృష్యతే ఇతిప్రకృప్త
సాధనతాఽనగమ్యతే తస్మాకామహతత్వ ప్రకర్షితశ్చ ఉపలభ్యమానశ్శ్రోత్రియప్ర
త్యక్షోబ్రహ్మణ ఆనందో యస్య పమానందస్య మాత్రా ఏకనేతః. 'ఏతస్మైవానందస్య
ఆన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీతి శ్రుత్యంతరాత్ సవేష ఆనందో యస్య

శ్రుత్యంతరే మండలస్య దక్షిణాక్షిస్థైర్యస్య ప్రసిద్ధత్వాదినఃప్రాచీనైశ్చేనైశ్చనిర్దేశే
దక్షిణాక్షిగ్రహణంయుక్తమిత్యర్థః. అధ్యాత్మమధిచైవతంచ లింగాత్తోపాసనవిషయ్యాం
తథాస్యాత్, సేవా తద్విషయీతమిత్యాహ—నచరేతి. య ఏవం విద్వాన్ నిరతిశయా
నంద ఉక్కుప్తోపాధౌ ప్రతిబింబితః, స ఏవ నికృష్టోపాధౌ శిరఃపాణ్యాదిమతి
పురుషే ప్రతిబింబిత ఇతి పరమానందమపేక్ష్య సమత్వం నిష్పయోః స్వభావైక్యం చ
వివక్షితమిత్యర్థః. వృత్తానువాదత్రార్థకముత్తరగ్రంథమవతారయతి. అస్తి నాస్తీతి.
సందిగ్ధం స ప్రయోజనం చ విచారమర్హతి - అత్ర చ కస్మిన్పక్షే కో దోషః - కోవా
లాభ ఇత్యాహ—కింతత ఇతి. ఉభయత్రానుపపత్తిం సంశయకారణమాహ—యద్వ్య
స్యస్సాస్యదితి. చోద్యముఖేన సంశయవ్యావృత్తిం ప్రయోజనమాహ—యద్వ్యభయ
భోగానుపహతః అతో ముక్త ఉచ్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం చ యువత్వదృఢగాత్రత్వ
సౌందర్యజ్ఞానబలైశ్చర్యార్థదయః సంఖాయ యత్ర భవంతి స ఏవో మానుష ఆనందః
అకామహతశ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి స ఆనందోఽస్తి ముక్తస్య సర్వానందానుభవ
కాలిత్వాత్తత్ర మానుషానందస్యాంతర్గతత్వాదితి భావః. తేయేశతమిత్యాది. యే మను
ష్యా ఏవ సంతః కర్తృవిశేషేణ విద్యావిశేషేణ వా అంతర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గంధ
ర్వత్వం ప్రాప్తాః - తే మనుష్యగంధర్వాః. అంతరిక్షలోకవాసినో దేవగంధర్వాః చిర

దేవగంధర్వాణామానందాః, సవీకః పితౄణాం చిరలోక
లోకానామానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య,

మాత్రాస్సముద్రాంభస ఇవవిప్రుషః ప్రవిభక్తాయత్రైకతాం గతాః సవప వరమానంద
స్సాస్విభావికః ఆద్వైతత్వాదానందానందినోశ్చైవిభాగోఽత్ర. తదేతస్మిమాంసాఫల
ముపసంహియతే. సయశ్చాయం పురుష ఇతి, గుహాయాం నిహితః పరమే వ్యోమ్నాన్
కాకాదికార్యం సృష్ట్వా అన్నమయాంకం తదేవాసుప్రవిప్లుః సయ ఇతి నిర్దిశ్యతే.
శ్లో. ౨ సా ఆయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే. యః పరమఆనందః శ్రోత్రియప్రత్యక్షో
నిర్దిష్టః యస్యైకదేశం బ్రహ్మాదీని భూతాని సుఖార్హాణ్యుపదీపంతి సయశ్చాసావాదిత్య
ఇతి నిర్దిశ్యతే స వీకః భిన్నప్రదేశస్థుటాకాకాకాతైకత్వవత్. నను తన్నిర్దేశే సయ
శ్చాయం పురుష ఇతి అవిశేషతోఽధ్యాత్మం నయంతో నిర్దేశః యశ్చాయం దక్షిణే
క్షిన్నితితు యుక్తః, ప్రసిద్ధత్వాత్ స - పరాధికారాత్ పరోహ్యత్వాత్తాధి
కృతః. 'అపృశ్యేనా త్యే. భీషస్తాద్వాతఃపవతే. నైషానందస్యమిమాంసే'తి
సవ్యాకస్తాదప్రకృతో యంతో నిర్దేష్టుః పరమాత్మవిజ్ఞానం చ వివక్షితం తస్మాత్పరవప
నిర్దిశ్యతే సవీక ఇతి. నన్వానందస్య మిమాంసాప్రసక్తా తస్మాదపి ఫలం ఉపసంహ

భేత్వాదినా. ఏకదేవ మమ విచారారంభకస్య స్వస్త్వయనం - కల్యాణం, యస్తా
మేకత్వవాదినం త్వమాత్థ బ్రూషే, ఆప్రతిపన్నవస్తువాదిత్వాదనేకత్వవాదినోఽ
ప్యేకస్య వస్తునః సముతత్వాదనేకవస్తువాదినశ్చ, బహుషః ప్రతిపక్షాస్సంతి మమేత్యర్థ
తోఽసికల్పాణం, అనేకత్వస్యాఽనోన్మ్యాశ్రయాదిదోషదుష్ప్రత్యాత్సార్వపక్షనిరాకర
ణేన సిద్ధాంతోపపత్తేచ్ఛేత్యర్థః. విచారారంభముపపాద్య సిద్ధాంతమువక్రమతే. - స ఏవ
తు స్వాదితి. ఔపాధికభేదభిన్నోఽప్యేవం విత్స్వతఃపర ఏవ స్వాదిత్యర్థః. అవిద్యా
ధ్యారోపితా బ్రహ్మత్వవ్యాప్తుత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితేతి ఫలవాక్యస్త్వైవమర్థతా
కథనవగమ్యతే - స పునరప్రా(ప్ర, స్తా)ప్రాప్తిరిత్యాహ - కథమితి. పరిహరతి. విద్యా
మలేతి. అన్యథాప్యుపపత్తిం శంకతే. - మార్గేతి. గంతుః స్వతో గ్రామత్వాభావేఽపి

కాలస్థాయీలోకః చిరలోకః, చిరలోకోలోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః -
ఆజానః దేవలోకః. తత్ర జాతాః ఆజానజాః స్వార్తకర్తృవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా
ఇత్యర్థః అగ్నిహోత్రాదికర్తృణాఅగ్నిం ద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్తృదేవాః
దేవాస్తు పశురుద్రాదయః శ్రయస్త్రింశద్ధేతుభ్యః ఇంద్రబృహస్పతీ. ప్రసిద్ధౌ ప్రజా
పతిః చతురుభిః స కుదక్షాదయః, ఏకవచనశ్రవణాత్. తే యే శతం ప్రజాపతేరితి.

తే యే శతం పితృణాం చిరలోకలోకానామానందాః.

౨. స ఏకః ఆజానజానాం దేవానామానందః, శ్రోత్రి

రత్నం ఆభిన్నః స్వాభావికఆనందః పరమాత్మైవ స విషయవిషయసంబంధజనిత ఇతి. ససు తదనురూపవివాయం నిర్దేశః సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే సఏక ఇతి భిన్నాధికరణస్థవిశేషపమర్దనేన. స న్వేషమప్యాదిత్యవిశేషగ్రహణమసర్థకం నాన ర్థకం ఉత్కర్షాపకర్షాపాహార్యత్వాత్ ద్వైతస్య హి యో మూర్తామూర్తలక్షణస్య పరఉత్కర్ష సునిశ్చితకర్తవ్యః సచేత్పురుషగతవిశేషపమర్దనేన పరమానందమపేక్ష్య స మో భవతి స కశ్చిదుత్కర్షోపకర్షో వాతాం గతిం గతస్యేతి. 'అభయం ప్రతిష్ఠాం విదంత ఇత్యుచపన్నం అస్తివాస్తీత్యనుప్రశ్నోవ్యాఖ్యాతః. కార్యరసలాభప్రాణనాభయ ప్రతిష్ఠాభయదర్శనోపపత్తిభ్యోన్మైత్యవతదాకాశాదికారణం బ్రహ్మేతి అపాకృతోఽను ప్రశ్నఏకః ద్వావన్యామనుప్రశ్నో విద్వదవిమహర్షిప్రాప్తప్రాప్తినిషయా తత్ర విద్వాక్ సమశ్చుతే స సమశ్చుత ఇతి అనుప్రశ్నోన్మైత్యః తదపాకరణాయోచ్యతే మన్య మోఽనుప్రశ్నోన్మైత్యపాకరణదేవాపాకృత ఇతి తదపాకరణాయనయత్యతే సయః కశ్చిదేవం యథోక్తం బ్రహ్మాత్మజ్యోతిర్కర్షాపకర్ష మద్వైతం సత్యం జ్ఞాన మనంతమస్తీత్యేవంచేతీత్యేవంచితో విమశబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాత్ సకిం. యథామార్గజ్ఞానోపదేశః సార్థకః తథా జీవస్య స్వతో బ్రహ్మత్వాభావేఽపి విద్యోప దేశః - అభ్యాసద్వారేణ బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వాదిత్యర్థః. త్వం గ్రామోఽసీతి స తపోపదేశః, అత్రాభేదోపదేశః ప్రతీయతే - అత ఉపదేశవైషమ్యాన్న దృష్టాంతో యుక్త ఇత్యాహ—స వైధర్మాదితి. యది విదుషస్సు కాశాదస్య ఈశ్వరో భయహేతు ర్నాస్తి-కా తస్మా గతిర్వ్యతిరిక్తేశ్వరదర్శనస్యేత్యాశంక్యాహ.-అన్యస్యచేతి. కశ్చిత్తథేద విజ్ఞరూపేణేశ్వరస్యావిద్యాకృతత్వే మిథ్యాత్వే సతి విద్యయా తత్రావస్తుత్వదర్శనముచపద్యతే - ఈశ్వరో మమ ప్రకాశేతి మిద్యైతత్ - యతస్తస్య మమ చైకా త్యైవేవ పరమార్థమితి విద్వద్బ్రహ్మవిజ్ఞప్త్యాసత్త్వమిత్యర్థః. దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే. వైవమితి యథా చంద్రైకత్వదర్శనాత్ ద్వితీయశ్చంద్రో స గృహ్యతే, ఆత్ర బ్రహ్మశబ్దః. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రకృతబ్రహ్మపరః, స చ బ్రహ్మానందస్య తేయే శతమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి శంక్యమ్. త్వాదేన బహూని యోజనాని గచ్ఛతి రివో ఇషువద్గచ్ఛతి సులేతి ఇషుసామ్యుప్రతిపాదకవచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తి పరత్వవత్ తే యేశతమితి వాక్యస్యాపి చతుర్దుఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణిక చతుర్దుఖానందాన్యూనానధికత్వపరత్వాభావాత్, విపంభూత ఆనందమయః, 'యో

యస్య చాకామహతస్య, తే యే శతమాజానజానాం
దేవానామానందాః, స ఏకః కర్తృదేవానాం దేవానా

అస్తాల్లాకాల్పేత్య. దృష్టాదృష్టేష్టవిషయసముదాయోహ్యాయం లోకః తస్మాదస్తా
ల్లాకాల్పేత్య ప్రత్యావృత్త్య నిరపేక్షోభూత్వా ఏతం-యథావ్యాఖ్యాతం అన్నమ
యమాత్మానముపసంక్రామతి విషయజాతమన్నమయాత్మిండాత్మనో వ్యతిరిక్తం న
పశ్యతి సర్వం స్థూలభూతమన్నమయమాత్మానం పశ్యతీత్యర్థః. తతోఽభ్యంతరమేతం
ప్రాణమయం సర్వాన్నమయాత్మస్థమవిభక్తం అదైతం మనోమయం విజ్ఞానమయం ఆనం
దమయమాత్మానముపసంక్రామతి. అథాదృశ్యేఽచార్త్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం
ప్రతిష్ఠాం విందతే తత్రైతచ్చింత్యం. కోఽయమేవంవిత్? కథం వానంక్రావతీతి
కింపరస్తాదాత్మనోఽన్యస్యకృమణకర్తా ప్రవిభక్తః ఉత స ఏవే తి కింతతః
యద్యన్యస్సాన్యత్, శ్రుతివిరోధః. తత్సృష్ట్య తదేవానుప్రావేశత్. అన్యోఽసావన్యో
ఽహమస్మీతి ననవేద. 'ఏకమేవాద్వితీయం. తత్త్వమసీతి అథ స ఏవానందమయ
మాత్మానముపసంక్రావతీతి కర్తృకర్తృత్వానపచత్తిః పరవైష్టవ చ సంసారిత్వం పరా
భావో వా. యద్యప్యభయథాప్రాప్తో దోషో న పరిహర్తుం శక్యత ఇతి వ్యర్థా చింతా
అథాన్యకరస్మిన్ పక్షే దోషప్రాప్తిః తృతీయే వా ఆ (దు) దృష్టే పక్షే స ఏవ

నైవం బ్రహ్మవిదాగృహ్యతే వ్యతిరిక్తేశ్వరః, ప్రతినియతప్రపంచావధానస్య భోజనా
దిప్రవృత్త్యనుపపత్త్యా జీవన్ముక్తస్యావ్యభ్యుపగమాత్ప్రపంచనియమస్య చేశ్వరాధీన
త్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. యద్యపి జాగరే వ్యతిరేకాభాసదర్శనం విదుషః - తథాపి
న తద్భయకారణం, న హి మాయావీ స్వవిరచితవ్యాఘ్రభాసాన్నిభేతి, ఆవిదుషో
ఽపివ్యతిరేకదర్శనం న సదాశనమిత్యాహ. —ననుషుప్తేతి. నుషుప్తే వ్యతిరేకాగ్ర
హణమనత్తస్సాధకం న భవతీత్యాహ. —నుషుప్త ఇతి. యథా ఇషుకార ఇష్టా
సక్తమనస్కతయాతద్వ్యతిరిక్తం విద్యమానమపి న పశ్యతి. తథానుషుప్తేఽపి
నిద్రానుషానకతయా సదపి ద్వితీయం న పశ్యతి - న త్వభావాదిత్యర్థః. అస్యా
సక్తస్య తద్వ్యతిరిక్తాదర్శనేఽపితద్దర్శనమేవాస్తి, నుషుప్తేఽపి న కించిదజ్ఞానిమితి
ప్రత్యయాత్సుఖస్యాప్యాత్తతాదాత్మ్యాదజ్ఞానస్య చ వ్యతిరిక్తత్వానిర్వచనాదతస్మా
వేదనిహితం గుహాయామితి హృదయగుహానిహితత్వేన ఉపాస్యమానః కీర్త్యకవిగ్రహ
విశేషవిజ్ఞప్తః - కో వా దేవతావిశేష ఇత్యాకాంతాయామాహ —న యశ్చాయమితి.
య ఏవాఽంతగాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్మక్షశ్రుః హిరణ్మకేశః
ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ నువర్ణః తస్య యథాకప్యానం పుండరీకమేవమక్షిణీ తస్మాదితి
నామేతి ఆదిత్యమండలాంతర్భూర్తి కమనీయ విగ్రహాయుక్తో యః పుండరీకాక్షః -

మానందః, యే కర్తృణా దేవానపి యంతి, శ్రోత్రియస్య
చాకామమాతస్య, తేయే శతం కర్తృదేవానాం దేవానా
మానన్దాః, స ఏకో దేవానామానందః, శ్రోత్రియస్య

కాస్తార్థ ఇతి వ్యర్థేవ చింతా - న - తన్నిర్ధారణార్థత్వాత్ సత్యం ప్రాప్తః దోషః స
శక్యః పరిహర్యం అన్యతరస్మిన్ తృతీయే వా పక్షే అ(దు)దృష్టే అవధృతే వ్యర్థా
చింతా స్వాత్ స తు సోఽనధృత ఇతి తదవధారణార్థత్వాదర్థవత్త్వేనైహ చింతా
సత్యమర్థవతీ చింతా. కాస్తార్థావధారణార్థత్వాత్. చింతయసి చ త్వం స తు నిర్ణేష్యసి
కిం న నిర్ణేతవ్యమితి వేదవచనం? న-కథం తర్హి బహుప్రతిపక్షత్వాత్. ఏకత్వవా
దీత్వం వేదార్థపరత్వాత్. బహువో హి నానాత్వవాదినో వేదబాహ్యత్వప్రతిపక్షాః
అతో మమాశంకాం న నిర్ణేష్యసీతి ఏతదేవ మే న్యస్త్యయనం యన్తామేకయోగిన
మనేకయోగి బహుప్రతిపక్షమాత్థ అతో జేష్యమి సర్వాన్ ఆరభే చ చింతాం. స
ఏవ తు స్వాత్ కదాపిస్య వివక్షితత్వాత్ తద్విజ్ఞానేన పరమాత్మభావో హ్యేత
వివక్షితః. 'బ్రహ్మవిదాపన్నతి పరిమ'తి న హ్యన్యస్యాన్యభావాపత్తి రుపపద్యతే. నను
తస్యాపి కదాపివాపత్తిరనుపపన్నైవ న అవిద్యాకృతా కదాత్మభావాపాహార్థత్వాత్
యేయం హి బ్రహ్మవిద్యాయాస్సాన్వితప్రాప్తిరుపదిశ్యతే సా అవిద్యాకృతస్యాన్నమ
త్త్వికద్వితీయాభావాదేవాగ్రహణమిత్యాహ—న సర్వాగ్రహణాదితి. నుషుప్తే వేదను
పలంభాదసత్త్వం తర్హి జాగ్రత్స్వప్నయౌరుపలంభాద్వైకస్య సత్త్వం కిం న స్యాది
త్యాహ—జాగ్రదితి. అనాత్మాదావాత్ త్యాదిబుద్ధిరవిద్యా. కదాపి ఏవ ద్వైతోపల
మ్యన్తోపలంభమాత్రం సత్త్వసాధకం అన్యథా శుక్తిరూప్యాదేరి సత్త్వప్రసంగా
దిత్యాహ—నావిద్యేతి. పూర్వవిద్యాహ—నుషుప్త ఇతి. నుషుప్తే ద్వితీయస్యా
గ్రహణమసి లయరూపావిద్యాకృతం స తు భేదాభావనిబంధనం అతో యదుక్తం
నుషుప్తే సర్వాత్తకబ్రహ్మభూతో జీవః స్వవ్యతిరిక్తమభావాదేవ న వశ్యతీతి తదన
దిత్యర్థః. సతోఽపి ద్వితీయస్యావిద్యావశాదగ్రహణమితి తోఽర్థః. కిం గ్రహణప్రాగ
భావో జాయతే? ఉతాప్రకాశారోపః? కింవాఽగ్రహణాకారావికృతస్వరూపావ
స ఏవ హృదయగుహవర్తి విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చ పుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహో
పేతో నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిష్టత్వేన హృదయగుహవ
ర్తినో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితార్థః. అత్ర 'సచ్చత్యచ్ఛాభవది'తిదదచిచ్ఛరీరకత్వేనా
నుసంధానముక్తం. 'సత్యం జ్ఞానమి'తి న్యరూపేణానుసంధానముక్తం, తచ్చ న్యరూపేణా

చాకామహతస్య, తే యే శతం దేవానామానందాః.

3. స ఏక ఇంద్రస్యానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహ

యాదివిశేషత్వనః ఆత్మత్వేనాధ్యారోపితస్యానాత్మనోఽలోహార్థా కథమేవమర్థతావ
గమ్యతే విద్యామాత్రోపదేశాత్ విద్యాయాశ్చ దృష్టం కార్యమవిద్యానివృత్తిః
తచ్చేన విద్యామాత్రమాత్మప్రాప్తిసాధనముపదిశ్యతే మార్గవిజ్ఞానోపదేశవదితి చేత్.
తదాత్మత్వే విద్యామాత్రసాధనోపదేశోఽహేతుస్సాన్యోత్ కస్తాత్? దేశాంతరప్రాప్తా
మార్గవిజ్ఞానోపదేశదర్శనాత్ న హి గ్రామనివ గంతా ఇతి చేన్న వైధర్మ్యాత్. తత్ర
హి గ్రామనివయం విజ్ఞానం నోపదిశ్యతే తత్ప్రాప్తిమార్గవిషయమేవోపదిశ్యతే
విజ్ఞానం న తథేనా బ్రహ్మవిజ్ఞానవ్యతిరేకేణ సాధనాంతరవిషయం విజ్ఞానముపదిశ్యతే
ఉక్తకర్తాదిసాధనాపేక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం పరప్రాప్తా సాధనముపదిశ్యత ఇతి చేన్న
నిత్యత్వాన్వోక్షన్యేత్వాదినా ప్రతుక్తత్వాత్ శ్రుతిశ్చ. 'తత్సృష్ట్య తదేవానుప్రావిశ
ది'తి కార్య (ప్ర) న్యతదాత్మత్వం దర్శయతి అభయప్రతిష్ఠాపవలేశ్చ యది హి విద్యా
వాంత్వాత్త్వనోఽన్యన్న పశ్యతి తతః. 'అభయం ప్రతిష్ఠాం విందత' ఇతి స్వాల్
భయహేతోః పరస్యాన్యస్యాభావాత్ అన్యస్య చా విద్యాకల్పితత్వేన విద్యయా అవ
స్తుత్వదన్యనోపపత్తిః తద్దిద్వితీయస్య చంద్రస్యానత్వం యదత్రైవిరీకేణ చక్షుర్దృశా
నగృహ్యతే నైవం న గృహ్యత ఇతి చేన్న-సుఖత్వసమాహితయోరగ్రహణాత్ సుఖప్తే
స్థానం? నాద్యః ప్రాగభావస్యాసాదిత్వాభ్యుపగమాత్ - న ద్వితీయః-పరైర్ద్వితీయస్యా
స్వప్రకాశతాస్యాభావాభ్యుపగమేనాప్రకాశారోపానభ్యుపగమాత్. అప్రకాశా
రోపే చ సర్వస్య స్వప్రకాశబ్రహ్మత్వతాయా అభ్యుపగంతవ్యత్వేనాన్తత్సమిహిత
సిద్ధిప్రసంగాత్. న తృతీయ ఇత్యాహ—న స్వాభావికత్వాదితి. ఆవికృతస్వరూపా
వస్థానా నావిద్యాకార్యం - అనాగంతుకత్వాదిత్యర్థః. ఏతత్ స్ఫుటయతి. ద్రవ్యస్య
హీత్వాదినా. సత్తాత్రం ద్రవ్యముచ్యతే స్వాతంత్ర్యసిద్ధిభిప్రాయేణ నవైశేషికాభి
ప్రాయేణ క్రియావద్గుణవత్సమయాయకారణం ద్రవ్యం మానాభావాదితి ద్రవ్య
వ్యం. ఆవిక్రియేతి. విక్రియాఽభావోపలక్ష్యం స్వరూపం అనపేక్షసిద్ధిత్వాదిత్యర్థః.
గ్రహణాదివిక్రియా న స్వాభావికీ-పరాపేక్షత్వాత్ స్ఫుటికతాహిత్యవదిత్యర్థః. యదు
సుసంధానం ఆదిత్య మండలాంతర్వర్తిపుండరీకాక్షత్వవిశిష్టతయా చోక్తం భవతి. 'జీవ
ముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్తైవిధ్యాది'తిమాత్రే భగవతా భాష్యకృతా.
తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మసంధానం ప్రకరణాంతరేష్వప్యోక్రితం. "సత్యం జ్ఞానమనం
తం బ్రహ్మ" త్యాదిప స్వరూపేణానుసంధానం, "తత్సృష్ట్య తదేవానుప్రావిశత్

తస్య, తే యేశతమింద్రస్యానందాః, స ఏకో బృహస్ప
తేరానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే
శతం బృహస్పతేరానందాః, స ఏకః ప్రజాపతేరానందః,

ఽగ్రహణమన్యసక్తవదితి చేన్న-సర్వాగ్రహణాత్ జాగత్స్వప్నయోరన్యస్య గ్రహ
ణాత్సత్త్వమేవేతి చేన్న ఆవిద్యాకృతత్వాజ్ఞాగత్స్వప్నయోః యదన్యగ్రహణం
జాగత్స్వప్నయోః తదవిద్యాకృతం ఆవిద్యాఽభావే అభావాత్ సుషుప్తే అగ్రహ
ణమన్యవిద్యాకృతమితి చేన్న-స్వాభావికత్వాత్ ద్రవ్యస్య హి తత్త్వమవిక్రియా
వరానపేక్షత్వాత్ - విక్రియానతత్త్వం వరాపేక్షత్వాత్ స హి కారకాపేక్షం వస్తు
నస్తత్త్వం సతో విశేషః కారకాపేక్షః విశేషశ్చ విక్రియా జాగత్స్వప్నయోశ్చ
గ్రహణం విశేషః యద్ధి యస్య నాన్యాపేక్షం స్వరూపం తత్తస్య తత్త్వం యదన్యా
పేక్షం న తత్తత్త్వం అన్యాభావే అభావాత్ తచ్చాత్స్వాభావికత్వాజ్ఞాగత్స్వప్న
వన్న సుషుప్తే విశేషః యేహం భునోశ్చరోఽన్య ఆత్మనః కార్యం చాన్యత్ లేహం
భయానివృత్తిః భయస్యాన్యనిమిత్తత్వాత్ సతోఽన్యస్యాత్తహనానుపపత్తేః సచాసక
ఆత్మలాభః సాపేక్షస్యాన్యస్య భయహేతుత్వమితి చేన్న-తస్మాపి తుల్యత్వాత్ యద
ధర్మాదన్యస్యనాయభూతం నిత్యమనిత్యం వా నిమిత్తమపేక్ష్యాన్యధ్యయకారణం స్వాత్

త్వనపేక్షసిద్ధిత్వా దవిక్రియత్వమితి తత్ స్ఫుటయతి.-యద్దీతి. ఏవం స్వమతే చిత్స
త్రావృత్తిరీక్షేత్వరస్య భయహేతోరభావాదభయం విదుషస్సంభవతీత్యుపపాద్య ద్వైతి
చక్షే తదసంభవమాహ.-యేమిమితి. సతోఽన్యస్య స్వయాపే స్థితే నష్టే వా మాభూ
ద్భింసః వ్యాఘాతాత్త దవస్థానాచ్చ. తర్హ్యసత ఏవ భయస్యోత్పాదేభయప్రాప్తి
ర్భవిష్యతీత్యాశంక్యాహ—న చాసత ఇతి. వృత్తిరీక్షేత్వరస్య సత్రామాప్రేణ స భయ
హేతుత్వం కింతు ప్రాణికృతధర్మాధర్మాద్యపేక్షస్య. తు తదభావాదభయం భవిష్య
తీత్యాశంక్య నైతత్సాంఖ్యేన వాచ్యం - అధర్మాదేరపి సతస్తేనాత్మంతాసత్త్వా
నంగీకారాత్. నైయామికాదిమతేఽపి సతి హేతౌ కార్యాత్మంతాభావస్య దురవ
ధారణత్వాత్తేనాపి న వాచ్యమిత్యాహ—సతస్యాపీతి. కిం చ సచ్చేదన త్త్వమావద్యతే

తదనుక్రవిశ్య సచ్చత్వచ్ఛభవ” దితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్యభోగోపకరణశరీర
కతయా చానుసంధానమిత్యుక్తం ఏవమన్య ప్రాప్యతోపయుక్తముక్త్యా. ‘ఉతాహో
విద్వానముం లోకమిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముక్తరమాహ—స య ఏవమితి.
ఆత్మ య ఏవం విత్ ఆస్తాట్టాకాత్ ప్రేత్యేక్యనేన సర్వేహం బ్రహ్మవిదామర్షిరాది

శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే శతం ప్రజాప
తేరానందాః, స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః. ౪. శ్రోత్రియ
స్య చాకామహతస్య, సయశ్చాయం పురుషే, యశ్చా

తస్యాపి తథాభూతస్యాత్మహానాభావాద్భూమినివృత్తిః ఆత్మహానేవానందసతోరితరేత
రావత్ సర్వత్రానాశ్వాస ఏవ ఏకత్వవత్ పునస్సన్నిమిత్తస్య సంసారస్యా విద్యా
కల్పితత్వాదదోషః తైమిరికదృష్టస్య హి ద్వితీయచంద్రస్య నాత్మలాభో నాశో వాస్తీ
విద్యావిద్యయోస్తద్ధర్మత్వమితి చేన్న ప్రత్యక్షత్వాత్ వివేకావివేకా రూపాదివత్ప్ర
త్యక్షావృణభ్యేతే అంతఃకరణస్థౌ న హి రూపస్య ప్రత్యక్షస్య సతో ద్రష్టుధర్మత్వం
అవిద్యా చ స్వాసభవేన నిరూప్యతే మూఢోఽహం అవివిక్తం మమ దుర్విజ్ఞానమితి
తథా విద్యావివేకోఽనుభూయతే ఉపదిశతి చాన్యేభ్య ఆత్మనా విద్యాం బుద్ధ్యా
తథా చాన్యేఽవధారయంతి తస్మాన్నామరూపవత్సైవ విద్యావిద్యే నామరూపే చ
నాత్మధర్మః. 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ'తి శ్రుత్యంత
రాత్ తే చ పునర్నామరూపే సవితర్యహోరాత్రే ఇవ కల్పితే న పరమార్థతో
విద్యమానే అభేదే 'ఏతమానందమయమాత్మానముఽసంక్రామతీ'తి కర్తకర్తృత్వా
నుపపత్తిరితి చేన్న విజ్ఞానమాత్రత్వాత్సంక్రమణస్య న జలూకాదివత్సంక్రమణమి
హోపదిశ్యతే కిం తస్మి విజ్ఞానమాత్రం సంక్రమణశ్రుతేరర్థః. నను ముఖ్యమేవ

అభర్తాదికం తస్మి ఆత్మస్యపి కః ప్రశ్నాసః తస్మాత్స్వభావవైవర్తిత్యం సతోఽసత్త్వ
గమనం కస్యాపి మతే న ఘటత ఇత్యాహ—సదసతోరితి. స్వమతం నిగమయతి, ఏక
త్యవత్ ఇతి, అవిద్యాకల్పితం భయం విద్యయా నివర్తత ఇతి వదతో విద్యావిద్యయో
రాత్మధర్మత్వవిప్లవం తతో ధర్మోత్పాదవినాశయోన్వికారిత్వమనిత్యత్వం చ ప్రసక్యే
తేతి శంకతే. విద్యావిద్యయోరితి. కల్పితయోర్విద్యావిద్యయోరాత్మని భయాభయ
హేతుత్వసంభవాన్నాత్మధర్మత్వే ప్రమాణమస్తి ప్రత్యుత వేద్యత్వాద్రూపాదివదా
త్మధర్మత్వం నాస్తీత్యనుమాతం శక్యత ఇత్యాహ—న ప్రత్యక్షత్వాదితి. చిన్తాత్ర
తంత్రా అనాదిరనిర్వాచ్యాఽవిద్యాఽన్తఃకరణరూపేణ పరిణమతే తచ్ఛాంతఃకరణం
తామససాత్త్వికావస్థాభేదేన భ్రాంతి సమ్యగ్జ్ఞానాకారేణ హణమతే తస్మిన్ శ్రుతి

మార్గ ఉక్తో భవతి, ఆనందమయమాత్మానముఽసంక్రామతీతి ముక్తివశాయాం జీవ
బ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భృగ్భోక్తృభావప్రతిపాదనాన్తక్తా బ్రహ్మజ్యేష్ఠవత్
సరస్వతీ భవతి ఐతమన్నమయమిత్యాదిషు పంచస్వపి పర్యాయేష్యేతచ్ఛబ్దః పరమాత్మ

సావాదిత్యే, సపకః, సయవవంవిత్, అస్తాల్లోకాత్
ప్రేత్య, ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి, ఏతం
ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి, ఏతం మనోమయ

సంక్రమణం శ్రూయతే ఉపసంక్రామతీతి చేన్న - అన్న మయే అదర్శనాత్. న
ముఖ్యమేవసంక్రమణం న హ్యన్నమయముపసంక్రామతో బాహ్యదస్తాల్లోకాణిజ్జలూ
కావత్సంక్రమణం దృశ్యతే అన్యథా వా మనోమయస్య బహిర్నిర్గతస్య విజ్ఞాన
మయస్య వా పునః ప్రత్యావృత్త్యాత్తసంక్రమణమితి చేన్న-స్వాత్మని క్రియావిరో
ధాత్ ఆన్యోఽన్నమయముపసంక్రామతీతి ప్రకృత్యమనోమయో విజ్ఞానమయో
వా స్వాత్మానమేవోపసంక్రామతీతి విరోధస్సాన్విత తథా నానందమయస్యాత్మ సంక్ర
మణముపపద్యతే, తస్మాన్న ప్రాప్తిసంక్రమణం, నాప్యన్నమయాదీనామన్యతమ
కర్తృకం, పారిశేష్యాదన్నమయాద్యానందమయాత్మాత్మ వ్యతిరిక్తకర్తృకంజ్ఞానమాత్రం
చ సంక్రమణముపపద్యతే జ్ఞానమాత్రత్వే చ ఆనందమయాంతస్థస్థైవ సర్వాంతర
స్యాకాకాద్యన్నమయాంతం కార్యం సృష్ట్యా అనుప్రవిష్టస్య హృదయగుహాభిసంబంధా
దన్నమయాదివ్వనాత్ స్వాత్మవిభ్రమస్సంక్రమణాత్కవివేకజ్ఞానోత్పత్త్యా విసృజ్య
తదేతస్మిన్నవిద్యావిభ్రమనాశే సంక్రమణ శబ్ద ఉపచర్యతే, న హ్యన్యథా సర్వగత
స్యాత్మనస్సంక్రమణముపపద్యతే, వస్తంతరాభావాచ్చ, న చ స్వాత్మన ఏవ సంక్ర

మిబిత్కృద్ధాతుః స్వోపాధిర్దేణైవ భాంతః సమ్యగర్థితి చ వ్యవప్రియతే న
తత్త్వతో విద్యావిద్యావత్త్వమిత్యాహ—తే చ పునరితి. ఉక్తన్యాయేన బ్రహ్మచిత్ర
తో బ్రహ్మభిన్న ఇత్యుక్తం తత్ర పరోక్షముద్భావ్య నిరస్యతి. అభేద ఇత్యాదినా.
నానందమయః పరమాత్మా న చ తత్ర ప్రవేశస్సంక్రమణం కింతు ఆవిషయ బ్రహ్మత్వ
తాజ్ఞానేనానందమయస్యాత్మ తయా భ్రాంతిగృహీతస్యాతిక్రమణం బాధోఽత్ర వివ
క్షిత ఇత్యర్థః. అన్యథా వేతి. నీడే వక్షిప్రవేశవద్యేత్యర్థః. యద్యప్యన్నమయే ముఖ్యం
సంక్రమణం న సంభవతి తథాపి మనో బుద్ధోర్బహిర్విషయే ప్రవృత్తయో ర్తతో
వ్యావృత్త్య స్వరూపేనస్థానం సంక్రమణం దృష్టం తథా దుఃఖిన ఆనందమయస్య
స్వరూపేనస్థానం సంక్రమణం భవిష్యతీత్యాహ—మనోమయస్మేతి. స్వరూపావస్థా

పరః, అన్నమయప్రాణమయమనోమయ విజ్ఞానమయశబ్దాః తచ్చరీరకపరమాత్మపరాః.
అత్ర వ్యాసాచార్యః "సర్వోఽసి విద్వాక్ అస్తాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిస
మప్తివ్యప్తివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తావన్ననుభవ

మాత్తానముపసంక్రామతి. ౫. ఏతం విజ్ఞానమయమాత్తా
నముపసంక్రామతి. ౫. ఏతమానందమయమాత్తానముప
సంక్రామతి. తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

ఉ. — యతో వాచో నివర్తంతే, అప్రాప్య మనసా సహ, ఆ

మణిం, న హి జలూకాస్వాత్తానమేన సంక్రామతి, తస్మాత్, 'సత్యం జ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మేతి యథోక్తలక్షణాత్ ప్రతిపత్త్యర్థమేవ బహుభవనసర్వప్రవేశరసభయాభయ
సంక్రమణాదిపరికల్పితే ఆత్మస్వేన బ్రహ్మణి సర్వవ్యవహారవిషయే న తు పరమా
ర్థతో నిర్వికల్పే బ్రహ్మణి కల్పిదపి వికల్ప ఉపపద్యతే, తమేతం నిర్వికల్పమాత్తానమేవం
క్రమేణోపసంక్రమ్య, విదిత్వా న బిభేతి కుతశ్చన, ఆభయం ప్రతిష్ఠాం విందత ఇతి
ఏతస్మిన్మథే ప్యేష శ్లోకో భవతి, సర్వదైవవాస్య ప్రకరణస్య ఆనందవల్లర్థస్య సంక్షే
పతః ప్రకాశనాయ ఏష మంత్రో భవతి.

శం — యతః యస్మాన్నిర్వికల్పాద్యథోక్తలక్షణా దద్వయాదానందాదాత్మనో
సన్యానాగంతుకత్వాత్పృక్రమవిరోధాచ్చ న తస్మాభ్యం సంక్రమణమిత్యాహ — సేతి.
జ్ఞానమాత్రత్వేనాసంక్రమణస్య కిం ఫలతీత్యుత ఆహ — జ్ఞానమాత్రత్వే చేతి. ముఖ్యా
సంభవే గౌణార్థగ్రహణం న్యాయ్యమేవ ఆలోఽభిప్రాయమాభాత్పృతిప్రతి (పత్వా)
పేధ) విష్టసాధ్యస్తస్యబాధనమేవ సంక్రమణం ఫలతీతి భావః. ఇతశ్చ(న)తస్మాభ్యం
సంక్రమణమన్వేషణీయమిత్యాహ — వస్తవంతరాభావాచ్చేతి. సంక్రమణస్యోపచారి
కత్వం వ్యాఖ్యాయ ప్రకరణస్య మహత్తాత్పర్యముపసంహరచ్ఛలేనాహ — తస్మాదితి.

ఆ — సాధ్యసాధనీ న స్తః - ప్రకాశేతే చేతి సత్ప్రకాశమాత్రమాత్రతత్త్వ
తీతి ప్రశస్యోత్తరముక్తం భవ" తీర్తుక్తం. ఆభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే ఆభ సోఽభ
యంగతో భవతీర్తుక్తార్థేనాక్షిప్తేన శ్లోకం పఠతి. తదవీతి.

భం — యతో వాచ ఇతి. వాక్చనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం
గంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్త్యైవ నివృత్తే భవతః - తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాస
నేన సర్వక్షేభయాత్మంతికనివృత్తిగృహతీత్యర్థః - తదేవోపపాదయతి. ఏతమితి. స్వర్గా
విహేతుభూతం సుకృతం నాకార్షం - సర్వాదిహేతుభూతం దుష్కృతమకార్షమి
తీన్యతీ చింతా ఏతం - బ్రహ్మవిదం న బాధతే - స్వర్గాదిలోకేష్విచ్ఛాయా అభావాత్ -
మహాకాశమగ్ధభావతయః సర్వాదిభయస్యాప్యభావాత్ - ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యా

నందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చనేతి, ఏతగ్

వాచః - అభిధానాని ద్రవ్యాదిసవికల్పవస్తువిషయాణి వస్తుసామాన్యాన్నిర్వికల్పేనైవ
యేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోక్తుభిః ప్రకాశనాయ ప్రయుజ్యమానాని అప్రాప్య-అప్ర
కాశ్యైవ నివర్తంతే - స్వసామర్థ్యాద్దీయంతే, మన ఇతి ప్రత్యయః విజ్ఞానం తచ్చ
యత్రాభిధానం ప్రవృత్తమతీంద్రియైశ్చ కేతద (కేచ) స్వేవ ప్రవర్తతే ప్రకాశ
నాయ యత్ర చ విజ్ఞానం తత్ర వాచః ప్రవృత్తిః. తస్మాత్సహౌవ వాఙ్మనసయోః
అభిధానప్రత్యయయోః ప్రవృత్తిస్సర్వత్ర, తస్మాద్భిన్నప్రకాశనాయ సర్వథా
మేవ తయోః స్వరూపం - తతోఽతిరిక్తం (యద)పదార్థాన్తార్థహేతుత్వం నామ
ప్రయుక్తమాహాత్మ్యమపి ధ్యేయమిత్యాహ—సయ ఇతి. ఏలే ఏతాభ్యాం పుణ్యపా
పాభ్యాం ఆత్మనం స్పృణుతే - రక్షతీత్కర్థః. పుణ్యపాపఫలానుభవో నాస్తీత్యుక్తం
భవతి. ఉభే ఇతి. పునర్వచనం పుణ్యపాపవిధానససాతత్వతాత్పర్యద్యోతనాయ -
అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయ చ. ఇత్యుపనిషదితి. ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః తాదృ
శోపదేశయోగ్యమైవ వక్తవ్య ఇతి భావః. ఇదం చ ప్రకరణం సమన్వయాధ్యాయ
ప్రథమపాదే చింతితం. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్. అన్యోంతర ఆత్మనందమ
య'ఇతి శ్రుత ఆనందమయో జీవ ఏవ. 'నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య'ఇతి వృద్ధాదానందా
ద్వికారార్థేమయత్ ప్రత్యయస్య విధానే అవికారే పరమాత్మని మయట్పుత్యయా
సంభవాత్. కారీర ఇతి శరీరసంబంధశ్రవణాత్. 'అన్నమయంప్రాణమయమనోహయ
విజ్ఞానమయానందమయామే శుభ్యంతామి'తి ఆనందమయస్య శోభ్యత్వశ్రవణాత్.
నిత్యశుద్ధస్య పరమాత్మనః శోభ్యత్వాసంభవాత్ - ఆనందమయో జీవ ఏవేతి ప్రాప్తే
ఉచ్యతే. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ - ఆనందమయః పరమాత్మా. కుతః - అభ్యా
సాత్ - నిరతిశయదశాశీరస్కతయా. లేయేశతంలేయేశతమిత్యభ్యస్యమానస్యాపరిచ్ఛి
న్నానందస్య పరిమితశుభలపభాజిజీవే అసంభవాత్. 'వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచు
ర్యాత్' - వికారవాచిమయట్పుత్యయశ్రవణాదానందమయో జీవ ఏవేతి చేత్.
నాత్ర వికారవాచీ మయట్పుత్యయః. 'మయడైవతయోర్భాషాయాంభత్యోచ్చాదన
యోరి'తి పూర్వసూత్రాత్. 'నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య'ఇత్యత్ర భాషాయామిత్యనువృత్తేః
వికారావయవయోర్మయట్పుత్యయస్య భాషావిషయత్వేన ఛందసి వికారార్థే మయ
టాఽసంభవాత్. యస్యపఞ్చమయాత్మాదౌ తు. ద్వ్యచచ్ఛందసీతి విధానబలాదుప
పద్యతే - ప్రకృలేత్వానందపదస్య ద్వ్యుచ్చాసభావేన స మయట్పుత్యయస్య సంభవః
అతః ఆనందయ ఇత్యత్ర మయట్పుత్యయః. తత్ప్రకృతవచనే మయజీతి సూత్ర

హవావనతపతి, కిమహగ్ సాధునా కరవం, కిమహం

ప్రయోక్తృభిః ప్రయుజ్యమానా అపి వాచో యస్తాదప్రత్యయవిషయాదనభిధే
యాదవృత్త్యాదివిశేషణాత్ప్రపాద మనసా - విజ్ఞానేన సర్వప్రకాశనసమర్థేన నివ
ర్తంతే. తం బ్రహ్మణ ఆనందం శ్రోత్రియస్యావృజినస్యాకామహతస్య సర్వేషణావి
ముక్తస్య ఆత్మభూతం విషయవిషయిసంబంధవినిర్ముక్తం స్వాభావికం నిత్యమవిభక్తం
పరమానందం బ్రహ్మణో విద్వాన్యథోక్తేన విధానేన న విభేతి కుతశ్చన, నిమిత్తాభా
విశేషరూపం. ఉన్న వస్తు సత్ - ప్రకాశాన్యత్వేనాసత్త్వాదప్రకాశమానత్వాచ్యేత్య
విహితప్రాచుర్యార్థమయబ్బుత్యయ ఏవ అతశ్చ ఆనందప్రచురత్వం చ పరమాత్మన
స్సంభవతీతి పరమాత్మైవానందమయః. నను బ్రహ్మణప్రచురోగ్రామ ఇత్యుక్తే తస్మిన్
గ్రామే అబ్రహ్మణానామవ్యర్థానాం సత్త్వం ప్రతీయతే, ఏవమిహాపి బ్రహ్మణ
ఆనందప్రాచుర్యే కథితే అనానందస్యాపి లేకతః సత్త్వం ప్రతీయత ఇతి దుఃఖలేక
శూన్యే పరమాత్మని ఆనందప్రాచుర్యోక్తిరసి న సంగచ్ఛత ఇతి చేత్. మైవం-ప్రచు
రప్రకాశస్సచిత్త్యత్ర సచితుః ప్రకాశప్రాచుర్యే కథితేఽపి తద్విరోధితమౌక్త్యస్య
తత్రాప్రతీతేః న హి సచితి తమాలేశస్యాపి సంభావనాస్తి అతస్తత్ర యథాసతతం
ప్రకాశప్రాచుర్యం వ్యధికరణచంద్రాదిగత ప్రకాశాల్పత్వాపేక్షం న తు సమానాధి
కరణాదిత్య గతతమౌక్త్యత్వాపేక్షం. ఏవం బ్రహ్మణ్యానందప్రాచుర్యమపి వ్యధికరణ
జీవగతానందాల్పత్వాపేక్షమేవ, న తు సమానాధికరణబ్రహ్మగతస్వవిజాతీయదుఃఖా
ల్పత్వాపేక్షం అతో బ్రహ్మణి ఆనందప్రాచుర్యేనానుపపత్తిః. 'తద్ధేతువ్యవదేశాచ్చ.
ఏష హ్యేవానందయాతీతి ఆనందమయస్య జీవానందయత్వత్వం వ్యవదిత్యతే అత
ఆనందయతవ్యాజీవాదానందయతా ఆస్య ఏవ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 'సత్యం
జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి మంత్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవ. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకా
శస్సంభూత' ఇత్యాదినా ఆకాశాదికారణత్వేన ఆనందమయత్వేన చ గీయతే - న చ
సత్యజ్ఞానత్వాదికం సచికారస్య సమచితత్వానస్య జీవస్య సంభవతి, నను పరిశుద్ధస్వరూ
పస్య మంత్రవర్ణోదితసత్యజ్ఞానత్వాదికం సంభవతీతిచేత్ తత్రాహ. 'నేతరోఽనుపపత్తే'
ఇతరః - మంత్రోఽపి జీవో నాత్ర ప్రతిపాద్యః అనుపపత్తేః నిరుపాధికవిపక్షిత్వసక
లజగత్కరణత్వభయభయహేతుత్వాదీనాం ప్రకరణప్రతిపాదితానాం ధర్మాణాం
పరమాత్మవ్యతిక్తే అనుపపత్తేః. 'భేదవ్యవదేశాచ్చ. తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్
అన్యోంతర ఆత్మానందమయ' ఇతి విజ్ఞానశబ్దికలబ్ధముక్తాత్త కనకల జీవభేదవ్యవదేశాచ్చ
న ముక్తాత్తా ఇహ ప్రతిపాద్యః. 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. సోకామయత బహు

పాపమకరవమితి, స యవవం విద్వానేతే ఆత్మానగ్

వాత్ న హి తస్మాద్విదుషోఽన్యద్వస్త్యంతరమస్తి వస్తుతో భిన్నం యతో విభేది. అవిద్యయా యదోదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి హ్యుక్తం. విదుషస్త్యవిద్యాకార్యస్య తైమిరికదృష్టద్వితీయచంద్రవన్నాశాత్ భయనిమిత్తస్యాభావాన్న విభేది కుతశ్చ నేతి యుజ్యతే. మనోమయే చోదాహృతో మంత్రో మనసో బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనత్వాత్ తత్ర బ్రహ్మత్వమధ్యారోప్య తత్తున్యత్కర్థం. 'న విభేది కదాచనేతి భయమాత్రం ప్రతిషిద్ధం. ఇహ త్వద్వైతవిషయే న విభేది కుతశ్చనేతి భయనిమిత్తమేవ ప్రతిషిద్ధ్యతే, నన్యస్తి భయనిమిత్తం సాధ్యకరణం పాపక్రియా చ నైవం. కథమితి. ఉచ్యతే - ఏతం యథోక్తమేవం విధం హ వావేత్వవధారణార్థం.

భిప్రేత్యాహ—స్వేన విశేషరూపేణేతి. ఆత్మైవావిద్యయా సాధ్యసాధ్యరూపేణ ప్రతి

స్యాం ప్రజాయేయేతి కామనామాత్రాదేవ ఆచుమానిక ప్రధాననిరపేక్షజగత్సృష్టత్వ, ప్రతీతేర్న జీవ ఆనందమయః. 'అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి'-అస్మిన్ ఆనందమయే లభ్యే సతి ఆస్య జీవస్య ఆనందయోగం. 'రసం హ్యేవాయం లభ్యానందీ భవతీతి శాస్త్రం శాస్తి ఆతో జీవానందహేతుభూతలాభకర్తృభూతస్య బ్రహ్మణః న జీవాభేద ఉపపద్యతే. నను నానందమయస్య బ్రహ్మత్వముపపద్యతే. 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేతి తదాధారభూతతయా తత్పుచ్చత్వేన నిర్దిష్టనైవ బ్రహ్మత్వేనాభిధానాత్. ఆనందమయనైవ ప్రధానప్రతిపాద్యత్వే. 'అసన్నేవ స భవతీతి తత్పర్యాయోక్త శ్లోకోఽపి ఆనందమయవిషయ ఏవ స్యాత్. న చ తస్మిన్ శ్లోకే ఆనందమయస్య నిర్దేశో దృష్టః తత్ర బ్రహ్మశబ్దనైవ శ్రవణాత్ అతః పుచ్చమేవ బ్రహ్మనానందమయ ఇతి చేన్న ఆనందమయనైవ బ్రహ్మణః కయాచన భేదవిషయాయా అవయవావయవిభావేన నిర్దేశోపపత్తేః ఇతరథా. 'ఆనంద ఆత్మే'తి మధ్యమావయవత్వేన నిర్దిష్టస్యానందస్మాపి పుచ్చత్వేన నిర్దిష్టబ్రహ్మణోఽపి భేదః ప్రసజ్యేత మధ్యమావయవపుచ్చయోర్భేదావశ్యంభావాత్ న చేష్టాపత్తిః బ్రహ్మణోఽనానందరూపత్వప్రసంగాత్ యది చ కయాచన భేదవిషయాయా ఏకనైవ బ్రహ్మణః పుచ్చత్వమధ్యమాంగత్వనిరూపణం తర్హి అవయవావయవిభావభేదకల్పనమప్యభేదేఽపి సంగచ్ఛత ఇతి నానందమయ బ్రహ్మణోర్భేదప్రసక్తిః న చానందమయస్య బ్రహ్మత్వే. 'ఆనందమయా మే శుభ్యంతామి'తి శోభ్యత్వముపపన్నమితి వాచ్యం - శోభ్యత్వస్య ప్రసాద్యత్వరూపతయా భక్తిప్రపత్తిలక్షణోపాయవశేన శాస్త్రోపత్పలక్షణప్రసాదవిష్టత్వరూపేణ

స్పృణుతే, ఉభేహ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ స్పృణుతే,

న తపతి - నోద్వేజయతి. నాత్యంతం తాపయతి. కథం పునస్సాధ్యకరణం పాపక్రి
యా చ న తపతి. ఉచ్యతే. అహమేవం కిం, కస్తాత్ సాధు శోధనం కర్తృ నాకరవం
న కృతవాన్స్తీతి పశ్చాత్సంతాపా భవత్వానస్తే మరణకాలే. తథా కిం - కస్తా
త్వాపం - ప్రతిష్ఠితం కర్తృ కరవం - కృతవాన్స్తీతి చ నరకవతనాదిదుఃఖభయో
త్తాపా భవతి తే ఏతే సాధ్యకరణపాపక్రియే ఏవ మేతం న తపతః - యథా ఆవి
శ్వాంసం తపతః - కస్తాత్పునర్విద్వాంసం న తపత ఇతి. ఉచ్యతే - నయ ఏవం విద్వా
న్ము ఆసీత్ - ఇదాసీం తు యే సాధ్యసాధునీ అర్థానర్థహేతూ బభూవతుః, తే

సాధ్యత్వసంభవేన శోధ్యత్వస్యాపి సంభవాత్ ఆనందమయస్యాబ్రహ్మత్వేష. 'ఆనంద
మయోఽభ్యాసాది'త్యాది సూత్రగణస్యాసంబద్ధప్రలాపత్వం స్యాదిత్యాస్తాం తావత్ -
తథాగుణోపసంహరపాదేయభావిద్యాంతరే శ్రుతానాం సంయద్యామత్వాదీనాం
గుణానాం న విద్యాంతరే ఉపసంహరః. తథా సత్యత్వజ్ఞానత్వాదీనామపి విద్యావిశేష
ప్రకరణశ్రుతానాం నవిద్యాంతరే ఉపసంహరః. ప్రావకాభావాదితి పూర్వపక్షే
ప్రాప్తే ఉచ్యతే. 'ఆనందాదయః ప్రధానస్య' - ప్రధానస్య గుణినో బ్రహ్మణః సర్వేషు
ఉపాసనేష్యభేదాద్గుణ్యపృథక్భూతానాం ఆనందాదీనాం గుణానామపి సర్వేషు
ఉపాసనేషు ఉపసంహరః. న సేవం ప్రియశిరస్త్యాదీనామపి సర్వేషుపాసనేమావ
సంహరః ప్రాప్నోతి తత్రాహ. ప్రియశిరస్త్యాద్యస్త్యాప్తిరవచయావచయా హి భేదే.
ప్రియశిరస్త్యాదీనాం బ్రహ్మణో బుద్ధ్యపారోహాయ కల్పితత్వేన బ్రహ్మగుణత్వా
భావాత్ నోపాసనాంతరే తస్య ప్రాప్తిః. యది హి బ్రహ్మణశ్శిరః పక్షపుచ్చాద్యవయ
వభేదస్స్యాత్ తస్మి బ్రహ్మణో మధ్యప్రదేశే ఉపచయః శిరఃప్రదేశే అపచయః
ఇత్యాదికం పక్షివత్ ప్రసజ్యేత. న చానంతస్య బ్రహ్మణస్తదుపపద్యతే. నను ప్రియశిర
స్త్యాదీనాం అబ్రహ్మగుణతయా పర్వవిద్యోపసంహరప్రాప్తావపి సంయద్యామత్వా
దీనాం బ్రహ్మగుణానాం పర్వవిద్యానూపసంహరః ప్రాప్నోతి బ్రహ్మగుణానామానంత్యే
నోపసంహరోఽశక్యశ్చ. తత్రాహ. 'ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్' - ఇతరేతు - ఆనందా
దయః ఆర్థసామాన్యాత్ ప్రయోజనసామాన్యాత్ బ్రహ్మస్వరూపావగతిలక్షణప్ర
యోజనైక్యాత్ సర్వాను పరవిద్యానూపసంహరవ్యాః. తతశ్చ స్వరూపనిరూపకాః
భర్తృపుత్యత్వజ్ఞానత్వానందత్వాదయస్సర్వాను పరవిద్యాను ఉపసంహర్తృవ్యాః నిరూపి
తస్వరూపభర్తృః సత్యకామత్వాదయః న సర్వాను పరవిద్యానూపసంహరవ్యాః. నను
ప్రియశిరస్త్యాదీనాం వస్తుతో బ్రహ్మధర్మత్వాభావే తదుపదేశః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ.

య ఏవం వేద. ౧. ఇత్యుపనిషత్.

ఇతి నవమోఽనునాకః.

ఇత్యానందవల్లీనామ ద్వితీయోధ్యాయః.

బ్రహ్మ విదిదమయమిదమేకవిగ్ శతిరన్నాదన్నరసమయాద
న్నాత్ప్రాణో వ్యానోఽపాన ఆకాశః పృథివీపుచ్ఛగ్
షడ్విగ్ శతిః ప్రాణం యజుర్మక్సమాదేశోఽథర్వాంగి

నేతే - సాధ్వసాధుసీ తావహేతూ ఇత్యాత్తానం స్పృణుతే - ప్రిణయతి. బలయతి
వా. పరమాత్మ భావేనోభే పశ్యతీత్యర్థః. ఉభే పుణ్యపాపే - హి - యస్తాదేవమేష
విద్వానేతే ఆత్మానమాత్మరూపేణైవ పుణ్యపాపే స్వేనవిశేషరూపేణ తూన్యే కృత్వా
ఆత్మైవేతి జ్ఞానేన స్వాత్మానం సాధ్వసాధుకరణేన ప్రిణయత్యేవ లోకదృష్ట్య నిష్పద్య

'ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్' - ఆధ్యానాయ బుద్ధ్యరోహణాయప్రియ
శిరస్త్వాదిరుపదిశ్యతే ప్రయోజనాంతరస్యాభావాత్. 'ఆత్మశబ్దాచ్చ. అన్యోంతర ఆత్మా
నందమయ' ఇతి ఆనందమయస్వాత్మశబ్దేన నిర్దేశా దాత్మనశ్చశిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యసంభ
వాత్. ప్రియశిరస్త్వాదికం బుద్ధ్యరోహయకత్వమిత్యేవావసీయతే. నను. 'అన్యోంతర
ఆత్మా ప్రాణమయ' ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయంతత్వాత్. 'అన్యోం
తర ఆత్మానందమయ' ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చయతే - తత్రాహ.
'ఆత్మగృహీతిరితర వదుత్తరాత్.' 'అన్యోంతర ఆత్మానందమయ' ఇత్యాత్మశబ్దేన పరమా
త్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్. యథా ఇతరత్త. 'ఆత్మావా ఇదమేక వివాగ్ర ఆసీత్
సతాక్షత లోకాన్నుసృజా' ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం కద్వత్
కుత ఏకత్ ఉత్తరాత్. 'సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేతి' ఆనందమయ విష
యాదుత్తరాద్వాక్యాత్. 'అన్వయాదితి చేత్ స్వాదవధారణాత్'. పూర్వత్త ప్రాణ
మయాదిషు అనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్
స్వాదవధారణాత్ - స్వాదేవ నిశ్చయః కుతః అవధారణాత్ పూర్వత్తాసి. 'తస్మాద్వా
ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్ అన్నమ
యాదంతతే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా. తదనంతరం చ ప్రాణమయా
దంతతే మనోమయే తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనందమయే ప్రకాంతాపరమాత్మబుద్ధి
స్తదంతరాభావాత్. తదుత్తరాచ్చ. 'సోకామయతే'తి వాక్యాత్ ప్రతిష్ఠితే త్యుపక్ర

రసః పుచ్చం ద్వావిగ్ శతిర్యతశ్శ్రద్ధర్తగ్ సత్యం యోగో
మహోష్ఠాదశవిజ్ఞానం ప్రియం మోదః ప్రమోద ఆనందో
బ్రహ్మపుచ్చం ద్వావిగ్ శతిరసన్నే వాథాష్టావిగ్ శతిరసత్
పోడశ, భీమాస్తానానుషో మనుష్యగంధర్వాణాం దేవ

ఆత్మానం స్పృణత ఏవ. కః. య ఏవం వేద. యథోక్తమద్యైతమానందం
వేద - తస్మాత్తథావేన దృష్టే పుణ్యపాపే నిర్వీర్యేతావకే జన్తారంభకే న
ఇతి. యస్తాదేవం తస్మాదితి - ఇథమేవం యథోక్తాఽస్యాం వల్ల్యం బ్రహ్మవిదో
మానే పుణ్యపాపే దృష్ట్వా విద్వాక్ న విభేతీత్యాహ—స్పృణత ఏవేతి.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛ్రద్ధానందపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీభగవదానందజ్ఞానవీరచితాయాం తైత్తిరీయోపనిషచ్ఛంకర
భాష్యటీకాయాం బ్రహ్మసందవల్లీనామ
ద్వితీయాఽధ్యాయః.

మేఽపి ఆపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యం న చ
మయేఽపి పరమాత్మత్వబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి శంక్యం. తద్వదత్రా
రాసుపదేశాద్బాధకాభావాత్. నన్వితరవ్యావృత్త బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తికాలే
త్వజ్ఞానత్వాదీనాం న ప్రతీయమానత్వ నియమస్సంభవతి అస్థూలత్వాదినా
అంతర్యామిత్వ జగత్కారణత్వలక్ష్మీవతిత్వనిరుపాధికనర్వజ్ఞత్వాదిభిర్వా ఇత
వృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతీతే స్సంభవాత్. ఆత ఆనందాదీనాం సత్యకామత్వ
యద్వానత్వాదీనాం చ వైషమ్యం దుర్వివేచ మిలిచేత్, ఆక్రమేచిత్ - ధ
ద్వివిధాః విశేష్య స్వరూప నిష్ఠాః - సవిశేషణ స్వరూపనిష్ఠాశ్చ యేవిశేష్యః
పనిష్ఠాః ఆనందత్వాదయః తేసర్వాసుయాయినః ఇతరేతు వ్యవస్థితాః జగ
రణత్వస్య ప్రకృతిపురుష కాల విశేష్టలక్షణకయా తదుపయుక్తసార్వజ్ఞ్యా
తథాత్వాన్నసర్వాసుయాయత్వం. ఆయంభావః. కేచిద్ధర్మాః స్వరూపప్ర
సృతతైకరూపాః నిర్వికారాః ఆత ఏవ. 'యచ్చకాలాంతరేణాపి నాన్యసం
పైతివై, పరిణామాది సంఘాతాం తద్వస్తు నృపతచ్ఛక్తిం, అనాశీపరమార్థశ్చ
రఘోబగమ్యతే' ఇత్యాదిభిరుపపాదితా పరమార్థశబ్దవాచ్య నర్వజ్ఞత్వ సర్వ

గంధర్వాణాం పితౄణాం చిరలోకలోకానామాజా
నజానాంకర్తదేవానాం యే కర్తౄణా దేవానామిం
ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేర్బ్రహ్మణః సయశ్చ సంక్రా

సర్వాభ్యో విద్యాభ్యః పరమరహస్యం దర్శితమిత్యర్థః. పరం శ్రేయోఽస్యాం
జ్ఞిమితి.

ఇతి శ్రీమత్సరమహాంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాద
శిష్యస్య శంకరభగవతఃకృతౌ తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే
ఆనందవల్లీనామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

త్వాది విలక్షణస్తే సర్వవిద్యానుయాయినః సంయద్వామత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయస్తు
స్వరూపవ్యతిరిక్త సతతైకరూపత్వ శూన్యప్రకృతితత్కార్యజీవకాలేశ్వర
భూతజ్ఞానఘటితాః - నలేపికరూపాః ఈశ్వర ధర్మభూత జ్ఞానస్యాపి నానావిధ
కల్పత్వాది లక్షణ వికారశాలితయా విశ్వరూప తత్త్రియాణామవ్యనేకరూపత్వా
ద్వ టిత ధర్మాణా మపి నైకరూపత్వం అకవివ న పరమార్థ శబ్దితత్వం చ ఆతస్తేహం
ర్వానుయాయిత్వం జ్ఞానత్వానంతత్వ సత్యత్వాదీనాంతు సత్యభేతి వైషమ్య మాహుః
నేయేతు స్వరూప ప్రతీత్యంతర్గతా ధర్మా సర్వవిద్యానుయాయినః స్వరూపప్రతీ
ంతర్గతత్వం స్వరూపాంతర్గతత్వ మేవ జ్ఞానత్వానందత్వాదయస్తు స్వరూపాభిన్న
త్వాః ఆత ఏవ వర్తెరపి. 'ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మాస్తే చా
ధర్మక్షేపి పృథగివావభాసంలే' ఇత్యుక్తం. అతశ్చయే స్వరూపా భిన్నా ధర్మాః లే
ర్వవిద్యానుయాయినః సర్వజ్ఞత్వసర్వకర్తృత్వాదయస్తు ధర్మభూతజ్ఞానక్రియాది
పాధర్మి స్వరూపభిన్నా ఇతి న సర్వానుయాయినః, ఆపరేతు స్వరూపావదేశపర
కత్య ప్రతిపన్నానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం నోపాసనార్థోపదిష్టానాం నచ.
యస్సర్వజ్ఞ సర్వవిదీ త్యాదిషు స్వరూపావదేశపరవాక్య ప్రతిపన్నతయాసార్వజ్ఞాదీనా
మి సర్వవిద్యానుయాయిత్వప్రసంగ ఇతివాచ్యం తస్మాత్పుష్పాసన విధ్య శ్రవణేఽపి త
ర్వాత్ ఆత ఏవ. 'సంభృతిద్యువ్యాప్యసిచాత' ఇత్యధికరణేఽనారభ్య శ్రుతానా
శ్రుతోపాసనవిధీనా మపుష్పాసనార్థత్వం సిద్ధవత్ప్రత్యేవ కిం సర్వవిద్యానివేశః
తాల్పాయతన వ్యతిరిక్తా స్థితి చింతాప్రవర్తితా. నస్తేషముపాసనార్థత్వే సార్వజ్ఞ్య

మత్యేకపంచాశద్యతః కుతశ్చనైకమేకాదశ నవ బ్రహ్మ
విన్నవ.

హరిః ఓం శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

దీనాం అపారమర్థ్యప్రసంగ ఇతివాచ్యం - బాధకాభావేన సత్యత్వాత్. అత ఏవ.
'ధ్యానార్థేఽప్యుపదేశేతద్గుణకళాశ్వరస్సిద్ధతీ'తి వ్యతిహారమాత్రే శంకరభాష్యేఽప్య
క్తం. ఇతరభాషరమతేసత్యకామత్వాదీకాం వాగాది పాదత్వాదివత్ వ్యావహారికసత్య
త్వస్యాపి ఆభావప్రసంగా దిత్వాచూః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ సిద్ధాంత నిర్ధారణ సార్వభౌమ శ్రీమద్ర
జ్జరామానుజ మునివర విరచితే తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే
ఆనందవల్లీభాష్యం సంపూర్ణమ్.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

అనన్దగిరిటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

భృగువల్లీ.

హరిః ఓమ్. సహనావవతు, సహనౌభవక్తు, సహవీర్యంకరవా
వహై, తేజస్వినావధీతమస్తునూవిద్విషావహై. ఓం
శాంతిశాంతిశాంతిః.

ఉ.—భృగుర్వైవారుణిః, వరుణం పితర ముపససార, అధీహి

శం—సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ, ఆకాశాదికార్య మన్నమయాం తం సృష్ట్యై
తదేవానుబ్రవిష్టం విశేషపదివోపలభ్యమానం యస్తాత్, తస్మా త్వర్వకార్యవిలక్షణ
మదృశ్యాది ధర్మక మేవానందం, తదేవాహ మితి విజానీయాత్, ఆనుప్రవేశస్య తద
ర్థత్వాత్, తస్మైవం విజానత శ్శుభాశభే కర్తవ్యజ్ఞాంతరారంభకే నభవత ఇత్యేవ

అ—వృత్తానువాద పూర్వక ముత్తరవల్లీ సంబంధమాహ—సత్యజ్ఞానమిత్యా

రం—అథ లక్షణాంతరముఖేన బ్రహ్మప్రతిపాదయితుం-బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తపోని
ర్భూతకల్తమంతఃకరణస్య హేతుత్వమితి ప్రతిపాదనాయ చ భృగువల్లీభ్యతే.
భృగుర్వా ఇతి. వరుణుతో భృగుః పితరం వరుణం అధీహి భగవోబ్రహ్మేతి మంత్ర
పూర్వకముపసన్న ఇత్యర్థః. హే భగవన్ పూజార్హ బ్రహ్మ ధీహి ఉపదేశాయ స్మర-
అధీష్వతి ఛా - అధ్యాపయేతి వార్థః. తస్మా వికదితి అన్నం బ్రహ్మప్రాణో బ్రహ్మే
త్యాదికం తన్ననశ్శోషనాయోపదిశ్య కిం సర్వాణ్యపి బ్రహ్మణి ఉలైకం - తత్రాపి
కింవా బ్రహ్మేతి వ్యాకులచేకసం పుత్రమాలాక్య పత్యమాణమువాచేశ్యర్థః. యతో

భగవో బ్రహ్మేతి, తస్మా ఏతతోప్రివాచ, అన్నంప్రాణం

మానందవజ్ఞ్యం వివక్షితోఽర్థః, పరిసమాప్తాచ బ్రహ్మవిద్యా, ఆతః పరం బ్రహ్మవిద్యా
సాధనం తపోవక్తవ్యం, ఆన్నమయాదివివయాణి చోపాసనాన్యక్తాని, ఇత్యుతః
పూర్వవచ్ఛాంతిపాతపూర్వక మిద మారభ్యతే, ఆఖ్యాయికావిద్యాస్తుతయే,
ప్రియాయ పుత్రాయ సిలోక్తేతి. భృగురైవారుణిః. కైశబః ప్రసిద్ధానుస్థారకః,
భృగురిత్యేవం నామాప్రసిద్ధోఽనుస్థార్యతే, వారుణిః పరుణస్యావత్సరం వారుణిః,
పరుణం పితరం బ్రహ్మవిజ్ఞానురుపససార ఉపగతవాక్. అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్య
దినా. తవ ఇతి, పదార్థ వివరణం వాక్యార్థ జ్ఞానసాధన మిత్యర్థః. అధీహితి. ఆధ్యా
పయ స్థారయ. 'ఇక స్మరణ' ఇతి ధాతుపాఠాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపలబ్ధావీతి. లక్ష్యత్వ
వా ఇహసీతి. జీవన్తి ఆత్మభూతేన జీవన్తిత్వర్థః, ప్రయన్తి సన్తి భూతాని యదభిసం
విశన్తి, లీయన్తే సమిత్యేణీరణే వికీకృతతయా ప్రవేశసంవేశః - యద్వా యత్ప్రియ
స్తీతి మోక్షః ఆభిసంవిశస్తీతి ప్రలయః అస్మిన్నక్షే యచ్ఛబ్దస్య ఆవృత్తిః 'యతో వా
ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రియన్త్యభిసంవిశస్తీ'త్యక్త
హి ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తేన జగజ్జన్మాదిప్రత్యేకం లక్షణం - ప్రత్యేకలక్షణత్వే
లక్షణాన్తరవైయర్థ్యప్రసక్తౌచ్ఛ, అతస్సముదితమేవ లక్షణం - స చ జన్మాదినముదా
యస్య లక్షణత్వే వ్యావర్త్యభావేన నిష్ప్రియాజనత్వం - లక్ష్యకారవివరితకజ్ఞాని
వారణాక్షమత్వేన సప్రయాజనత్వాత్, ఉత్పత్తికారణత్వమాత్రేఽభిహితే హి తస్య
స్థితిప్రళయకారణభూతవత్త్వన్తరశక్కుయా జగజ్జన్మమాత్రకారణస్య బ్రహ్మణో నిర
తిశయబృహత్త్వం స సిద్ధేత్ తథా లయకారణత్వానభిభానే ఆత్మనికలయరూప
మోక్షప్రదాన్తగనద్భావశక్కుయా మోక్షప్రదత్వప్రాప్త్యత్వానుగుణగజ్జిర్బృహ
త్త్వం ససిద్ధేత్ - అతో జగజ్జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువచ్ఛేదక్షమ
త్వేఽపి జన్మాదినముదాయకారణత్వవైయర్థ్యవ బృహత్త్వాలితయావయిత్యాత్మసృష్టిస్థితి
ప్రలయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం - యతో యేన యదితి యద్వృ
త్తయోగాత్ కారణమనూద్యతే - తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే తేన
కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి - తద్విజ్ఞానస్వేతి స విచారస్యోపాసనస్య
వా విధిః - విచారాత్తకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం - ఉపాసనాత్తకస్యకు
జ్ఞానస్య. బ్రహ్మవిదాపాప్తీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. ఉపక్రమే. 'అధీహి
భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేన ఉపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాస
నాజ్ఞానమిహ విధేయం, అతో విజ్ఞానస్వేత్సువధిశ్యమానార్థే సావధానత్వార్థం సప్తే

చక్షుశ్శోత్రం మనోవాచ మితి, తగ్ హోవాచ, య

నేన మంత్రేణ, అధిహి అధ్యాపయ, కథయ, సచ పితా విధిపదుపసన్నాయ తస్మై పు
త్రాయై తద్వచనం ప్రానాచ అన్నం ప్రాణం చక్షుశ్శోత్రం మనోవాచ మితి,
అన్నంశరీరం తదభ్యంతరంచ ప్రాణమ (త్రా) నంత) రముపలబ్ధి సాధనాని చక్షు
శ్శోత్రం మనోవాచ మిత్యేతాని బ్రహ్మోపలబ్ధా ద్వారాణ్యుక్తవాక్, ఉక్తావ
ద్వారభూతాన్యేతాన్యన్నాదీని తం భృగుం హోవాచ బ్రహ్మోపలక్షణం, కింతత్,
యతః తస్మాద్వైభవాని - బ్రహ్మాదీని స్తంబవర్ణంతాని భూతాని జాయంతే - యేనచ
మర్థవివేకా యద్వారాణి - శరీరాదిచేష్టాన్యథానుపపత్త్వా హి సాక్షిభూతశ్చిద్ధాతు
హనివృత్త్యర్థం చోక్తం - యా గర్భవతీ తాం పృథివీం విద్ధీతి వత్, అతఃకారణత్వస్య
బ్రహ్మలక్షణత్వ మేవాస్య వాక్యస్య విధేయం-యథా 'యత్ర సారసస్య దేవదత్తకేదార'
ఇత్యుక్తే సారససమృద్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ - తద్వదితి వ్యాసా
రైర్విరుక్తమ్, నను ఈశ్వరస్య లిలక్షయిషితత్వే తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాదిప్రతి
పాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వేన కిమర్థం లక్ష్యత ఇతి చేత్
ఉచ్యతే - గుణైశ్చరూపస్య లక్ష్యత్వే తదపేక్షయా బహిష్కాయా విభూతేరుపాస్యా
స్తర్భావో న ప్రతీయేత సర్గాదివిషయభూతయా తు విభుత్యా స్వయాపే లక్ష్యమాణే
విభూతేస్తర్గాద్యాపయికసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపి, జిజ్ఞాస్యస్తర్భావస్సిద్ధితి - విభూ
తేశ్చ జిజ్ఞాస్యస్తర్భావః. ఉపాసాత్త్రైవిధ్యాది'తి సూత్రితః. న స్వేషమపి కృత్యన్విభూ
తేజ్జిజ్ఞాస్యస్తర్భావో న సిద్ధితి, త్రిపాద్విభూతేర్జ్ఞాన్యస్పృష్టత్వాదితి చేన్న, యత్ప్ర
యస్తీతి ప్రలయవాక్యస్థ యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్త్యస్య బ్రహ్మో విపక్షితత్వాత్ - నిత్య
విభూతివిజ్ఞప్తనైర్విప ముక్తప్రాప్త్యత్వాత్ - నిత్యవిభూతేరపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. ఏవం చ
జగత్కారణత్వలక్షణం విజ్ఞప్తనిష్ఠం - సత్యజ్ఞానత్వలక్షణం తు విశేష్యనిష్ఠమితి భిధా ఏవ
మేవ వ్యాసారైర్విరుక్తం-అత్ర యత ఇతి వజ్ఞమిహేత్వర్థికా - యచ్ఛబ్దస్యానువాద
రూపత్వాత్, అనువాదస్య చ ప్రాపకవాక్యసా పేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వానంభ
వాత్ - ప్రాపకవాక్యేషు. 'ఏకమేవా ద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం తత్రేహోఽనుజ
తే'తి నిమిత్తతోపాదానత్వయోః ప్రతిపాదనాత్తదనువాదిని లక్షణవాక్యేయత ఇతి
పదముఖయవిషయకమితి వ్యాసారైర్విరుక్తం - న చ హేతో వజ్ఞమిహానుశిష్యేతి
శబ్దుక్. 'అఇఉణి'తిసూత్రే 'వివారభేదాది'తి భావ్యనిర్దేశేన. 'విభాషాగుణే స్త్రీయా
మి'త్యుక్త విభాషేతి యోగవిభాగస్మాశ్చితతయాతత ఏవ హేతు వజ్ఞముఖపప
తేరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదం చ చింతితం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి సూత్రే - 'యతో వా

తోవా ఇమానిభూతానిజాయంతే, యేనజాతాని

జాతానిజీవంతి - ప్రాణాధారయంతి - వర్ధంతే - వినాశకాలే చ యత్ప్రియంతి -
 యత్ బ్రహ్మప్రతిగచ్ఛంతి - అభిసంనికన్తి - తాదాత్మ్యమేవ ప్రతిపద్యంతే -
 ఉత్పత్తి స్థితి లయ కాలేషు యదాత్తతాం నజహంతి భూతసంహారః - తద్భిన్నాణో
 లక్షణం - తద్భిన్నా విజ్ఞానస్య - విశేషేణ జ్ఞాతుమిచ్ఛ(స్వ)యదేవం లక్షణం బ్రహ్మ -
 తదన్నాదిద్వారేణ ప్రతిపద్యన్వేత్యర్థః. శ్రుత్యంతరంచ. 'ప్రాణస్య ప్రాణ ఉత
 చక్షుష శ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్ర మన్నస్యాన్నం మనసో మనోయేవిదుస్తేనిచిహ్న
 ర్భిన్నాపురాణ మగ్ర్యమితి బ్రహ్మోపలబ్ధౌ ద్వారాజ్యేతాని దర్శయతి - సః భృగు
 ర్వివిచ్యత ఇతి భావః - నకేవం త్వ మర్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానసాధనం కింతు తత్ప్ర
 దార్థ జ్ఞానమపీత్యభిప్రేత్య తదర్థస్య బ్రహ్మో లక్షణముక్తవానిత్యర్థః. సావశేషోక్తే
 ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతీ'త్యత్ర జగజ్జన్మాదయో న విశేష
 ణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయితుం శక్యమంతి, విశేషణానాం వ్యావర్తకస్వభావత్వేన వ్యావ
 ర్తకబహుత్వే వ్యావర్త్య బహుత్వావశ్యంభావేన విశేషణానాం బహుత్వే విశేష్య
 నానాత్వప్రసంగాత్ - 'ఖండో ముండః పూర్ణశృంగో గౌగత్యత్ర విశేషణబహుత్వేన
 విశేష్యబహుత్వస్య దర్శనాత్ - న చ 'దేవదత్తక్యమో యువా లోహితాక్షస్సమ
 పరిమాణ' ఇత్యాదౌ విశేషణబహుత్వేన విశేష్యైక్యం దృష్టమితి వాచ్యం ప్రత్యక్షావ
 గతవిశేష్యైక్యబహుత్వత్ర విశేష్యభేదత్యాగేన ప్రత్యక్షాదప్రతిపన్నే ఆతాకికే బ్ర
 హ్మణి ఉత్పర్గప్రాప్తస్య విశేషణభేదప్రయుక్తవిశేష్యభేదస్య త్యాగాయోగాత్ నాప్య
 పలక్షణతయా జన్మాదీనాం వ్యావర్తకత్వం - యత్రాయం సారస్యదేవదత్త కేదార
 ఇత్యాదౌ కేదారత్వాదినా కేనదిదాకారేణ పూర్వప్రతిపన్న ఏవ కేదారః దేవదత్త
 కేదారత్వరూపధర్మాంతరవత్తయా సారసేనోపలక్ష్యతే. ఇహ తు జగజ్జన్మాదిభిర్ని
 ర్తిశయబృహత్త్వరూపలక్షణీయే ఉపలక్ష్యకారనమానాధికరణకేదారత్వస్థాపనీయః పూ
 ర్వప్రతిపన్నః కశ్చనాకారో వక్తవ్యః - న చేన బ్రహ్మణి పూర్వప్రతిపన్నాకారః కల్పి
 దస్తి - న చ. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి వాక్యప్రతిపన్నసత్యత్వజ్ఞానత్వాదీనాం
 పూర్వప్రతిపన్నాకారత్వసమ్భవః - సత్యత్వాదివ్యపి విశేషణిర్వీపలక్షణత్వవికల్ప
 దాస్థ్యేన లేమామసి లక్షణత్వాసంభవాదితి ప్రాప్త ఉచ్యతే. 'జన్మాద్యస్య యతః, అస్య
 ఆచింత్యవివిధవిచిత్రచనస్య బ్రహ్మదిస్తంబవర్తంతక్షేత్రజ్ఞమిత్రితస్య జగతో జన్మస్థితి
 లయా యతో భవంతి - తద్భిన్నేతి సూత్రార్థః - తత్తత్త జగజ్జన్మాదిహేతుత్వం
 బ్రహ్మలక్షణం భవతుమర్హతీతి సూత్రార్థః. ఆయం భావః, యద్వపి విశేషణానాం

జీవంతి, యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి, తద్విజ్ఞానస్య, త

ర్వహిష్టోపలబ్ధిద్వారాణి బ్రహ్మలక్షణం చ శ్రుత్వా పితుః తప ఏవ బ్రహ్మోపలబ్ధిసాధ
నత్వేనాచతవ్యత - తద్వవాక్ కుతః పున గనుపదిష్టస్యైవ తపసః సాధనత్వప్రతిపత్తి
ర్భృగోః సావశేషోక్తేః - అన్నాది బ్రహ్మణః ప్రతిపత్తోద్వారం లక్షణం చ యతోవా
ఇమాని భూతానీత్యుక్తవాక్ - సావశేషంహితత్ - సాక్షాద్బ్రహ్మణోఽనిర్దేశాత్ -
అన్యథాహి స్వరూపేణైవ బ్రహ్మనిర్దేష్టవ్యం జిజ్ఞాసవే పుత్రాయేదమితం రూపం
బ్రహ్మేతి - న చైవం నిరదిశత్ - కిం తర్హి సావశేషమేవోక్తవాక్ - అతోఽవగ
మ్యతే - నూనం సాధనాంతరమవ్యపేక్షతే పితా బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రతీతి - తపోవిశేష
ప్రతిపత్తిస్తు సర్వసాధక తమత్వాత్ - సర్వేషాంహి నియతసాధ్యవిషయాణాం సాధ
రితి. పదార్థోపలక్షణ సైవవాభిధానా దఖండ వాక్యార్థస్యాప్రతిపాదనాత్ - పదార్థ
భేదజ్ఞానాన్నపురుషార్థ సంభవః. 'ఉదర మంతరం కురుత' ఇతి నిందితత్వాత్ -
అతోవాక్యార్థావగతిపర్యంతం తాత్పర్యేణ లక్ష్యపదార్థవివరణమవృత్త్యానుష్ఠితవా
న్యాయవర్తకత్వం స్వభావః. అథాపి విశేషణం స్వవిరుద్ధధర్మాశ్రయాద్వ్యవచ్చినత్రీత్యేవ-
న తు స్వావిరుద్ధధర్మాశ్రయాదపి స్వాశ్రయం వ్యావర్తయతి - 'సీలముత్పలమి'త్యాదౌ
సైల్యస్య శౌక్ల్యాశ్రయవ్యావర్తకత్వవత్ దైర్ఘ్యాశ్రయవ్యావర్తకత్వాభావాత్ -
ప్రకృతే చ జన్మహేతుత్వసితిహేతుత్వాదీనాం పరస్పరవిరుద్ధత్వాభావేన వ్యక్తిబహు
త్వస్యాప్రసక్తిః. 'ఖండో ముండ' ఇత్యాదౌ ఖండత్వాదీనాం పరస్పరవిరుద్ధత్వాత్
స్వాశ్రయభేదకత్వం ఉపలక్షణత్వపక్షేఽపి న దోషః ఉపలక్షణభూతాన్జగజ్జన్మాది
హేతుత్వాదుపలక్ష్యచ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాఽన్యస్య బృహత్త్వసామాన్యస్య త్సార్వ
ప్రతిపన్నాకారస్య సంభవేన ఉపలక్షణత్వపక్షేఽపి దోషాభావాత్ - నను పరస్పరవిరు
ద్ధయోర్విశేషణోపలక్షణత్వపక్షయోరుభయోరపి భాష్యే కథమభ్యుపగమ ఇతి
చేత్, అత్ర కేచిత్ - విశిష్టసిద్ధం జగత్కారణత్వం విశేష్యసిద్ధం తు సత్యత్వాదికమితి
వ్యాసార్థైర్నిత్రతత్రోక్తమ్. భాష్యే చ జగత్కారణత్వోపలక్షిత స్వరూపస్యేతి
జహుశో వ్యవహృతత్వాత్ జగత్కారణత్వం చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణః విశేషణ
భూతం లక్షణమ్; శుద్ధస్వరూపస్య తూపలక్షణం - జగత్కారణత్వస్య శుద్ధస్వరూప
నిష్ఠత్వాభావాత్, తదభిప్రాయేణైవ విశేషణోపలక్షణత్వాభ్యుపగమః. న చ శుద్ధస్వరూ
పానిష్ఠస్య విశిష్టనిష్ఠస్య జగత్కారణత్వస్య కథం శుద్ధస్వరూపోపలక్షణత్వమితి వాచ్యం -
తటస్థస్యాపి కాభాగస్య చాచోపలక్షణత్వస్య దర్శనాదితి వదంతి, అన్యేతు విశేష్య
నిష్ఠత్వానిష్ఠత్వాభ్యామేవ విశేషణోపలక్షణభేదమూశ్రిత్య జగత్కారణత్వస్య బ్రహ్మ

ద్యౌఃప్రేతి, సతపోఽతవ్యత, సతపస్తప్త్యాః.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

నానాం తప ఏవ సాధకతమం సాధన మితి హి ప్రసిద్ధం లోకే-తస్మాత్ పితౄనామవిష్ట
నుషి బ్రహ్మవిజ్ఞాన సాధనత్వేన తపఃప్రతిపేదే భృగుః - తచ్చతపః బాహ్యంతఃకరణ
సమాధానం తద్వార్తకత్వాత్ బ్రహ్మప్రతిపత్తేః. 'మనశ్శేంద్రియాణాంచ వికాగ్ర్యం
సరమంతపః, తజ్జన్యయస్సర్వధర్మైః సధర్మపర ఉచ్యతే' ఇతి స్మృతేః-సచతపస్తప్త్యాః.
ఽత్యర్థః. సతపస్తప్త్యేతి. కుత్రేదం పిత్రోక్తం లక్షణం పరిపూర్ణం భవత్విత్వే కాగ్రేణ
చేతసా పర్యాలోచ్య.

నిష్కతయా విశేషణత్వం - ప్రవక్ష్యాగతజన్మాదేస్తు బ్రహ్మనిష్కత్వాభావేన ఉపలక్షణత్వ
మితి సర్వయంతి - ఆపరేతు యతో వా ఇమానీతి వాక్యేన జన్మాదివిశేషే బ్రహ్మత్వం
తోఽన్యతే? - ఉతతదుపలక్షితే? - నాన్యః జన్మ విశేషే బ్రహ్మత్వబోధనే విశేషణభూత
జన్మాదావపి బ్రహ్మత్వప్రసంగః. ఉపలక్షణపక్షే ఆకారాంతరాప్రతిపత్తిర్దోష ఇతి
త్రార్థపక్షిణో భావః. తన్న - న విధేయాన్వయిత్వం విశేషణత్వం యేన జన్మాదేద్విశే
షణత్వే విధేయభూతబ్రహ్మత్వాన్వయోఽసి ప్రసక్యేత, అపి తు యదన్వితతయా
జ్ఞాతే ఇతరాన్వయః. తత్రత్ర విశేషణం - ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వాన్వయి
తయా జ్ఞాతే బ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వాన్వయధీరితి విశేషణత్వేనానుపపత్తిః యది విధేయా
న్వయ్యేవ విశేషణమిత్యాగ్రహః. తద్వ్యుపలక్షణపక్షో వాస్తు - బృహత్తనూమాన్య
లక్షణత్వతీయాకారప్రతిపత్తేస్సంభవాదిత్యేవ సిద్ధానినోఽభిప్రాయః. న తు విశేషణ
త్వయోగ్యమవచ్యయ ఇతి - ఇతరేతు తద్విజిజ్ఞానస్వేత్వత్వోపాసనం విధీయతే - తత్ర
శేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసంధేయమ్. తత్ర జ్ఞాప్యాంతర్గతత్వాత్ జగ
త్కారణత్వం విశేషణం - యత్ర తు నానుసంధేయం - తత్ప్రోపలక్షణం జ్ఞాప్యానంత
ర్గతత్వాదితి. 'ఇతరేత్వర్థసామాన్యాది'తి సూత్రే వ్యాపారోక్తికే తదనుసారేణ విశేషణ
తోపలక్షణత్వసముచ్చయోఽసి నానుపపన్న ఇతి వదంతి, అతో జగజ్జన్మాదిహేతుత్వం
బ్రహ్మలక్షణమితి సిద్ధమ్. ప్రకృతమనుసరామః. స తపో తవ్యతేతి. శృంగగ్రాహికయా
ఇదం బ్రహ్మేతుప్రదేశం పరిత్యజ్య లక్షణోపదేశత్రార్థకం విజిజ్ఞానస్వేత్వవదితతా
హ్యయంభావః-సమ్పాదనీయం బ్రహ్మజ్ఞానసాధనం సమ్పాద్య ఏతల్లక్షణలక్షితం బ్రహ్మ
విజానీహీతి. ఏతమర్థం నిశ్చితేంద్రియనిగ్రహాదిలక్షణస్య తపసో బ్రహ్మవిద్యానూ
కుంతరంగోపాయత్వాత్ తదేవ సాధనమితి జ్ఞాత్వా తపః కృత్వా.

ఉ.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజ్ఞానాత్, అన్నాద్వేష ఖల్విమాని
భూతాని జాయంతే, అన్నేన జాతాని జీవంతి, అన్నం
ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం
పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హో
వాచ, తపసా బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య, తపో బ్రహ్మేతి, సతపోఽ
తవ్యత సతపస్తప్త్వా.

ఇతి ద్వితీయాఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజ్ఞానాత్, ప్రాణాద్వేష ఖల్విమాని
భూతాని జాయంతే, ప్రాణేన జాతాని జీవంతి, ప్రాణం
ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం
పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హో
వాచ, తపసా బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య, తపో బ్రహ్మేతి, సత
పోఽతవ్యత, సతపస్తప్త్వా;

ఇతి తృతీయాఽనువాకః.

శం.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజ్ఞానాత్ - విజ్ఞాతవాక్ - తద్ధి యథోక్తః
జోపేతం కథం అన్నాద్వేష ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే - అన్నేన జాత
జీవంతి - అన్నం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి, తస్మాద్వ్యక్తమన్నస్య బ్రహ్మత్వమిత్య
ప్రాయః. స నివం తపస్తప్త్వాఽన్నం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ లక్షణోపపత్త్యా చ -
పునరేవ సంశయమాపన్నో వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి -

ఆ.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజ్ఞానాత్. అద్యతే - భుజ్యతే నర్తయతి సర్వప్రతి
పత్తిసాధారణం స్థూలజేషాకారణం భూతపశ్చాకం విరాట్సంజ్ఞకమన్నశబ్దేనోచ్యతే,
తస్య స్థూలభౌతికకారణత్వాత్. “యతోవా ఇమానీ”తి లక్షణస్య తత్రయోజ
యితం శక్యత్వాత్తద్బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నవానిత్యర్థః. విరాజ ఉత్పత్తిదర్శనాచ్చ
తిస్త్పత్తిషు - లక్షణం తత్ర, సమ్పూర్ణం న భవతీతి పునస్తపోఽతవ్యత విచార్య చ

రం.—ప్రథమతః అన్నస్య సర్వభూతోత్పత్త్యాదికారణత్వాదన్నం బ్రహ్మేతి
జ్ఞాతవానిత్యర్థః. తద్విజ్ఞాయేతి. అన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞాత్వా ఉత్పత్తిమత్త్యాదినా అస్య
బ్రహ్మత్వే ఆవరితుమ్యక్ పునరపి పితృసమీపమాగత్య అధీహి భగవ ఇతి మన్తము

ఉ.—మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, మనసోహ్యేవ ఖల్విమాని
భూతాని జాయంతే, మనసా జాతాని జీవంతి, మనః
ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం
పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హో
వాచ, తపసా బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య, తపో బ్రహ్మేతి, సతపో
ఽతవ్యత సతప స్తప్తావ్.

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ.—విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, విజ్ఞానార్థ్యేవ ఖల్విమాని
భూతాని జాయంతే, విజ్ఞానేన జాతాని జీవంతి, విజ్ఞానం
ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం
పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హో
వాచ, తపసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్య, తపో బ్రహ్మేతి, స
తపోఽతవ్యత, సతప స్తప్తావ్.

ఇతి షష్ఠ మోఽనువాకః.

కః పునస్సంశయోహేతురన్యేతి? ఉచ్యతే - అన్నసోమ్యత్పత్తిదర్శనాత్, తపసః పునః
పునరుపదేశః సాధనాతిశయత్వావధారణార్థః, యావద్బ్రహ్మణో లక్షణం నిరతిశయం
న భవతి - యావచ్చ జిజ్ఞాసా న నివర్తతే - తావత్తప ఏవ తే సాధనం - తపనైవ
బ్రహ్మవిజ్ఞానస్వేత్కర్మః. ఋజ్వన్యత్. ఇతి ద్వితీయకృతీయచతుర్థపంచమానువాక
భాష్యమ్.

తత్కారణం క్రియాశక్తివిప్లవయా ప్రాణశబ్దలక్ష్యం, హిరణ్యగర్భం సజ్జుత్వాంధ్యవ
సాయశక్తివిప్లవయా చ మనోవిజ్ఞానశబ్దలక్ష్యం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, తస్మాద్వికార్య
త్వాల్లక్షణం న భవతీతి విచార్య తత్కారణం స్వాతంత్ర్యేణ నిశ్చిత్త్య సర్వైః ప్రార్థ్య
మానతయా ఆనందశబ్దవాచ్యం మాయావిశిష్టం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరా
త్వత్వానుపపత్తేః. కారణలోపలక్షితం విశుద్ధానందం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాతవానిత్యర్థః.

ద్వారితవానిత్యర్థః. తగ్ హోవాచేతి. పూర్వపదేవ తపస్సమాచర - తప ఏవ
బ్రహ్మవిద్యాసాధనం తస్మాత్తపసా బ్రహ్మవిజ్ఞానస్వేత్కర్మ క్తవానిత్యర్థః. సతప స్తప్తావ్
బ్రహ్మవిజ్ఞానస్వేత్కర్మః.

ఉ — ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, ఆనందాద్వేద ఖల్విమాని
భూతాని జాయంతే, ఆనందేన జాతాని జీవంతి, ఆనందం
ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, స్తేషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా
పరమే వ్యోమకా ప్రతిష్ఠితా, సయ ఏవం వేద ప్రతితి
ష్ఠతి, అన్న వానన్నాదో భవతి, మహా భవతి ప్రజయా
ఋభిర్భిర్హవర్చసేన, మహాస్కీర్త్యా.

ఇతి ఋషోఽనువాకః.

ఇం — ఏవం తపసా విశుద్ధాత్తా ప్రాణాదిషు సాకల్యేన బ్రహ్మలక్షణమవశ్యం
శనైశ్చనైరనుప్రవిశ్యాన్తరతమమానందం బ్రహ్మ విజ్ఞాతవాంస్తరనైవ సాధనేన భృగుః.
తస్మాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానసా బాహ్యస్తఃకరణసమాధానలక్షణం పరమం తపస్సాధన మను
ష్ఠేయమితి ప్రకరణార్థః. అథనా ఆఖ్యాయికాలోఽవసృత్య శ్రుతిః స్వేదన వచ
నేనాఖ్యాయికానిర్వర్త్యమర్థమావప్తే - సా ఏష భార్గవీ భృగునా విదితా పరుణేన
ప్రాతా - వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమకా, హృదయాకాశగుహాయాం పరమానందా
ద్వైతే ప్రతిష్ఠితా పరిసమాప్తా అన్నమయాదాత్తనోఽధిప్రవృత్తా - ఏవమన్యోఽపి తప
నైవ సాధనేన అనేనైవ క్రమేణానుప్రవిశ్యానందం బ్రహ్మ వేద - స ఏవం విద్యాప్రతి
ష్ఠనాత్ప్రసిద్ధత్వానందే పరమే బ్రహ్మణి - బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః. దృష్టం చ
ఫలం తస్యోద్యతే - అన్నవాక్ ప్రభాతమన్నమస్యవిద్యత ఇత్యన్నవాక్, సత్రామా
లేణ తు సర్వోహ్యన్నవానితి విద్యాయా విశేషో న స్మాత్ - ఏవమన్నమతీత్య
న్నాదః, దీప్తాగ్నివతీత్యర్థః. మహాన్భవతి - కేవ మహత్త్వమిత్యత ఆహ ప్రజయా -
పుత్రాదినా పశుభిః గంగాద్విభిః బ్రహ్మవర్చసేన - శమదమజ్ఞానాదినిమిత్తేన తేజసా
మహా భవతి - కీర్త్యా ఖ్యాత్యా శుభ ప్రచారనిమిత్తయా సాక్షాదనుభవతీత్యర్థః.

ఆ — ప్రభాతత్వవిశేషణం న శ్రుతం కథం విశిష్టత ఇత్యాశంకాహరణం.
సత్రామాలేణేతి అత్ర సత్రామాలే వినిశ్చిప్తే శ్వసూకగాదిరిపి శరీరస్థిత్యా క్షిప్తా
స్వేనాన్నవానితి విద్యాయాః ఫలవిశేషో నోక్తస్సాన్ - అతస్తద్బలాత్ప్రభాతత్వ
విశేషణం నిశ్చిప్తమిత్యర్థః. ఏతచ్చ దృష్టఫలం బ్రహ్మవిదో జీవన్ముక్త్యాభ్యువిద్యాలేశవ
శాస్త్రైతాభాసం వశ్యతో నానుపపన్నం - యస్యేశ్వరస్యానుగ్రహాదవిదుషామవ్యర్జనా
దినపుద్గిర్వశ్యతే - కిముత తదాత్మతత్త్వం సాక్షాదనుభవత ఇతి.

ఇం — నైష భార్గవీతి. భృగవే పరుణేన ప్రాతా విద్యా అన్నమయాదిక
మలిక్రమ్య పరమే వ్యోమ్ని తద్విర్భిష్టే పరమవ్యోమశబ్ధితే పరమాత్మని ప్రతిష్ఠితా న తు
తమవ్యతిక్రమ్య తతోఽన్యత్ర గతీత్యర్థః. తస్వేదనస్య ఫలమాహ — స య ఏవం
వేదేతి. స్పష్టోఽర్థః.

ఉ—అన్నం న నిద్యాత్, తద్వీతమ్, ప్రాణో వా అన్నమ్,
శరీరమన్నాదమ్, ప్రాణే శరీరం ప్రతిష్ఠితమ్, శరీరే
ప్రాణః ప్రతిష్ఠితః, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, స య
ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద ప్రతిష్ఠితం, అన్నవాస
న్నాదో భవతి, మహాస్థవతి, ప్రజయా పశుభిర్భుక్తా
వర్చసేన, మహాస్కీర్త్యా.

ఇతి సప్తమోఽనువాకః.

శం—కించ అన్నేన ద్వారభూతేన బ్రహ్మవిజ్ఞానం యస్తాత్ - తస్మాద్గురుమి
వాన్నం న నిద్యాత్, తదన్వైవం బ్రహ్మవిదో వ్రతముపదిశ్యతే - వ్రతోఽపదేశోఽ
శ్చస్తుతమ్ - స్తుతిభాక్త్యం చాన్నస్య బ్రహ్మోపలబ్ధ్యుపాయత్వాత్ - ప్రాణో వా
అన్నం శరీరాంతరాభవాత్పాణిస్య - యద్యుపాయంతఃప్రతిష్ఠితం భవతి - తత్తస్మాన్నం
భవతీతి, శరీరే చ ప్రాణః ప్రతిష్ఠితః - తస్మాత్ప్రాణోఽన్నం - శరీరమన్నాదమ్,
తథా శరీరమప్యన్నం ప్రాణోఽన్నాదః. తస్మాత్ ప్రాణే శరీరం ప్రతిష్ఠితం - తన్ని
మితత్త్వాచ్చరీరస్థితేః. తస్మాదేతదుభయం - శరీరం ప్రాణశ్చాన్నమన్నాదశ్చయేనాన్యో
న్యస్థిత్ ప్రతిష్ఠితం - తేనాన్నమ్. యేనాన్యోన్యస్య ప్రతిష్ఠా - తేనాన్నాదః. తస్మా
త్పాణిశ్శరీరం చోభయమన్నమన్నాదం చ - స య ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద -
ప్రతిష్ఠితత్వన్నాన్నాదాన్వనైవ. కించ అన్నవాసన్నాదో భవతీత్యాదిపూర్వవత్.

ఆ—అన్నమవకృష్టంప్రాప్తం న నిద్యాత్. యదృచ్ఛయాచోపపన్నం
ఆద్యాచ్ఛేద్య ఆద్యోచ్ఛిప్త ముతావరమిత్యుక్తత్వాత్. బ్రహ్మవిదో నియమాభిధానం
సాక్షాత్సామన్తానార్థమ్. ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానే లక్ష్యపదార్థానుసంధానం మఖ్యం
సాధనం తత్ఫలం చోపసంకృత్యాధునా విచారానమర్థస్య మన్దాధికారిణోఽన్నా
న్నాదరూపేణ ప్రాణాద్యుపాసనం గౌణం సాధనం విధితే. ప్రాణో వా అన్నమిత్యా
దినా. ఉపాసనమపి ఫలానభిసంధిసామన్తీతం బుద్ధి శుద్ధి ద్వారేణ బ్రహ్మజ్ఞానాయోప
కరోతీత్యుక్తం - ముఖ్యాధికారిణస్తవపదాయోపకరమ్యతి.

రం—ఏతద్విద్వాంఃగ్రతమాహ—అన్నం న నిద్యాత్తద్వీతమితి. ప్రాణ
శరీరయోరప్తేజసోః పృథివ్యాకాశయోః అన్నాన్నాదత్వద్వైతీ తయోః పరస్పర
ప్రతిష్ఠితత్వద్వైతీ - పరస్పరప్రతిష్ఠితతయా పరంపరయా న్నప్రతిష్ఠితత్వద్వైతీ తదం
గ్రతమితేషం తత్ఫలం చాహ—ప్రాణోవా అన్నమిత్యాదినా.

ఉ. — అన్నం న పరిచక్షిత, తద్వ్రితమ్, ఆహావా అన్నమ్, జ్యోతిరన్నాదమ్, అప్పు జ్యోతిః ప్రతిష్ఠితమ్, జ్యోతిష్యాపః ప్రతిష్ఠితాః, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, సయ ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద ప్రతిత్వతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్భవతి, ప్రజయా పశుభిర్భిక్షావర్చసేన, మహాన్కిర్త్యా.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

ఉ. — అన్నం బహుకుర్వీత, తద్వ్రితమ్, పృథివీవా అన్నమ్, ఆకాశోఽన్నాదః, పృథివ్యామాకాశః ప్రతిష్ఠితః, ఆకాశే పృథివీ ప్రతిష్ఠితా, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, సయ ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద ప్రతిత్వతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్భవతి ప్రజయా పశుభిర్భిక్షావర్చసేన, మహాన్కిర్త్యా.

ఇతి నవమోఽనువాకః.

శం — అన్నం న పరిచక్షిత - న పరిహరేత్ - తద్వ్రితం శ్రూర్వవత్ స్తుత్యర్థమ్. తదేవం శుభాశుభకల్పనయాఽపహ్రియమాణం స్తుతం మహిశ్శతమన్నం స్మృత్, ఏవం యథోక్తముక్తకేవ్యప్యాహావా అన్నమిత్యాదిషు యోజయేత్. అప్పుజ్యోతిరితి.

శం — అజ్ఞోతిహరన్నాన్నాదగుణత్వేనోపాసకస్యాన్నస్య బహుకరణం ప్రతప్.

రం — న పరిచక్షిత - పాత్రస్థమన్నం న నిరాకుర్యాదిత్యర్థః.

రం — బహుకుర్వీతేతి. అతిభగ్యభ్యాగతస్వజనపర్యాప్తం కుర్యాదిత్యర్థః. యద్వా బహుకుర్వీత బహుకుర్వీతేత్యర్థః. అన్నే బహుమతిం కుర్యాదిత్యర్థః.

ఉ — న కంచన వసతో ప్రత్యాచక్షిత, తద్వృతం, తస్మాద్య
యా కయాచ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్,
అరాధ్యస్తా అన్నమిత్యాచక్షతే, ఏతద్వైముఖతోఽ
న్నగ్ రాధమ్, ముఖతోఽస్తా అన్నగ్ రాధ్యతే, ఏతద్వై
మధ్యతోఽన్నగ్ రాధమ్, మధ్యతోఽస్తా అన్నగ్ రా
ధ్యతే, ఏతద్వా అంతతోఽన్నగ్ రాధమ్, అంతతోఽస్తా
అన్నగ్ రాధ్యతే.

ఇ — తథా పృథివ్యాకాశోపాసకస్య వసతో చ - వసతినిమిత్తం కంచన -
కంచదసి న ప్రత్యాచక్షిత - వసత్కర్థమాగతం న నివారయేదిత్యర్థః. వాసే చ దత్తే
ఆవశ్యం హ్యశనం దాతవ్యం - తస్మాద్యయా కయాచ విధయా యేన కేన ప్రకారేణ
బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్. బహ్వన్నసంగ్రహం కుర్యాదిత్యర్థః. యస్తావన్నవంతో
విద్వాంసోఽభ్యాగతాయాన్నార్థినే అరాధి-సంసిద్ధమస్తే అన్నమిత్యాచక్షతే-న నాస్తీతి
ప్రత్యాఖ్యానం కుర్వంతి - తస్మాచ్చ హేతోర్భక్త్యాన్నం ప్రాప్నుయాదితి పూర్వేణ
సంబంధః, ఆపిచ అన్నదానస్య మాహాత్మ్యముచ్యతే - యథా యత్కాలం ప్రయచ్ఛ
త్యన్నం తథా తత్కాలమేవ ప్రత్యుపనయతే, కథమితి - తదేతదాహ - ఏతద్వై
అన్నం ముఖతః. ముఖ్యే ప్రథమే వయసి. ముఖ్యయా వా వృత్త్యా పూజాపుర
స్కరం అభ్యాగతాయాన్నార్థినే రాధౌ సంసిద్ధం ప్రయచ్ఛతీతి వాక్యశేషః. తస్య
కిం ఫలం న్యాదితి - ఉచ్యతే - ముఖతః పూర్వే వయసి - ముఖ్యయా వృత్త్యా.
అస్తే అన్నదాయాన్నం రాధ్యతే - యథా దత్తముపలిప్తత ఇత్యర్థః. ఏవం మధ్యతః
మధ్యమే వయసి - మధ్యమే న చోపచారేణ - తథా అస్తతః అంతేవయసి - ఇమ
స్యేన చోపచారేణ - పరిభవేన, తదైవాస్తే రాధ్యతే - సంసిద్ధత్యన్నమ్.

అత్రానందీయం నాస్తి.

ర — న కంచన వసతో ప్రత్యాచక్షితేతి, స్వగృహే రాత్ర్యాదా
భోజనార్థమాగతం కమపి నరం న నిరాకుర్యాదిత్యర్థః. తస్మాదితి. భోజనార్థమాగ
తానాం పురుషాణాం ఆప్రత్యాఖ్యానస్సావశ్యకత్వాత్ నిషిద్ధేనాపి - యేన కేన
మార్గేణ బహ్వన్నం సమృద్ధయేదిత్యర్థః. అరాధ్యస్తా ఇతి. అస్తే ఉపాసకాయ
అన్నమరాధి - సిద్ధం - ఉపాసకార్థమేవ హ్యన్నస్య నిష్పత్తిః. అతస్తదర్థమేవ
నిష్పన్నత్వాదన్నానాం లేహం యేన కేనాప్యూపాయేనార్జనేన దోష ఇతిభావః.
తేతద్వా ఇతి. ఆది మధ్యాంతప్రదేశేషు అన్నం యదేతత్సిద్ధం సర్వావయవయంత్రమ
చ్యన్నమస్తే ఉపాసకాయసిద్ధం - తదర్థమేవోత్పన్నమితి హి సంత ఆచక్షత ఇత్యర్థః.

ఉ॥—య ఏవం వేద, ఊమ ఇతి వాచి, యోగఊమ ఇతి
ప్రాణాపానయోః, కర్తేతి హస్తయోః, గతిరితి పాద
యోః, విముక్తిరితి పాయకా, ఇతి మానుషీస్సమాజ్ఞాః,
అథ దైవీః, తృప్తిరితి వృష్టే, బలమితి విద్యుతి.

ఉ॥—యశ ఇతి పశుషు, జ్యోతిరితి నక్షత్రేషు, ప్రజాతిరమృ
తమానంద ఇవస్థే, సర్వమిత్యాకాశే, తత్ప్రతిష్ఠేత్సువా

శం—య ఏవం వేద - య ఏవం అన్నస్య యశోక్తం మాహాత్మ్యం వేద -
తద్దానస్య ఫలం యధోక్తం ఫలముపనయేత్ - ఇదానీం బ్రహ్మణ ఉపాసనప్రకార
ఉచ్యతే. ఊమ ఇతి వాచి. ఊమో నామోపాత్తపరిక్షణమ్ - బ్రహ్మవాచి ఊమ
రూపేణ ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. యోగఊమఇతి. యోగః అనుపాత్తస్యోపాదానం
తా హి యోగఊమా ప్రాణాపానయోర్బలవతోస్సతోర్భవతో యద్యపి - తథాపి
న ప్రాణాపాననిమిత్తావేద. కిం తర్హి. బ్రహ్మనిమిత్తే. తస్మాద్బ్రహ్మయోగఊమాత్ప్ర
ప్రాణాపానయోః ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. ఏవముక్తరేష్వస్యేషు లేన లేనాత్మనా
బ్రహ్మోపాస్యమ్. కర్తృణో బ్రహ్మనిర్వర్త్యత్వాద్ధనయోః కర్తాత్మనా బ్రహ్మప్రతి
ష్ఠితముపాస్యమ్. గతిరితి పాదయోః. విముక్తిరితి పాయకా. ఇత్యేతా మానుషీః శును
స్యేషు భవాః మానుష్యాః మానుష్యస్సమాజ్ఞాః. ఆధ్యాత్మిక్యస్సమాజ్ఞాః. జ్ఞానాని
విజ్ఞానాని. ఉపాసనానీశ్వర్థః. అథ అనంతరం దైవీః దైవ్యాః. దేవేషు భవాః సమాజ్ఞా
ఉచ్యంతే. తృప్తిరితి వృష్టా - వృష్టేరన్నాదిద్వారేణ తృప్తిమేతుత్వాద్బ్రహ్మోపా
త్తప్రాత్తనా వృష్టా వ్యవస్థితమిత్యుపాస్యమ్. తథాస్యేషు లేన లేనాత్మనా బ్రహ్మో
పాస్యమ్, తథా బలరూపేణ విద్యుతి.

అత్రానందీయం నాస్తి.

శం—యశోరూపేణ పశుషు, జ్యోతీరూపేణ నక్షత్రేషు. ప్రజాతిరమృతం -
అమృతత్వప్రాప్తిః పుత్రేణ ఋణవిమోక్షద్వారేణానందః. సుఖమిత్యేకత్సర్వముపశ్ఛ

ఆ—యత్ర వాగాదా యత్ఫలం కార్యం ఊమాదీశ్వర్థః. మహానితి - ప్రజా

రం—య ఏవం వేద - నః యయా కయాచ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్ను
యాదితి పూర్వేణాన్వయః. ఊమఇతీత్యాది. ఊమోపాధనత్వాద్వాచః ఊమత్వబుద్ధిః
తత్రకార్యేత్వర్థః. ఏవముక్తరత్నప్రాప్తిః విముక్తిః. నిసర్గ ఇత్వర్థః. ఆధ్యాత్మ మేతా ఉపా
సనా ఉక్తా ఇత్వర్థః. అథ దైవికీయోపాసనా పశ్యమిత్వర్థః.

తం—ప్రజాతిరితి. ఏకత్వ ఆధ్యాత్మికోపాసనే సంగతం - పాతక్రమోదర్థ

సీత, ప్రతిష్ఠావాన్భవతి, తన్నహ ఇత్యుపాసీత, మహాన్భవతి, తన్నన ఇత్యుపాసీత, మానవాన్భవతి.

3

ఉ—తన్నమ ఇత్యుపాసీత, న మ్యంతేఽస్మై కామూః, తద్భ్రష్టా త్యుపాసీత, బ్రహ్మవాన్భవతి, తద్భ్రష్టాణః పరిమర ఇత్యు

సమిత్రమ్. బ్రహ్మేవాసేనాత్మనోవస్థే ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. సర్వం వ్యకాశే ప్రతిష్ఠితం ఆతో యత్సర్వమాకాశే తద్భ్రష్టావేత్యుపాస్యమ్, తచ్చాకాశం బ్రహ్మే - తస్మాత్సర్వస్య ప్రతిష్ఠేత్యుపాసీత. ప్రతిష్ఠాగుణోపాసనాత్ప్రతిష్ఠావాన్భవతి. ఏవం తూర్వేష్యపి - యద్యత్రాధీనం ఫలం - తద్భ్రష్టావ తదుపాసనాత్సర్వాన్భవతీతి ద్రష్టవ్యమ్. శ్రుత్యంతరాచ్చ 'తం యథాయథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి. తన్నహ ఇత్యుపాసీత. మహా మహత్త్వగుణవత్త్వంపాసీత - మహాన్భవతి. తన్నన ఇత్యుపాసీత, మననం మనః మానవాన్భవతి - మననసమర్థో భవతి.

శం—తన్నమ ఇత్యుపాసీత. నమనం నమః నమనగుణవదుపాసీత - నమ్యంతే - ప్రహ్నిభవంత్యస్తై - ఉపాసీతే కామూః. కామ్యంత ఇతి. భోగ్యాః. విషయా ఇత్యర్థః. తద్భ్రష్టాత్యుపాసీత. బ్రహ్మ పరిబృఢతమమిత్యుపాసీత - బ్రహ్మవాక్ - తద్గుణో భవతి. తద్భ్రష్టాణః పరిమర ఇత్యుపాసీత. బ్రహ్మణః పరిమరః. పరిమ్రయంతేఽస్మిన్ పంచదేవతాః విద్యుద్వృష్టిశ్చంద్రమా ఆదితోఽగ్నిరిత్యేతాః. ఆతో వాయుః పరిదిభిః, బ్రహ్మవానితి. ఘృణభోగసాధనవాక్ విరా(డి)దే నేత్యర్థః.

ఆ—శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేరితి. 'య ఏవమేతాః పంచదేవతావాయుర్వాససం వర్గ' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరాద్భ్రష్టాణః సంహర్తృత్వం వాయుద్వారకమితి వాయుర్భ్రష్టాణః పరిమరః, సంహరసాధనమిత్యర్థః. తత్కథం పరిమరగుణతయాకాశోపాసనం సిద్ధతీత్యత ఆహ—న ఇతి. ఏవం మందాధికారిగోచరముపాసనజాతమధ్యారోపావస్థాయామపదిత్యావవాదదృష్టిమభిప్రేత్యాహ. — ప్రాణోవా అన్నమిత్యాదినా. ప్రాణో వా అన్నమిత్యాదినా భోక్తృత్వాదిలక్షణస్సంసారః కార్యగోచర ఇతి వివృతః. తత్ర జీవస్యానాపాధికసంసారీత్వం దృష్టమ్, తస్మాపి కార్యత్వాదితి భాగవతానాం క్రమస్య బలవత్త్వాదితి ద్రష్టవ్యమ్. సర్వమిత్యాకాశ ఇత్యాది.

రం—ఆకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాదిగుణయంత్రతయా ఉపాసనే తత్క్రతున్యా యేన ప్రతిష్ఠాదితం భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవాక్ బృహత్త్వవాసిత్యర్థః. నమ్యంతే ప్రాప్యం త ఇత్యర్థః. ఆదితో మ్రయంతేఽస్మిన్నితి పరిమరః. సార్వత్రికమరణస్యాపి అవకాశ

పాసీత, పర్యేణం మ్రియంతే ద్విషంతస్సపత్నాః, (పరి

మరః శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః. న ఏష ఏవాయం వాయురాకాశేనానన్య ఇత్యాకాశో
 బ్రహ్మణః పరిమరః. తమాకాశం వాయ్వాత్మానం బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యుపాసీత.
 ఏనం ఏవం విదం ప్రతిస్ఫురితః. ద్విషంతోఽద్విషంతోఽపి సపత్నా యతో భవంతి-
 ఆతో విశిష్యంతే ద్విషంతస్సపత్నా ఇతి. ఏనం ద్విషంతః సపత్నాస్తే పరిమ్రీ-
 యంతే - స్రాణాః జహతీత్యర్థః. కించ యే చాఽప్రియా అన్య భ్రాతృవ్యా అద్వి-
 షంతోఽపి - లేచ పరిమ్రీయంతే. 'స్రాణో వా అన్నం శరీరమన్నాదమి'త్యారభ్యా
 కాశాంతస్య కార్యనైవవాన్నాన్నాదత్వముక్తమ్. ఉక్తం నామ - కిం లేన.
 లేనైతద్విధం భవతి - కార్యవిషయ ఏవ భోజ్యభోక్తృత్వకృతస్సంసారః. నత్వా
 త్తనీతి - ఆత్మనిత్య భ్రాంతోఽపచర్యతే. నన్వాత్వాపి పరమాత్మనః కార్యం - తతో
 యుక్తస్తస్య సంసార ఇతి. న అసంసారిణ ఏవ ప్రవేశశ్రుతేః. 'తత్సృష్ట్యై తదేవాను
 ప్రావిశ'దిత్యాకాశాదికారణస్య హ్యసంసారిణ ఏవ పరమాత్మనః కార్యేష్వనుప్రవేశ
 శ్చాయతే - తస్మాత్కార్యానుప్రవిష్టో జీవ ఆత్మా పరవివాసంసారి. సృష్ట్యనుప్రావిశ
 దితి సమానకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ. సర్గప్రవేశక్రియాయైచ్చకశ్చేత్కర్తా-తతః క్త్వా
 ప్రత్యయో యుక్తః. ప్రవిష్టస్య తు భావాంకరాపత్తిరితి చేన్న - ప్రవేశస్యా
 మతముద్భావ్యదూషయతి. నన్వాత్వాపీత్యాదినా, ఛాందోగ్య శ్రుత్యనుసారేణ వికారా
 కారాత్తనా ప్రవేశమాశంక్య వాక్యశేషవిరోధమనా—అనేన జీవేనేత్యాదినా.
 భ్రాంత్యా దేవాదిభావమావన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మవృత్తిరిక్తనైవం బ్రహ్మదృష్టిరుపదిత్యతే
 సంసారత్వాపహేహార్థా, మాతృబుద్ధిరప పరయోషితి రాగాపహేహార్థా, ఆతః. తత్త్వమ
 సీత్యుపదేశస్యాన్యార్థత్వాన్న జీవస్య పారమార్థికమసంసార బ్రహ్మత్వమిత్యా
 శబ్ద్యుక్త దూషయతి. భావాంతరావన్నస్యేత్యాదినా. అబాధితతత్త్వదముఖ్యార్థసామా
 నాధికరణ్యవిరోధాదబ్రహ్మణి జీవేబ్రహ్మత్వసమ్బంధనార్థత్వం కల్పితం న శక్యత
 ఇత్యర్థః. సంసారత్వగ్రాహకప్రత్యక్షవిరోధాదబాధితత్వమసిద్ధమిత్యాహ. దృష్టమితి.
 సర్వప్రమాణానామనుగ్రాహకస్తర్క ఇవ్యతే. ఆత్మనశ్చ సంసారధర్మవత్త్వస్య
 తర్కాపరిశుద్ధత్వాత్తత్ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతత్వాన్న శాస్త్రజ్ఞానబాధకత్వం సంభవతీ
 త్యాహ.— నేతి. సుఖాదేరుపలభ్యత్వాన్నోపలబ్ధిధర్మత్వం సంభవతి రూపాదివ
 దిత్యర్థః. సంసారత్వగ్రాహకం యద్యపి ప్రత్యక్షప్రమాణం న భవతి - తథాపి
 తయా ఆశ్రయ ఇత్యర్థః. ఏవమాకాశస్య బ్రహ్మశేషత్వేన పరిమరత్వేన చోపాసనే
 ఏనం, ఉపాసకం పరితో ద్విషంతో మ్రియంత ఇత్యర్థః. ఉచ్యేణమితి. ఇత్వం ఛాంద

యే) పర్యే) ప్రియాభ్రాతృవ్యాః, సయశ్చాయం పురు
షే, యశ్చాసావాదిత్యే. స ఏకః.

స్వార్థ లేన ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్. 'అనేన జీవేనే'తి విశేష శ్రుతేః. ధర్మాంతరేణా
ను ప్రవేశ ఇతి చేన్న. 'తత్త్వమసీ'తి పునస్తద్భావోక్తేః భావాంతరాపన్నస్యైవ తదపో
హార్థానందతి చేన్న. 'తత్సత్త్వం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి సామానాధికరణ్యాత్. దృష్టం
జీవస్య సంసారిత్వమితి చేన్న - ఉపలబ్ధురనుపలభ్యత్వాత్. సంసారధర్మవిశిష్ట ఆత్మో
పలభ్యత ఇతి చేన్న - ధర్మణాం ధర్మిణోఽన్యతిరేకాత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. ఉష్ణప్ర
కాశయోర్దాహ్యుప్రకాశ్యత్వానుపపత్తివత్. త్రాసాదిదర్శనాద్దుశఖత్వాద్యనుమిత
ఇతి చేన్న, త్రాసాదేదుశఖస్య చోపలభ్యమానత్వాన్మోపలబ్ధుధర్మత్వమ్, కాపిలకా
ణాదాదితర్కశాస్త్రవిరోధ ఇతి చేన్న. లేహం మూలాభావే వేదవిరోధే చ భ్రాం
(తత్వో)త్వో) వపత్తేః. శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం చ సిద్ధమాత్మనోఽసంసారిత్వం, ఏక
త్వాచ్చ. కథమేకత్వమితి. ఉచ్యతే, 'సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసా వాదిత్యే స
ఏక'ఇత్యేవమూది. పూర్వవత్సర్వమ్.

సంసారధర్మ విశిష్ట ఆత్మా స్వప్రతికస్యేనోపలభ్యత ఇతి స్వానుభవవిరోధాన్నకాబ్ధు
సంసారిత్వజ్ఞానం ప్రమాణమితి చేత్, నైతదపి యుక్తమ్. కర్తృత్వకర్తృత్వవిరో
ధాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షవిరోధాభావేఽస్యనుమానవిరోధో భవిష్యతీత్యాహ—త్రాసాదీతి.
త్రాసాదినాశ్రయం - కార్యత్వాత్, ఘటవత్. అన్యస్యాశ్రయస్యాసంభవాదైవ
తదాశ్రయోఽనుమిత ఇతి స వాచ్యం ఉపలభ్యం నోపలబ్ధుధర్మః, రూపాదివదితి
వ్యాప్త్యంతరవిరోధాదధ్యాసాదపి కార్యదర్శనసంభవాదిత్యర్థః. జీవస్య బ్రహ్మత్వం
ప్రతిపాదయతశ్చాస్త్రస్య తర్కశాస్త్రవిరోధా దప్రామాణ్యమాశంక్య దూషయతి.
కాపిలేత్యాదినా. తర్కశాస్త్రస్య శ్రుతేశ్చ విరుద్ధావ్యభిచారిత్వేన ప్రామాణ్యసంశ
యోఽపి నాశంకనీయ ఇత్యాహ—శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం చేతి, కించ తార్కికేణాపి
తాత్పర్యాధీనం జీవస్య సుఖత్వం దుఃఖత్వంచ నిరూపణీయం, న తన్నిరూపయితుం
శక్యతే, స్వాత్మనీశ్వరస్య సుఖదుఃఖహేతుత్వాసంభవాదిత్యభిప్రేత్యాహ—ఏకత్వా
చ్చేతి. స య ఇత్యాదిపదవ్యాఖ్యానముపేక్ష్యోపసంక్రమిణసామగానయోరేకకర్తృ
త్వమన్వయప్రదర్శనేన దర్శితమ్.

నన్. తదేవ వ్యాచక్షే. పర్యేప్రియా ఇతి. అప్రియాః భ్రాతృవ్యాః, శస్త్రవః పరితో
శస్త్రమానా మ్రియంత ఇత్యర్థః.

ఉ.—సయ ఏవం విత్, అస్తాల్లో కాత్మేత్య, ఏతమన్నమయ
మాత్తానముపసంక్రమ్య, ఏతం ప్రాణమయమాత్తాన
ముపసంక్రమ్య, ఏతం మనోమయమాత్తానముపసంక్రమ్య, ఏవం విజ్ఞానమయమాత్తానముపసంక్రమ్య, ఏత
మానందమయమాత్తానముపసంక్రమ్య, ఇమాల్లో కా

శం—అన్నమయాదిక్రమేణానందమయమాత్తానముపసంక్రమ్యై తత్సామగా
యన్నాస్తే. 'సత్యం జ్ఞానమిత్యస్యాఋచోఽర్థో వ్యాఖ్యాతో విస్తరేణ తద్వివరణభూ
తయా ఆనందపట్టా. 'సోఽన్నతే సర్వాన్కామాం తస్మా బ్రహ్మణా వివశ్చితేతి
తస్యఫలవచనస్యార్థవిస్తారో నోక్తః. కేలే - కిం విషయా వా సర్వేకామాః. కథం వా
బ్రహ్మణా సహ సమన్నతే - ఇత్యేతద్వక్తవ్యమితీదమిదానీమరభ్యతే. తత్ర పితా
పుత్రాభ్యాయికాయాం పూర్వవిద్యాశేషభూతాయాం తపోబ్రహ్మవిద్యాసాధనముక్తం,
ప్రాణాదేరాకాశాంతస్య చ కార్యస్యాన్నాన్నాదత్వేన వినియోగశోచితః. బ్రహ్మవిష
యోపాసనాని చ. యే చ సర్వే కామాః ప్రతినియతానేకసాసనసాధ్య ఆకాశాది
కార్యభేదవిషయా ఏతే దర్శితాః. ఏకత్వే పునః కామకామిత్యానుపపత్తిః, భేదజా
తస్య సర్వస్యాత్మభూతత్వాత్. తత్ర కథం యుగవచ్చిత్వాస్వరూపేణ సర్వాన్ కామా
నేవం విత్సమన్నత ఇతి. ఉచ్యతే - సర్వాత్మత్వావత్తే. కథం సర్వాత్మత్వోపపత్తి
రితి. ఆహ—పురుషాదిత్యస్థాత్వైకత్వవిజ్ఞానేనాపోహోక్త్యర్థావకర్తావన్నమయాద్యా
త్తనోఽవిద్యాకల్పితాక్రమేణ సజ్జ్రామ్యనందమయాంతాన్ సత్యం జ్ఞానమ
నంతం బ్రహ్మదృశ్యాదిభర్తృకం స్వాభావికమానందమజమపుతమభయమచైవ్యతం ఫల
మావన్న ఇమాల్లోకాక్ - భూరాదీననుసంచరన్నితి వ్యవహితేన సంబంధః. కథమను
సంచరత్. కామాన్నీ - కామతోఽన్నమస్మేతి కామాన్నీ - తథా కామతో రూపా
ణ్యస్మేతి కామరూపీ ఆనుసంచరత్ సర్వాత్మనేమాల్లోకానాత్మత్వేనానుభవత్. కిమ్.
ఏతత్సామగాయన్నానే - సమత్వాదబ్రహ్మైవా సామసర్వాసస్వరూపం గాయత్ ఛంద

టి—ఇదానీం వల్లిసమాప్తిపర్యంతస్య గ్రంథస్య తాత్పర్యం పృక్షీర్తనే
నాహ—సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా. అవిద్యాలేశవశేన ద్వైతావభాసమనుభవత్
విద్వాత్ సర్వస్యాత్మావామితి మన్యమానోఽఽహిమాద్వైతస్వరూపభూం యోగిరాం

రం—సయ ఇత్యాది. పూర్వవదర్శః. ఏతత్ - వక్ష్యమాణమిత్యర్థః. క్షిప్తం
స్పష్టమ్. హాపుహాపుహాపు ఇతి పోభాక్షరాజ్యేతాని

న్కామాన్నీ కామరూప్యనుసంభారక, ఏతత్సామగాయ
న్నాస్తే, హా3వ్రాహా3వ్రాహా3వ్ర.

ఉ.—అహమన్న మహమన్న మహమన్నమ్, అహమన్నాదో2హ
మన్నాదో2హమన్నాదః, అహగ్న్యోకకృదహగ్న్యోకకృద
హగ్న్యోకకృత్, అహమస్మి ప్రథమజాఋతా3స్య, పూ

యక్, ఆత్మైకత్వం ప్రఖ్యాపయక్ అహాకాసుగ్రహర్థం, తద్విజ్ఞానఫలం చాతీవకృతా
ర్థత్వం గాయన్నాస్తే - తిష్ఠతి. కథం. హావుహావుహావు - అహో ఇత్యేకస్మిన్నర్థే.
ఆత్యంతవిస్తయఖ్యాపనార్థః.

శం—ఈ పునరసా విస్తయ ఇతి. ఉచ్యతే - అవైకత ఆత్మా నిరంజనో2పి
సన్నహమేవాన్నమన్నాదశ్చ. కిం చ అహమేవ యోగ్యోకకృత్ - యోగ్యో నామాన్నాన్నాద
యోస్సంఘాతః. తస్య కర్తా చేతనావాక్. అన్ననైలివ వాపరాధస్య - అన్నాదాధస్య
సతో2నేకాత్మకస్య (పారాధేన) పరాధేన) హేతునా సంఘాతకృత్. త్రిరుక్తి
ర్విస్తయత్వఖ్యాపనార్థా. అహమస్మి భవామి. ప్రథమజః ప్రథమోత్పన్నః. ఋతస్య
సత్యస్య. మూర్తామూర్తస్యాస్య జగతః. దేవేభ్యశ్చ పూర్వమ్, అమృతస్య నాభిః
మభ్యమ్. మత్సంస్థమమృతత్వం ప్రాణినామిత్యర్థః, యః శశ్చిన్నామన్నమన్నా
ర్థిభ్యో దదాతి - ప్రయచ్ఛతి. అన్నాత్తనా ఆవీతి - స ఇత్ ఇత్యర్థః. ఏవ
మేవ అవినష్టమ్. యథాభూతం మాం ఆనా - ఆవతీత్యర్థః. యః పునరన్యో మామ
దత్తార్థిభ్యః కాలే ప్రాప్తే2న్నమత్తి - తం ఆన్నమదంతమహం అన్నమేవ భక్ష
యంతం పురుషం భోజయామి - వ్రత్యద్మి. అత్రాహ - ఏవం తస్మి బిభేమి
సర్వాత్మత్వప్రాప్తేర్నోహత్, అస్తు సంసార ఏవ - యతో మక్తో2ప్యహమన్నభూతః
యత్కామాన్నత్వం కామరూపత్వం చ మమైవేతి పశ్యన్యగపత్సర్వాక్ విషయానం
దానశ్చుత ఇత్యుపచర్యత ఇత్యాహ—సర్వాత్మత్వావత్తేరితి.

ఆ—ప్రథమజః-హిరణ్యగర్భో2ప్యహమ్. శ్రుతిస్తావదాదరాధా. దేవేభ్యః-
స్వప్యష్టిరూపేభ్యః పూర్వం - విరాడ్రూపమేవేత్యర్థః, అవేతి లోబ్ధభ్యమపురుషైక

రం—అహమన్నమితి. అత్రాహం శబ్దః పరమాత్మపర్యంతః. భోగ్యభోక్తృ
వాప్యన్నాన్నాదశబ్దావపి తత్పర్యంతౌ. యోగ్యోకకృత్ - యోగ్యంత ఇతి యోగ్యాః. జ్ఞాను
నీయజగద్రక్షణాదికృదిత్యర్థః. అహమస్మితి. ఋతస్య కర్తాః ప్రథమజాసర్గాద్యస
మయే తత్పరిపాకకృదిత్యర్థః. దేవేభ్యః పూర్వం వర్తమానా అమృతస్య - మోక్షస్య

ర్వందేవేభ్యోఽమృతస్యనా³భా³ఇ, యోమాదదాతిస
ఇదేవమా³వా³ః, అహమన్నమన్నమదంతమా³ద్వి,
అహం విశ్వం భువనమభ్యభవా³ం, సువర్ణజ్యోతీః, య
ఏవం వేద ఇత్సుపనిషత్.

ఉ.—రాధ్యతేవిద్యుతిమానవా³భవత్యేకోహా³పుయ ఏవం
వేదైకం చ.

ఇతి దశమోఽనువాకః.

ఉ—భృగుస్తస్మై యతో విశంతి తద్విజ్ఞానస్య తత్రయోద
శాన్నంప్రాణం మనో విజ్ఞానమితి, విజ్ఞాయ తం తపసా
ద్వాదశద్వాదశానంద ఇతి సైషా దశాన్నం న నింద్యా
త్ప్రాణశ్శరీరమన్నం న పరిచక్షీతాపోజ్యోతిరన్నం బ
హుమర్వీత పృథివ్యామాకాశ ఏకాదశైకాదశనకంచ
నైకపక్షిరేకాన్నవిగ్శతిరేకాన్నవిగ్శతిః.

అద్యస్యామన్ననైర్వివ. మా శైషీః. సంవ్యవహరవిషయశ్వాత్సర్వకామాశనస్య. ఆత్మీ
త్యయం సంవ్యవహరవిషయమన్నాన్నాదాదిలక్షణమవిద్యాకృతమ్. విద్యయా బ్రహ్మ
త్వమావన్నోవిద్వాత్ తస్య నైవ ద్విత్వీయం వస్త్యంతరమస్తియతో బిభేతి, అతోన
భేతప్యం మోక్షాత్. ఏవం తర్హి కిమిదమాహ అహమన్నమహమన్నాద ఇతి. ఉచ్యతే -
యోఽహమన్నాన్నాదాదిలక్షణః సంవ్యవహరః కార్యభూతః - న సంవ్యవహర
(మాత్ర) కార్యభూత) మేవ న పరమార్థవస్తు. న ఏవం భూతోఽపి బ్రహ్మనిమిత్తో బ్రహ్మ
వ్యతిరేకేణాసన్నితి కృత్వా బ్రహ్మవిద్యాకార్యసస్యభావస్య స్తుత్యర్థముచ్యతే. అహమన్న
మహమన్నమహమన్నం అహమన్నాదోఽహమన్నాదోఽహమన్నాద ఇత్యాద్యంతోభ
యాదిదోషగంధోఽవ్యవిద్యానిమిత్తోఽవిద్యోచ్ఛేదాత్ బ్రహ్మభూతస్య నాస్తీత్యహం
వచనం పానః పున్యేనేత్యేవం సర్వవ్యాఖ్యానేషు నిపాత్యత ఇత్యవతీతి వ్యాఖ్యాతమ్.

నాభిః - రథచక్రస్య నాభిఃపాత్రయభూతః, నాభా ఇతి గానకృతో వికారః,
యో మాం యోగ్యాయ శిష్యాయ దదాతి - ఉపదిశతి-న ఏవ మా - మాం ఆవా -
ఆవాత్. ప్రాప్తోభవతి. 'వాగలిగంధనయోఽలి'తి హింధాతుః ఇచ్ఛద్దోఽనర్థకః. అహ
మన్నమితి. అన్నశబ్దేతనుచేతనం, తద్యోక్తారం చేతనం చ అద్వి వ్యాఖ్యామి, అహం

ఉ॥—సహనావవతు, సహనౌ భునక్తు, సహవీర్యం కరవావ
హై, తేజస్వినావధీతమస్తుచూవిద్విషావహై, ఓంశాంతి
శ్శాంతిశ్శాంతిః.

ఓం తత్సత్ హరిః ఓం శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

విశ్వం - సమస్తం భువనం - భూతైస్సంభవసియం బ్రహ్మాదిభిః. భవంతీతి వాస్తిన్ముతా
నీతి భువనముఖ్యభవా - అభిభవామి పరేణేశ్వరేణ స్వరూపేణ సువర్ణజ్యోతిః-
సువర్ - ఆదిత్యః. నకార ఉపహర్షః. ఆదిత్య ఇవ సకృద్విభాతమస్మదీయం జ్యోతిః.
జ్యోతిః ప్రకాశ ఇత్యర్థః. ఇతి వల్లీద్యయవిహితోపనిషత్పరమాత్మజ్ఞానంనామ. తామే
తాం యథోక్తాముపనిషదం కాంతోదాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వా భృ
గువత్తపో మహదాస్థాయ యవిసం వేదతస్యేవం ఫలం యథోక్తమైమిత్యోక్తేరితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీమద్గోవిందభగవ
త్పూజ్యపాదశిష్యస్య శ్రీశంకరాభగవతః కృతిః
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యం సమాప్తమ్.

అభిభవామి ఉపసంహరామిత్యర్థః. ఈశ్వరాత్తతాజ్ఞానేనాహం తాదేఽద్వైతం తతో
నాస్తి భయకారణమిత్యర్థః. నకార ఇవేత్యర్థే.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూజ్యపాద
శిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతో తైత్తిరీయోపనిషద్శంకరాభాష్య
టీకాయాం భృగువల్లీభాష్యటీకాసమ్పూర్ణా.

తైత్తిరీయకభాష్యస్య శాంకరస్య ద్రఢీయసః,
స్ఫుటార్థబోధప్రికామేభ్యో(వ్యాఖ్యా) నిరమాయ నుటిప్పణమ్.
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యటీకా సమాప్తా.

విశ్వమితి. ప్రళయకాలే విశ్వం అభిభూతవానస్తీత్యర్థః. సువర్ణజ్యోతీరితి. కమనీయ
దేదీప్యమానశరీరో భవతి - య విసం వేద. ఇత్యుపనిషత్ - సమాప్తేతి శేషః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమ
శ్రీమద్రంగరామానుజమునిశరవిరచితే

తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే భృగువల్లీభాష్యం సమాప్తమ్.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

విద్యారణ్యభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

(ప్రథమః) చతుర్థః ప్రశ్నః నారాయణీయః.

ఉ.—అంభస్య పారే భువనస్య మధ్యే

నాకస్య పృష్ఠే మహతో మహీయాన్,

శ్రీనారాయణీయస్య శ్రీకాంకరభాష్యానందగిరిటీకయోరూభేన శ్రీవిద్యారణ్య

శ్రీరంగరామానుజకృతభాష్యే ప్రదర్శ్యతే.

తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యే దశమప్రపాతకే ప్రథమోఽనువాకః.

వాగీశాద్భాస్కమనస స్సర్వార్థానా మవక్రమే,

యం నత్వా కృతకృత్యాన్యస్తం నమామి గజాననమ్.

యస్య నిశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్,

నిర్తమే తమహం పందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్.

పారుణ్యుపనిషద్్యుక్తా బ్రహ్మవిద్యాన (సాధనా) నాతసీ,

యాఙ్గిక్యాం ఖిలరూపాయాం సర్వేశోఽభిధీయతే.

వి—యథా బృహదారణ్యకేన ప్రమాప్తమాధ్యాయా ఖిలకాండత్వేనాచార్యై రుదాహృతో, తథేయం నారాయణీయాఖ్యాయాఙ్గిక్యపనిషదపిఖిలకాండరూపా తల్లక్షణోపేతత్వాత్, కర్తోపాసనబ్రహ్మకాండేషు త్రిష్వపి యద్యద్వక్తవ్యమవశిష్టం

రం—ఆనందశబ్దీప్రతిపాద్యస్యానందశబ్దపాఠ్యస్య నారాయణస్య పారమ్యం చతుర్థే (ప్రశ్నే) ప్రశ్నే ప్రతిపాద్యతే. అంభస్య పార ఇత్యాదినా. ఆపారే అంభసి

శుక్రేణ జ్యోతిగ్గ్వి సమనుప్రవిష్టః

ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భే అంతః.

౧

తస్య సర్వస్యాభిధానేన ప్రక్షిప్తకర్మరూపం భలత్వం. బృహదారణ్యకే సప్తమా
ధ్యాయే పూర్ణమదః పూర్ణమిత్యాదినా బ్రహ్మతత్త్వమభిహితమ్. 'ఓం - ఖం బ్రహ్మే'
త్యాదిభిఃప్రమాధ్యాయగతైశ్చ 'యోహవైశ్చేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేదే'త్యాదిభిర్వాక్యై
ర్నానావిధాన్యపాసనాన్యభిహితాని, 'స యః కామయేత మహాః ప్రాప్నుయామి'త్యా
దినా మంభాఖ్యం కర్తాభిహితం, తథా పుత్రవిశేషాదికామనాయుక్తానాం తత్క
ర్మాణ్యభిహితాని, వివమత్రాప్యంభస్య పార ఇత్యాదినా బ్రహ్మతత్త్వమభిహితం,
'ఆదిత్యో నా విష వితన్తంఢలమి'త్యాదినోపాసనమభిహితం, 'భూరన్నమగ్నయే
పృథివ్యై స్వాహా'త్యాదినా కర్మాణ్యభిహితాని, తత్ర కర్తాణాం బాహుల్యాద్యాజ్ఞీ
త్యుచ్యతే, ఉపక్రమే బ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదుపసంహారే చ బ్రహ్మజ్ఞానసాఫనానాం
సత్వాదీనాం సన్నాహసంతానామభిధానాదుపనిషదిత్యుచ్యతే, తదీయపాఠసంప్రదా
యస్తు దేశవిశేషేషు బహువిధ ఉపలభ్యతే, తత్ర యద్యపి కాఖ్యాభేదః కారణం,
తథాపి తైత్తిరీయకాఖ్యాధ్యవక్తైస్తతద్దేశనివాసిభిః శిష్టైరాదృతత్వాత్సర్వోఽపి పాఠ
ఉపాదేయ ఏవ, తత్ర ద్రమిడానాం చతుష్షష్ఠ్యనువాకపాఠః. ఆంధ్రాణామశీత్యను
వాకపాఠః కర్ణాటకేషు కేమించిచ్చతున్నవతిపాఠః, ఆపరేషాం నవాశీతిపాఠః,
తత్ర వయం పాఠాంతరాణి యథాసంభవం సూచయంతకృతష్షష్ఠ్యనువాకపాఠం
ప్రాధాన్యేన వ్యాఖ్యాస్యాముః. తత్ర ప్రథమానువాకస్యాదౌ కాశ్చిదృచి^౧ బ్రహ్మ
తత్త్వం ప్రతిపాదయంతి. తాను ప్రథమామృచమాహ— అంభస్యపారే. చరతి
గర్భే అంతః. ౧. ఇతి. ఆంభస్య - బహు(ళ)విధ) సముద్రమధ్యవర్తిజలస్య, పారే - పర
తీరే, యః మహాః - ప్రాథః, లోకాలోకపర్వతాదిః తతోఽపి మహీయాన్-మహా
త్తరః, అయం పరమేశ్వరః భువనస్య - పృథివ్యాదిలోకస్య, మధ్యే యః మహాః -
మేర్వాదిః, తతోఽపి మహాత్తరః నాకస్యపృష్ఠే - స్వర్గస్థోపరి, యః మహాః -
బ్రహ్మలోకాదిః, తతోఽపి మహాత్తరః. తథా ఛందోగా ఆమనంతి. జ్యాయాన్ పృథి
వ్యా జ్యాయానంతరిక్షజ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః ఇతి. స వివా
సముద్రే భువనస్య మధ్యే - అంతరిక్షే, భానుషంఢల ఇతి యావత్. నాకస్య దుఃఖా
సంభిన్నస్య భగవల్లోకస్య - వైకుంఠలోకస్య, పృష్ఠే - ఉపరిప్రదేశే, త్రిషు ధామసు
భక్తానుగ్రహయ విశేషేణాభివ్యక్తః, మహతోఽపి ఆకాశాదేర్మహాః శుక్రేణ స్వ
తేజసా జ్యోతిగ్గ్వి ఆదిత్యాదిజ్యోతిగ్గ్వి. 'తమేవ భాంతమనుభాతిసర్వంతస్య భాసా

ఉ—యస్మిన్నిదగ్గఁ సంపదించైతి సర్వం యస్మిన్ దేవా అధివిశ్వే

ధస్తాత్ స ఉపరిష్టాత్ సపశ్చాత్ స పురస్తాత్ స దక్షిణతః స ఉత్తరతః స ఏవే దగ్గం సర్వం ఇతి చ. స పరమేశ్వరః శుక్రేణ - భాసకేన జీవచైతన్యరూపేణ, జ్యోతిషి - నిర్మలత్వేన భాసకాని అంతఃకరణాని సమ్యక్ అనుప్రవిష్టః తత్సంప్రప్తౌ తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః గర్భే - బ్రహ్మాండరూపే, అంతః. మధ్యే, ప్రజాపతిః. విరాడ్రూపా భూత్వా, చరితి-వర్తతే. విరాడ్రూపమాధర్మణికా అనునంతి, 'అగ్ని ర్భూర్భా చక్షుషీ చంద్రసూర్యా దిశశ్శీలే' వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః వాయుః ప్రాణో హ్యనయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ' ఇత్యాది. అగ్నిః ప్రకాశయంతో ద్యులోకః సర్వవ్యాపీ పరమేశ్వరః, వస్తుతః తథావిధ నివ సత్ మాయావశాద్దేహేషు జీవరూ పేణ బ్రహ్మాండే చ విరాడ్రూపేణావస్థిత ఇత్యర్థః.

వి — ద్వితీయామృచమానా. యస్మిన్నిదగ్గఁ పరమే వ్యోమక్. ఇతి ఇదం - సర్వం జగత్, యస్మిన్ - అవ్యాకృతే మూలకారణే, సమేతి చ - వ్యేతి చ, సృష్టికాలే సముత్పన్నం సత్ సంగతమపి భవతి, శంచేతి పాతే సుఖమపి ప్రాప్నోతితి వ్యాఖ్యేయం వ్యత్యయేన(వా(సం)గతమితి ద్రష్టవ్యం, సంచరకాలే విలీనం సత్ విగతమపి భవతి, అధి-అధికాహిరణ్యగర్భవిరాడాదయోఽగ్నింద్రాదయశ్చ, విశ్వే-సర్వే. దేవాః యస్మిన్ అవ్యాకృతే మూలకారణే నిషేదుః-నితరామృత్యావస్థితాః, తదేవ-సృష్టిసంహారయోర్దేవానాం చ ఆధారభూతం అవ్యాకృతమేవ, భూతం - అతీతం జగత్, భవ్యం-భవిష్యత్ జగత్, ఇదం. వర్తమానమపి జగత్, తదు - తదేవావ్యాకృతం, ఆ ఇత్యాశ్చర్యే. అత్యాశ్చర్యమాసీదితి తస్మార్థః. తత్. ఆసీదితి ప్రసిద్ధిర్వా తస్మాంతర్గతం. తాదృశమవ్యాకృతం అక్షరే - వినాశరహితే, పరమే - ఉత్కృష్టే, సర్వమిదం విభాతి. యదాదిత్యగతం లేజో జగద్భాసయంతేఽఖిలమ్, యచ్చం ద్రమసి యచ్ఛాగ్నౌ తత్రేజో విద్ధిమామకమి'త్యుక్తరీత్యా సమ్యగనుప్రవిష్టః ప్రజా నాంపతి సుర్వేషాం గర్భే హృదయే విపరివర్తత ఇత్యర్థః. 'రాజాధిరాజసృర్వేషాం విష్ణుర్భూవమయో మహా', ఈశ్వరం తం విజానీమః స వితా స ప్రజాపతిః'తి, ఆశ్వమేధికోక్షే. ప్రజాపతిర్భవానేవేతి ద్రష్టవ్యమ్.

రం — యస్మిన్నితి. యస్మిన్ - పరమాత్మని, ఇదం జగత్సంహారకాలే సమేతి సమిత్వేగికారే. 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ'త్యుక్తరీత్యా ఏకీభవతి, సృష్టికాలే చ వ్యేతి. విభక్తనామరూపంభవతి, యస్మింశ్చ సర్వే దేవా అధినిషేదుః ఆశ్రితా ఇత్యర్థః, తదేవ భూతభవిష్యత్పృపంచశరీరకం సర్వాత్మభూతం పరమవ్యోమశబ్దేలేక్షరణశాస్త్రే పరమ

నిషేదుః, తదేవ భూతం తదుభవ్యమా ఇదం తదక్షరే
పరమేవోఽమృతమ్ .

౨

ఉ — యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చ యేనాదిత్యస్తపతి
లేజసా భ్రాజసా చ, యమంతస్సముద్రే కవయో వయం
తి తదక్షరే పరమే ప్రజాః.

౩

వోమౌ - ఆకాశవదమూర్తే పరమాత్మని వర్తతే ఇతి శేషః. 'ఏతస్మిన్ భువ్యక్షరే
గార్గ్యాకాశదీతశ్చ ప్రాతశ్చేతి శ్రుతేః.

౨

వి — శృతీయామృతమాచా ౩. యేనావృతం... పరమే ప్రజాః. ౩. ఇతి.
వాజసనేయినో గార్గ్యబ్రహ్మణే పరమాత్మన్వాశ్రితం యదవ్యాకృతమభిధీయతే ఏత
స్మిన్నేవ భువ్యక్షరే గార్గ్యాకాశదీతశ్చ ప్రాతశ్చేతి తత్పూర్వస్యామృత్యుభిహితం
అస్యాం తు తేనావ్యాకృతేనోపహితం జగత్కారణం చైతన్యమభిధీయతే, యేన
సద్విద్రూపేణ కారణేన ఖం అంతరిక్షాకాః, దివం స్వర్గలోకాః, మహీం భూతాకాః,
ఇత్యేతత్సర్వం ఆవృతం వ్యాప్తం, చకారాత్తత్త్వాకవాసినో దేవాస్సముచ్చీయంతే,
తేషాం తేన కారణేన వ్యాప్తాః ఆత ఏవోక్తాస్సర్వేషాం సద్రూపతయా భాసంతే,
యేన-పరమేశ్వరేణ, అనుగృహీత ఆదిత్యః లేజసా - సృక్తీయమండలదీప్త్యా, భాస్వగరూ
పేణ వా భ్రాజసా చ-ప్రసారితరశ్మిరూపయా దీప్త్యా చ, తపతి-సర్వమిదం జగదభి
తప్తం ప్రకాశితం చ కరోతి, కవయః, తత్త్వవిదాః, యం - పరమాత్మానం, సముద్రే
అంతః, సముద్రోపలవీతస్య కృత్స్నస్య జగతో మధ్యే తంతూనివ వయంతి యథా
వటస్వరూపే తంతవోఽనుగతాః, తథా జగతి బ్రహ్మతత్త్వమనుగతం వశ్యంతి,
తచ్చ బ్రహ్మతత్త్వం అక్షరే - వినాశరహితే, పరమే - ఉత్కృష్టే. నిజస్వరూపే అవ
స్థాయ ప్రజాః ఉత్పాదయంతితి శేషః. స్వరూపే అవస్థానం భందోగాః ప్రశ్నోత్తరా
భ్యామామనంతి. స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః, ఇతి. స్వే మహిమ్నాతి. ఆధారాంతర
రాహిత్యమేవ, సృష్టి స్తవస్థానం. 'యదక్షర' ఇతి పాతేషి తచ్చద్వార్థత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్.
వదే వర్తత ఇత్యర్థః. ఇదమిత్యత్ర ఆఇత్యస్య స్వరూపార్థత్వాత్. 'నిపాతవికాశనా'
జితి ప్రగృహ్యత్వాత్ ప్రకృతిత్వమ్.

౨

రం — యేనావృతమితి. యేన బ్రహ్మణా ఖం - ఆకాశో ద్యౌశ్చ మహీ చాప్రి
యతే, విభక్తికృత్యయశ్చాందసః. యేన చ లేజసా దీప్త్యా భ్రాజసా బొజ్జ్యేన
సచాప్యాయతస్సన్నాదిత్యస్తపతి 'యేన సూర్యస్తపతి లేజసేద' ఇతి శ్రుతేః, యంచ
సముద్రమధ్యే కవయః క్రాంతదర్శినః ప్రజాః అవయంతి-అవగచ్ఛంతి, యచ్చ క్షరణ
శూన్యే పరమపదే, తద్వృద్ధేతి పూర్వేణ సంబంధః.

౩

ఉ — యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతి తోయేన జీవా న్యై
ససర్జ భూమ్యాం, యదోషధీభిః పురుషాన్పరూగ్ శ్చ
వివేశ భూతా ని చరాచరాణి.

ఉ — అతః పరం నాన్యదణీయసగ్ హి పరాత్పరం యన్తమాతో

వి — చతుర్థీమృచమాహ. యతః ప్రసూతా జగతః... భూతాని చరాచ
రాణి. ౪. ఇతి. పూర్వమంత్రే జగత్కారణమవ్యాకృతోపహితం యచ్చైతన్యము క్తం
తస్మాత్త్ర జగదుత్పాదనం చ ప్రపంచ్యతే, 'ఆత్మన ఆకాశస్సముఖ్యతః' ఇత్యారభ్య
'అన్నాత్ పురుషః' ఇత్యంతేన గ్రంథేన పూర్వమభిహితా 'జగతః ప్రసూతీ',
'ప్రసూతి' సూతిః ఉత్పత్తిః యచ్చాదవ్యాకృతోపహితాచ్చైతన్యత్ 'ప్రసూతా'
ప్రవృత్తా తచ్చైతన్యం కారణభూతం 'తోయేన' జలొపలక్షితేన భూతపంచకేన,
'జీవాన్' మనుష్యగవాదీన్ జీవదేహీన్ 'వ్యసర్జ' 'భూమ్యాం' జగత్కారం విశేషణా
సృజత్, వ్యవసర్జతేతి పాఠేఽసి తదైవ వ్యాఖ్యేయమ్, తథా యచ్చైతన్యరూపం మాయా
విశిష్టం కారణం 'ఓషధీభిః' వ్రీహియవాదిభిరుపలక్షితమన్నం భూత్వా పురుషాన్
మనుష్యాన్ 'వహంశ్చ' తదుపలక్షితస్థావరజంగమాని శరీరాణి సర్వాణ్యపి 'వివేశ'
వృక్షాదిభు స్థావరేభు వృష్టిజలరూపేణ ప్రవేశః, తేన చైతన్యేన సర్వం జగత్ పరివ
లితమితి భావః.

౪

వి — పంచమీమృచమాహ — "అతః పరంతమనః పరస్తాత్." ఇతి,
పూర్వవాక్యేనేన జగత్కారణత్వాకారేణోపలక్షితం శుద్ధం వస్తు అత్ర నిరూప్యతే,
యత్ శస్తు 'పరాత్' ఉత్కృష్టత్ హిరణ్యగర్భాదేరసి 'పరం' అత్యంతముత్కృష్టం
'యచ్చ' మహతః, ఆకాశాదేః 'మహంతం' యదసి ఏకం, సజాతీయవిజాతీయర
హితం 'అవ్యక్తం' ఇంద్రియాగమ్యం 'అనంతరూపం' దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహిత

రం — యతః ప్రసూతేతి. జగత్ప్రసూతభూతాప్రకృతిరిసి యతః తమోవ
స్థాద్భిష్టాణః ప్రసూతా ఉత్పన్నా. భూమ్యాం తోయశబ్దోపలక్షితభూతైస్సహ
బ్రహ్మదిజీవాన్ సృష్టవాన్ సృష్టాని ఓషధిపురుషవశ్యాద్విచరాచర జ్యోత్సకయా
ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః.

రం — అతః పరమితి. యత్పరాత్పరం మహతోఽసి మహత్ - తదేవాణోరసి అణీ
యసం - అంతః ప్రవేశసమర్థతయా సూక్ష్మం. తతస్సుసూక్ష్మతరం నాస్తీత్యర్థః. అణీ
యసం - అణీయ ఇత్యర్థః. మహంతం - మహదిత్యర్థః — (యదేశమితి) ఏకం అద్వి
తీయం. అవ్యక్తం - ఇంద్రియాగోచరం, అనంతరూపం - నానారూపం విశ్వం, విశ్వ

మహాస్తం, యదేకమవ్యక్తమనంతరూపం విశ్వం పురా
ణం తమసః పరస్తాత్

౫

ఉ—తదేవర్తంతదుసత్యనూహుస్తదేవ బ్రహ్మపరమం కవీ
నాం, ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం

రూపం 'విశ్వం' జగదాత్మకం 'పురాణం' అనాదిసిద్ధం 'తమసః పరస్తాత్' అజ్ఞానాత్
పృథగ్ వర్తతే, 'అతః' వస్తుసః 'అన్యత్' వస్తు 'ఆణీయసం' అత్యంతదుర్లభం 'పరం'
ఉత్కృష్టం నాస్తికి.

౫

వి—విశ్వవిశేషజేన యత్సర్వజగదాత్మకత్వము క్తం తదేతత్ వస్తి సప్తమీభ్యా
మృగ్భ్యం ప్రపంచయతి. 'తదేవర్తం + భువనస్య నాభిః. తదేవాన్ని సద్వాయుః
+ స ప్రజావతిః.' ఇతి. మనసా యథా వస్తుచింతనమృతం వాచా తదుచ్ఛా
రణం 'సత్యం' ఏతదుభయమసి 'తదేవ' అధిష్ఠానరూపం బ్రహ్మైవ 'కవీనాం'
వేదశాస్త్రపారంగతానాం పరముత్కృష్టం ప్రమాణత్వేనాదరణీయం యత్ 'బ్రహ్మ'
వేదరూపం వస్తు తదసి స్వాధిష్ఠానభూత పరబ్రహ్మత్వకమేవ, 'ఇష్టం, దగ్ధపూర్ణమా
సాదిశ్రౌతం కర్త, 'పూర్తం' వాపీహుపతటాకాదిస్తార్తం కర్త, తదుభయమసి 'తదేవ
'బ్రహ్మ' తథా 'బహుధాజాతం పూర్వకల్పాదిరూపేణ బహుప్రకారముత్పన్నం,
ఇదాసీమసి తథా 'జాయమాన' 'విశ్వం' సర్వం జగత్ 'భువనస్య నాభిః' చక్రనాభి
వత్ సర్వస్య లోకస్యాధారభూతః పరమాత్మా 'బిభర్తి' అత ఆధేయం సర్వమవ్యధిష్ఠా
నస్వరూపమేవ, అగ్నివాయుసూర్యచంద్రమసోఽసి 'తదేవ,' తథా 'శుక్రం' దీప్య
మానం నక్షత్రాదికం 'అమృతం' జీవైః సేవ్యం పీయూషం ఏతదుభయమసి 'తదేవ'

శరీరకం. పురాణం - అనాదిం. తమసః పరస్తాత్ - తమఃపారవర్తిత అభవా ప్రలయ
దశాయామేకత్వావస్థాపన్నం అవ్యక్తశరీరకం చ అనంతరూపం దేవాదినానారూప
యుక్తం అత ఏవవిశ్వశరీరకం చేత్యర్థః.

౫

తం—తదేవర్తమితి. ఋతసత్యశబ్దాభ్యాం స్వరూపాన్యథాభావస్యథావాన్య
థాభావలక్షణవికారద్వయరాహిత్యముచ్యతే. శీష్టం సుష్టం (ఇష్టాపూర్తమితి) ఇష్టం
యాగాదిశ్రౌతం - పూర్తం - ఖాతాదిస్తార్తం భూతభవిష్యద్రూపం ఆగ్నింద్రాది
దేవతాంతరసంబంధితయా బహుభూతం సర్వమసి కర్త బిభర్తి - స్వీకరోతి. తదా
రాధ్య ఇతి యావత్-భువనస్య నాభిః, కర్తృఫలప్రదతయా ఆధారభూతః. ఏవమేవ
వేదార్థసంగ్రహే ప్రతిపాదితమ్.

విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః.

తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తదుచంద్రమాః, తదేవ శుక్రమ

మృతం తద్భగ్నా తదాపస్స ప్రజాపతిః.

ఉ.—సర్వే నిమేషా జ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి,

ఆధిష్ఠానరూపమేవ, యత్ 'బ్రహ్మ' హిరణ్యగర్భరూపం తదపి బ్రహ్మ ఆధిష్ఠానాత్మక మేవ, యాః 'ఆహః' జలః+పలః+తాని పంచమహాభూతాని యశ్చ ప్రజాపతిర్విరా డ్రూపః, తదుభయమవ్యధిష్ఠానరూపమేవ యద్యత్ జగత్ అవిద్యాదృష్ట్యా నానా విధం ప్రతీయతే, తత్సర్వం విద్యాదృష్ట్యా అఖండైకరసం బ్రహ్మైవ, ఆత ఏవ దృష్టి ద్వయమభిప్రేత్య వాజసరేయస్సమామనంతి 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం వశ్యతి ఇత్యవిద్యాదృష్టిః యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేన కం వశ్యేత్' ఇతి విద్యాదృష్టిః.

వి—నను 'ప్రకృతిః' 'పురుషత్వైవ నిత్యోకాలశ్చ సత్తమ' ఇతి విష్ణుపురాణే కాలస్య నిత్యత్వాభిధానాత్, విద్యాదృష్ట్యాపి బ్రహ్మరూపత్వం నాస్తీత్యాకాఙ్క్యం, పురాణస్యావిద్యాదృష్టివిషయత్వ మభిప్రేత్య విద్యాదృష్ట్యా కాలస్య బ్రహ్మత్వ విష ఙ్గయా బ్రహ్మణస్సకాశా దుత్పత్తిం ఆప్తమీనమూభ్యాం దర్శయతి, ౮. "సర్వేనిమే షాః+ఆహోరాత్రా శ్చ సర్వశః". ౮-౯. అర్థమాసామాసాః+అంతరిక్ష మభోసువః," ఇతి, నిమిర్నామ జనకస్య పూర్వజ ఆద్యో మిథితేవ్యరః సః సీదతి నిషీదతి వర్తతే, దేవవర ప్రసాదాత్ యేష్యతీవత్త్వపాలేషు అహోఽతీవత్త్వపాలాస్తే నిమిషాః, తఏవ 'నిమేషాః' ఇత్యుచ్యంతే, వత్త్వపాతపరిమితాః సూక్ష్మకాలవిశేషా ఇత్యర్థః, తే 'సర్వే' అపి 'విద్యుతః' స్వయంద్రకాశమానాత్ 'పురుషాత్' పరిపూర్ణాత్ పర మేశ్వరాత్, 'ఆధిజ్ఞిరే' ఆధిశ్యేనోత్పన్నాః, నిమేషేభ్యోఽపిఆధికాః కాలవిశేషాః 'కాష్ఠాః', తాభ్యోఽప్యధికాః 'కలాః, తాభ్యోఽప్యధికాః 'ముహూర్తాః' తేభ్యోఽప్యధికాః 'ఆహోరాత్రాః' తథాద పూర్వగ్రంథకాలై రుక్తం. 'అష్టదశ నిమే షాస్తు కాష్ఠా త్రింశత్తుతాః కలాః, తాస్తుత్రింశత్క్షణస్తే తు ముహూర్తో ద్వాదశాస్త్రీయాం. తే తు త్రింశ దహోరాత్రాః పక్షస్తే దశపంచవ' ఇతి. చకారా

తం—తదేవాగ్నిరిత్యాది. శుక్రం - తేజిష్ఠం తచ్చ విగ్రహద్వారా ద్రష్టవ్యం ఆమృతం - ఆనంసారి. ఇతరత్ స్పష్టం.

రం—సర్వేనిమేషాఇతి. విద్యుతః. విద్యుదర్ష్టా త్పురుషాదిత్యర్థః. 'ఆదిత్య

కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చాహోరాత్రా శ్చ సర్వశః,

అర్థమాసా మాసా ఋతవ సంవత్సర శ్చ కల్పతామ్. ౮

ఈ — స ఆపః ప్రదుఘేఉభే ఇమే అంతరిక్ష మథోసువః, నైన

వసుక్తసముచ్చయార్థా, తదేవ 'సర్వశః' ఇత్యనేన స్పష్టిక్రియతే, లవక్రుట్యాదికా
సృశ్వే కాలవిశేషః తత ఏవ సముత్పన్నా ఇత్యర్థః, లవక్రుట్యాః స్వరూపం
పూర్వాచార్యైరుక్తమ్. 'నరసింహత్రసంహత్యాం సూక్ష్మసూక్ష్మా విభేదనే, దలే దలే
తుయః కాలః సకాలోలవవాచకః, లవైప్రతిస్పృశ్యత్ త్రింశద్భిః.' ఇతి. 'అర్థ
మాసాః' శుక్లకృష్ణవక్షరూపాః, 'మాసాః' చైత్రవైశాఖాద్యాః 'ఋతవః' వసంత
గ్రీష్మద్యాః, తే సర్వేఽపివరమేశ్వరాత్ 'అధిజ్ఞిరే' తథా 'సంవత్సరశ్చ' ప్రభవ
విభవాది రూపః, 'కల్పతాం' వరమేశ్వరాదుత్పన్నః ఆత ఏవ స్వప్రయోజన సమర్థో
భవతి, కల్పంతామితి బహువచనపాతే సర్వేఽపి, కాలవిశేషః స్వస్వప్రయోజన
సమర్థా ఇతియోజ్యం, 'సః' వరమేశ్వరః, స్వనిర్మితేన కాలవిశేషేణోపహితస్సక్,
తత్తత్కాలాచిత్తేన 'ఆపః. అపః, ప్రదుఘే' జలౌపలక్షితాం పృథివీం దుగ్ధవాక్,
ప్రాణినా మపేక్షితం భోగ్యజాతం పృథివ్యాం సంపాదితవానిత్యర్థః. తత్ప్రవ 'అస్త
రిక్షం' అస్తరిక్షస్థాన మేకం, 'అథో' అపిచ 'సువః' స్వర్గస్థానమవరం, 'ఇమే ఉభే'
స్థానే 'ప్రదుఘే' తయోరపి స్థానయో ర్భోగ్యవస్తూని సంపాదితవానిత్యర్థః.

వి — నను కాలలోకాదిసర్వకారణస్య తస్య సర్వత్రానుగతత్వాత్ కుతః
ప్రాణిభిరసౌ న గృహ్యత ఇత్యాశంక్య తస్య వరమాత్మనోగ్రహణాభావః, ఊర్ధ్వత్వా
ద్యకార విశేషాభావాత్ రూపాద్యభావాచ్ఛేతి మంత్రవ్యయేన దర్శయతి. — ౧౦.
"నైనమూర్ధ్వం + నామమహద్యశః" ౧౦-౧౧. "నసందృశేతివృత్తి + అమృతాస్తేభ
వంతి" ఇతి. కశ్చిదపి పురుషః 'వినం' వరమాత్మానం ఊర్ధ్వం స్తంభవదూర్ధ్వాకార ముపరి
స్థితం తిగ్యం కాలావంశవత్తిర్యగాకారంవా, గృహంతర్వత్తిదేవదత్తవత్ క్వచిత్
వర్జంతమసః పరస్తా దితి శ్రుతే. అధిజ్ఞిరే - ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః. కల్పతాం -
కల్పితాః సృష్టా ఇత్యర్థః. ౮

రం — స ఆపః, ద్వితీయాథే ప్రథమా. ఆప ఇత్యర్థః. ప్రదుఘే -
దుగ్ధే. అపభ్యోపలక్షితం భూతజాత ముత్పాదితవానిత్యర్థః. తథా - అస్తరిక్షం స్వర్గం
చఉభే ఇమే ఉత్పాదితవా నిత్యర్థః. నైనమూర్ధ్వమితి. వినం ఊర్ధ్వప్రదేశే తిర్య
వృదేశే వా కోఽపిసగృహీతవాన్ - సజ్జాతవానిత్యర్థః. ఛాందసత్వాద్ధకారస్య భకా
రాదేశః. సర్వగతస్య తస్యఊర్ధ్వాదిదేశవిశేషాభావా దితిభావః. యద్వా

మూర్ధ్వం నతిర్యంచం నమధ్యే పరిజగ్రభత్, నతస్యేతే
కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః.

ఉ.—నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్య నచక్షుషా శక్యతి కశ్చనైనం,
హృదామనీషా మనసాభిక్షప్తాయ ఏనం విదురమృతాస్తే
భవంతి.

౧౦

‘మధ్యే’ అపేక్షితంవా, ‘నతిపరిజగ్రభత్’ నైవపరిగృహ్యతి, ఉద్ధృద్భూతాకారాణాం
తస్మిన్నభావాత్ కించ ‘తస్య’ పరమాత్మనః ‘కశ్చన’ కోఽపి పురుషః ‘నేతే’
నేష్టే, మమగ్రహణసౌకర్యార్థ మిద్యగ్రూపః భవేతి నియంతం న సమర్థః.
అతఏవ ‘తస్య’ పరమాత్మనః ‘మహద్యశః’ ఇతి ‘నామ’ సంపన్నం మహత్త్వం.
చాత్యంతస్వకంత్రత్వేన స్వతస్సిద్ధత్వేన తదీయయశసోఽభ్యుధికత్వాత్, కించ
‘అస్య’ పరమాత్మనః ‘రూపం’ నీలవీతాదికం ‘సందృశే’ ప్రాణినాం దృష్టివిషయే,
నసంతిష్ఠతి, ‘అశబ్దమస్పర్శమరూప మి’త్యాది శ్రుతేః, అతః ‘కశ్చన’ కుశలఃఽపి
పుమాత్ అత్యంతపటునా ‘చక్షుషా’ ఏనం పరమాత్మానం నచశ్యతి, కథం తస్మి
తం గురుకాప్తోబదేశయంతో గృహ్యతీతిచేత్, ఉచ్యతే, ‘హృదా’ హృదయపుండ
రీకమధ్యపర్తినా, ‘మనీషా’ భౌతికవస్తుగోచరాణి మనాంసి ఈష్టే ఇతి మనీష్
తథావిధేన ‘మనసా’ అంతఃకరణేన ‘అభిక్షప్తః’ సర్వతోఽవధృతో నిచ్చితో భవతి
యోగయంత్రం హి మనః తాక్షి ర్తనోవృత్తీ ర్నియమయతి తేనచ అంతర్దుఖే నైకా
గ్రేణ మనసా పరమాత్మా అనుభవితం శక్యతే, ‘దృశ్యతేత్వగ్రయాయ బుద్ధ్యా సూక్ష్మ
యాయా సూక్ష్మదర్శిభి రి’తి శ్రుతేః. ‘యేపురుషాః ఏనం’ పరమాత్మానం, ఏకాగ్రేణ
మనసా ‘విదుః’ సాత్త్విక్కుర్వంతి తే పురుషాః ‘అమృతాః’ మరణరహితాః ‘భవంతి’
దేహాత్ ప్రాణానా ముత్క్రాంతిః, మరణం తచ్చ తత్త్వవిదాం నాస్తి, ‘నతస్యప్రాణా
ఉత్క్రాంత్యత్రైవసమవలీయంత’ ఇతి శ్రుతేః.

వృత్తాది లక్షణోద్ధృత్యా నా నంతరం ఏకేవేది లక్షణ తర్కగ్రూపేణ సందం మధ్యేతద్వి
లక్షణమనుష్ఠాదిరూపేణ సంతం-స్థావరజంగమరూపేణ వర్తమానం కోఽపి నభూతవా
నిత్యర్థః. నతస్యేతి. తస్యకోఽపినేష్టే-తస్యేత్వః కోఽపినాస్తి. నిఖిలజగజ్జననాది
లీలత్వసర్వరక్షకత్వ కీర్తిస్తస్యైవ శాస్త్రస్మృత్యర్థః, నామశబ్దః ప్రసిద్ధా.

రం—నసందృశేతిష్ఠతి. ఏతస్య రూపం - దివ్యం వపుః దృశే, దర్శనాయ
నసంతిష్ఠతి. దర్శనయోగ్యతా నాస్తీక్యర్థః. అతఏవ కోఽపి చక్షురాకీంద్రియైః
నచశ్యతి. హృదామనీషేతి. హృదితిభక్తిరుచ్యతే మనీషేతిధృతిః. ఏతచ్చకవర్ణప్రకా
శికాయాం ప్రతిపాదితం. మనసాభిక్షప్తః. మనోగ్రాహ్య ఇత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టం. ౧౦

ఉ.—అద్యస్సమ్మాతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టా, ఏషహిదేవః

వి—ఉక్తార్థద్వార్యాయ ప్రదేశాస్తరపతితా మంత్రానుదాహరతి, 'అద్యస్సమ్మాతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టా' ౧౨. ఇతి. మంత్రః 'అద్యస్సమ్మాతః పృథివ్యైరసాచ్చే' త్యయమనువాకశ్చాతుర్వోస్త్రీయచయనమంత్రప్రకరణే సమామ్నాతః; తస్మానువాకస్య ప్రదర్శనార్థమద్యస్సమ్మాత ఇతిప్రతీక మిదం పతితం, తస్మిన్ననువాకే 'తమేవం విద్వానమృత ఇహభవతి'తి పరమాత్మతత్త్వవిదో మరణరాహిత్యముక్తం. అద్యస్సంస్పృతః+సర్వంమనిషాణ, ఇతి. ఓం హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీత్, సదాధార పృథివీం ద్యాముతేమాంకస్తైదేవాయ హవిష విధేమ. హిరణ్యే బ్రహ్మాండరూపే గర్భరూపేణావస్థితః ప్రజాపతి ర్హిరణ్యగర్భః, సచభూతస్య ప్రాణజాతస్య అగ్రే సమవర్తత, ప్రాణజాతస్యోత్పత్తేః పురాస్వయం శరీరధారి బభూవ, సజాత ఉత్పన్నమాత్రనివ ఉత్పత్స్యమానస్య సర్వస్య జగతః పతిరాసీత్, సపృథివీం ద్యాం విస్తీర్ణాం దివం దధార భృతవాన్, ఉత అపిచ, ఇమాం భూమించ దధార, తాదృశాయ కస్తై ప్రజాపతయే దేవాయ, 'కోహవైనామప్రజాపతి రితి'శ్రుతేః, హవిషవిధేమ పరిచరేమ.—యఃప్రాణతో నిమిషతో మహిత్యైకం ఇద్రాజాజతోబభూవ, య ఈశే అస్యద్విపదశ్చతుష్పదః కస్తై దేవాయహవిష విధేమ—౨. యః ప్రజాపతిః ఏక ఇత్ ఏక నివ ప్రాణతః శ్వాసయోక్తస్య నిమిషతశ్చ త్సర్వ మేషయోక్తస్య ఆస్య సర్వస్య జగతః మహిత్యా స్వమహిమ్న రాజా. బభూవ, యః ప్రజాపతిః అస్యద్విపదో మనుష్యాదేః చతుష్పదోగవాదేశ్చ ఈశే నియమనాయ శమర్థో భవతి, తాదృశాయ కస్తై దేవాయ హవిషవిధేమ. ౩—'యం ఆత్మదా బలదాయస్యవిశ్వ ఉపాసతే ప్రశంసం యస్య దేవాః, యస్య ఛాయామృతం యస్య

రం—అద్యస్సంస్పృత ఇతి. అద్యస్సంస్పృత ఇత్యుక్తరానువాకో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టర్పం తదేకవాక్యతావన్న మిహ పతితవ్య మిత్యర్థః. యథా. 'అంభస్యపారే ఇత్యస్య. 'యమంతస్సముద్రే కవయోవయంతి. సర్వేనిమేషాజ్జరే విద్యుతః పురుషదధి'తి సముద్రశాయిత్య విద్యుద్వర్ణపురుషత్వాదిలింగాద్భగవత్సర్వత్వం-నివం. 'అద్యస్సంస్పృత'ఇత్యుక్తరానువాకస్య. 'ప్రీశ్చలేలక్ష్మీశ్చపత్నీవి'తి లక్ష్మీపతిత్వరూపాసాధారణలింగాద్భగవత్సర్వత్వం సిద్ధం. అత్రప్రీశబ్దో భూమిపరః. 'ప్రీశ్చలేలక్ష్మీశ్చపత్నీ'విత్యన్యత్ర శ్రవణాత్, శ్రీరామాయణేన. 'రామస్య దక్షిణేపార్శ్వే పద్మాశ్రీ సుమవర్తత, సప్యేతుశ్రీర్వికాలాక్షీ'తి భూమ్యాం శ్రీశబ్ద ప్రయోగాత్. 'త్వా మిహో ఛన్యాయే శ్రియమి'తి వైదికప్రయోగాచ్చేలిద్రష్టవ్యం. ఏలేన దేవతాంతరస్య పారమ్య

దిశోనుసర్వాః పూర్వోహిజాతస్స ఉగ్రేభిః సవి

స్త్రై దేవాయహవిషవిధేమ.' 3 —యః ప్రజాపతిః ఆత్మదాః శరీరేషుజీవ
త్మదాః ఆత్మప్రదః బలదాః సామర్థ్యప్రదశ్చ, యస్య ప్రజాపతేః
౦ విశ్వే సర్వే మనుష్యాః ఉపాసలే నాతివర్తంతే. యస్య ప్రశ
అప్యూపాసలే, అమృతం మోక్షస్వరూపం యస్య చ్ఛాయా యస్య

ఛాయావత్సాధీనం మృత్యుః ప్రాణినాం మరణమపి యస్య
స్వధీనం, తాదృశాయ కస్తే. 3 — 'యస్యేమే హిమవంతో మహిత్వా
ద్రగ్ం రసయాసహాహుః, యస్యేమాః ప్రదిశోయస్య బాహూకస్తే దేవాయ
, ౪ — ఇమే హిమవంతో హిమవత్ప్రముఖాః పర్వతాః యస్య మహి

మై వర్తంతే, రసయా భూమ్యా సహావస్థితం సముద్రం యస్యాధీన
మా దృశ్యమానాః ప్రదిశః ప్రాచ్యాది దిశః యస్యాధీనా ఆహుః. యస్య
బాహూ ధర్మాధర్మా విలిఖేషుః. తాదృశాయ కస్తా ఇత్యాది. ౪ — 'యంక్రం
స్తభానే అభ్రైక్షేతాం మనసారేజమానే, యత్రాధిమర ఉదితౌవ్యేతిక

౦ విషవిధేమ.' ౫ — యస్య ప్రజాపతేః క్రందనా దుత్పన్నే ద్యావాపృథి
౦ ఆత వివాన్యత్రామ్నతం, యదరోదీతృదనయోరోదస్త్యమితి, లేద్యా

అవసారక్షణేన నిమిలేన యం ప్రజాపతిం మనసా అభ్రైక్షేతాం అభితో
కవత్యే అయమావాం రక్షత్విత్యాకాసనం కృతవత్సా విత్కర్షః. కీదృశ్యా
వ్యోతస్తభానే దేవానాం మనుష్యాణాం చావస్థానాయ స్తంభితే రేజమానే
మారస్సార్యోఽపి యత్రాధియస్తిక్ ప్రజాపతావధిక్యత్య ఉదితౌ ఉదయ

వివిధం గచ్ఛతి, తాదృశాయ కస్తా ఇత్యాది. ౫ — 'యేన ద్యా రుగ్రాపృథివీ
౦ న సువస్తభితం యేన నాకః, యో అంతరిక్షే రజసో విమానః కస్తే దేవా

౦ వ్యక్తా, బ్రహ్మణీవాదీనాం క్వచిత్కారణత్వశ్రవణమాలేఖ పరబ్రహ్మ
౦ ప్రాణేంద్రాదీనా మపి పారమ్యప్రసంగాత్, లేమం కార్యత్వాత్వా

బ్రహ్మరుద్రాదేరపి మహోపనిషదాదా కార్యత్వశ్రవణసామ్యత్ నచా
నాం. 'బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రాః లేనర్వే సంప్రసూయంత' ఇతి విష్ణోరపి
శ్రూయక ఇతి శబ్దం - తస్య. 'అజాయమానో బహుధా విజాయత' ఇతి
౦ తారయావత్సావేదనాత్. నచేయం శ్రుతిద్వేషతా నైరపరాకిం నస్యాదితి

తత్సన్నిధా. 'ప్రీత్యలేత్యీశ్వపత్న్యా వి'తి భగవదసాధారణైత్యేవతిత్వ
౦ వైష్యం. తథా. 'హిరణ్యగర్భ' ఇత్యప్తర్పస్యాపి నిరుపాధికభూతవతిత్వ

జాయమాన సుజనివ్యమాణః ప్రత్యజ్ఞుఖా స్త్వితి వి

యమానిమిషేమ.' ౬—ఉగ్రాపుణ్యరహితైః ప్రాణిభిః ద్విషాన్విపాఞ్భ్యాః పృథివీచేత్యేతే
 ఉభేయేన ప్రజాపతినాపృథేకృతే, స్వర్గమఖం యేన ప్రజాపతినా స్తభితం పుణ్యకృత్సు
 వ్యవస్థాపితం, నాకో దుఃఖరహితో మోక్షోఽసి యేన ప్రజాపతినా జ్ఞానిష స్తభితః
 యశ్చ ప్రజాపతిః అంతరిక్షేఽంతరిక్షలోకే రజసో రాజసస్య యక్షగంధర్వాదేః వి
 మానః విమాతా నిర్మాతా, తాదృశాయ కస్తా ఇత్యాది. ౬—'అపాహయ స్సహతీ
 ర్విశ్వమాయక్ దక్షం దధానా జనయంతీరగ్నిం తతో దేవానాం నిరవర్తతాసురేకః
 కస్తే దేవాయమానిమిషేమ.' ౭—యత్ యస్య ప్రజాపతే రసుగ్రహాత్ మహతీర్నవత్యుః
 ఆపః విశ్వమాయక్ విశ్వాకారం ప్రాప్తాః, అత ఏవ స్తర్యతే, ఆప ఏవ 'ససర్వాదా
 తాయవీర్యమపాస్పృశత్, తదండమభవద్దైమమి'తి, కీదృశ్య ఆపః దక్షం అగ్నిచయేమశలం
 యజమానం దధానాః ధారయంత్యః ఉత్పాదయంత్యః, తథాచేతవ్యమగ్నింజనయంతీః
 ఉత్పాదయంత్యః తతస్తస్మాత్ ప్రజాపతిః సర్వేషాం దేవానాం అనుష్ఠివనహేతుః
 ప్రాణః విశానిరవర్తక నిష్పన్నః, తాదృశాయకస్తా ఇత్యాది. ౭—'యశ్చిదాపామ
 హినాపర్మకశ్యద్దక్షందధానా జనయంతీరగ్నిం, యోదేవేష్వధిదేవ ఏక ఆసీత్కన్తై
 దేవాయమానిమిషేమ.' ౮—ఆప ఇతి ద్వితీయా బహువచనం, యశ్చిత్ య ఏవ
 ప్రజాపతిః శ్రావోక్తరీత్యావిశ్వాకారేణ తా మహతీరహః మహినా మహిమ్నా పర్య
 వశ్యత్, ఆపాం తథావిధసామర్థ్యాయ కటాక్షేణ వీక్షితవాక్, కీదృశీరహః దక్షం
 దధానాః అగ్నించ జనయంతీః. శ్రావ్యవద్యవ్యభేయం, యః ప్రజాపతిః దేవేషు
 సర్వేషు అధి అధికః దేవ ఆసీత్, తాదృశాయ కస్తా ఇత్యాది. ౮. హిరణ్యగర్భః సమ
 వర్తతాగ్రే ఇత్యాద్యబ్రావృచః సంహితాయా శ్చతుర్థకాండే ప్రథమప్రపాతకే ఆష్ట
 లింగాత్. 'హిరణ్యగర్భ శ్చతుర్ము ఇతి'నామసహస్ర పాతాత్. 'హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్ట
 భిర్నిర్నివేదయే ది'తి విష్ణుస్త్రుతౌ భగవదారాధనే వినియోగాత్, జ్యోతిశ్చాస్త్రే
 సూర్యసిద్ధాంతే అనిరుద్ధపుష్పాం ప్రకృత్య. హిరణ్యగర్భో భగవానేషవధంధస్సూరత్యుత
 ఇత్యుక్తే. పాద్యే గిరియజ్ఞానంతర మింద్రస్తవే. 'అగ్రే హిరణ్యగర్భస్త్యంభూతస్య
 నమవర్తక, త్వమేవైకః పరితీరి పురుషస్త్యం హిరణ్యయ' ఇత్యాదినా అస్య మంత్రస్య
 భగవత్పరకయా ఉపబృంహితత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టర్చిస్సౌమి భగవత్పరత్వమే
 వేతి ద్రష్టవ్యం. ఏవమిదేవ ఇతి. ప్రదిశః దిగ్విర్తివదార్థాః, శ్రావ్యం జాతాః, గర్భస్థాః,

శ్వతో ముఖః.

౧౧

విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖో విశ్వతోహస్త ఉతవి

మానువాకే ఆప్తమానువాకే సమామ్నతాః, తా అపి వేదితవ్యస్య పరమాత్మన ఉపలక్ష్య
కల్పేన హిరణ్యగర్భాద్భిభానాదత్రోపయుక్తాః. యథా హిరణ్యగర్భాదయః పరమా
త్మోపలక్షకాః తథా పరమాత్మనా సృష్టం దిగాదికం జగత్. విరాజ్ఞార్తిభిశ్చ. హిరణ్య
మూర్తిశ్చ పరమాత్మన ఉపలక్ష్య మితీతి మంత్రద్వయేన దర్శయతి. "ఏషహిదేవః +
తిష్ఠతి విశ్వతోముఖః. ౧౩-౧౪. "విశ్వతశ్చక్షురుత+దేవ ఏకః"ఇతి. ఏషః విష్వద్భి
రనుభూయమానః 'దేవః' స్వప్రకాశః పరమాత్మా 'ప్రచిశః' ప్రకృప్తాః ప్రాచ్యాద్యాః
దిశః ఆగ్నేయాద్యాదిదిశశ్చ 'సర్వాః' అను ప్రవిశ్యావస్థితః, ప్రవేశస్య శ్రుత్యంతర
ప్రసిద్ధిర్ధః 'హి' శబ్దః, తథా 'పూర్వోజాతః' హిరణ్య గర్భస్వరూపత్వేనాయ మేవ
ప్రథమ ముత్పన్నః 'హి' శబ్దేన 'హిరణ్యగర్భ' స్వమవర్తతాగ్రే 'ఇతి మంత్రప్రసిద్ధిస్స
చ్యుతే 'సఉ' సవిత పరమేశ్వరః 'గర్భే' అంతః 'బ్రహ్మాండరూపస్య గర్భస్యమధ్యే వర్తతే,
సవిత 'విజాయమానః' దేవతిర్వజ్రనుష్ఠాది రూపే ఇదాసీం జాయతే ఇతః పర
మసి 'జనివ్యమాణస్స ఏవ, సచ 'ప్రత్యక్షో' అన్నమయాదిశోకేభ్యః అంతరః 'ముఖాః'
దేహేంద్రియాధ్యక్షత్వేన ముఖ్యః 'విశ్వతః' సర్వతః ముఖాని రూపాద్యుపలభి
ద్వారాణి చక్షురాదీని యస్మాసౌ 'విశ్వతోముఖః' తాదృశోఽయం జగదధిష్ఠానత్వేన
'తిష్ఠతి', స చ బ్రహ్మాండరూపం దేహం భృత్వా సర్వప్రాణిదేహాస్వరూపత్వాత్
ఉదీయై స్సర్వై శ్చక్షురాదిభిర్మృత ఇతి 'విశ్వతశ్చక్షుః' ఇత్యాది పక్ష రభిధీయతే,
తత్తత్సాక నివాసినాం ప్రాణినాం చక్షుఃపి తత్రతత్ర స్థితాన్యేవ ఏతదీయాని
భవంతి, అతోఽస్య విశ్వతశ్చక్షుర్వత్త్వం, ఏవం విశ్వతో ముఖత్వాదికమపి ద్రష్ట
వ్యం, స చ పరమేశ్వరః 'బాహుభ్యాం' సన్నమతిబాహుసదృశాభ్యాం ధర్మాధర్మా
భ్యాం నిమిత్తకారణాభ్యాం సర్వం జగద్వశీకరోతి, తథా 'పతత్రైః' పతనశీలైః
జాయమానాః, జనివ్యమాణాశ్చ స ఏవ, సచ కథంతస్య సార్వాత్మ్యమిత్యత్రాహ—
ప్రత్యజ్ఞుభావతి. ప్రత్యగాత్మా ముఖం - శరీరం యస్య - సతతోక్తః. సర్వస్యాపి
ప్రత్యగాత్మనస్తచ్చరీరత్వాత్తస్య సర్వాత్మత్వ మిత్యర్థః. ప్రత్యజ్ఞుభా ఇతి పచనవ్యత్య
యశ్చాందసః. విశ్వతోముఖ ఇతి సర్వాచేతనశరీరకత్వమచ్యుతే.

౧౧

రం—విశ్వతశ్చక్షురితి. పాణిపాదాదికమంతరేణాపి సర్వతః పాణిపాదాది
కార్యకృత్పరమాత్మా ద్యావాభృథివ్యాది సృష్టికాలే జీవాబాహుభ్యాం బద్ధిశ్చ

శ్వతస్పాత్, సంబాహుభ్యాం నమతిసంపత త్రైద్వయా
పృథివీ జనయన్ దేవ ఏకః.

౧౨

ఉ.—వేనస్తత్పశ్యన్విశ్వా భువనాని విద్వా న్యత్రవిశ్వంభవ
త్యేకసిద్ధం, యస్మిన్నిదగ్గీసంచ (విచైకగ్) విచైతిసర్వం
సహితః ప్రాతశ్చ విభుః ప్రజాసు ప్రతద్యోచే అమృతమ్ను

యవీశ్వర యచమహాభూతైః 'నన్నమతి' సర్వం జగదుత్పాదయతి, ఏవమయం 'దేవః'
త్యావా పృథివ్యాదికం కృత్స్నం జగత్ ఉత్పాదయన్ ఏక ఏవావర్ణితే.

వి—ఉత్తాశ్శేత్రధారిణయ ముత్పాదయతుం ముక్తద్వయేన గంధర్వవృత్తాం
తందర్శయతి, ౧౧. "వేనస్తత్పశ్యన్+విభుః ప్రజాసు, ౧౧. ౧౨. ప్రతద్యోచే+
యతుః పితానత్" ౧౨. ఇతి 'వేనోనామ గంధర్వః'సర్వస్రాణివాం 'గుహాసు' బుద్ధిః
'నిహితం' 'అమృతం' వివాళరహితంతత్ వస్తుస్వానుభవేన 'విద్వా' ప్రవోచేనుశిష్యే
భ్యః ప్రవాచ జుహు, కీద్యశోవేన, యత్ర యస్మిన్ పరమాత్మవస్తుని 'విశ్వం' సర్వం
జగత్ 'ఏకసిద్ధంభవతి' ఏకత్వేన విశ్వయవస్థితం సత్ తాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి,
తత్ పస్తురుకాస్తప్రసాదేన పశ్యన్ సాక్షాత్ కుర్వన్, 'విశ్వాభువనాని' సర్వానపి
తాన్ విద్వాన్ జానన్ వర్తతే, ఆత్మసాక్షాత్కారే హి సర్వం జగత్ తదాత్మక
మిత్యమగతిర్భవతి, కించ తేన దృష్టే 'యస్మిన్' వస్తునిపరమాత్మని ఇదం జగత్
'పంచనిద' సముత్పద్యతే నిలీనంచ భవతి, ఏకం అద్వితీయతత్వరూపః స పరమాత్మా
విభుః వ్యాపీ సత్ 'ప్రజాసు సర్వాసు దీర్ఘతంతువత్ ఓతః తిర్యక్తంతువత్
యోజయతి - కరణకళేబరయోగంకారయతీత్యర్థః. గీతాభాష్యే, 'సర్వతఃపాణిపాద
మి'తి శ్లోకవ్యాఖ్యానానుసారాదేవమేవార్థః.

౧౩

రం—వేనస్తత్పశ్యన్వితి. విద్వాన్ - సర్వజ్ఞః పరమాత్మా విశ్వానిభువనాని.
వాళన్తి ఇవార్థః. ఇన ఇవ, నూన్య ఇవ క్ష్యన్ - సాక్షాత్కుర్వన్నాస్తే. యత్ర - పర
మాత్మని విశ్వమిదమేకసిద్ధం - ఏకాధికరణ్యం భజత ఇత్యర్థః. యస్మిన్నిదమితి.
యస్మిన్ - పరమాత్మని జగత్సర్వ మవిభక్తం విభక్తంచ - తాదృశః పరమాత్మా సర్వ
ప్రజాసు - వేతనాచేతనవర్గేషు దీర్ఘతంతువత్ స్థిర్యక్తంతువత్పీతశ్చ. వ్యాప్య
వర్తత ఇతియావత్.

౧౩

రం—ప్రతద్యోచేతి. గాం - పృథివీం ధారయతీతి జగద్ధారకః పరమాత్మా
గంధర్వః. సః అమృతం - అపారుషేయకయా నిత్యం. నామ - శబ్దప్రపంచరూపం

విద్యా స్తంభరోవనామనిహితంగుహాసు, త్రిణిపదానిహి
(తా)తం(గు)హాసు య స్తద్వేదస(వి)పితుఃపితాసత్. ౧౪

ఉ.—సనోబంధుర్జనితాసనిధాతా ధామాని వేద భవనాని
విశ్వా, యత్ర దేవా అమృతమానశానా స్మృతీయేథా
(మా)మ) న్యభ్యైరయంత ౧౫

‘ప్రాతశ్చ అవలిప్తతే, ‘గుహాసు’ ప్రాణినాం బుద్ధిః ‘త్రిణిపదా’ జాగ్రత్ స్వప్న
సుషుప్తిరూపాణి త్రిణి స్థానాని నిహితా ఆవశిత్తాని, యః ఆయం గంధర్వః తత్
జాగరాద్యధిష్ఠానం వేద, సగంధర్వః సవితుః ఉత్పాదకస్య స్వక్షియజనకస్యాపి
‘పితాసత్’ జనకోభవతి, లోకప్రసిద్ధః పితా పుత్రస్య దేహమాత్రం జనయతి, బ్రహ్మ
తత్త్వాభిజ్ఞస్తే పరమాత్మరూపేణ సర్వజగదుత్పాదకత్వాల్లాకప్రసిద్ధస్య స్వజనకస్యాపి
సముత్పాదకో భవతి. ‘యస్తావిజానాత్ సవితుః పితాసతి’ శ్రుత్యంతరాత్.

వి—తస్య పరమేశ్వరస్య వ్యవహారకాలే సర్వప్రాణ్యుపకారకత్వంపరమార్థ
దర్శనో ముక్తిప్రదత్వంచ మంత్రద్వయేన దర్శయతి. ౧౭. సనోబంధుః...ధామాన్య
భ్యైరయంత. ౧౭. ౧౮. పరిద్యావాభృథి...తదభవత్ప్రజాను. ౧౮. ఇతి. సపర
మేశ్వరః నోఽస్తాకం సర్వేషాం బంధుః అస్తదనుష్ఠితమకృతానుసారేణ సర్వేషాం హిత
కారిత్యాత్ జనితా ఉత్పాదకః సర్వసప్తృత్వాత్ సచ విధాతా జగతోనిర్మాతా
సక్ష విశ్వాభువనాని సర్వానుత్తమాభువనాకాఢా ధామాని తేషు లోకేషు దేవాదీనాం
యోగ్యాని స్థానానిచ వేద-జానాతి యత్ర తృతీయే లోకే స్వర్గాఖ్యే దేవా ఇంద్రాద

వేదం, గుహాసు - నాభిహృదయూదిస్థానేషుస్థితం బ్రహ్మణే ప్రవోచే - ప్రోక్తవాన్.
‘యోవై వేదాంశ్చ ప్రహితోతి తస్మా’ ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. త్రిణిపదేతి. యస్య పర
మాత్మనో భోగ్యభోగస్థాన భోగోపకరణ రూపాణి త్రిణి పదాని గుహాశబ్దే పర
మవదే. ‘త్రిపాదస్యామృతందివీ’త్యుక్తరీత్యామోవేద - సః పితరపి పితా - భవతి.
నకస్యచిత్తుత్రో భవతీత్యర్థః. ౧౪

తం—సనోబంధురితి. స ఏవాస్తాకం బంధుః. జనితా - ఉత్పాదకః. స ఏవ
క్రేయసాంవిధాతా. సర్వేషాం జనానాం భోగ్యభోగోపకరణాదీని వేద. సహ్యన్యస్య
బంధో ర్గర్భస్థత్వాదిదశాయాం తద్యోగ్యవస్తుజ్ఞానం సంభవతీతిభావః. యత్ర దేవా
ఇతి. యత్ర - పరమాత్మని ఆమృతం - ఆమృతవద్యోగ్యం కల్యాణగుణజాతంఆనశానాః-
అశితవంతః. ఆనుభూతవంత ఇత్యర్థః. కానజంతోఽయంశబ్దః. తృతీయేథామనిధామ్ని-

పరిద్యావాపృథివీ యంతిసద్యః పరిలోకాన్పరిదిశః పరి
సువః, ఋతస్యతంతుం వితతం విచృత్యతదవశ్యత్తదభవ
త్ప్రజాసు.

౧౬

ఉ — పరిత్య లోకాన్పరిత్య భూతాని పరిత్య సర్వాః ప్రదిశో

యోఽయ్యుక్తమానకానాః సుధాం పిబంతః ధామాని స్వకీయస్థానాని ఆభ్యైరయంత
సర్వతః ప్రాప్తవంతః తతస్సర్వం విదిత్వా తత్తదనుష్ఠిత కామ్యకర్మానుసారేణ ఫలం
ప్రయచ్ఛంతిత్వర్థః. యేతు ముముక్షవస్తే సర్వే విదితతత్త్వాన్సంతః ద్యావాపృథివీలో
కద్వయం సద్యః పరియంతి బోధక్షణ ఏవ సర్వలోకాన్సృజంతి తథాలోకానవశిష్టా
సంతరిక్షాదీః పరియంతి దిశః ప్రాచ్యాద్యాః పరియంతి సువః స్వర్గలోకం పరియంతి
విషం సర్వాత్త కత్సేన సర్వవ్యాప్తిరుక్తా యః ఋతస్య సత్యస్య వరబ్రహ్మణః తంతుం
అవిచ్ఛేదేనానసానం వితతం విస్తీర్ణయథా భవతి తథా విచృత్య గురుకాస్త్రముఖా
న్నిచిత్వ తచ్చిత్తతత్త్వమవశ్యత్ సాక్షాత్కృతవాన్ స ఏవ ప్రజాసుమధ్యే తచ్చి
త్తతత్త్వమభవత్ తథావ శ్రుత్యంతరం, బ్రహ్మవిద్, బ్రహ్మచేన, బ్రహ్మైవభవతీతి.

వి—అంభస్య పార ఇత్యాదిసా తదభవత్ప్రజాన్విత్వదేన గ్రథేన ప్రతిపాదితాం
బ్రహ్మవిద్యాముపసంహరతి. ౧౯. పరిత్య లోకాన్+ఆత్మానమభిసంబభూవ. ౧౯.
ఇతి. ఋతస్య సత్యస్య బ్రహ్మణః ప్రథమజాః ప్రథమకార్యభూతః ప్రజాబల్యై రణ్య
గర్భః లోకాన్ భూరాదీన్ భూతాని దేవమనుష్యాదిప్రాణిదేహాన్ ప్రదిశః ఆగ్నే

దహరాకాశాదిత్య మండలాపేక్షయా తృతీయే వరమవదే ఆభ్యైరయంత. 'వితత్వా
మగాయన్నాస్త' ఇత్యుక్తరీత్యా వరస్సరాఖిముఖతయాగానం మర్వంతీత్వర్థః. ౧౫

రం—పరిద్యావాపృథివీఇతి. 'సర్వాన్ లోకాన్ కామాన్ని కామరూప్య
సుసంఘం' న్నిత్యుక్తరీత్యాద్యుపృథివ్యాదిలోకాద్విగ్వర్తివదాధాన్ సువశ్యుభిత భగవ
త్ప్రజానాం పరితత్పరంతీత్వర్థః. వైష్ణవ్యాది పరిహారాయ కర్తృసాపేక్షతాం బ్రహ్మణో
దర్శయతి ఋతస్మేతి. ఋతస్య కర్తృణః. విచృత్య వితతం తన్తం, వ్యాప్య స్థితం
కర్తృణున్నక్షరూపం అదృష్టమవశ్యత్. జీవసమవేశకర్తృసాధ్యత్వారాణి సాక్షా
త్కృత్య తదనురోధేన తదభవత్, అంతర్భావిత్యాదిర్థోఽయం కట్టః తత్తత్కర్తృత్వాద్య
ప్రానురోధేన తత్తత్ఫల మభవత్, నృప్రవానిత్వర్థః.

౧౭

పరిత్య లోకానితి. సర్వాన్ వదార్థా న్వాన్విత్వ తదాత్మతయా స్థితః
ప్రజాసాం పతిః - శేషీ పరమాత్మా ఋతస్య కర్తృణః ప్రథమజాః ప్రథమం ఇన

దిశశ్చ, ప్రజాపతిః ప్రథమజా ఋతస్యాత్తనాత్తానమభి
సంబభూవ.

౧౭

ఉ.—సదసస్పతిమద్భుతం ప్రియమింద్రస్య కామ్యం, సనిం మే
ధామయాసిషం.

౧౮

ఉ.—ఉద్దివ్యస్య జాతవేదోఽఘ్నై నిఋఋతిం మమ,

య్యాద్యాః దిశశ్చ ప్రాచ్యాద్యాః పరిత్య సర్వతోఽవ్యాప్య సృష్టికాలే సృష్ట్యా ఘన
రసి పరిత్య స్థితికాలే రక్షిత్యా ఆత్మనా న్వస్మరూపేణ తద్విషయకతత్త్వజ్ఞానేనేత్యర్థః
ఆత్మానం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం ఆభిసంబభూవ సర్వతస్సమ్యక్సాప్రవాణ్.

వి—తదేవం బ్రహ్మవిద్యాప్రతిపాదితా ఆధతత్వాప్రసాధనభూతాసోపాధిక
బ్రహ్మధ్యానజపస్నానాదికర్మాంగభూతా మంత్రాః కర్తకాండే పూర్వముక్తా
ఆస్తిక్ ఖలకాండే ఆభిధీయన్తే, తత్రైకేన మంత్రేణ బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమంతర్యామిణం
ప్రార్థయతే. ౨౦. సదసస్పతిమద్భుతం+సనిం మేధామయాసిషం. ౨౦. ఇతి. సీదత్య
స్మిన్నవ్యాకృతే కారణే సర్వం జగదితి సవః తస్య పతిం పాలకమంతర్యామిణం
ఆయాసిషం ప్రాప్తవానస్మి, నీఘ్రం ప్రాప్తవానిత్యనయా వివక్షయా భూతార్థనిర్దేశః
కీదృశం సదసస్పతిం అద్భుతం ఆశ్చర్యరూపం మనసాప్యచింత్య రచనారూపస్య జగ
తోఽనాయాసేన నిర్మాతృత్వం, ఇంద్రస్య దేవరాజస్యాపి ప్రియం, సోఽప్యంతర్యా
మిణం కదా ప్రాప్యమిత్యేవమాకాన్తే అత ఏవ సర్వైరనైః కామ్యం ఆపేక్ష
ణీయం సనిం కర్మఫలస్య దాతారం, మేధాం శ్రుతాధీతగ్రంథధారణశక్తిం ప్రయ
చ్ఛంతమితి శేషః.

అథ పహ్నుయిపాధికం పరమేశ్వరం ప్రతి ఇష్టప్రాప్తిం ప్రార్థయతే. ౨౧

యితా, సర్గాద్యసమయే కర్తృపరిశాకం కుర్వన్ స్వయమేవాత్మనాత్తానముత్పాదిత
వాక్ స్వయమేవ కర్తా కరణం చేత్యర్థః.

౧౭

రం—సదసస్పతిమితి. నిత్యసూరిపరిపన్నాయకం అద్భుతం, ఆశ్చర్యకాలినం
ఇంద్రోశబ్దోపలక్షితజ్ఞానినః పరమప్రేమాస్పదం కామ్యం, కామసాధనం సనిం, భజనీ
యమ్. 'పనపణసంభక్తాని'లిపి ధాతుః. అనంకుచితసర్వవిధమేధాశాలినం శరణమనూ
సిషం - ప్రాప్తాస్తీత్యర్థః. హరివంశే పాషురప్రాదుర్భావే. 'అనామగ్నిగ్భిష్టమయః
సదసస్పతిరద్భుతమి'తి భగవద్వచనానురోధేనాస్య మత్తస్య భగవత్సరత్వం ద్రష్ట
వ్యమ్.

౧౮

ఉద్దివ్యస్వజాతవేద ఇతి. జాతాని సర్వాణి చేత్తీతి జాతవేదాః - సర్వజ్ఞః,

పశూగ్ శ్చ మహ్యమావహ జీవనం చ దిశో (ది)దశ. ౧౯

ఉ. — మానోహిగ్ంసీర్జాతవేదో గామశ్వం పురుషం జగత్,

అభిప్రదగ్న ఆగహి శ్రియా మా పరిపాతయ. ౨౦

ఉ. — పురుషస్య విద్ధ సహస్రాక్షస్య మహాదేవస్య ధీమహి,

ఉద్దీప్యస్య జాతవేదోపహ్ను + జీవనం చ దిశో దిశ. ౨౧. ఇతి. జాతే ప్రాణిశరీరే జాతరాగ్నిస్వరూపేణ విద్యతే అవతేవృత ఇతి జాతవేదాః అథవా జాతానుత్పన్నాన్ యజమానాన్ తత్తత్ఫలదానాయ వేత్తి స్వచిత్తే నిశ్చినోతీతి జాతవేదాః; హే జాత వేదః మదనుగ్రహార్థం ఉత్పన్నైః దీప్యస్వ, కిం కర్వన్ మమ అనిష్టకాదీణం నిర్మలం పాపదేవతాం అపహ్నున్ వినాశయన్, తాం వినాశ్య తతో మదర్థం పశూన్ గవాశ్చాదీన్ జీవనం దీర్ఘాయుష్యం చ కారాభ్యామన్యదసి సర్వం భోగ్యజాతమావహ- నమ్నదయ, తతస్సుభనివాసార్థం దిశః ప్రాచ్యద్యాః నివాసయోగ్యాని తత్తద్విగంత స్థానాని దిశ దేహి.

వి — సంపాదితానాం గవాశ్వాదీనామవినాశం. ప్రార్థయతే. ౨౨. మానో హిగ్ంసీర్జాతవేదః + శ్రియా మా పరిపాతయ. ౨౨. ఇతి. హేజాతవేదః త్వత్ప్రసాదాత్ మదీయం గవాదికం నిర్మలః మా హింసీత్ - మా వినాశయతు, జగచ్చక్షేన గవాదివృత్తికం గృహక్షేత్రాదికం వివక్షితం, హేఅగ్నే త్వం అభిభ్రత్ అధారయన్ ఆస్తదపరాధం మనస్వధారయత్వా ఆగహి - ఆస్తదనుగ్రహార్థమాగచ్ఛ, తతో మాం శ్రియా - ధనధాన్యాదిసంపదా, పరిపాతయ - సర్వతః ప్రావయ.

ఇత ఊర్ధ్వం లేఘ లేఘ దేవేఘ శ్రుతిపాతా అత్యంతవిరుద్ధాద్వ

హే సర్వజ్ఞ పరమాత్మన్ మమ నిబుబుతిం పాపమపహ్నున్నేవ - నాశయన్నేవ ఉద్దీప్యస్వ - ప్రకాశస్య, మహ్యం త్వదాగాధనోపయుక్తాన్ యజ్ఞార్థపశూనానయ, దశను దిక్షు జీవనసాధనమన్నాదికం చావహ, అనయేత్సర్గ. ౧౯

రం — మానోహిగ్ంసీరితి. హేజాతవేదః. సర్వజ్ఞ, నః, అస్తాకం, త్వదారాధనోపయోగాన్యశ్వాదీన్పావధీః. హేఅగ్నే ఆగ్రనేతః హింసకరూపం అభిభ్రదేవా గహి - ఆగచ్ఛ, శ్రియా విశ్వర్యేణ, యోజయేత్సర్గ. ఆశ్ర పరమాత్మలింగాఖ్యానాదేహం చ మంత్రాదాం దీపసమర్పణాదౌ వినియుక్తత్వాదగ్నిజాతవేద ఆదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్వేన న దోషః.

౨౦

తత్తద్దేవతాభక్తానాం ఇహ్యమైద్రగాయత్ర్యాదిసమాఖ్యాన్యంత్రానామ్,

తన్నో రుద్రః ప్రచోదయాత్.

౨౦

ఉ—తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ ధీమహి,

తన్నో రుద్రః ప్రచోదయాత్.

౨౧

ఉ—తత్పురుషాయ విద్మహే వక్రతుండాయ ధీమహి,

శ్యంతే, తత్ర విజ్ఞానాత్మప్రభృతిభిః పూర్వైర్విబంధనకారైర్దావిడపాతస్యాదృశ త్యాద్యయమసి తమేవాదృశ్య వ్యాఖ్యాస్యామః. తత్ర వడ్ధిర్గాయత్రీభిరాత్మప్రాప్తి ద్వారభూతాః దేవతావిశేషాః ప్రార్థ్యంతే. తత్రాదా విశ్వరూపధరం ప్రార్థయతే. ౨౩. పురుషస్య విద్మ + తన్నోరుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౩. ఇతి. 'విశ్వతశ్చక్షురి' త్యాదిమంత్రోక్తో విరాట్పురుషస్సూక్తాః తస్య పురుషస్య స్వరూపం విద్మ - జానీ మహి, లభేమహి నా, తదర్థం తస్య విరాడ్రూపస్య మహాదేవస్య స్వరూపం ధీమహి - ధ్యాయేమ, తత్ తత్ర ధ్యానే నః. అస్తాక్ రుద్రః విరాడ్రూపా మహాదేవః ప్రచోదయాత్ - ప్రచోదయతు - ప్రేరయతు.

వి—అథ “విభిద్దోన్ఘిః కుతారం మృగమభయవరా సుప్రసన్నో మహేశః” ఇత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిధరం రుద్రం ప్రార్థయతే. ౨౪. తత్పురుషాయ విద్మహే + రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౪. ఇతి. తం ఆగమప్రసిద్ధం పురుషాకారం మహాదేవం జానీమో ధ్యా(యేమ చ) యామశ్చ తత్ తస్మిక్ ధ్యానే అస్తాక్ రుద్రః ప్రచో దయాత్ - ప్రేరయతు.

దీజాపూరగదేతుకార్దుకేత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిధరం వినాయకం ప్రార్థ యతే. ౨౫. తత్పురుషాయ విద్మహే + దంతిః ప్రచోదయాత్. ౨౫. ఇతి. గజ పురుషస్య విద్యేత్యాదినా. పురుషస్య విద్మః పురుషముపాస్తహే, తదర్థం సహ స్రాశం మహాదేవం ధీమహి - ధ్యాయేమ, తత్ ధ్యానం రుద్రశ్చోదయతు - నిర్వ ర్తయత్విశ్వర్థః. ‘శక్కురాజ్ఞానమన్నిచ్చే’ దిత్యుక్తరీత్యా శక్కురోపాసనస్య భగ వదుపాసనహేతుత్వాత్, భాస్కరేణైవం వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పురుషశబ్దో భగవత్పరిః. సర్వస్య రుద్రపరత్వేఽపి న దోషః.

౨౦

రం—తత్పురుషాయేతి. సచాసౌ పురుషశ్చ తత్పురుషః. పూర్వోక్తః పురుషో నారాయణః, తమపాస్తహే. తదర్థం మహాదేవం ధ్యా(యేమేత్వర్థః. శిష్టం పూర్వవత్.

౨౧

తత్పురుషాయేతి. దంతిః. గజాననః, వక్రతుండః. వక్రనాసికః, శిష్టం రుప్తమ్.

౨౩

తన్నో దంతిః ప్రచోదయాత్.

౨౩

ఉ — తత్పురుషాయ విద్వహే సువర్ణవక్షాయ ధీమహి,

తన్నో గరుడః ప్రచోదయాత్.

౨౪

ఉ — కాత్యాయనాయ విద్వహే కన్యకుమారి ధీమహి,

తన్నో దుర్గిః ప్రచోదయాత్.

౨౫

ఉ — నారాయనాయ విద్వహే వాసుదేవాయ ధీమహి,

సమానవక్త్రత్వేన దీర్ఘస్య తుండస్య రత్నకలశాదిభారభారం వక్త్రత్వం, దంతిః మహాదంతః.

వి — పురాణాదిభిః ప్రసిద్ధపక్షిరాజమూర్తిభరం దేవం ప్రార్థయతే. ౨౬. తత్పురుషాయ విద్వహే + 'తన్నో గరుడః ప్రచోదయాత్. ౨౬. ఇతి శోభనవర్ణవక్షససాధనవక్షోపేతః సువర్ణవక్షః.

'హేమప్రఖ్యామిందుఖండాంతమాలి' మిత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిభరం దుర్గాం ప్రార్థయతే. ౨౭. కాత్యాయనాయ విద్వహే + దుర్గిః ప్రచోదయాత్. ౨౭. ఇతి. కృత్తిం వస్త ఇతి కార్త్యో రుద్రః స ఏవ ఆయనం అధిష్ఠానముత్పాదకాయస్య దుర్గాయాః సా కాత్యాయనీ, కుత్తితమసిష్టం నినారయతీతి కుమారీ కన్యాచాసౌ కుమారీ చేతి కన్యకుమారీ దుర్గిః దుర్గా, లింగాదివ్యత్యయస్సర్వత్ర ఛాందసో ద్రష్టవ్యః.

"అర్కాఘాభం కిరీటాన్వితమకరలనత్కుండలం" మిత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిభరం దేవం ప్రార్థయతే. ౨౮. నారాయణాయ విద్వహే + విష్ణుః ప్రచోదయాత్. ౨౮. ఇతి. నరశరీరాణాముపాదానరూపాణ్యన్నాదిపంచభూతాని నారశబ్దేనోచ్యంతే. తేషా భూతేషా యా ఆపా ముఖ్యాః తా ఆయనమాధారో యస్య విష్ణోః సోఽయం నారాయణః సముద్రజలకాయాత్మకః. తథా చస్తర్మతే, "ఆపా నారా ఇతి ప్రోక్తా

తం — తత్పురుషాయేతి. సువర్ణవక్షః. శోభనవర్ణయుక్తపార్శ్వ ఇత్కర్ణః. ౨౯

కాత్యాయనాయేతి. గోత్రతః కాత్యాయనైర్వి కన్యాయై. 'కనదిప్తావి'తి హి ధాతుః, దీప్తిమత్కైర్వి కుమారైర్వి ధీమహి, ధ్యాయేమ, తన్నో దుర్గిః ప్రచోదయాదిత్కర్ణః. దుర్గాగాయత్రీసమాఖ్యాతేయమృక్

౩౦

నారాయణాయేతి. స్వప్తోఽర్కః.

౩౧

తన్నీ విష్ణుః ప్రచోదయాత్.

౨౬

ఉ.—సహస్రపరమాదేవీ శతమూలాశతాఙ్కురా,

సర్వగ్ హరతు మే పాపం దూర్వా దుస్వప్ననాశినీ.

౨౭

ఉ.—అశ్వక్రాంతే రథక్రాంతే విష్ణుక్రాంతే వసుంధరా,

శిరసా ధారితా దేవి రక్షస్వమాం పదేపదే.

“అపోవై సరసానవః, ఆయనం తస్య తాః ప్రోక్తాస్తేన నారాయణస్తస్మిత్” ఇతి. స చ కృష్ణావతారే వసుదేవస్య పుత్రత్వాద్వాసుదేవః, స చ స్వకీయేన వాస్తవేన పర బ్రహ్మరూపేన వ్యాపిత్యాద్విష్ణుః ఏతాగాయత్ర్యచ్చిత్తశుద్ధ్యర్థం ధ్యానపురస్కరం జపితవ్యాః.

వి—అథ స్నానాంగభూతా మంత్రా ఉచ్యంతే. తత్ర శిరసి మృత్తికయా సహ దూర్వాం ధారయతుం దూర్వాభిమంత్రణమంత్రమాహ—౨౮. సహస్ర పరమాదేవీ+దూర్వా దుస్వప్ననాశినీ. ౨౮. ఇతి. యేయం దూర్వాభిమానినీ దేవతా సా మే సర్వం పాపం హరతు, కీదృశీ సహస్రసంఖ్యా కేభ్యః పావనహేతుభ్యో ర్రవ్యేభ్యః పరమా ఉత్కృష్టా, సా చ దేవీ ద్యోతనాత్తి కా శతసంఖ్యాకాని మూలాని యస్యాస్మా శతమూలా తథా శతాంకురా శతశబ్దేన బహుత్వమాత్రమత్రోపలక్ష్యతే, దుస్వప్నకృతమనిద్రఫలం నాశయతీతి దుస్వప్ననాశినీ.

అథ మృత్తికాభిమంత్రణమంత్రాః—తత్ర రథమమంత్రమాహ. ౨౯. అశ్వక్రాంతే రథక్రాంతే...రక్షస్వ మాం పదేపదే. ౨౯. ఇతి. యేయం భూమిః తామశ్వాః శుద్ధిహేతుభిః స్వపదైరాక్రమంతి తాదృశీ భూమిరశ్వక్రాంతా, అన్ని చయనే ఉఖారిర్వాణార్థం భూభననప్రదేశస్య అశ్వాక్రమణవిధానాదశ్వపాదానాం మృచ్ఛుద్ధిహేతుత్వం గమ్యతే. తథా రథక్రాంతా - రథసంచరణేన త్కుణ్డా సతీ శుద్ధా భవతి, తథా త్రివిక్రమావతారే విష్ణుః స్వయం పదేన భూమిమాక్రమతి తతోఽపి శుద్ధత్వమ్, అశ్వరథవిష్ణుభిరాక్రాంతే శుద్ధే హే భూమే, వసుంధరా

రం—సహస్రపరమాదేవీతి. స్నానాంగే శిరసి దూర్వాధారణే విరియు క్తోఽయం మంత్రః, సహస్రాదేవీ పరమా అనేకమూలాఙ్కురయుక్తా దూర్వా సర్వం పాపం హరత్విత్పర్యః.

౩౦

అశ్వక్రాంతే ఇతి. స్నానకాలే మృద్ధిహణాంగమంత్రోఽయం, అశ్వర థమహోబలవిష్ణుక్రమణసహనశీలే వసుంధరే త్వం శిరసా ధారితా సతీ పదేపదే.

ఉద్భృతాసి వరాహేణ కృష్ణేన శతబాహునా.

౨౮

ఉ. — భూమిర్ధేనుర్ధరణీ లోకధారిణీ, మృత్తికే హన మే పా
పం యన్తయా దుష్కృతం కృతమ్, త్వయా హతేన
పాపేన జీవామి శరదశ్శతమ్, మృత్తికే దేహిమే పుష్టిం
త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్.

౨౯

ఉ. — గంధద్వారం దురాధర్షం నిత్యపుష్టం కరిషిణీమ్,

సర్వాణివస్తూని ధారయంతీ సతీ స్నానకర్తృజ్యేతస్త్విత్ మదీయశిరసా ధారితా దేహి
ద్యోతమానా త్వం మాం స్నానార్థం జలమధ్యే గచ్ఛంతం వదేవదే రక్షస్వ.

వి. — ద్వితీయమంత్రమాహ — ౩౦. ఉద్భృతాసి వరాహేణ...ధరణీ లోక
ధారిణీ. ౩౦. ఇతి. హే మృత్తికే త్వం భూమిరూపా సతీ కృష్ణవర్ణేన శతసంఖ్యా
కబాహుముక్తేన వరాహవతారేణ పూర్వం ఉద్భృతాసి, కీన్యశీ భూమిః ధేనుః కామ
ధేనువత్ ప్రిణయిత్రీ ధరణీ సత్త్వానాం ధారయిత్రీ లోకధారిణీ ప్రాణికామపి ధార
యిత్రీ — తృతీయమంత్రమాహ — ౩౧. మృత్తికే హన మే...జీవామిశరదశ్శతం —
౩౧. ఇతి. స్పష్టోఽర్థః — పాదద్వయాత్త కచతుర్థమంత్రమాహ — ౩౨. మృత్తికే
దేహి...సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్. ౩౨. ఇతి. యద్యత్పుష్టిపాదసం యవగోధూమాదిద్రవ్యం
తత్సర్వం హే మృత్తికే త్వయి ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాన్తవ్యం పుష్టిం దేహి.

పంచమమంత్రమాహ — ౩౩. గంధద్వారం దురాధర్షం...తామి. హో
ఋష్యయే శ్రియమ్. ౩౩. ఇతి. తాం మృత్తికాభిమానినీం దేవతాం ఇహ -
అస్తిత్ స్నానకర్తృణి, ఉఋష్యయే - సామిప్యేనాహ్వయామి, కీన్యశీం, గంధ
ద్వారం ఘ్రీణాగ్రహోన్య గంధ ఉపలబ్ధిద్వారం యస్యాస్మా గంధద్వారా ఆత ఏవ
సర్వదా రక్షిత్కర్తృః. ఉద్భృతాసితి. పాతాళగతా త్వం వరాహరూపేణ భగవతాశత
బాహునా మహతా యత్నేన ఉద్భృతాసితి స్తుతిః.

౩౦

రం — భూమిర్ధేనురితి. మృద్ధారణమంత్రోఽయం, భవంత్యస్యాం సర్వేషదా
ర్థా ఇతి భూమిః, సర్వకామదోగృత్వాజ్ఞేనుః, త్వం నిశ్చలతయా అవస్థానాద్ధరణీ
'భృజుసంధాన' ఇతి హిధాతుః, హన - నాశయేత్కర్తృః. శిష్టం స్పష్టం. త్వయా హతే
నేతి. శరదః సంవత్సరాత్ జీవామి - జీవానీత్కర్తృః.

౩౧

గంధద్వారామితి. అమమపి మృద్ధారణమియం క్తమంత్రః, గన్ధోద్వారం
చ్యుంజకం, స్వప్రతీత్యుపాయభూతం యస్యాస్మా దురాధర్షం - దుర్ధక్షణం,

ఈశ్వరీగ్ం సర్వభూతానాం త్వామిహోపహ్వయే శ్రి
యమ్.

30

ఉ.—హిరణ్యశృంగం వరుణం ప్రపద్యే తీర్థం మే దేహి యా
(చి)చితః, యస్తయా భుక్తమసాధూనాం పాపేభ్యశ్చ
ప్రతిగ్రహః. యస్తే మనసా వాచా కర్తృణా వా దు
ష్కృతం కృతమ్, తన్న ఇంద్రో వరుణో బృహస్పతిస్స
వితాపునస్తు పునఃపునః.

31

గంధవతీ పృథివీ తార్కికా లక్షణమాహుః. దురాధర్షాం, ప్రతిహతైః పురుషైః
సురాదిభిరాధర్షితుం తిరస్కర్తుమశక్యామ్. నిత్యపుష్టం, సర్వదా ప్రీతియవాది
ధాన్యైః పరిపూర్ణం, కరిషిణీం - బహులేన గోమయేన యుక్తం గోమహిషాదిపశు
యుక్తామిత్యర్థః. సర్వభూతానాం దేవతిర్యక్తసువ్యరూపాణాం ప్రాణిదేహీనాం
ఈశ్వరీం ఉత్పాదకత్వేన నియంత్రీం, శ్రియం సర్వైస్సేవ్యాం.

వి—వీతైర్నంత్రైరిభిమంత్రితాం మృత్తికామనులిప్య నద్వాదిజలప్రదేశే జలా
భిపతిప్రార్థనార్థం మంత్రద్వయమాహ—3౪. హిరణ్యశృంగం వరుణం...పాపే
భ్యశ్చ ప్రతిగ్రహః—3౪. 3౫. యస్తే మనసా వాచా...పునఃపునః పునః పునః.
3౫. ఇతి. సువర్ణచయం శృంగవదుపర్యవస్థితం ముఖటం యస్మాసౌ హిరణ్య
శృంగః, తాదృశం వరుణం - జలాభిపతిః, ప్రపద్యే - అనుగ్రహార్థం ప్రార్థామి,
తాదృశో వరుణస్త్యం మయా యాచితః ప్రార్థితస్య, తీర్థం - అశతరణస్థానం
దేహి, కిం చ అసాధూనాం పాపినాం గృహే మయా యద్యుక్తం, తథా పాపేభ్యః
పాపినాం సకాశాత్, ప్రతిగ్రహశ్చ యః కృతః అన్యదపి యత్ దుష్కృతం
మానసం వాచికం కాయికం వా అనుష్ఠితం, మే మదీయం తత్సర్వం ఇంద్రాదయో
దేవాః పునఃపునః తదాకదా పునఃపునః-శోధయంతు.

పాపైరితి శేషః, కరిషిణీం - గోమయాదినంయుతాం, ఉపహ్వయే - సమీపే ఆహ్వా
యామిత్యర్థః.

30

రం—హిరణ్యశృంగమితి. తీర్థాధిదేవతాప్రార్థనాస్త్రైః, హిరణ్యశృంగః రమణీ
యా యథ ఇత్యర్థః. శిష్టం, స్పష్టమ్.

31

ఉ.—సుమిత్రాన ఆప ఓషధయస్సస్తు దుర్నిత్రాస్తస్మై భూ
యాసుర్యోఽస్తా ద్వేష్టి యశ్చ వయం ద్విష్టుః. 32

ఉ.—నమోఽగ్నయేఽపునమతే నమ ఇద్ధ్వానియ నమో
వరుణాయ నమో వారుణ్యై నమోఽధ్యుః. 33

ఉ.—యదపాం క్రూరం యదమేధ్యం యదశాంతం తదపగ
చ్ఛతాత్, అత్యాశనాదతీపానాద్యచ్చ ఉగ్రాత్పీతిగ్ర
హాత్, తన్తే వరుణో రాజాపాణినా హ్యవమర్శతు. 34

వి—నాభివక్ష్మే ఇత ప్రవిశ్య జలాభిమంత్రణమంత్రమాహ—31. సుమిత్రాన ఆపః...యంచవయంద్విష్టుః. 32. ఇతి. యా ఏతాః ఆపః తా ఏతాః. తజ్జన్యా వ్రీహియవాద్యోషధయశ్చ, సః. అస్తాన్పీతి, సుమిత్రాః. స్నానపానభోజనాదాపమహాలాః, సంత. యః శత్రుః అస్తాన్ ద్వేష్టి - అస్తాను ద్వేషం కరోతి. యస్మింశ్చ వయం ద్వేషం కర్తుః ఉభయవిధాయ తస్మై శత్రవే దుర్నిత్రాః. ప్రతి మాహః, భూయాసుః స్నానభోజనాదా జ్వరాజీర్ణాదికముత్పాదయన్తు.

జలావస్థితదేవాన్పీతి నమస్కారమంత్రం దర్శయతి-32. నమోఽగ్నయేఽపునమతే...వారుణ్యై నమోధ్యుః. 32. ఇతి. అహో యస్యాగ్నేస్సంతి సోఽయమపునమాన్ జలమధ్యే నిగూఢ ఇత్యర్థః. తథావిధాయాగ్నయే ఇంద్రాయవరుణాయ వరుణపత్నైర్వి జలాభిమానిదేవతాభ్యశ్చ నమస్కారోఽస్తు.

నిమజ్జనప్రదేశే దుష్టజలావనయనమంత్రమాహ—33. యదపాం క్రూరం...తదపగచ్ఛతాత్. 33. ఇతి. అపాం సంబంధి యత్కూరం రూపం మరణకారణమావర్తాదికం, యచ్ఛామేధ్యం నిష్ఠీవనాదిదుష్టం, యదపి అశాంతం వాతశ్లేష్మదిజనకం, తత్ సర్వం అస్తాన్నిమజ్జనప్రదేశాత్ అవగచ్ఛతు.

రం—సుమిత్రాన ఆప ఇతి. వీర్ధాభిమంత్రణమంత్రః, స్పష్టోఽర్థః. 34

నమోఽగ్నయ ఇతి. జలాన్తర్వర్తిదేవతానమస్కారార్థోఽయం మంత్రః అపునమతే జలాన్తర్వర్తినే, వారుణే - వరుణస్య పత్నీ. 35

యదపామితి. స్నానకాలే మలనిరసనార్థోఽయం మంత్రః. అత్యాశనాదితి. అత్యాశనం - శాస్త్రనిష్ఠిధాశనం, అతీపానమపితాదృశం, అమర్శతు పరిమార్చి, అప సయత్సిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్. 36

ఉ॥—సోఽహమపాపో విరజో నిర్దుష్కో ముక్తకీర్ణిహః,
నాకస్య పృథమారుహ్య గచ్ఛేద్భృష్టా సలోకతామ్.

ఉ॥—ఇమం మే గంగే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి స్తోమగ్ం
సచతాపరుష్టియా, అసిక్నియా మరుద్వృధేవిత్ స్తయా
ర్జీకీయే శృణుహ్యసుషో మయా.

వి—నిమజ్జనమంత్రానాహ—౩౯. అత్యాశనాదతీపానాత్... పాణినా హ్య
వమర్శతు. ౩౯. ౪౦. సోహమపాపవిరజః... గచ్ఛేద్భృష్టా సలోకతాం. ౪౦. ఇతి.
దేవపితృమనుష్యాదియజ్ఞమతీత్య భుక్తమన్నమత్యాశనమ్. దేవఋషిపితృతర్పణమతీత్య
పీతముదకమతీపానం, ఉచ్చాస్త్రవర్తీ యః పుమాన్ తస్మాద్యోధనప్రతిగ్రహః స
ఉగ్రః, ఏతైరత్యశనాలిపానదుష్ప్రతిగ్రహైస్సమృదితం యత్నాపం మే మదీయం,
తత్సర్వం వరుణో రాజా - జలస్వామి, స్వకీయేన పాణినా అపనయతు, తతః పాప
రహితస్సోఽహం రజోగుణరహితః, సంసారకారణరాగద్వేషాదిదోషాన్నిర్మక్తః ఆత
ఏవ ఉత్పత్యమానపాపరహితః స్వర్గస్సోఽభాగమాదుహ్య బ్రహ్మణా - హిరణ్య
గచ్ఛేణ, సమానభోక్తృత్వం గచ్ఛేత్ - గచ్ఛేయం.

తీర్థభూతానాం గంగాదిసదీనామావాహనమంత్రమాహ—౪౦. ఇమం మే
గంగే యమునే... శృణుహ్యసుషోమయా. ౪౦. ఇతి. హే గంగాద్యానద్యః
యూయం పరుష్ట్యాదిభిర్నదీభిస్సహ మే - మదీయం, ఇమం స్తోమం స్తోత్రం శృణు
హి - శృణుత, శ్రుత్వా తత్ర ఆసవత - ఆగత్య జలే తద్వారేణ మయి చ సమ
వేతా భవత, గంగాయమునాసగస్వత్యః ప్రసిద్ధాః శుతుద్రి ఇతి నద్యంతరస్య సంబో
ధనం, మరుద్వృధే ఆర్జీకీయే ఇత్యస్యయోర్నద్యోస్సంబోధనద్వయమ్, పరుష్టియా, అసి
క్నియా, విత్ స్తయా, సుషోమయా ఇతి పదచతుష్టయం తృతీయాంతం నదీచతుష్టయ
వాచకమ్.

తం—సోఽహమపాప ఇతి. పాణినా విమృష్టోఽహం ఆపాపో రజోగుణేన
విముక్తః రజోగుణప్రయుక్తమనోదోషేణ చ ముక్తస్య బ్రహ్మసాలాశ్యం గచ్ఛేయం
గచ్ఛేదితి పురుషవ్యత్యయశ్చాందసః, ఇమా మంత్రా స్సానకాలే మూర్ధ్నిజల
సేచనార్థా.

ఇమం మేగంగేఇతి. హేయమునే హే సరస్వతి హేశతుద్రి పరుష్ట్యా నద్యా
సహ హే మరుద్వృధే అసిక్నియా సహ ఆర్జీకీయే విత్ స్తయా సుషోమయా నద్యా
సహ ఆసవత - ఆగచ్ఛత, శృణుహ్యసుషో మయేశ్వత్ర ఆజస్సచలేత్యత్రానయః,
ఆగత్యస్తోమం స్తోత్రం శృణుహి - శృణులేత్యర్థః.

సూర్యచంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్,

దివం చ పృథివీం చాస్తరిక్షమధోసువః.

3౮

ఉ.—యత్పృథివ్యాం రజస్సన్విమాంతరిక్షే విరోదసీ, ఇమాగ్

స్తదాపో వరుణః పునాత్స్వఘమర్షణః.

3౯

ఉ.—ఏష భూతస్యభవ్యే భువనస్య గోప్తా, ఏష పుణ్యకృ

దేవాక్, పృథివ్యాదిలోకాంశ్చ, యథాపూర్వం, ఆతీతసృష్టౌ యస్య యాదృశం
రూపం తాదృశమనతిక్రమ్య ఆకల్పయత్. సజ్జల్పమాత్రేణ సంపాదితవాక్. ఆధో
సువఃదివం చేత్యుపాత్తత్వాత్ పునస్సువశ్యజ్జేన భోగవిశేషో వివక్షితః.

వి—అఘమర్షణం కృత్వా తతః ఊర్ధ్వం అనగాహనార్థాన్ నిప్రయువో దర్శ
యతి. ౪౩. యత్పృథివ్యాం—పునాత్స్వఘమర్షణః. ౪౩. ౪౪. ఏష భూతస్య
భవ్యే...మృతోర్హ్యోర్నిరణ్ణయం. ౪౪. ౪౫. ద్యావాపృథివ్యోః. సువస్సగ్ం శిశాభి.
౪౫. ఇతి. పృథివ్యాం వర్తమానానామస్తాకం స్వం రజః - స్వకీయం పాపం, యదస్తి,
అంతరిక్షే సర్వతోఽంతరిక్షలోకే, విరోదసీ - విశేషేణ రోదస్యోర్ధ్వావాపృథివ్యోః
యత్పాపమస్తి, ఆత్ర రోదస్యోః పృథగుక్తత్వాత్ పృథివ్యామితి పదేన భూమేర
ధస్తాద్వర్తమానః పాతాలలోకో వివక్షితః. సర్వేష్యసి లోకేషు తత్తత్సర్వాన్యనుభవ
తామస్తాకం యత్పాపమసీత్ తత్సర్వం పాపం తదనుష్ఠాత్పూర్వ ఇమాక్ అస్తాంశ్చ
వరుణః పునాతు - శోధయతు, పాపం వినాశ్య శుద్ధానస్తాన్మరోతు, కీద్వశో వరుణః?
అవః జలస్యామిత్యేన తద్రూపః, అఘాని మర్షయతి వినాశయతీత్యఘమర్షణః తాదృ
శః, ఏషః వరుణః భూతస్య ఆతీతస్య భువనస్య ప్రాణిజాతస్య, గోప్తా - రక్షితా,
తథా భవ్యే భవ్యస్య భవిష్యతోఽప్యగ్రతః గోప్తా, ఏషః - వరుణః, పుణ్యకృతాం-
నాయ సూర్యచంద్రౌ పూర్వకల్ప ఇవ తత్సమాననామరూపాద్యుపృథివ్యాదీన్యసి
సృష్టవానిత్యర్థః.

3౮

రం—యత్పృథివ్యామితి. పృథివ్యామంతరిక్షే చ రోదసీ - రోదస్యోర్ధ్విత్వర్థః,
సప్తమిద్వివచనస్య సుపాంసులుగితి లుక్, ఇహ లోకే పరలోకే చ యత్స్వం,
ఆత్మీయం రజః పాపం ఇమాని పాపాని వృత్త్యభిప్రాయేణ విహంపచనం, ఆపశ్చ
తదధిష్ఠితా అఘానామపనోదశో వరుణశ్చ పునాత్విత్వర్థః.

3౯

—ఏష భూతస్యేతి. ఏషః వరుణః భూతస్య భవిష్యత్తత్వ భువనస్య గోప్తా
జలాధిష్ఠాత్పతయా రక్షకః, పుణ్యకృతానాం లోకానామపి రక్షకః, మృతోర్హ్యోర్హ్య
రణ్ణయం లోకం గోప్తా, ద్యావాపృథివ్యోర్హ్యోర్నిరణ్ణయం లోకం చ గోప్తేత్వర్థః,

(తాం)తాఁ)లోకానేష మృతోఽస్మి రణ్ణయమ్, ద్యా
వాపృథివోఽస్మి రణ్ణయగ్ సగ్గశ్రితం సువః, సుశస్సువస్సగ్
శికాధి.

౪౦

ఉ.—ఆర్ద్రం జ్వలతి బోధ్యతిరహమస్మి బోధ్యతిర్జ్వలతి బ్రహ్మహ

జ్యోతిష్టోమాదికారిణాం, లోకాఁ, ప్రయచ్ఛతీతి శేషః, ఏషః - పరుణః మృత్యోః
సర్వప్రాణిమారకస్య యమస్య సంబంధినం హిరణ్మయం లోకవిశేషం, ప్రయచ్ఛతీతి
శేషః, యత్ర హిరణ్మయం బ్రహ్మాండరూపం సువః స్వర్గశబ్దాభిధేయం, ద్యావాపృథి
వోఽస్మి ద్యులోకభూలోకయోః సంశ్రితం చైతన్యం (ప్ర) వర్తతే, హే పరుణ సత్త్వం
నః - ఆస్తాన్నీతి, సువః - తాదృశం స్వర్గలోకం, సంశికాధి - సమ్యగనుగృహీణ.

వి — ఇతి తిన్నభిః ఋగ్విః స్నాతవతః పురుషస్య ఆచమనార్థం మంత్రమాహ.

౪౬. ఆర్ద్రం జ్వలతి...మాం జహోమి స్వాహా. ౪౭. ఇతి యదేతమదకరూపం
ఆర్ద్రం తదేతత్ స్వాధిష్ఠాన చైతన్యరూపేణ జ్వలతి - ప్రకాశతే, తచ్ఛాధిష్ఠానరూపం
జ్యోతిః ఆహమస్మి దేహేంద్రియాదిభ్యో వివేచితస్య మమ తదేవాధిష్ఠానచైతన్యం
స్వరూపమిత్యర్థః. తదేవోపపాద్యతే, బోధ్యతిర్జ్వలతీత్వక్తం తత్ జ్యోతిః బ్రహ్మైవ,
అతో బోధ్యతిరహమస్మీతి వాక్యేన బ్రహ్మహమస్మీత్వక్తం భవతి, న చ పూర్వసిద్ధం
జీవాత్తనస్వరూపం వినాశ్య రూపాంతరస్య బ్రహ్మత్వలక్షణస్య ప్రాప్తిగృహీతి, కిం తు
యోఽహం పురా జీవోఽస్మి న వివేదానీయహం బ్రహ్మస్మి, వస్తుతో బ్రహ్మజ్యేష్ఠ మయి
పూర్వమజ్ఞానాజ్ఞేవత్వమారోపితమానీత్, తస్మిన్నజ్ఞానే వివేకేనాపనీతే సతి వస్తుతః
పూర్వసిద్ధమేవ బ్రహ్మస్వరూపమిదానీమనుభవితాస్మి, న తు నూతనం కించిత్ బ్రహ్మ

భూలోకేఽపి భూమయాః స్వర్గలోకాస్సంతీతి ప్రసిద్ధేః, ద్యావాపృథివ్యో సంశ్రితం
సువరిత్యస్య నానువవత్తిః. సన ఇతి. హే పరమాత్మక సత్త్వం జగత్కారణభూ
తత్త్వం నః ఆస్తాకం సువః స్వర్గలోకం భగవత్కాకం సమ్యక్ శికాధి. 'ఐహుళం భంద
నీ'తి స్తుః, కాధికాసనం జ్ఞాపనం ప్రదర్శనమితి యావత్, దర్శయేత్కర్ణః. ౪౦

౪౦ — ఆర్ద్రమితి. ఆర్ద్రశబ్దేన జలతత్త్వముచ్యతే, ఆస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన స్వప్ర
కాశత్వముచ్యతే ద్వితీయజ్యోతిశ్శబ్దేన లేజత్త్వముచ్యతే జ్వలతి - ప్రకాశత ఇత్యర్థః.
ప్రకాశమానస్వరూపాత్తభూతోఽస్మీత్వర్థః. అహం శబ్దేన చ పర్యవసానవృత్త్యా పర
మాత్మాభిధీయతే. యోఽహమస్మీతి. అహం దేహేంద్రియాదివిలక్షణతయా యాదృ
శరూపోఽస్మి, తాదృశోఽహం బ్రహ్మశోఽస్మి, బ్రహ్మశేషభూతోఽస్మీత్వర్థః.

మస్తి, యోఽహమస్తి బ్రహ్మహమస్తి, అహమేవాహం
మాం జాహోమి స్వాహా.

౪౧

ఉ.—అకార్యకార్యవక్షిరీ నైనోఘ్రాణహః గురుతల్పగః,
వరుణోపామఘమర్షణస్తస్తాత్పాతప్రముచ్యతే.

౪౨

ఉ.—రజో భూమిస్తస్వ (౦) మాం రోదయస్వ ప్రవదంతి

త్వమాగతం తస్మాదహమేవ అహం బ్రహ్మభావానుభవవేళాయామసి త్కార్యసిద్ధోఽహ
మేవ, న తు యోషిత్యగ్నిధ్యానవదుపచరితం బ్రహ్మత్వం, తాదృశోఽహం జలరూపం
మాంజుహోమి ఉదరాగ్నౌ ప్రక్షిపామి, హవిః ప్రదానవాచీస్వాహాశబ్దః, మద్దేహశ
క్తిభ్యః ప్రాణాద్యభిమానిదేవేభ్యో జలరూపం హవిర్దత్తమ్యర్థః.

వి — ఆచమనాదూర్ధ్వం పునరసి స్నానే మంత్రమాహ. ౪౨. అకార్యకార్య
వక్షిరీ...తస్మాత్పాతప్రముచ్యతే. ౪౨. ఇతి. అకార్యం - శాస్త్రప్రతిషిద్ధం కలంః
భక్షణాదికం తత్కర్తృత్వం నీలం యస్యాసావకార్యకారీ ప్రతిషిద్ధస్త్రీగమనవానవక్షిరీ
బ్రహ్మణసువర్ణమర్తా నైః వేదవేదాంగవిద్వాన్తాః గర్భో వా భూణః తం హం
తీతి భూణహః, గురుదారగామితు గురుతల్పగః ఏతాదృశపాపకారిణమసి మాం
అఘమర్షణః పాపవినాశకః ఆహం స్వామీ - వరుణః తస్మాత్సర్వస్తాత్పాతప్రము
చ్యతే-మోచయతి.

రహస్యపాపక్షయాక్థే స్నానమంత్రమాహ—౪౩. రజోభూమిస్తస్వమాం
...పునాత్వఘమర్షణః. ౪౩. ఇతి. రజః రజనః పాపస్య భూమిః స్థానభూతః
అహం, అతో హే దేవ త్వం తత్సామఫలభూతయాతనయా మాం రోదయస్వ,
యద్యప్యేతత్తవోచితం, తథాపి ధీరాః బుద్ధిమంతః, శాస్త్రపారంగతాః, మామనుగృ
హమేవాహమితి. అహం యాదృగ్రూపః తాదృగ్రూప ఏవ సత్. 'జ్ఞానానందమయ
స్తాత్పాతేషోహి వరమాత్మన' ఇత్యుక్తరీత్యా ఇతరవిలక్షణత్వేన జ్ఞానవాచేవ సత్ శేష
భూతం స్వాత్మరూపం ఆత్మావహారదోషశాంతయే ప్రత్యర్పయామిత్వర్థః; అసేవ ఆత్మ
సమర్పణలక్షణ ప్రవదనమనుష్ఠితం భవతి.

౪౧

౪౦—అకార్యకారీతి. ఆవక్షిరీ - క్షతప్రకః, యస్మాదపామధిష్ఠానదేవతావ
రుణః అఘమర్షణః, అఘానాం భేత్తా, తస్మాత్సర్వోఽసి పాతకీ పాపకాత్స్నానమా
త్రేణ ప్రముచ్యత ఇత్యర్థః.

౪౨

రజోభూమితి. రజోభూమిః కర్షభూమిరియం తు అహం అఘమర్షణ

ధీరాః, పునస్తు ఋషయః పునస్తు వసవః పునాతు వరుణః

౪౩

పునాత్వసుమర్షణః.

ఉ — ఆక్రాంతముద్రః ప్రథమే విధర్షక్ జనయన్ప్రజా భువన

ప్రజా వివంప్రవదంతి - తదీయం వాక్యముదాహ్రియతే, పునస్తు ఋషయ ఇతి, ఋషయః - పసిష్ఠముఖ్యాః, వివం - స్నానకారిణం పునాతు - శోధయంతు, తథా వసవః ఆప్తసంఖ్యాకాః వినం పునాతు, వరుణోఽసి వివం పునాతు, ఆఘమర్షణః పాపవినాశకోఽన్యోఽసి దేవః వివం పునాతు, వివం ధీరైర్నహద్ధిరమగృహీతత్వాత్ దృష్ట్యాదిభిః పూతం మాం త్వమసి యచదేవ మా బాధస్య, కిం తు అనుగృహణేత్సర్వః.

వి — స్నానాదుర్ధ్వం జవ్యం మంత్రమాహ — ౪౯. ఆక్రాంతముద్రః ప్రథమే...నా వృధేషవాన ఇందుః. ౪౯. ఇతి. సముద్రవత్ ప్రాథత్వాత్ సంమోదాఖ్యపరమానందస్వభావత్వాద్వా సముద్రః పరమాత్మా, స చ సర్వం జగత్ ఆక్రాంతాంతవాక్, ప్రాప్తవాక్, కిం కర్వక్ ప్రథమే సృష్టేరాదికాలే ప్రజా జనయక్ కీదృశే ప్రథమకాలే విధర్షక్ ప్రాణిభిః పూర్వకత్పే అనుష్ఠితా వివిధా ధర్మా యస్మిన్ కాలే స్వఫలదానార్థమద్వీధ్యంతే, సోఽయం విధర్షా తస్మిన్ స చ పరమాత్మా భువనస్య పాలకత్వాత్ రాజా స్వభక్తానాం కామానాం వర్షణహేతుత్వాత్ వృషా, ఈష్యకస్సర్వత్ర ప్రాప్తవాక్, కిం చ సానో సానా - పర్వతపార్శ్వ భాగే, శ్రుత్యం తతే తం బ్రహ్మగిరిత్యాచక్షత ఇతి శ్రవణాత్, బ్రహ్మబోధయోగ్యో దేహోగిరి తదవయవస్సానుః హృదయపుండరీకం తచ్చ ఐవిత్రం బాహ్యదేహవయవవచ్చిష్టస్పృశ్యాది దోషాభావాత్ శుద్ధం, అధి పురుషార్థహేతుధ్యానస్థానత్వాత్ ఇతరావయవేభ్యో వృణీకం, అతవివ ధ్యాత్వాణామవసస్య పాలనస్య హేతుత్వాత్ ఆవ్యం హిమవత్పుత్ర్యాగౌర్యా, బ్రహ్మవిద్యాభిమానిరూపత్వాత్, గౌరీవాచక ఉమాశబ్దో బ్రహ్మవిద్యా ముపలక్ష్యంతి, అత ఏవ తలవకారోపనిషది బ్రహ్మవిద్యామూర్తిప్రస్తావే బ్రహ్మవిద్యా మూర్తిః పత్యతే, బహుశోభమానాముమాంహైమవతీం తాగ్మహోవాచేతి, తద్విషయః పరమాత్మా తయా ఉమయా సహ వర్తమానత్వాత్సోమః స చ సానా హృదయస్సాతుః మత్తోఽన్యం, రోదయస్వ రోదయతు-వివం ధీరాః ప్రవదంతిత్వర్థః. పునం త్సితి. స్పష్టోఽర్థః.

౪౩

రం — ఆక్రాంతముద్రఇతి. సముద్రః సమ్యగుద్భవీతి, ఉత్పద్యతే జగదస్మాదితి సముద్రః జగత్కారణం ప్రజాః జనయక్, భువనస్య రాజా రక్షితా, ఆక్రాంతాంతవాక్, వ్యాపక ఇత్యర్థః, క్రమేష్టియే ప్రత్యయే. 'మోనోధాతోఽతి నత్యే

స్వ రాజా, పృషా పవిత్రే అధినానో అవ్యే బృహత్సో
మో వాప్యధే సువాన ఇందుః.

౪౪

౪౫.—జాతవేదనే సునవామసో మమరాతీయతోని (ద)జహ
తివేదః, సనః పర్వదతి దుర్గాణి విశ్వానావేవ సింధుం
దురితాత్వగ్నిః.

౪౫

పుండరీకే బృహత్ బ్రహ్మ యథా భవతి తథా వాప్యధే - పృథ్విం ప్రాప్తః, తూర్వ
మవిద్యావృతత్వేన సంకుచితో జీవో భూత్వా తస్యా మవిద్యాయాం విద్యయాచసీ
తాయాం, బ్రహ్మత్వావిర్భావాత్ ప్రవృద్ధ ఇవావభాసత ఇత్యర్థః. స చ సోమః
సువానః జీవానామస్తాకం ధర్తాధర్తయోః ప్రేరకః ఇందుః ఫలదానేన చంద్రవదా
హ్లాదహేతుః.

వి—ఆధానిష్ఠపరిహారార్థత్వేన జప్యమంత్రా ఉచ్యంతే తత్రై కామృచమాహ-
౬౦. జాతవేదనే సునవామ—నావేవ సింధుందురితాత్వగ్నిః. ౫౦. ఇతి. వేదాంసి
వేదనాని. జ్ఞానాని తాని జాతాన్యత్పన్నాని యస్తాదగ్నే స్సోమ్యం జాతవేదాః ఆధా
నేన సంస్కృతేఽగ్నౌ పశ్చాత్తదా తదా కర్తవ్యవిషయాణి జ్ఞానాన్యత్పద్యంతే,
తస్మై జాతవేదనే యాగకాలే లతాత్మకం సోమం సునవామ - అభిమతం కరవామ,
స్వయం సర్వం వేత్తీతి వేదః అగ్నిః సచఆరాతీయతః అస్తాస్వరాలిత్వం శత్రుత్వ
మిచ్చతః పురుషాన్ నిదహతి - నితరాం భస్మీకరోతి, కించ సోఽగ్నిః నః - అస్తాకం,
విశ్వా దుర్గాణి సర్వా ఆపదః అతిపర్వత్ - అతిశయేన నాశితవానిత్యర్థః, కించ యథా
లోకే నావాసింధుం - సముద్రం. నావికస్తారయతి తథా అగ్నిః దురితా - దురితాని -
పాపాని, అతిశయేన తారయతీతి శేషః.

రూపం, పృషా కామానాం వర్షకః గుణైర్బృహత్, సోమః చంద్రఇవానందయితా,
ఇందుః పరమైశ్వర్యకాలీ, పురుషార్థం సువానః, దాతా, పరమాత్మాప్రథమే, ముఖ్యే
విధర్తౌ విధర్తే జగద్విలక్షణే అధినానో - సానువదున్నతప్రదేశే పవిత్రే ఘడ్గే అవ్యే,
అవ్యయే భగవల్లోకే, వాప్యధే, నిరతిశయదీప్తియుక్తయా వర్ధత ఇత్యర్థః. ఆయం
భగవద్విభూత్యనుసానమంత్రః.

౪౪

౪౬.—జాతవేదసఇతి. దురితశరణార్థతయా జప్యమంత్రోఽయం, జాతవేదనే
సర్వజ్ఞాయ పరమాత్మనే సోమం పూజోపకరణం హవిః సునవామ - సోమాభిషవం
కరవామేత్యర్థః. ఆరాతీయతః-శత్రువదాచరతః, శత్రునిలి యావత్. వేదః ధనం
నిజహతి-నిజహాత్విత్యర్థః. సః అగ్నిః అగ్రనేతృతయా అగ్నిశబ్దవాచ్యః పర్వత్ - పాలకః
పరమాత్మా అతిదుర్గాణి విశ్వాని దురితాని నావాసింధుమివ తారయత్విత్యర్థః.

౪౫

ఉ॥—తామగ్నివర్ణాంతపసా జ్వలంతీం వై రోచనీం కర్తృఫలేషు
జుష్టామ్, దుర్గాం దేవీగౌశరణమహం ప్రపద్యే సుతర
సితరనే నమః.

౪౬

ఉ॥—అగ్నే త్వం పారయానవ్యో అస్తాంతస్వస్తిభిరతి దుర్గాణి
విశ్వా, పూశ్చ పృథ్వీబహులూనఉర్వీ భవతోకాయ

వి—ద్వితీయామృచమాహ—గ౧. తామగ్నివర్ణం తపసా... సుతరసితరనే
నమః. గ౧. ఇతి. యే యా వసదుర్గా, కల్పాదిషు - మంత్రకాస్త్రేషు, ప్రసిద్ధాతాం
దుర్గాం దేవీం అహం శరణం ప్రపద్యే, కీదృశీం అగ్నిసమానవర్ణాం, తపసా స్వకీయేన
సంతాపనేన, జ్వలంతీం - అన్నచ్చత్రాక్షదహంతీం, విశేషేణ రోచతే స్వయమేవ
ప్రకాశత ఇతి విరోచనః పరమాత్మా తేనదృష్టత్వాద్వైస్వరోచనీం, కర్తృఫలేషు - స్వర్గ
వశువుత్రాషు నిమిత్తభూతేషు, జుష్టాం - ఉపాసకనేమితాం, హేసుతరసి సుఖసంసార
తరణే హేతో దేవి, తరనే - తారయిత్రైస్త్రి, తుభ్యం నమోఽస్తు.

కృతీయామృచమాహ—గ౨. అగ్నే త్వం పారయా... తనయాయశంయోః.
గ౨. ఇతి. హేఅగ్నే, నవ్యః - స్తోతవ్యః, త్వం అస్తాక్, స్వస్తిభిః - తేమ
కారిభిరుపాయైః, విశ్వా - దుర్గాణ్యతి, సర్వా ఆపదోఽతిశయేన లంఘయిత్వా పార
య-సంసారస్యపరతీరం నయ, సః - అస్తాకం, త్వత్ప్రసాదాత్, పూశ్చ, యానివాస
యోగ్యా పురీ సా పృథ్వీ పృథివీ విస్తీర్ణాభవతు ఉర్వీ - సర్వసస్యనిష్పాదనయోగ్యా

తం—తామగ్నివర్ణామితి. దుశ్శనిర్హతానాం దుర్గాప్రాథనామంత్రః. వైరో
చనీం కాంతిమతీం కర్తృఫలేషు ప్రేప్సితేషు జుష్టాం విఘ్ననివారణాయ ఉపాస్యమానాం
ప్రపద్యే, సుతరసి అంతర్భావితబ్ధ్యర్థోఽయంశబ్దః, సమ్యక్తారయసి - తరనే బలాయ
నమః.

౪౬

అగ్నే త్వమితి. అగ్న్యైకస్థానమంత్రోఽయం, అగ్నే నవ్యః నవ ఏవనవ్యః,
యేవా జరాదికూన్యస్త్యం స్వస్తిభిః శోభనైః తప సజ్జతైః అతిదుర్గాణి
విశ్వాని దురితాని పారయ తారయ, పూశ్చ - పురీచ, బహులా - ధనధాన్యాది
సమృద్ధా, ఉర్వీ విపులా పృథ్వీ చ సః అస్తాకం భవత్ప్రీతి కేమః. తోకాయ - అప
త్యాయ, తనయాయ - తత్పుత్రాయ చ, శం యోః. శం - సుఖం, యాతి - మిత్ర
యతీతి శంయోః, విచ్చిత్రయంతః ఓకారాంతశబ్దః, సుఖప్రాప్తో భవ, భవా ఇతి

కనయాయశంయోః.

౪౮

విశ్వానినో దుర్గహః జాతవేదస్సింధుం ననావా దురితా
పర్షి, అగ్నే అత్రి వన్తనసా గృణానోఽస్థాకం (భూత్వ)
కోధ్య) వితాతనూనామ్.

౪౯

పృతనా జితగ్ సహమానముగ్రమగ్నిగ్ హువేమవర

బహులాభ వతు, త్వం చ తోకాయ తనయాయ-ఆస్తదపత్యాయ, తదీయ
చ, శంయోః భవ - సుఖస్య మిశ్రయితా భవ.

1—చతుర్థీమృచమాహ—౪౩. విశ్వాని నో దుర్గహః...బోధ్యవితాతనూ
3. ఇతి. హే జాతవేదః దుర్గహః సర్వాసామాపదామపహంతా త్వం విశ్వాని
. సర్వాణి పాపాని, నావా సింధుం - సముద్రమివ నేతీవార్థే, నః. ఆస్తాక్,
- అతిశయేన తారయసి. హే అగ్నే అత్రివత్ - ఆధ్యాత్మికాదితాపత్ర
త్వేన అత్రికబ్జవాచ్యో జీవన్ముక్తో మహర్షిః. “అత్యైవమ్యేన భూతానాం
కుర్వీత మానవః.” ఇత్యేతచ్ఛాస్త్రమనుసృత్య. ‘సర్వే చ సుఖనస్సంతు సర్వే
రామయాః.’ ఇత్యేవం మనసా యథా సర్వదా భావయతి - తథా త్వమపి
గృణానః గుణానుచ్ఛరయత్. భావయత్, ఆస్తాకం తనూనాం అవితా -
భూత్వా బోధి - బుధ్యస్య, సావధానో భవేత్కర్థః.

పంచమీమృచమాహ—౪౪. పృతనా జితగ్ సహమాన ... అతిదుఃతా
౪౪. ఇతి. పృతనాః. పరకీయనేనాః. జయతీతి పృతనాజిత్ తం. అత ఏవ
ందసః. శుద్ధయాజినా మగ్నాన్బుదికబ్జాః. ‘సాక్షాదప్యరీధం తైమినిరితి
నాగ్రనేతృత్వాదినా భగవత్పురాః.

౪౫

౮౦—విశ్వానిన ఇతి. హే జాతవేదః దుర్గాణి దురితాని హంతీతి దుర్గహః,
స్త్రవం సింధుం ననావా న శబ్ద ఇవార్థే, నావేవ విశ్వాని దురితాని అతిపర్షి
మ్య పాలయ. ‘పృ పాలనపూరణయో’రితి హి ధాతుః, హే అగ్నే అత్రి
వన్తనసా గృణానః, బాహ్యేంద్రియనిరపేక్షతయా మనసైవ సర్వం పశ్యత్
స్తాకం తనూనాం ఆస్తత్సంబంధికరీరాణాం అవితా రక్షణో భూతు - భవే

౪౬

పృతనాజితమితి. పృతనాజితం పరనైన్యజితం సహమానం అత్రితాపరాధ
శత్రునివయ ఉగ్రం అగ్నిం పరమాత్, ఉత్కృష్టాత్ స్థానాత్ సహ

మాత్సరస్థాత్, స సః పర్షదతిదుర్గాణి విశ్వా త్మమద్దే
వోఽతిదురితాత్యగ్నిః.

౪౯

ఉ.—ప్రత్యోషికమిడ్యో అధ్వరేషు సనాచ్చ హోతానవ్య
శ్చ సత్ని, స్వాం చాగ్నే తనువం పిప్రియస్వాస్తభ్యం చ
సౌభగమాయజస్వ.

౫౦

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ప్రథమోఽనువాకః.

సహమానం శత్రూనభిభవంతం, ఉగ్రం - భీతిహేతుం, ఆగ్నిం, పరమాత్ - ఉత్కృ
ష్టాత్, సధస్థాత్ - స్వకైర్భృత్యైస్సహవస్థానదేశాత్, హువేషు - ఆహ్వాయామ,
సస ఇత్యాది పూర్వవత్, కిం చ అగ్నిర్దేవః, త్మమత్ - ఆస్త దవరాధాక్ తమ
మాణః, అతిదురితా - అతిశయితాని పాతకాని బ్రహ్మహత్యాదీని, అతి, లంఘయతీతి
శేషః.

వి—పశ్యీమ్యుచమాహ—౫౧. ప్రత్యోషికమిడ్యో... సౌభగమాయజస్వ.
౫౧. ఇతి. హే అగ్నే త్వం, అధ్వరేషు యాగేషు, ఈడ్యః. సుత్యస్సక్, కం-సుఖం,
ప్రత్యోషి - విస్తారయసి, సనాచ్చ - కర్తృఫలస్య దాతాసి సక్, హోతా - హో
మనిష్పదకః, నవ్యః. ప్రత్యోఽపి భూత్వా, సత్ని - సీదసి-యాగదేశే తిష్ఠసి. అతో
హే అగ్నే, స్వాం చ - స్వకీయామసి, తనువం, పిప్రియస్వ - ఆస్త దీయమావిషా
ప్రీణయస్వ, తతః ఆస్తభ్యంచ, సౌభగం - శోభనభాగ్యోపేతత్వం, ఆయజస్వ-
సర్వతో దేహి నారాయణాఖ్యేనేశ్వరేణ మునినా వాదృష్టత్వాదయం ప్రపాతతో
నారాయణీయః.

తిష్ఠత్యస్తిన్నితి సదస్థః. 'సధమాదాస్థయోశ్చందసీ'తి సహశబ్దస్య సధాదేశః, హువేషు
ఆహ్వాయమేత్యర్థః. స నశపర్షదితి. ఆశ్రితాపరాధం తమత ఇతి త్మమత్, తాదృశో
ఽగ్నిః అతిదుర్గాణి విశ్వాని, సర్వాణి దురితాని అతి అతివాహ్య పర్షత్ - పాలతో
భవతిత్యర్థః.

౪౯

రం—ప్రత్యోషీతి. అధ్వరేషు ఈడ్యః సుత్యః ఆశ్రితానాం కం సుఖం
ప్రత్యోషి-తనోషి, సనాత్ సనాతనః హోతా దాతానవ్యః యువేషసత్ని - సీదసి,
వర్తస ఇత్యర్థః. స్వాం చాగ్నే ఇతి. హే అగ్నే ఆస్తద్ధత్తేన హవిషా స్వాం తనుం
ప్రీణయ, ఆస్తభ్యంద సౌభాగ్యమాయజస్వ - ప్రయచ్ఛ.

౫౦

ఉ.—భూరగ్నయే పృథివ్యై స్వాహా, భువో వాయవేంతరి
తాయ స్వాహా, సువరాదిత్యాయ దివే స్వాహా, భూ
ర్భువశ్చంద్రమనే దిగ్భ్యస్వాహా, నమో దేవేభ్యస్స
ధాపితృభ్యో భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వితియోఽనువాకః.

ఉ.—భూరన్నమగ్నయే పృథివ్యై స్వాహా, భువోఽన్నం వా
యవేంతరితాయ స్వాహా, సువరన్నమాదిత్యాయ దివే

వి—అథ హోమార్థాత్ మహావ్యాహృతీసంజ్ఞకాత్ మంత్రానాహ—

౧. భూరగ్నయే పృథివ్యై .. భూర్భువస్సువరోమ్. ౧. ఇతి. భూః భువః సువః
ఇతి త్రీణి పదాన్యవ్యయాని, తాని చ వ్యస్తరూపేణ సమస్తరూపేణ మంత్రచ
తుష్టయరూపతాం ప్రతిపద్యాగ్నాదిదేవతాప్రతిపాదకాని, తథా సత్యయమర్థ
స్సంపద్యతే, భూః ఇత్యనేన మంత్రేణ ప్రతిపాద్యాయాగ్నయే, తన్నంత్ర ప్రతి
పాద్యాయై పృథివ్యై చ, స్వాహా-నుహతమిదం ద్రవ్యమస్తు, ఇతి. ఏవం ఉత్త
రేష్వసి త్రిషు మంత్రేషు యోజ్యం, ఆత్ర ద్రవ్యవిశేషస్యానుక్తత్వాత్ సర్వహో
మసాధారణమాజ్యమేవ ద్రవ్యమిత్యవగంతవ్యం, ఫలవిశేషస్యానుక్తత్వాత్ పాపక్ష
యోఽత్ర సాధారణ ఫలం ద్రవ్యవ్యక్ష్, చతుర్భిర్దంత్రై యథాశక్తి ముత్వా అంతే
ప్రాజ్ఞుభిః, నమో దేవేభ్యః ఇతి మంత్రేణోపతిష్ఠేత, పశ్చాద్దక్షిణాభిముఖః, స్వధా
పితృభ్యః ఇతి మంత్రేణోపతిష్ఠేత, స్వధాశబ్దః పితృప్రీయం నమస్కారాద్యుపచారం
బ్రూతే, భూర్భువస్సువః ఇతి, లోకత్రయేఽపి పావరహితో భవామి, ఓమిత్యయం
శబ్దః అంగీకారవాచిత్యాత్, తత్ర తత్రోచితార్థాంగీకారం ప్రతిపాదయతి.

ఆన్నసమృద్ధికామస్య తేష్వేవ మంత్రేషు పాఠాంతరమాహ—౧. భూరన్నమ

రం—భూరగ్నయ ఇత్యాదిమంత్రాః బ్రహ్మోపాసనాదా వినియంతాః
భూరితి వ్యాహృతిప్రతిపాద్యాయాగ్నయే అగ్న్యంతర్యామిణే పృథివ్యై - పృథివ్యంత
ర్యామిణే స్వాహేతి ఆత్మహవిస్సమర్పణమంత్రః, ఏవముత్తరత్రాపి. భూర్భువస్సువ
రోమితి. భూరాదికం సర్వం ఓం బ్రహ్మైవ. 'ఓం తత్సద్వితి నిర్దేశో బ్రహ్మజస్త్రివిధ
స్ససృజత' ఇత్యుక్తే.

భూరన్నమితి. ఆత్ర భూరితి ప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మనః ఆన్నమిత్యనేనాస్మి

స్వాహా, భూర్భువస్సువరన్నం చంద్రమసే దిగ్భ్యస్సాన్వి
హా, నమో దేవేభ్యస్స్విధా పితృభ్యో భూర్భువస్సువ
రన్నమోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే తృతీయానువాకః.

ఉ.—భూరగ్నయే చ పృథివ్యై చ మహతే చ స్వాహా, భువో
వాయవేచాంతరిక్షాయ చ మహతే చ స్వాహా, సువ
రాదిత్యాయ చ దివే చ మహతే చ స్వాహా, భూర్భువ
శ్చంద్రమసే చ నక్షత్రేభ్యశ్చ దిగ్భ్యశ్చ మహతే చ
స్వాహా, నమో దేవేభ్యస్స్విధా పితృభ్యో భూర్భువ
స్సువర్తహరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్థోనువాకః.

ఉ.—పాహినో అగ్న ఏనసేస్వాహా, పాహినో విశ్వవేదసే

గ్నయే పృథివ్యై...సువరన్నమోమ్. ౧. ఇతి. అన్నద్రవ్యం స్వాహానుమాతమస్తు,
నమృతమన్నం ప్రాప్నోమి త్యేతావానేవ విశేషః.

వి—పూజాకామస్య పునరవ్యవ్యపాతమాహ—౧. భూరగ్నయేచ...సువ
ర్తహరోమ్. ౧. ఇతి, మహతే - ప్రాధాయ, పూజ్యాయ వా, హిరణ్యగర్భాయ చ
కారైస్తత్తద్దేవతానాం సేవకా దేవాః పరిగృహ్యంతే తేభ్యోఽపి స్వాహా, నుమాత
మిత్యుక్తం భవతి. మహరోం పూజాం ప్రాప్నోమి.

పూర్వత్ర భూరగ్నయే ఇత్యనువాకే సర్వసాధారణాః పాపక్షయాఞ్గా
హోమమంత్రాఉక్తాః. అథ ప్రతిబంధకనివారణేన ముముక్షుర్జ్ఞానప్రాప్త్యర్థా హోమ
మంత్రా ఉచ్యతే. ౧. పాహినో అగ్నే...శతక్రతో స్వాహా—౧. ఇతి. హే అగ్నే
న్ననువాకే భోగ్యత్వముచ్యత ఇతి విశేషః.

రం—చతుర్థానువాకే తనైవ మహత్త్వవిశేషితవ్య కీర్తనమ్.

పాహినో—ఇతి. ఏనసే - ఏనసః, పాపాదిత్యర్థః. పాహినో విశ్వవేదసే

స్వాహా, యజ్ఞం పాహి విభావసో స్వాహా, సర్వం పాహి శతక్రతో స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచమోఽనువాకః.

ఉ.—యశ్చందసామృషభో విశ్వరూపశ్చందోభ్యశ్చందాం
స్యావివేశ, సతాం శిక్యః ప్రోవాచోపనిషదిందో, జ్యేష్ఠ

నః - ఆస్తా, వినసః - జ్ఞానప్రతిబుధకాత్వాపాత్, పాహి - రక్ష. తుభ్యమిదం స్వాహా, సుహుతమస్తు. నః - ఆస్తాకం, విశ్వవేదనే కృత్స్నతత్త్వజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం పాహి - తత్సాధనసంపాదనేన పాలయ తదర్థం తుభ్యమిదం స్వాహా సుహుతమస్తు. విశేషేణ భానం దీప్తిః విభా నైవ వసు ధనం యస్యాగ్నే సోఽయం విభావసుః, హే విభావసో యజ్ఞం వివిదిషాహేతుత్వేనాస్తాభిరనుష్ఠీయమానం పాహి - నిర్విఘ్నేన సమాప్తిం సీత్వా పాలయ శతసంఖ్యాకాః క్రతవో యేనాన్నినా నిష్పాద్యంతే సోఽయం శత క్రతుః హే శతక్రతో సర్వం జ్ఞానసాధనం గురుకాస్త్రాదికం పాహి.

వి—ఆథ జ్ఞానప్రతిపాదకకృత్స్నవేదాంతప్రాప్తికామేన జవ్యం మంత్ర మాహ—౧. య శ్చందసామృషభః...భూర్భువస్సువరోఽమ్. ౧. ఈ ప్రణవః ఛంద సా - వేదానాం. మధ్యే ఋషభః శ్రేష్ఠః విశ్వరూపః సర్వజగదాత్మకః. ఏతద్వేద సారత్వం విశ్వరూపత్వం చ సాంహిత్యాముపనిషది ప్రపంచితం. తాదృశః ప్రణవః ఛందోభ్యః, వేదేభ్యః, ప్రాదుర్భూత ఇతి శేషః. వేదసారత్వేన ప్రజాపతేః ప్రత్య భాదికృత్తః. స పునః ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని, ఆవివేశ - ఛందోభిరుపలక్ష్మీలేషు మంత్రేషు ప్రయోజ్యత్యుః. తథా చ ప్రపంచసారేఽభిహితమ్. అస్యతు వేదాదిత్వా త్సర్వమనూనాం ప్రయుజ్యతే హ్యదావతి, తేన ప్రణవేన ప్రతిపాద్య ఇంద్రః పర మైశ్వర్యయుక్తః పరమాత్మా ఉపనిషత్ ప్రోవాచ ఉపనిషదం బ్రహ్మవిద్యాం సర్వ వేదాంతసిద్ధాముక్తవాక్. కీదృశ ఇంద్రః సతాం శిక్యః సద్భిః కర్తానుష్ఠాయేభిరుపాస స్వాహేతి. విశ్వం వేత్తీతి విశ్వవేదాః. సర్వజ్ఞః, హే విశ్వవేద ఇత్యర్థః. విభక్తివ్యక్త్య యశ్చందసః. యజ్ఞం పాహి విభావసో స్వాహేతి. విభావసుః ప్రకాశక ఇత్యర్థః. సర్వం పాహి శతక్రతో స్వాహేతి. శతక్రతునిర్వర్తకత్వాదగ్నేశ్వతక్రతుత్వమ్.

రం—యశ్చందసామితి. ఛందసాం వేదానాం ఋషభః శ్రేష్ఠః సకలవాక్పి కృతిత్వేన విశ్వరూపః ప్రణవః సర్వఛందోభ్యః భూర్భువస్సువరోఽమ్ ఛందాంస్యావివేశ. 'ఓంకారేణ సర్వావాక్సంకృతజ్జే'తి శ్రుతేః. సర్వవేదానాం ఓంకారసాపేక్షత్వాచ్చ.

ఇంద్రియాయ ఋషిభ్యో నమో దేవేభ్యస్సవిథా పితౄ
భ్యో భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షష్ఠోఽనువాకః.

ఉ.—నమో బ్రహ్మణే ధారణం మే అస్త్యనిరాకరణం ధార
యితా భూయాసం కర్ణయోశ్శృతం మా చోఽన్యధ్వం
మమామువ్య ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తమోఽనువాకః.

కైరానిభిస్స ప్రాప్తం శక్యః, జ్యేష్ఠః కారణత్వేన సర్వస్థాత్పరీధమః కిమర్థం విద్యా
మంత్రవానిత్యుచ్యతే. ఋషిభ్యః ఋషీణామంతర్ముఖానాం జిజ్ఞాసూనాం ఇంద్రియాయ
జ్ఞానసామర్థ్యాయ, అతోఽహం తత్ప్రతిబంధకనివారణాయ దేవేభ్యః పితౄభ్యశ్చ నమ
స్కరోమి. భూర్భువస్సువరోమ్ లోకత్రయావస్థితాః ప్రాప్నోమి, దేవానితిశేషః.
ఏతదేవాభిప్రేత్య కేచిద్భూర్భువస్సువత్సంద ఓమితి పఠంతి.

వి—అథ లబ్ధానాం వేదానామవిస్తరణాయ ఇభ్యం మంత్రమాహ—౧.
నమో బ్రహ్మణే...మమామువ్య ఓమ్. ౧. బ్రహ్మణే - జగత్కారణాయ; నమః
అస్తు, తత్ప్రసాదాన్వదీయే చిత్తే గ్రంథతదర్థయోగ్ధారణం అస్తు. అనిరాకరణం అవిస్త
రణం యథా భవతి తథా ధారయితా భూయాసం. అమువ్య ఇత్థం ప్రార్థయమానస్య
మమ కర్ణయోః యత్కించి ద్వేదకాస్తాదికం యదాకదాచిదపి శ్రుతమాసీత్, తత్సర్వం
మే దేవమాచోఽన్యధ్వం - మా వినాశయ. తతోఽహం ఓం ప్రాప్నుయాం సిరం ధార
ణమితి శేషః.

సతాం శిక్యః ప్రవాచోపనిషదిన్ద్రో జ్యేష్ఠ ఇంద్రియాయేతి. సః విద్యానాం శిక్య
పదాశ్రయభూత ఇంద్రః తాం హింకారరూపాముపనిషదం ఇంద్రియాయ - ఇంద్ర
శిష్యాయ ప్రవాచేత్సర్థః. 'ఇంద్రియమింద్రలింగమి' త్యాదినా ఇంద్రస్పృహాద్యర్థే
ఇంద్రియశబ్దస్య సాధుత్వం, దోషకాంత్యర్థం కాంతిరూపతయా దేవపితృవ్యావృతీః
కీర్తయతి. ఋషిభ్యో నమో దేవేభ్యస్సవిథా పితౄభ్యో భూర్భువస్సువరోమితి.

రం—నమో బ్రహ్మణ ఇతి. ఆధిగతస్య అవిస్తృతిప్రార్థనా మంత్రః. బ్రహ్మణే-
పరమాత్మనే నమః, ఆధీతస్య ధారణం అవిస్తృతిరస్తు. అనిరాకరణం, అవిస్తృతం
యథా భవతి తథా ధారయితా భవేయం. అమువ్య మమ కర్ణయోః శ్రుతం మా
చ్యవత్సిత్యర్థః.

తం తపస్వత్యం తపశ్శ్చుతం తపశ్శాంతం తపో దానం
 గో యజ్ఞస్తపో భూర్భువస్సువర్భ్రహ్మైతదుపా (నై వ్వి
 య) తత్తపః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఆష్టమోఽనువాకః.

1. ధా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరార్ద్రంధో వా

—ఆథ జ్ఞానసాధనం య తపశ్చిత్రైకాగ్ర్యమస్తి. 'మనసశ్చేంద్రియాణాంచ
 గ్రంథరమం తపః' ఇతి శ్రుతేః. తత్తపః శ్రోతస్తార్త సర్వకర్మస్వరూపతయా
 ముద్వా తథావిధ తప సిద్ధ్యర్థం జప్యం మంత్రమాహ—౧. ఋతం తపస్స
 బ్రహ్మైతదుపాన్వైతత్తపః. ౧. ఇతి. ఋతం మనసా యథార్థవస్తువిం
 వాచా యథార్థభావణం, శ్రుతం వేదస్య పూర్వోత్తరభాగార్థావబోధా
 ద్విమాంసయోశ్చవణం, శాంతం - శాంతిః, బాహ్యేంద్రియాభ్యంతరేంద్రి
 దానం ధనేషు స్వత్వనివృత్తిః, పరస్వత్వాపాదనప్యరంతా, యజ్ఞః-
 గ్రాదిః, తదేతత్స ర్వమర్వాచీనం తపః భూరాదిలోకత్రయాత్మకం విరాడే
 ముద్భృచ్ఛస్తి హే ముముక్షో ఏతత్ బ్రహ్మ ఉపాస్య, విజాతీయప్రత్య
 సజాతీయప్రత్యయప్రవాహం కురు, తదేతదుపాసనం ఉత్తమం తపః.

విహితానుష్ఠానరూపం పుణ్యం జ్ఞానసాధనతయా ప్రశంసతి. నిషిద్ధాప
 ప్రతిబంధకతయా నిందతి చ. ౧. యథావృక్షస్య సంపుష్పితస్య...
 గుప్తేత్. ౧. ఇతి. యథా లోకే వృక్షస్య ఉద్యానాదౌ స్థితస్య చమృక
 పున్నాగాదేః సముష్పితస్య - సమ్యగ్వికసితపుష్పపేతస్య యో గంధః
 —బ్రహ్మజ్ఞానే తపస ఆవశ్యకతాం దర్శయత్ తపస ఏవావశ్యాపేక్షిత
 'దిరావత్సమిత్యాహ—ఋతం తప ఇత్యాది. ఋతం - సత్యవచనం, సత్య
 'సత్యం లోకహితం ప్రోక్త'మితి లోకహితవచనవరం. భూర్భువస్సువర్భ్ర
 'నై య తత్తప ఇతి. వ్యాచృతీర్చిస్తాత్వేనోపాస్య ఏతదేవ తపః సర్వధర్మస్థా
 తి వ్యాచృత్యుపాసనం స్తుతం భవతి.

ధా వృక్షస్యేతి. తతశ్చ పుణ్యం కర్తాపి అంతఃకరణవైర్ల్యద్వారా
 గమయకమితి భావః. యథాసిధారామితి. యథా అసిధారాం కర్తనం-
 న్నవహితాం జాగరూకాం, కర్తనశిలామసిధారాం యథాతిక్రమతీత్యర్థః.

త్యేవం పుణ్యస్య కర్తృణో దూరాద్గంధో వాతి, యథా
సిధారాం కర్తే వహితా మపక్రామేత్, యద్యువే
(హు)యు వేహ వా విహ్వదిహ్యమి కర్తం పదిహ్య
మిత్యేవమన్యతాదాత్తానం జుగుప్సేత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే నవమోఽనువాకః.

సురభిరస్తి సోఽయం దూరాద్దేశాత్ వాతి - వాయునా సహగచ్ఛతి, వివం పుణ్యస్య
కర్తృణః జ్యోతిష్టామాదేః సత్కీర్తిః సుగంధసమానాదూరాద్వాతి, మనుష్యలోకా
త్స్వర్గే గచ్ఛతి. తస్మాత్పుణ్యమనుష్టేయమ్. అథ పాపస్య దృష్టాంత ఉచ్యతే. యథా
లోకే రాజామాత్యాదీనాం వినోదాయ ప్రవృత్తః, పంకాగ్రస్మత్పాదిదుర్లుభవ్యాపా
రేష్వత్యంతకుశలమనాః కశ్చిత్ వర్తే ఖాపాదావగాధే కస్తింశ్చిద్గర్భవిశేషే ఆపహి
తాం-ప్రసారితాం, ఆసిధారాం - ఖద్గధారాం, అపక్రామేత్ - పాదాభ్యాం ధరా
యా ఉపరి గంతుం ప్రవర్తతే. తదాసీమసౌ మనస్యేవం విచారయతి. యత్ యది
యువే హువే హకారో వ్యత్యయేన యకారస్థానే పఠితః, అత ఏవ కేచిత్ యువే
యువే ఇతి పఠంతి. యామి యామి పునఃపునః పాదమసిధారయామి శ్రయామి
త్యర్థః. తదాసీమహం విహ్వదిహ్యమి, కర్తం వా పతిహ్యమి, అహమిత్యేకమర్థం
హశబ్దో బ్రూతే. లకారస్థానే వ్యత్యయేన దకారః, ఆసిధారాయాం పాదస్య దృఢ
స్పర్శేపాదచ్ఛేదేనాహం విహ్వలితో వివశో భవిహ్యమి, దృఢస్పర్శాభావేత్వధోవర్తి
న్యగాధే గర్తే పతిహ్యమిత్యేవం పాపే ప్రవర్తమానః పురుషః విచారయేత్, యది
పాపం ప్రకటం కుర్యాత్, తదాసీమహం లోకే నిందితో భవిహ్యమి, కత్పరిహారాయా
ప్రకటం కుర్యాత్, తదాసి నరకే పతిహ్యమితి ఈదృగ్విచారయుక్తః పురుషః, అన్య
తాత్ - పాపాత్, ఆత్మానం జుగుప్సేత్. ధిత్వాం లోకద్వయభ్రంశహేతుమితి నింది
త్వా పాపాన్నివారయేత్.

యద్యువేయువేతి. ఉవా ఇయువా, ఇహ వా ఇతి ఛేద్యః. ఉవా - ఇయువేత్యేతా
వనర్థకా, ఇయువేతి ఛాందసః, వాశబ్ద వివార్థః, కర్తం కర్తనప్రాయం ఆనత్యం య
దిపదిహ్యమి ఇహ వా - ఇహైవ విహ్వదిహ్యమి, హ్వదిత్కాందసో ధాతుర్వాకార్థః
విసజ్జ్ఞమి. 'సమూహా వా ఏవపరిశుష్కతి యోఽన్యతమభిదధాతీ'తి శ్రుతేః
ఇత్యేవ మన్యతాదాత్తానం జుగుప్సేత్, ఆత్మానం నిందిత్వా తథో నివర్తయేదిత్యర్థః.

-అణోరణీయాన్తహతో మహీయానాత్తాగుహాయాం ని
హితోఽస్యజంతోః, తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోణో

వి—యథోక్తప్రశంసోపేతపుణ్యానుష్ఠానేన నిషిద్ధాచరణవర్జనేన శుద్ధాస్తక
పురుషస్య తత్త్వముపదేష్టుమయమనువాక ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమామృత
—౧. అణోరణీయాన్తహతో... ప్రసాదాన్తహిమానమీశమ్. ౧. ఇతి. సద్వి
క్తరసః పరమేశ్వరః సర్వాధిష్ఠాత్మత్వేన సర్వస్య జగతః స్వరూపత్వా
దేవోఽచ్యుతే. అత్తశబ్దశ్చ స్వరూపవాచీతి ప్రసిద్ధం. మాయాకార్య
తాత్వికవ్యవహారే సూక్ష్మత్వేన ప్రసిద్ధః. పరమాణుద్వ్యణుకాదిరణుశబ్దవాచ్యః,
న్రియమాత్మా ఆతిశయేన సూక్ష్మత్వాత్ అణీయాత్, ఆకాశదిగాదయః
సాధికాల్లాభే మహచ్ఛబ్దవాచ్యాః, తతోఽస్యయమాత్మా ఆతిశయేన అధిక
మహీయాత్, పరమాణుద్వ్యణుకాదీనాం ఆస్పదాదిప్రత్యక్షగమ్యత్వాభా
యోగిజనచక్షుర్గమ్యత్వమస్తి. తదప్యోత్తనో నాస్తీత్యభిప్రేత్య అణీయస్త్వ

ఆకాశదిగాదీనామేకబ్రహ్మాండవర్తిత్వాత్ తాదృశబ్రహ్మాండలక్షణోబృధిష్ఠాన
ప్రేత్య మహీయస్త్వముక్తమ్. తాదృశః పరమాత్మా ఆస్య దేవమనుష్ఠాదిరూ
పంతోర్దుహాయాం నిహితః. గుహాశబ్దేన హృదయపుండరీకమధ్యవర్తిని బుద్ధి
'గుహా సంవరణ' ఇత్యస్తాద్ధాతోరుత్పన్నో గుహాశబ్దః. బుద్ధిశ్చ హృదయ
కేణ సంపృతా. తన్నధ్యవర్తిత్వాత్తస్మాం బుద్ధావస్య పరమాత్మనో నిహితత్వం

విద్యయోపలభ్యమానత్వమ్. న తు బుద్ధావాధేయత్వమ్. సర్వజగదాధారస్య
ధవాత్ తం తథావస్థితం ఈశం శమాదిగుణయంతోఽధికారీ పురుషః పశ్యతి -
గ్నిరోతి. స చాధికారః ధాతుః ప్రసాదాదుపజాయతే. ధాతా జగతోవిధాతా
శ్వరః తస్య ప్రసాదోఽనుగ్రహః. తథా చ పూర్వాచార్యైరుక్తమ్. 'ఈశ్వరా
శబ్దేన పుంసామదైవతవాసనా, మహాభయకృతప్రాణాద్విప్రాణామేవ జాయతే.'
దృశమాశం? అక్రతుం సంకల్పరహితం, స్త్ర్యన్నపానాదిభోగ్యజాతం సమీచీ
సంకల్పనం జీవన్మయ న త్వీశస్య. సకల్పహేతుభూతాంతఃకరణోపాధేర

తం—వివమంగాన్యుపదిశ్య బ్రహ్మస్వరూపరూపాదికం ప్రపంచయతి. అణో
—నిత్యాది. సర్వసూక్ష్మపదుప్రవేశనయోగ్యతయా నిరతిశయసౌక్త్యముక్తః సర్వ
చవ్యాపకః ఆత్మా ఆస్య జంతోః హృదయగుహాయామాస్తే, తం అక్రతుం సర్వ
ంధకరాన్యం. అపహతపాస్తానం మహిమానం - మహిమశాలినం ఈశం సర్వస్య

ధాతుః ప్రసాదాన్తహిమానమీశం.

౧

ఉ. — సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్సప్తార్చిషస్సమిధస్సప్త
జహ్వోః, సప్త ఇమే లోకా యేషు చరంతిస్సాణా గుహా

భావాత్. అతో నిరుపాధికత్వాత్ మహిమానం ఆతిశయేన మహాంతం, ఈదృశం-
పరమేశ్వరం సాక్షాత్కృత్య వీతశోకః. జన్మమరణాదిశోకరహితో భవతి.

వి — ద్వితీయామృచమాహ — ౨. సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి... నిహితాస్సప్త
సప్త. ౨. ఇతి. శుద్ధాన్తకరణైర్జాతవ్యో యః పరమాత్మా ఉక్తః. తత్ర కాఖ్యాచంద్ర
న్యాయేన ఉపలక్షణార్థం జగత్కారణత్వముచ్యతే. తస్మాత్ పరమాత్మనో మాయాశక్తి
విశిష్టాత్, సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి. అన్యత్ర సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇత్యుక్త
త్వాత్ శిరోవర్తిసప్తద్విధగతాః సప్తసంఖ్యాకాశ్చక్షురాదయః ప్రాణాః పరమే
శ్వరాదుత్పద్యంతే. ద్వే చక్షుషీ ద్వే శ్రోత్రే ద్వే నాసికే ముఖమేక మితి సప్తత్వమ్.
తేషాం చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయప్రకాశనశక్తయః సప్తార్చిషః, తైరర్చిర్భిర్భు
వ్యామాణత్వేన సప్తసంఖ్యాకా విషయాః, సమిధః. విషయైర్ద్రింద్రియాణి సమిధ్యంతే.
ప్రకాశయంతాని క్రియంతే, యదైకస్యాపి చక్షురింద్రియస్య గోలకభేదేన ద్విత్వమ్,
తథా రూపస్యాప్యేకస్య వామదక్షిణరూపగ్రాహకచక్షుర్వృత్తిభేదాద్ద్విత్వం ద్రష్ట
వ్యమ్, ఏవం శబ్దగంధయోరపి ద్విత్వే సతి విషయాస్సప్త సంపద్యంతే, అథవా సమి
చ్ఛబ్దేన సప్తసంఖ్యా న సంబధ్యతే కింతు జిహ్వశబ్దేన, అగ్నిజిహ్వసాం చ సప్తత్వ
మాధర్వణికై రామ్నాతం. 'కాలీ కరాలీ చ మనోజవా చ సులోహితా చా పి సుధూ
మ్రవర్ణా, శులింగినీ విశ్వ (రూపీ) రుచీ) చ దేవీ లేలాయమానా ఇతి సప్తజిహ్వో'
ఇతి. పరమేశ్వరాత్ప్రభవంతి - ఉత్పన్నా భవంతి, ఇమే భూరాదయస్సప్తసం
ఖ్యాకా లోకాః తస్మాత్ప్రభవంతి యేషు సప్తసు లోకేషు దేవతిర్భుజ్జనుష్యాదిశరీర
వర్తినః ప్రాణాశ్చరంతి తాదృశా లోకా ఉత్పన్నా ఇతి పూర్వోక్తాస్వయః, గుహాబుద్ధిః
తస్యాం శేతే ఉపలభ్యత ఇతి గుహాశయః పరమేశ్వరః తస్మాదుత్పన్నాస్సప్తఋ
శేషిభూతం పరమాత్మానం యదా పశ్యతి తదా ధాతుః సర్వసప్తః తస్య పరమాత్మనః
ప్రసాదాద్విత్వశోకో భవతీత్యర్థః.

౧

తం — సప్తప్రాణా ఇతి. తస్మాత్ పరమాత్మనః పంచజ్ఞానేంద్రియాణి మనో
బుద్ధిశ్చేతి సప్తప్రాణాః, గార్హవత్యాద్యాస్సప్తార్చిషః, అగ్నయ ఇతి యావత్. 'సప్తా
ర్చిషముపాశ్మక్' ఇత్యమరః. సమిదాద్యుపకరణాని. 'కాళికరాళిచేతి' ముండకామ్న
తాస్సప్తజిహ్వోః. సప్తలోకాశ్చ ప్రభవంతి. యేషు సప్తలోకేషు ఉక్తాస్సప్తాపి ప్రాణాః

శయాన్నిహితా స్సప్తసప్త.

౨

ఉ.—అతస్సముద్రా గిరయశ్చ సర్వేఽస్తాత్స్యందంతే సిద్ధవస్సు
ర్వరూపాః అతశ్చ విశ్వా ఓషధయో రసాశ్చ యేనైష
భూత స్తిష్ఠత్యంతరాత్మా.

3

ఉ.—బ్రహ్మః దేవానాం పదవీః కవీనామృషిర్విప్రాణాం మహి

షయః, సప్తసముద్రా ఇత్యాదికాస్సప్తసంఖ్యాకాః పదార్థవిశేషాః నిహితాః. తత్ర
తత్రాపస్తాపితాః.

వి—తృతీయామృచమాహ—3. అతస్సముద్రాః. భూత స్తిష్ఠత్యంతరాత్మా.

3. ఇతి. క్షీరోదధిప్రభృతయస్సముద్రవిశేషాః మేరుప్రభృతయో గిరివిశేషాశ్చ,
అస్తాత్ పరమేశ్వరాత్ సర్వే ప్రభవంతి, గంగాగోదావర్యాదయః సర్వరూపాః
బహువిధాస్సింధవో నద్యః అస్తాత్ ఉత్పన్నాస్సృష్టంతే ప్రవహంతి, వ్రీహియ
వాద్యాః విశ్వాః సర్వాః ఓషధయశ్చ మధురామ్లాదయో రసాశ్చ, అతః పరమే
శ్వరాత్ ప్రభవంతి, విషః అహంప్రత్యయేన గమ్యమానోఽంతరాత్మా స్థూలదేహచి
దాత్సన్కర్తృత్వవర్తి లింగదేహః యేన ఓషధిరసేన భూతః సంబద్ధస్యక్ శరీరే తిష్ఠతి,
తాదృశో రస ఉత్పన్న ఇతి పూర్వత్రాన్వయః.

చతుర్థీమృచమాహ—౪. బ్రహ్మః దేవానాం...పవిత్రమత్యేలిరేభక్. ౪.

ఇతి. అంతర్మహిర్వర్తినాం ప్రాణసముద్రాదీనామచేతనానాం సృష్టిముక్త్యా చేత
నేషు పరమేశ్వరస్యోక్తృష్టరూపేణావస్థానముచ్యతే, దేవానాం అగ్నింద్రాదీనాం
గుహశయేన పరమాత్మనా నిహితాస్సంతః సుచరంతి. 'సప్తసప్తే'తి వీచ్ఛాపురుషభేదాభి
ప్రాయజేతి 'సప్తగతేరి'త్యధికరణే భాషితం.

౨

రం—అతస్సముద్రా ఇతి. అస్తాత్ పరమాత్మనః గిరిసముద్రాదికముత్పద్యతే.

అస్తాదేవ గంగాయమునాదిసింధవః ప్రవర్తంతే, సర్వాఓషధయో రసాశ్చ ఉత్ప
ద్యంతే. నను స్వస్యాపాదానేభ్యోఽచేతనేభ్య ఉత్పన్నతయా దృశ్యమానానామేలేషాం
కథం పరమాత్మన ఉత్పన్నత్వమిత్యాశంక్య యస్తాద్దేతోరేవః పరమాత్మా లేషామప్యచేత
నానామంతరాత్మతయా తిష్ఠతి, అతస్సర్వం తద్రూపాత్పరమాత్మన ఏవ ఉత్పద్యత
ఇత్యర్థః.

3

బ్రహ్మదేవానామితి. "యద్భుద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమద్భూతమేవవా"

ఇత్యుక్తిరీత్యా దేవానాం మధ్యే బ్రహ్మప్రయమేవ, ఏతద్విభూతిభూత ఇత్యర్థః.

సోమ్యగాణాం, శ్వేనో గృధ్రాణాం స్వధితీర్వనా
నాగ్ సోమః పవిత్రమత్యేతి రేభక.

౪

ఉ. — అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జన

మధ్యే బ్రహ్మ చతుర్భుభో భూత్వాపరమేశ్వరోనియామకత్వేనావతిష్ఠతే, తథా
కవీనాం కామ్యనాటకాదికర్తృణాం, పురుషాణాం మధ్యే పదవీః భూత్వాప
తిష్ఠతే, వ్యాకరణేనిష్పన్నశబ్దవిశేషపదమ్, తద్వేతి ఆవగచ్ఛతీతి పదవీః శబ్దసా
మర్థ్యాభిజ్ఞో వ్యాసవాల్మీక్యాదిరూప ఇత్యర్థః. విప్రాణాం వైదికమార్గవర్తినాం, బ్రాహ్మ
ణానాం మధ్యే ఋషిః తత్తద్గోత్రప్రవర్తకో పసిష్ఠాదిరూపాః బభూవ, మృగాణాం
చతుష్పదాం మధ్యే శక్త్యాధిక్యేన యంతో మహిషః బభూవ, గృహ్శ్రవణీతానాం
సర్వేషాం పక్షిణాం మధ్యే ప్రబలః శ్వేనః బభూవ, వనానాం - పృథ్వీసముహరూ
పాణాం మధ్యే న్విధిః - ఛేదనార్థః పరశుర్బభూవ, యాగహేతుభూతవల్ల్యత్తక
స్సోమో భూత్వా రేభక - మంత్రశబ్దయుక్తస్సౌ పవిత్రం - తద్ధికారణం, గంగా
జలమశదర్శాదిద్రవ్యజాతం సర్వమత్యేతి.

వి — పంచమీమృచమాహ — గి. అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణమ్... భుక్త
భోగామజోన్యః. గి. ఇతి. వ్యవహరదశాయాం పరమేశ్వరస్య చతుర్భుబ్రహ్మదిశరి
రేభ విశేషేణావస్థానమభిధాయ యథోక్తజగత్సృష్టిర్నలకారణభూతాం మాయా
శక్తిముపజీవ్య బద్ధముక్తపురుషవ్యవస్థాప్రదర్శితే. న జాయత ఇత్యజా మూలప్ర
కృతి రూపా మాయా న హ్యనాదేస్తస్యాజన్త సంభవతి, సా చ మాయా ఏకా ఇత
రస్య సర్వస్య జగతస్తత్కార్యత్వాత్, యదాసో లేజోఽబన్నానిత్రీణి భూతాన్య
శరీరాత్తథావేనేదం సామానాధికరణ్యం. ఏవముత్తరత్రాపి. కవీనాం మధ్యే పదవీః -
మార్గదర్శి వాల్మీక్యాదిరపి పరమాత్మా. విప్రాణాం మధ్యే ఋషిరవ్యయం. మృగాణాం
మధ్యే మహిషోఽప్యయమేవ. గృధ్రాణాం మధ్యే శ్వేనోఽప్యయమేవ. వనానాం -
వన వద్దర్గాణాం దురితానాం న్విధిః ఛేతా, సోమః చవ్రోపదానందయితా. రేభక -
దీప్యమానః, సకలం పవిత్రమత్యేతి సకలపావనవస్తవితీకయిత ఇత్యర్థః. సర్వవ్యాభ్యా
నాధికరణే వ్యాసావైదిః. 'బ్రహ్మ దేవానామి'తి మంత్రే బ్రహ్మదీనాం విభూతిత్వప్రతి
పాదనేన కార్యత్వస్యాపి సిద్ధత్వాత్, శ్వేనమహిషాదీనామివ బ్రహ్మణోఽప్యస్మిన్ప్రస్తే
కార్యత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యుక్తం.

౪

తం — అజామేకామితి. లేజోఽబన్నరూపేణ పరిణమమానతయా లోహిత
శుక్లకృష్ణాం స్వానురూపబహుప్రజాసృష్టిం తుర్వతీం అజాం జననరహితాం, ప్రకృతిం

యంతిం సరూపాం, అజో హ్యేకోజుషమాణోఽను

శేతే జహత్యేనాం భుక్తభోగానుజోఽన్యః.

౫

ఉ.—హగ్ సశ్శుచిషద్విసురస్తరితుసద్ధో తావేదిషదతిథిర్దురోణ

తాదృ తద్రూపాఽవతిష్ఠతే, తదాసీం లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణైరుపేతా భవతి, తథా చ ఛందోగా ఆమనంతి. “యదగ్నేగోహితగ్ రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదహం యత్కృష్ణం తదన్య” న్యేతి, అన్నశబ్దేనాత్ర పృథివీ ఉపలక్ష్యతే, రజస్సత్త్వతమోగుణా వా లోహితాదిశబ్దైరుపలక్ష్యంతే, గుణత్రయాత్మికా మాయే త్యుక్తం భవతి, సా చ దేవతిర్బుద్ధసుష్మాదిరూపాం గుణత్రయాత్మకత్వేన సరూపాం బహువిధాం ప్రజాం జనయతి, న జాయత ఇత్యుజో జీవః తస్యాపి మాయావదనాది త్యాదుత్పత్తిర్నాస్తి, తాదృశో జీవో ద్వివిధః. ఆసక్తో విరక్తశ్చేతి. తయోర్వధ్యే ఏక ఆసక్తో జీవః పురోన్వీక్తామజాం మాయాం జాషమాణః ప్రీతిపూర్వకం నేషమానః, అనుశేతే - తదనుసారేణైవ వర్తతే, విషయానేవ భుంజానో వివేకరహితో జన్మమరణ ప్రవాహరూపేణ సంచరత ఇత్యర్థః. ఆన్యః అజః విరక్తో జీవః భుక్తభోగాం విసాం మాయాం జహతి - పరిత్యజతి. విరక్తేః ప్రాగేవ భోగా భుక్తాః న తు ఉపరిహ్లా ద్భోక్త్యంతే. తాదృశైర్భోగైర్బుక్తామాయా భుక్తభోగా తాం మాయాం తత్త్వ వివేకేన బాధత ఇత్యర్థః.

వి—పశ్చిమ్యచమాచ—౬. హగ్సశ్శుచిషత్... ఋతం బృహత్. ౬.

ఇతి. యః పుమాన్ వివేకేన మాయాం పరిత్యజతి తస్య సర్వమపి జగత్ బ్రహ్మరూపేణావభాసత ఇత్యేవమర్థోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే, తదర్థమాదా జగదనుద్యతే, హంతిసర్వదా గచ్ఛతీతి హంసః. ఆదిత్యః, స చ శుచా శుద్ధే మండలే జ్యోతిర్మయే నీదతీతి శుచిషత్, సూత్రాత్పరూపేణ జగన్నివాసమేతుత్వాత్, వసుర్వాయః తద్రూపస్యన్ అంతరిక్షే నీదతీతి అంతరిక్షసత్, హోమనిష్పాదక ఆహవనీయాగ్నిః హోతా తద్రూపేణ సోమయాగాద్యంగభూతాయాం వేద్యాం నీదతీతి వేదిషత్, అమావా

కశ్చిజ్జననరహితః ప్రీత్యా భుక్తేన, కశ్చిద్విద్వాత్ భోగాద్విరక్తస్త్రిజతీత్వర్థః, అత్ర వక్తవ్యం శ్యేతాశ్వతరప్రకాశికాయాం ప్రపంచితం, తత్రైవానుసంధేయం.

౫

రం—హగ్సశ్శుచిషదితి, హగ్సః సూర్యః శుచా గ్రీష్మే నీదతీతి శుచిషత్, గ్రీష్మర్తా ప్రతపన్ సూర్యోఽపి స వివేక్యర్థః, సర్వత్ర వసతీతి విషుః వాయుః, అంతరిక్షే వర్తమానో వాయురపి స వివేక్యర్థః, వేద్యాం వర్తమానో హోతా, ఋత్వి

సత్, సృషద్వరసదృతసద్వోమసదజ్ఞా గోజా ఋతజా
అద్రిజాఋతం బృహత్.

౬

ఉ — యస్తాజ్ఞాతా న పరా నైవ కించ నాసయ ఆవివేశ భువ

స్వాదితిధివిశేషమునపేక్ష్య భోజనయాచ్ఛార్థం తత్రతత్ర గచ్ఛత్ పురుషో వై దేశికః
అతిథిః, తద్రూపేణ దురోశేష గృహశోశేష పరికియేష సీదతీతి దురోణ సత్,
సృష - మనుష్యేషు, కర్తాధికారిజీవరూపేణ సీదతీతి సృషత్, వరే - శ్రేష్ఠే, తేలే
కాశీద్వారపత్నాదౌ పూజనీయదేవరూపేణ సీదతీతి వరసత్, ఋతే సత్యే వైదికే
కర్తృణి ఫలరూపేణ సీదతీతి ఋతసత్. వ్యోమ్ని - ఆకాశే, నక్షత్రాదిరూపేణ సీద
తీతి వ్యోమసత్, అద్యో నదీనదనముద్రాదిగతాభ్యః శంఖమకరాదిరూపేణ జాయత
ఇతి అబ్జాః గోభ్యః క్షీరాదిరూపేణ జాయత ఇతి గోజాః, ఋతం - సత్యవచనం ;
తస్మాత్కీర్తిరూపేణ జాయత ఇతి ఋతజాః. అద్రిభ్యః పర్వతేభ్యో వృక్షాదిరూపేణ
జాయత ఇతి అద్రిజాః, హంస ఇత్యారభ్య అద్రిజా ఇత్యంతేనోక్తం యజ్జగదస్తి త
జ్జగత్ ఋతం సత్యం, బృహత్ బ్రహ్మ అజ్ఞానిదృష్ట్యా జగద్రూపేణ భాసమానం
సర్వం జ్ఞానదృష్ట్యా బ్రహ్మచేత్యర్థః.

వి—సప్తమీపువమాహ—2. యస్తాజ్ఞాతా...న పోదశీ. 2. ఇతి. హంసా
దేస్సర్వస్య జగతో బ్రహ్మరూపత్వం యదుక్తం తదత్ర ప్రతిపాద్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం
వస్తు కించిదస్తితి వదత్ వాదీ ప్రప్తవ్యః, కిమచేతనం జగత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం? ఆహా
స్విచ్ఛేతనో జీవః? అచేతనత్వపక్షేఽపి కిం సృష్టేరూర్ధ్వభావినస్తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం ఉచ
పూర్వభావి, నతాపదుర్ధ్వభావినో వ్యతిరిక్తత్వమిత్యుచ్యతే, జాతా, సృష్టేరూర్ధ్వ
ముత్పన్నా ప్రజా యస్తాత్ పరమేశ్వరాత్ పరా వ్యతిరిక్తా న భవతి, నాపి పూర్వ
భావినో వ్యతిరిక్తత్వముచ్యతే, సృష్టేః పూర్వం కించ న కిమపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్తు
నైవాన 'ఏకమేవాద్వితీయం' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, నాపి చేతనస్య జీవస్య బ్రహ్మ
వ్యతిరిక్తత్వమిత్యుచ్యతే, యః పరమేశ్వరః విశ్వా - భువనాని, సర్వలోకపత్రిని శరీ

గ్నిశేషః, అగ్నిర్వా దురోణం గృహం, తత్రాగత్య వర్తమానోఽతిథిరసి న వివ, సృషత్ -
మనుష్యేషు విద్యమానః. వరేషు - దేవాదిశరీరేషు వర్తమానః, ఋతం కర్మఫలభూత
లోకః, వ్యోమ - పరమపదం, జలజాః భూమిజాస్సత్కర్మఫలభూతస్వర్గాదిజాః పర్వత
జాతాశ్చ బృహత్, అపరిచ్ఛిన్నం ఋతం సత్యభూతం బ్రహ్మచేత్యర్థః.

౬

రం—యస్తాజ్ఞాతాఇతి సర్వే వికారా యస్తాజ్ఞాతాః - న పరస్మాత్ యః
ప్రాక్రించదసి నాస్తి. నోత్పన్నం యశ్చ విశ్వాని భువనాని సృష్ట్యా అంతర్యామితయా

నాని విశ్వా, ప్రజాపతిః ప్రజయా సంవిదాన స్త్రీణి
జ్యోతిగ్షి సచతే స షోడశీ. 2

౧౯.—విధర్తారం హవామహే వసోః కువిద్వనాతినః, సవి
తారం నృచక్షసం. ౩

౧౯. అవివేక-జీవరూపేణ ప్రవివేక, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇతి శ్రుత్యంత
త్, సః ప్రజాపతిః. ప్రజాపాలకః, పరమేశ్వరః, ప్రజయా - స్వస్వాదుత్పన్న
హ, జీవతిర్యగాదిరూపయా, సంవిదానః. సంసర్గం తాదాత్మ్యం లభమానో వర్తతే.
: పరమేశ్వరః స్త్రీణిజ్యోతిగ్షి - అగ్న్యదిత్యచంద్రరూపాణి, సచతే సమవైలి-
తాత్మ్యసంబంధం ప్రాప్నోతి, కీదృశః పరమేశ్వరః? షోడశీ ప్రశ్నోపనిషత్సౌప్తిక్
షడశకలాపేతః, తత్రహి, ప్రాణశ్రద్ధాదికం కృత్స్నమపి జగత్ షోడశావయవ
సంపం పరమాత్మా ససర్జేతి శ్రుతమ్, తథా సతి మృద్ధుటన్యాయేన కార్యకారణ
కారవ్యతిరేకాత్ షోడశకలరూపేణ జగతా సహ తాదాత్మ్యసంబంధాదయం షోడశీ
కృత్యతే.

వి — అష్టమిమృచమాహ—౧. విధర్తారగ్ హవామహే సవితారం నృచక్ష
స. ౧. ఇతి, యథోక్తబ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానలాభాయ పరమేశ్వరప్రార్థనారూపాః శేచి
ంత్రా ఇతి ఆరభ్యోచ్యంతే. వసోః - ధనస్య, బ్రహ్మజ్ఞానరూపస్య విధర్తారం - విశే
ష సంపాదయితారం, పరమేశ్వరం హవామహే-ఆస్తదనుగ్రహార్థమాహ్వాయామః,
- ఆస్తాకం, తాదృశానాం కువిత్ ప్రభూతం తత్త్వజ్ఞానరూపం ధనం వసాతి-
భజతే. స పరమేశ్వరో దదాతీత్యర్థః. కీదృశం విధర్తారం? సవితారం - ఆస్త
ప్రార్థః ప్రేరకం, నృచక్షసం - నృణాం మనుష్యాణాం అధికారిణాం ఆచార్యరూపేణ
త్వవిద్యాప్రవక్తారం.

విష్టః ప్రజాపతిః - ప్రజానాం శేషి ప్రజయా సంవిదానః సమ్యగృపాస్యమానః,
ణి జ్యోతిగ్షి - సూర్యచంద్రాగ్నిరూపాణి సచతే ప్రవిష్టః. సవివ షోడశీ షోడ
క్షణవికారప్రవిష్టశ్చేత్యర్థః. 2

౨౦.—విధర్తారమితి. విధర్తారం - విశేషేణ జగతో ధర్తారం ధారకం, సవి
రం జగత్ప్రేక్షారం నృచక్షసం - నృణాం చక్షురివజ్ఞానప్రదం హవామహే - స్తుత్యా
హ్వాయామః. నః - ఆస్తాకం కువిత్ - శశ్వత్ వసోః ధనస్య వినాతి - దదా
త్యర్థః. ౩

ఉ.—అద్యానో దేవసవితః ప్రజావత్సానీతాస్సభగం పరాదు
ష్టవీష్ణీయం సువ.

ఉ.—విశ్వాని దేవసవితర్దురితాని పరాసువ, యద్భద్రంతన్న ఆసువ. ౧

ఉ.—మధునాతా ఋతాయతే, మధుక్షరంతి సిన్ధవః, మాధ్వీ
ర్నసన్తోషధీః.

వి—సవమిమృచమాహ—౯. అద్యానో దేవసవితః...దుష్టవీష్ణీయగ్ సు
౯. ఇతి. హే సవితః ప్రేరక దేవ, అద్య - అస్తిక్ దినే, నః - అస్తాకం, విద
ర్థినాం, ప్రజావత్ శిష్యప్రశిష్యాదిప్రజోపేతం, సాభగం - ఆచార్యరూపం భాగ్య
సావీః - ప్రేరయ ప్రయచ్ఛేత్కర్థః. దుష్టవీష్ణీయ - దుష్టస్వప్నసదృశం. దైవత్వ
తిభాసం - పరాసువ - నిరాకురు.

దశమిమృచమాహ— ౧౦. విశ్వాని దేవ...తన్న ఆసువ. ౧౦. ఇతి. హే
వితః ప్రేరక దేవ, దురితాని - జ్ఞానప్రతిబంధకాని పాపాని, విశ్వాని సర్వాణి పా
సువ - పరాకురు. భద్రం - కల్యాణం, అసంభావనా - విపరీతభావనారహితం తత్త
జ్ఞానం, యత్ అస్తి తత్ మే మహ్యం ఉపాసకాయ, ఆసువ సాకల్యేన ప్రయచ్ఛ

వికాదశిమృచమాహ— ౧౧. మధునాతా ఋతాయతే... సంతోషధీ
౧౧. ఇతి. ఋతాయతే - ఋతం పరంబ్రహ్మ తదిచ్ఛతే మహ్యం వాతాః-వాయవ
మధు - మాధుర్యోపలక్షితం సుఖమథాభవతి తథా, వాంతు ఇతిశేషః ప్రబలే
వాయూ రోగోత్పత్త్యాతత్తజ్ఞానవిస్మయంపద్యతే. అతస్సమాధుదితి వాయోరా
మూల్యం ప్రార్థ్యతే, ఏవముత్తరత్రాపి తత్తదాసుమూల్యం ద్రవ్యవృష్ట, సింధవః-నద్య
మధుక్షరంతి-ఇతి మధురం ఆరోగ్యకరముదకం సంపాదయంత్యిత్కర్థః. ఓషధీః-ప్రీ
యవాదయోఽపి, నః - అస్తాకం, మాధ్వీ-మధురాః పథ్యరూపాస్సంతు.

తం—అద్యానోదేవేతి. హేదేవ - ద్యౌతమాన, జగత్కారణభూతఆది
ప్రజావత్ - ప్రజాసమృద్ధిమత్, సాభగం - సాభాగ్యం సావీః, అసావీ - ఉతా
దితవాససి, దుస్వప్న జనితభయం పరాసువ - పరా కురు.

విశ్వానిదేవేతి. హేదేవ సవితః సర్వదురితాని పరాకురు, భద్రం ప్రా
యేత్కర్థః.

మధ్వీతి. ఋతాయతే ఋతం పరమాత్మానమిచ్ఛతే, మహ్యం వాతాః మధు
రంత్యిత్కర్థః. ఆనందదుఃఖో భవంతు, సింధవోఽపి తథాభవంత్యిత్కర్థః. ఓషధ్యోఽ
మధుదుఃఖో భవంతు.

ఉ. — మధున క్తముతోపసి, మధుమత్పార్థివగ్ రజః, మధుద్యౌ
రస్తునః పితా.

౧౨

ఉ. — మధుమాన్నో వనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మా
ధ్వీర్దావో భవన్తు నః.

౧౩

ఉ. — ఘృతం మిమి (క్షీరే) క్షేః ఘృతమస్య యోనిర్హృతే (శ్రి)

ప — ద్వాదశీమృచమాహ — ౧౨. మధున క్తముతోపసి — రస్తునః పితా. ౧౨. ఇతి. స క్తం - రాత్రా. ఉత - అపిచ, ఉపసి ప్రభాతే, దివనేఽసి విద్యార్థినః, మధు-
మధురం, అనుకూలం - సుఖం, అస్తు - కాలకృతోఽసి విఘ్నో మాఘూదిత్యర్థః, పార్థి-
వగ్ రజః - పృథివ్యామవస్థితం శయనాసనాదిస్థానగతం రజోఽసి, మధుమత్ - మాధు-
ర్యోపేతం కంటకపాషణాదిరాహిత్యేనానుకూలం, అస్తు, నః - అస్తాకం, పితా - పితృ-
నదృశీ. ద్యౌరసి మధ్వస్తు ఆతివృష్ట్యాదిప్రాతిహత్యరహితాస్తు ద్యౌః పితా, పృథివీమాతా,
ఇతి మంత్రాంతరాద్దివః పితృత్వం.

త్రయోదశీమృచమాహ — ౧౩. మధుమాన్నః .. భవంతు నః. ౧౩. ఇతి
వనస్పతిః. చూతపనసాది, నః అస్తాక్ ప్రతి, మధుమాగ్, మధురభూషితో
జీవనహేతుః అస్తు సూర్యోఽసి ప్రభూతం సంతాపమకృత్వా మధుమాగ్, మాధుర్యే
జానుకూలప్రకాశనేన యుక్తః, అస్తు, గావోఽసి అస్తాన్నృతి మాధ్వీః. జీవనహేతుమ-
ధురక్షీరోపేతాః, భవంతు.

చతుర్దశీమృచమాహ — ౧౪. ఘృతం మిమిక్షీరే... వక్షీహవ్యమ్. ౧౪. ఇతి.
భోగ్యజాతస్య జ్ఞానయోగ్యజేహానుకూల్యం ప్రార్థ్య జ్ఞానసాధనయాగాదికర్తృహే-
తోరగ్నేరానుకూల్యం ప్రార్థ్యతే, పూర్వే యజమానా ఆగ్నావాహవసీయాదిరూపే
ఘృతం మిమిక్షీరే-సి క్తవంతః, 'మిహనేచన' ఇతి ధాతుః, తత్ ఘృతం ఆస్య అగ్నేః

రం — మధున క్తమితి. సాయంప్రాతశ్చ సర్వవస్తూని మధు క్షరంతు. పృథివ్యాం
వర్తమానం సర్వమపి రజో మధుమదస్తు. 'ద్యౌః పితా పృథివీ మాతే' తిశ్రుతేః పితృ
భూతాద్యౌరసి మధుమత్వస్తు.

౧౫

మధుమానితి. స్వప్తోఽర్థః.

ఘృతం మిమిక్ష ఇతి. ఆత్రఘృతశబ్దేన రస్యం బ్రహ్మోచ్చతే, ప్రసిద్ధార్థ-
త్వేఽసి న దోషః, మిమిక్షే - నేత్తుమిచ్ఛతి. 'మిహనేచన' ఇతి హిధాతుః. సర్వం
వస్తు స్వాదుకతోల్లిత్యర్థః. ఘృతమేవ జగలో యోనిః. ఉపాదానం. ఘృతేశ్వరః

శృ) తోఘృతమువస్య ధామ, అనుష్వధమావహ మా

దయస్వస్వాహాకృతం వృషభవక్షిహవ్యం.

౧౪

ఉ — సముద్రాద్దూర్నిర్వృధుమాగ్ ఉదా (౪)న తదుపాగ్ శునా

యోనిః - ఉత్పత్తికారణం, ఘృతేన జ్వాలాభివృద్ధిదర్శనాత్, అతోఽయమగ్నిః ఘృతే శ్రీకః, ఘృతమశ్రీత్యావస్థితః, ఘృతమేవ అస్య అగ్నేః ధామ - స్థానం, తేజోహేతుర్వా. హేతగ్నే అనుష్వధం - స్వధామను, అస్తదీయం హవిస్వరూపమనుసృత్య ఆవహ - దేవానత్రానయ, ఆసీయచ మదయస్వ - హృష్టైకతురు, హేవృషభ, శ్రేష్ఠ స్వాహాకృతం - స్వాహాకారేణాస్థాభిర్దత్తం హవ్యం వక్షి, వహ దేవాన్ ప్రావయ.

వి — పంచదశీమృచమాహ — ౧౫. సముద్రాద్దూర్నిః... అమృతస్య నాభిః, ౧౫. ఇతి. సముద్రవదతి ప్రభూతాత్ పరమాత్మనః ఉర్నిసదృశో జడప్రపంచః, మధుమాగ్ భోగ్యత్వేన మాధుర్యయుక్తః, ఉదారత్ - ఉదగచ్ఛత్, ఉత్పన్న ఇత్యర్థః, యథా లోకే సముద్రాత్తరంగా ఉత్పద్యంతే, ఏవం హి చిదేకరసాత్పరమాత్మనోజడం భోగ్యకాతం సర్వముత్పన్నం, 'ఘృతరణదీప్యోరి'తిథాతో రుత్పన్నో ఘృతశబ్దః ఘృతం దీప్తం స్వప్రకాశం బ్రహ్మాత్మర్థః. తస్య బ్రహ్మణో యశ్చామ ప్రణవరూపం గుహ్యం సర్వవేదేషు గోప్యమస్తి, తథా చ కతైరాత్మాతమ్. సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీతి ప్రస్తుత్య తత్తేవదం సంగ్రహేణ బ్రహ్మి ఓమిత్వేన త్ ఇతి, తేన ప్రణవరూపేణ ఉపాంశునా ధ్యానకాలే శబైరచ్చార్పణమాజేన, అమృతత్వం ఉత్పత్తివినాశరహితం బ్రహ్మతత్త్వం సమానత్ - సమ్యగానశే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తచ్చ ప్రణవాఖ్యం నామ దేవానాం జిహ్వో దేవైః ధ్యానపరైః నిరంతరముచ్చార్పణమాణత్వేన జిహ్వేన సర్వదా ముఖమధ్యేవర్తతే. కించదం ప్రణవరూపం నామ అమృతస్య వినాశరహితస్య మోక్షవక్త్రః తత్రైవ లీనః తదేవ చ ధామ - స్థానం. హేవృషభ - అగ్నే, తచ్ఛరీరక బ్రహ్మన్నితి యావత్. స్వాహాకృతం హవిః వక్షి వహసి తద్ధవిః అనుష్వధం అనుకృతా స్వధా యేన తదనుష్వధం, అస్య హవిషః స్వధాసాదృశ్యరూపహస్య, శేషభూతాన్జనాననైవ హవిషామాదయస్వ - వార్తయేత్యర్థః.

౧౪

తం — సముద్రాదితి. ఘృతస్తుతిరియం, అమృతార్థం మధ్యమానాత్సముద్రాన్త ధుమామూర్నిః తరంగా ఉత్పన్నః. మధుతరంగ ఉత్పన్న ఇత్యర్థః. సచ ఉపాంశునా ఉపాంశుజప్యేన రహస్యమంత్రేణామృతభావం ప్రాప్తః. తదేవ ఘృతమితిభావః. ఏవం భూతస్య ఘృతస్య గుహ్యం - రహస్యం నామ, దేవానాం జిహ్వో. అమృతస్య నాభి

తత్వమాన (ట)త్, ఘృతస్య నామగుహ్యం
జిహ్వదేవానామమృతస్య నాభిః. ౧౫

నామ ప్రబ్రవామాఘృతేనాస్త్విన్యజ్ఞే ధారయా
హిః, ఉపబ్రహ్మశృణవచ్చస్యమానం చతుశ్శృం
ఘాదౌర ఏతత్. ౧౬

క్రస్య నాభిః ఆశ్రయభూతమ్, అనేన హి ముక్తిరూపం ఫలం
స కలైరామ్నాతమ్. ఏతదేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యోయదిచ్ఛతి తస్య
స్మృచి ప్రణవస్య మోక్షసాధనత్వముక్తమ్.

జిహ్వచమాహ— ౧౬. వయం నామ...అవమిద్ధౌర ఏతత్. ౧౬.
స్థనః పురుషాః అస్మిన్ జ్ఞానయజ్ఞే ఘృతేన దీప్తేన స్వప్రకాశేన
సూతేన, ప్రణవరూపం నామ ప్రబ్రవామ - సర్వదా ధ్యాయంత
తతః స మోభిః - నమస్కారైర్యుక్తా వయం, చిత్రే బ్రహ్మతత్త్వం
మ, జ్ఞానస్య యజ్ఞత్వం భగవతోక్తమ్. స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ
తాః ఇతి. శస్యమానం - అస్తాభిః ప్రణవేన స్తూయమానం, ఉప
బ్రహ్మచరిభిస్తత్త్వవేదిభిః శ్రూయమాణం ఏతత్ బ్రహ్మతత్త్వం-చతు
శ్శృంగారమకారనాదరూపశృంగచతుష్టయోపేతః, గౌరవ శ్లేషః ప్రణ
వమిత్రా వాంతవాక్ బ్రహ్మతత్త్వం ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః. అకా
రూత్రాణాం శృంగత్వముత్తరతాపసీయే శ్రుతమ్. 'శృంగేష్వశృంగం
నిష్కామైరసుష్ఠేయత్వేన నిర్మలత్వాత్ ప్రణవస్య గౌరవత్వం,
చ సంహితోపనిషద్యామ్నాతమ్. 'యశ్చందసామృషభో విశ్వరూపః'
స్థితేన ప్రతిపాదనముపలక్ష్యతే.

జిహ్వసదృశం అమృతస్య నాభిః ఆశ్రయభూతం పరమాత్మపర
మాం ఘృతశబ్దేన భోగ్యభూతం బ్రహ్మైవోచ్యత ఇతిద్రష్టవ్యమ్. ౧౫
యం నామేతి. వయం నామ ఘృతశబ్దేన తస్యనామ పదామ. అస్మి
గారయామ నమశ్శబ్దేన ఘృతస్య స్తోత్రం కర్తవ్యం. అస్తాభిశ్చస్యమానం
శ్రవణం చతుశ్శృంగః. శృంగశబ్దేన జ్ఞాపకం వేద ఉచ్యతే. చతుశ్శృం
గః, శుద్ధః బ్రహ్మ, పరంబ్రహ్మ ఉపశృణవత్ - శృణోతు. సఖి
మిత్ర - సర్వోత్తరతయా సృష్టవానత్యర్థః. ౧౬

ఉ.—చత్వారి శృంగా త్రయో అస్య పాదా ద్వే శీర్షే సప్త
హస్తాసో అస్య, త్రిధా బద్ధో వృషభోరోరపీతి మహా
దేవో మర్త్యాగ్ ఆవివేశ. ౧౭

ఉ.—త్రిధా హితం పణిభిర్ద్వయమానం గవి దేవాసో ఘృత

ఐ—సప్తదశీమృచమాహ—౧౭. చత్వారి శృంగా...మర్త్యాగ్ ఆవివేశ.

౧౭. ఇతి. శృంగా ప్రణవస్య యాన్యకారాదీని శృంగాణి తాని చత్వారి, అస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేన ప్రణవరూపస్య బ్రహ్మణః త్రయః పాదాః, పద్యతేగమ్యుతే బ్రహ్మతత్త్వమేభిరితి పాదాః అధ్యాత్మం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాః, అధిదైవతం విరాడ్ధిరణ్యగర్భావ్యాకృతాని, ద్వే శీర్షే-ఉత్తమాంగస్థానీయే చిదబిద్రూపే ద్వే శక్తీ, తదైవ అస్య బ్రహ్మణః భూరాదయస్సప్తహాఃకాః హస్తాసః హస్తస్థానీయాః, త్రిధా బద్ధః - అకారోకారమకారేషు విశ్వతైజసప్రాజ్ఞైః విరాడ్ధిరణ్యగర్భావ్యాకృతైశ్చ త్రిప్రకారేణ సంబద్ధః, వృషభః ప్రణవః మహా లేజోరూపం బ్రహ్మతత్త్వం, రోరపీతి - అతిశయేన ప్రతిపాదయతి, తదేవ ప్రతిపాద్యం స్పష్టిక్రియతే. దేవః పరమేశ్వరః, మర్త్యాగ్-మనుష్యదేవః, ఆవివేశ - సర్వతః ప్రవిష్టః, 'సవిష ఇహ ప్రవిష్ట ఆన భాగైభ్యః' ఇతి శ్రుత్యంతగాత్.

అష్టదశీమృచమాహ—౧౮. త్రిధా హితం...నిష్ఠతత్తుః. ౧౮. ఇతి. త్రిధా హితం శరీరే విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాభ్యేన త్రిప్రకారేణ బ్రహ్మాండే విరాడ్ధిరణ్యగర్భావ్యాకృతేనచ త్రిప్రకారేణాపస్థితమ్, ఘృతం దీప్తం స్వప్రకాశం బ్రహ్మతత్త్వం, దేవాసః - దేవతాత్మికా అంతర్ముఖాః పురుషాః, గవి వాచి తత్త్వముస్యాదివేదరూపాయాం; అన్యవిదక్ - అనుక్రమేణ లబ్ధవంతుః. కీదృశం ఘృతం? పణిభిర్ద్వయ

దం—చత్వారిశృంగాఇతి. అస్య పరమాత్మనః చత్వారో వేదాః శృంగాణి, నిత్యబద్ధముక్తరూపాస్త్రయోఽపి పాదాః. శుద్ధసత్త్వం-త్రిగుణసత్త్వం చశిరసీ. మహాదాదయః ప్రకృతివికృతయస్సప్తావి హస్తాః. వృషభః శ్రేష్ఠః వాసుదేవః త్రిధా, సంకర్షణప్రద్యుమ్ననిరుద్ధతయా త్రిధాభూతస్యన్ సర్వం వస్తు రోరపీతి. 'రుశబ్ధ'. ఇతి హి ధాతుః, వ్యవహరతి నామరూపపత్కరోతీత్యర్థః. తాదృశో మహాదేవః మహాదేవః మర్త్యాగ్ చేతనాచేతనపదార్థాగ్ అంతరాత్మతయా ప్రవివేశేత్యర్థః. ౧౭

త్రిధాహితమితి. త్రిధా సంకర్షణప్రద్యుమ్ననిరుద్ధభేదేనాహితం అవతీర్ణం. పణిభిర్ద్వయమానం, ఫణామండలాచ్ఛాదితం. యద్వా స్తోత్పత్తిస్తన్మయమానం.

మన్వవిద్వాన్, ఇంద్రవకం సూర్యవకం జజాన వేనాచేకగ్
స్వధయానిష్ఠతతుః.

౧౮

౧౮.—యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాద్విశ్వాధికో రుద్రో

మానం - 'పణస్తతావ'తి హి ధాతుః, పణిభిః - ప్రోత్పభిః, ఉపదేష్టుభిరా
చార్యైః, పరమరహస్యత్యేన గోప్యమానం, త్రిధాహితమిత్యేతదేవ వివిచ్యతే, ఇంద్రః
పరమైశ్వర్యముతో విరాట్పురుషః ఏకం జాగరణరూపం, జజాన - ఉత్పాదితవాన్,
సూర్యశబ్దస్తేజస్విత్యేన హిరణ్యగర్భముపలక్షయతి. సచ హిరణ్యగర్భః ఏకం స్వప్న
రూపం, జజాన. వేనేతి ధాతుః కాంఠికర్తా, వేనాత్ - సర్వదుఃఖరాహిత్యేన కమనీ
యాదవ్యాకృతాత్, ఏకం సుషుప్తరూపం, నిష్పన్నమితి శేషః. స్వస్తి స్నేహ ధీయతే
ఆపఞ్చాప్యతే ఇతి ఆశ్రయానరరహితా బ్రహ్మరూపా చిత్ స్వధావదేనోచ్యతే. సఖ
గమః కన్తిక్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి, స్వే మహిమ్ని ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, తయా స్వధయా
బ్రహ్మరూపయాచితా పూర్వోక్తా ఇంద్రసూర్యవేనాః, నిష్ఠతతుః - జాగరణాదికం
నిష్పాదితవంతః, ఏతాభ్యాం ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం ప్రణవతత్ప్రతిపాద్యార్థౌ ప్రపం
చితౌ.

వి—ఏకోనపింశీమృచమాహ—౧౮.యోదేవానాం...స్వృత్యా సంయునక్తు.
౧౮. ఇతి. యః దేవః హిరణ్యగర్భం పశ్య(త)తిసాక్షాత్కరోతి కీదృశం హిరణ్య
గర్భం? దేవానాం ప్రథమం అగ్నింద్రాదీనాం మధ్యే ఆదిభూతం, పురస్తాత్పురః
జాయమానం, అగ్నింద్రాదుశ్చక్షురైః పూర్వమేవోత్పద్యమానమ్, అనేన ప్రాథమ్యం సృషీ
శృతమ్, కీదృశో దేవః? విశ్వాధికః విశ్వస్య జగతః కారణత్వేన తస్మాదధికః, రుద్రః,
రుత్ వైదికశబ్దః తం ద్రవతి ప్రాప్నోతి వేదప్రతిపాద్యిత్యర్థః. మహర్షిః ఋషీణాం
'పణస్తతావ'తి హి ధాతుః. గవి ఘృతం గోఘృతం అమృతరూపం బ్రహ్మ. దేవాః ఆన్య
విందన్ ఉపాసితవంతః. లేహం మధ్యే ఇంద్రః - ఇంద్రశబ్దోపలక్షితాధికారివిశేషః
ఏకం పూహం శ్రితవాన్ - ఆన్యహూర్వశబ్దోపలక్షితాధికారివిశేషః ఏకం పూహ
మాశ్రితః, ఇతరే వేనాత్, వ్యాప్తిమతోవాసుదేవాత్పాదుర్భూతమేకం పూహం
స్వధావదోగృభూతం ప్రీతిరూపజ్ఞానేన నిష్ఠతతుః - ఉపాసితవంతః, వాసుదేవా
త్పాదుర్భూతాన్ పూహవిశేషాన్ ఆధికారివిశేషాఉపాసతఇతి యావత్. ౧౮

౧౯.—యో దేవానామితి. బ్రహ్మజ్ఞానప్రార్థనామంత్రోఽయం. యః పరమా
త్మా దేవానాం శ్రేష్ఠం చతుర్ముఖం సర్వసృజ్యసృష్టే ప్రాగుత్పద్యమానం సర్వాధికో
మహర్షిః, నిరంకుశసార్వజ్ఞివాన్ సంసారదుర్గావకతయా రుద్రశబ్దవాచ్యో నారా

మహర్షిః, హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానం సనోదే
వశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు. ౧౯

ఉ — యస్తాత్పరం నాపరమ స్తి కించిద్యస్తాన్నాణీయో న జ్యా
యోఽస్తి కశ్చిత్, వృక్షాభవ స్తభో దివి తిష్ఠ త్యేక స్తేనేదం
పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్. ౨౦

అంతిద్రియార్థద్రష్టాణాం, మధ్యేమహాః. 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్' ఇత్యాది శ్రుతి
ప్రతిపాద్యైత్యర్థః. సదేవః తాశ్శతః పరమేశ్వరః, నః-అస్తాః, శుభయా స్మృత్యా,
సర్వసంసారవిపర్లకత్వేన శోభనయా బ్రహ్మతత్వానుస్మృత్యా సంయునక్తు - సంయు
క్తాన్కరోతు. సోఽయం మంత్రో బ్రహ్మవిద్యాలబ్ధయే జపితవ్యఇతి మంత్రలింగా
దవగమ్యతే.

వి — వింశీమృచమాహ — ౨౦. యస్తాత్పరం — పురుషేణ సర్వమ్. ౨౦.
ఇతి యదుక్తం శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు ఇతి తత్ర స్వరణీయం తత్త్వం ఆత్ర
నిర్దిశ్యతే. యస్తాత్ బ్రహ్మతత్వాత్ పరం - ఉత్కృష్టం, ఆపరం నికృష్టం వాపస్తు
కించిదసి నాస్తి, యస్తాత్ బ్రహ్మతత్వాత్ అణీయః అత్యల్పం వస్తు నాస్తి, తథా
జ్యాయః అధికమసి కశ్చిత్ కించిదసి వస్తు నాస్తి, పరాపరశబ్దాభ్యాం గుణోత్కర్ష
నికర్తా వివక్షితౌ. జ్యాయోఽణీయశ్శబ్దాభ్యాం పరిమాణోత్కర్షాచకర్తౌ, సర్వాకారో
త్కర్షాచకర్ష నిషేధనాద్వితీయత్వం సిద్ధతి. యథా లూకే, వృక్షః గమనాగమన
రహితః ఏకత్రైవ స్థతోఽవతిష్ఠతే, తద్వదయమద్వితీయః ఏకః పరమేశ్వరః - స్తబ్ధః
నిర్వికారః, దివి ద్యౌతనాత్తకే స్వప్రకాశస్వరూపే తిష్ఠతి. తేన పురుషేణ త్రాణ్ణేన
చిదేకరసేన పరమాత్మనా సర్వవిదం జగత్ పూర్ణం, జగదాకారో నాస్తి బ్రహ్మ
తత్త్వమేవావశిష్టమిర్థః.

యణః ఆనావతితయితప్రజ్ఞానాదియుక్తస్సాన్యదిత్యనుగ్రహేణావశ్యత్. తాదృశో
భగవాన్ శుద్ధయా బుద్ధ్యా పరమాత్మవిషయబుద్ధ్యా యోజయత్సిత్త్యర్థః. ఆత్ర
వక్తవ్యం సర్వం శ్వేతాశ్వతరప్రకాశికాయాం వర్ణితం. ౧౯

రం — యస్తాత్పరమితి. యస్తాదపరం అన్యత్ పరం ఉత్కృష్టం వస్తు నాస్తి,
యస్తాచ్చ సూక్ష్మమధికపరిమాణం వస్తు వా నాస్తి. తాదృశో నిస్సమాభ్యధికః అవా
ప్తసమప్రకామతయా తృణీకృతబ్రహ్మరూపాదిప్రపంచః పరమవదే అస్తే. తేన పురుష
శబ్దితేన వాసుదేవేన వ్యాప్తం సకలం జగదిత్యర్థః. ఆయమసి మంత్రః శ్వేతాశ్వతర
ప్రకాశికాయాం వ్యాఖ్యాతః. ౨౦

ఉ.—న కర్తణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వ
మానకుః, పరేణనాకం నిహితం గుహాయాం విభ్రాజితే
యద్యతయోవిశంతి.

౨౧

ఉ.—వేదాంతవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా సుస్వస్యస యోగాద్యత

వి — వికవింశిమృచమాహ—౨౧. న కర్తణా...యతయో విశంతి. ౨౧. ఇతి. యథోక్తబ్రహ్మతత్త్వానుస్వరణస్యాంతరంగం సర్వత్యాగరూపం సాధనమత్రోచ్యతే. అగ్నిహోత్రాదికం సహస్రసంవత్సరస త్రాంతం యత్కర్త తేన కర్తణా, తత్ అమృతత్వం న లభ్యతే. 'ప్రజయా పితృభ్య' ఇతి శ్రుతేః పితృవిషయాదృణాత్ విమోచనహేతుర్యా పుత్రాదిరూపా ప్రజా తయాపి అమృతత్వం న లభ్యతే. 'దానే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాద్దానం పరమం పదంతి' ఇతి శ్రుతేః. ధనదానస్య బహువిధఫల సాధనత్వావగమాత్ తస్య దానస్య విమోచకం యద్ధనమస్తి తేన ధనేనాపి అమృతత్వం న లభ్యతే, కింతస్య కర్తప్రజాధనాదీనాం సర్వేషాం తాకికవైదికవ్యాపారాణాం త్యాగేన, ఏకే కేచిదేవాంతర్దుఖాః అమృతత్వం ఆనయః - ప్రాప్నువంతి, యత్, అమృతత్వం యతయః ఇంద్రియనియమనశీలాః, విశంతి - ప్రాప్నువంతి, తత్ అమృతత్వం, నాకం పరేణ, స్వర్గాదప్యుత్క్రష్టం సత్, గుహాయాం, స్వకీయబుద్ధావేకా గ్రాయాం, నిహితం, అవస్థితం సత్, విభ్రాజితే - విశేషేణ దీప్యతే అంతర్దుశైరనుభూయత ఇత్యర్థః.

ద్వావింశిమృచమాహ—౨౨. వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః...పరిమంచంతి సర్వే. ౨౨. ఇతి. పూర్వస్యామృచి త్యాగస్య మోక్షసాధనత్వముక్తం. అన్యత్.

రం—న కర్తణేతి. యదమృతత్వం యతయః ప్రాప్నువంతి. యచ్ఛామృతత్వం నాకస్య భగవల్లోకస్య ఉపరి పరమవ్యోమని నిహితం విరాజితే. తదమృతత్వం కర్తప్రజాధనైర్న ప్రాప్యం, అపితు. 'సన్యాసస్యాగ' ఇత్యుక్తత్వరణాగతిరిత్యపీత్యుక్తభగవచ్చరణారవిందశరణవరణలక్షణత్యాగేనైవ ఏకే కలిచిత్వాప్తిప్త ఇత్యర్థః. భక్తినిష్ఠా నామవ్యంగతయా ప్రపదసన్యాపేక్షితత్వాత్. ప్రపన్నానాం చ ప్రధానతయా ఆపేక్షితత్వాత్. 'తస్య చ వశీకరణం తచ్చరణాగతిరే'వేతి భాషణాచ్చ యథోక్త వివార్థః.

౨౧

వేదాంతవిజ్ఞానేతి. యతయః సన్న్యాసినః. యమాదియుక్తాః వేదాంతజనిత జ్ఞానేన సునిశ్చితతత్త్వహితపురుషార్థాస్సన్న్యాసనలక్షణప్రపదనేన నిరస్తభక్తివిరోధి

యశ్శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరా
మృతాత్పరిముచ్యంతి సర్వే.

౨౨

‘తరతి లోకమాత్మ విత్.’ ‘జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యం ప్రాప్యతే యేన ముచ్యతే’ ఇత్యాది
శ్రుతిస్మృతిషు జ్ఞానస్యైవ మోక్షమేతుత్వముచ్యతే. అతోఽస్మామృచి విరోధ
పరిహారాయ జ్ఞానసన్న్యాసయోగోక్షే పృథగుపయోగ ఉచ్యతే. వేదాంతాః ఉపనిష
ద్వాక్యాని, తైరుత్పన్నం సర్వసంసారనివర్తకత్వేన విజృంభం జ్ఞానం యదస్తి తేన నుని
శ్చితః, దీపబ్రహ్మైక్యలక్షణోఽర్థః యైః పురుషైః తే వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః,
సన్న్యాసయోగాత్ సన్న్యాసః పూర్వోక్తః ప్రజాదిత్యాగః తత్సూర్యతో యోగః
ప్రమాణవిపర్యయికల్పనిద్రాస్మృతిరూపాణాం పంచాసాం చిత్తవృత్తీనాం నిరోధో
యోగః. ‘యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధ’ఇతి పతంజలినా సూత్రితత్వాత్. తస్మాద్విోగాత్
శుద్ధసత్త్వాః విషయభోగవ్యావృత్తచిత్తాః, అతఏవ యతయః నియమనశీలాః
తేన జ్ఞానం తత్త్వప్రకాశనేన అవిద్యానివర్తకం, త్యాగస్తు విషయభోగనివృత్తి
ద్వారా చిత్తశుద్ధిమేతురితి పృథగుపయోగఉక్తో భవతి. బ్రహ్మణో లోకః దర్శనం
సాక్షాత్కారః తస్మిన్నుత్పన్నే సతి సంసారివిలక్షణాః తే పురుషాః, వైలక్షణ్యద్వ్యోత
నార్థస్తుకల్పః తాదృకాః పురుషాస్సర్వే పరిముచ్యంతి, జ్ఞానిషు దేవమనుష్యత్వాదికృత
ఉత్తమానుత్తమభావోఽప్రయోజక ఇతి వివక్షయా సర్వ ఇత్యుక్తమ్, కదా ముచ్యంత
ఇత్యాశంక్య పరాంతకాల ఇత్యుక్తమ్, సత్యజ్ఞానే యో దేహపాతావసరః సోఽయమ
పరాంతకాలః పునర్దేహస్య విద్యమానత్వాత్, నష్టేత్వజ్ఞానే యో దేహపాతావసరః
సోఽయం పరాంతకాలః, పునర్దేహగ్రహణరహితత్వాత్, తస్మిన్నరాంతకాలే సంసార
బంధాస్తుచ్యంతే, నన్వజ్ఞానినోఽపి చలయకాలే స్థూలసూక్ష్మశరీరద్వయలక్షణాద్బంధా
స్తుచ్యంత ఏవేత్యాశంక్య పరామృతాదిత్యుక్తం, జగత్కారణత్వేనోత్కృష్టం పరమ్,
తత్వజ్ఞానమంతరేణ వివాళరహితత్వాదమృతమ్, తాదృకాత్పరామృతాత్ అవ్యాకృ
తాత్ అజ్ఞానినః చలయకాలేఽపి న ముచ్యంతే. జ్ఞానినస్తు దేహపాతావసరవిప
తాదృకాదవ్యాకృతాదపి ముచ్యంత ఇతి విశేషః.

పాపతయా నిర్మలాంతఃకరణాః ఆసుష్ఠితోపాయాః పరాంతకాలే చరమశరీరవియోగ
కాలే, బ్రహ్మలోకే - భగవల్లోకే పరామృతాత్ ఉత్కృష్టాదసంసారిణః. పరమా
త్మానం ప్రాప్య. ల్యబ్ధోపే పంచమీ. సర్వే పరిముచ్యంతి - బంధాస్తుక్తాభవంతీ
త్యర్థః.

౨౩

ఉ.—(హ్రం)దహరం)విపాప్తం వరవేత్తభూతం యత్పుండరీకం
పురమధ్యసంస్థం, తత్రాపి ద(హ్రా) (హ్రం) హరం గగ
నం విశో(కంఠ)క స్తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యం. ౨౩

ఉ.—(యోవే)యద్దే) దాదా సగరః, హో, యో వేదాంతే చ

వి—త్రయోవింశీమృచమాహ—౨౩. దహరం విపాప్తం...తదుపాసిత
వ్యమ్. ౨౩. ఇతి. తత్త్వం జ్ఞాతుమనమర్థస్యాత్మోపాసనముచ్యతే. యదేతత్ పుండ
రీకం అష్టదశం హృదయకమలమస్తి, కీదృశం, దహరం అల్పం అంగుష్ఠమాత్రపరిమిత
త్వాత్, విపాప్తం - చిత్రైకాగ్ర్యస్థానత్వేన పావరహితం, వరవేత్తభూతం - వరస్య
శ్రేష్ఠస్య పరమాత్మనః ఉపలబ్ధిస్థానత్వేనోపాస్తిస్థానత్వేన చ గృహయాపం, పురమధ్య
సగ్ంస్థం హస్తపాదాభిస్సర్వైర్వరమయవైః పూర్వత ఇతిపురం తస్య మధ్యే కుత్స్యరహి
రంతరావస్థితం, తత్రాపి తస్మిన్నపి పుండరీకే, దహ్రా-అల్పప్రదేశే, గగనం - ఆకాశ
పదమూర్తం, బ్రహ్మరూపం అస్తి. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేనఽపి ఘటాకాశవత్పుండరీకస్థా
నాపేక్షయాల్పత్వముపచర్యతే, తథాచ శ్రుత్యంతరమ్. 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మ
పురేదహ్రం పుండరీకం వేత్త దహరోఽస్మిన్నంతరం ఆకాశోఇతి, దహరాకాశస్య చ
బ్రహ్మత్వం దహరాధికరణే నిర్ణీతమ్, అతఏవ విశోకం - శోకరహితం, గగనశబ్దవాచ్యం
బ్రహ్మ, ఏవం సతి తస్మిన్ పుండరీకే అంతః మధ్యే యత్ బ్రహ్మతత్త్వం అస్తి, తదు
పాసితవ్యం - విజాతీయప్రత్యయరహితేన సజాతీయప్రవాహేణ చింతనీయమ్.

చతుర్వింశీమృచమాహ. ౨౪. యో వేదాదా ... సమహేశ్వరః. ౨౪.
ఇతి. వేదానాం అన్నిమీలే పురోహితం ఇషేర్వోర్జ్జ్వలేష్వత్వాదీనాం ఆదిరుచక్రమః,

పం—దహరం విపాప్తమితి. 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండ
రీకంవేత్త దహరోఽస్మిన్నంతరం ఆకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమితి' ఛాందోగ్యోక్త
రీత్యా ఉపాస్యతయా సన్నిహితస్య పరబ్రహ్మణి పురభూతస్య ఉపాసకరీరస్య
మధ్యే సంస్థితం దహరం అల్పం విపాప్తం, నిరస్తపాపం పరమాత్మనోపరవేత్తభూతం
యద్బృదయపుండరీకం తత్రాపి యదల్పం విశోకోపలక్షితాపనతపాప్తత్వాదిగుణకం
గగనం-గగనపదపరిచ్ఛేద్యం బ్రహ్మ, తస్మిన్నంతశ్చ యత్, తత్ ఉభయమప్యూపా
సితవ్యమిత్యర్థః. అత్ర వక్తవ్యం సర్వం ఛాందోగ్యప్రకాశికాయాముక్తం తత్రైవ
ద్రష్టవ్యమ్. ౨౩

దహరవిద్యోపాస్యదేవతావిశేషః క ఇతి జిజ్ఞాసాయాం నారాయణస్య తదు

ప్రతిష్ఠితః, తస్య ప్రకృతిలీనస్య యః పరస్సమహే
శ్వరః.

౨౪

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే దశమోఽనువాకః.

ఉ.—సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమ్,

శస్తిస్సుప్రకమే యః స్వరః యో వర్ణః ప్రణవరూపోఽస్తి సచ స్వరః ప్రణవః
వేదాంతే చ ఉపనిషది ఓమిత్యేతదక్షరమిదగ్ సర్వమిత్యాది కాయాం, ప్రతిష్ఠితః.
ప్రతిపాదితః, సచస్వరః ప్రణవః ధ్యానకాలే ప్రకృతావస్థాకృతేజగత్కారణే లీనో
భవతి, అకారోకారమకారేషు విరాడ్విరణ్ణగర్భావ్యాకృతాని ధ్యాత్వా విరాడ్రూప
మకారం ఉకారే ప్రవిలీనమౌ తం చోకారం హిరణ్యగర్భరూపం మూలప్రకృతిరూపే
ఉకారే ప్రవిలీనమౌత్, తస్య చ ప్రకృతౌ లీన్యస్య ప్రణవస్య, యః పరః, చతుర్థ
మూత్రాయాపేనాదేధ్యాతవ్య ఉత్కృష్టోఽస్తి, సః, ఆయం పరమేశ్వరః విజ్ఞేయః.
అనేన మంత్రేణ త్రారోహితగగనశబ్దవాచ్యం వస్తుప్రపంచితమ్.

వి—త్రార్యానువాకాంతే హృదయపుండరీకే ఉపాస్యం యన్త మేశ్వరస్వ
రూపం నిర్దిష్టం, తస్మిన్నుపాస్యగుణవిశేషా అస్తి స్మనువాకే విశేషేణ ప్రదర్శ్యం. తే.
తత్ర ప్రథమామృతమాహ—౧. సహస్రశీర్షం...పరమం ప్రభుం. ౧. ఇతి. దేవం
త్రారోహితం మహేశ్వరం, ధ్యాయేదితి శేషః. కీదృశం దేవం? సహస్రశీర్షం - సహ
స్రశబ్దేన. అపరిమితత్వముపలక్ష్యతే అనంతశిరస్సుమిత్యర్థః. సర్వజగదాత్మకం విరా
పాస్యత్వం ప్రతిపాదయితుం సకలపరవిద్యోపాస్తత్వోపయోగం మహేశ్వరత్వం నా
రాయణస్య దర్శయతి. యద్యేదాదావీతి. 'బ్రహ్మణః ప్రణవం తుర్యాదాదామంతే చ
సర్వదా, సవత్సరంకృతం బ్రహ్మ పరస్తాచ్చ విశిర్యతే' ఇతి మానవస్మరణాత్. వేదా
ద్యంతే ప్రతిష్ఠితః స్వరః ప్రణవః తస్య ప్రకృతిః ఆకారః. సమస్తశబ్దమూలత్వాద
కారస్య తత్ర లీనత్వం - తద్రూపతామపన్నత్వం. ఆకారస్యేతి యావత్. తస్య
యః పరః ప్రతిపాద్యః - ఇదం పరస్తత్పర ఇత్యాదౌ శబ్దస్య వాచ్యే ప్రయోగ
దర్శనాత్. 'అకారేణోచ్యతే విష్ణుస్సర్వభూతేశ్వరో మహిః'. 'అకారోవిష్ణువాచక' ఇతి
శ్రుతిస్త్పృతిభ్యామకారవాచ్యో విష్ణుః, సవివ మహాస్వీర ఇత్యర్థః.

౨౪

రం—త్రారస్మిన్మనువాకే దహరవిద్యోపాస్త్యో నారాయణ ఏ వేద్యుక్తమ్,
అథనా తు పరవిద్యా ప్రకరణేషు శివశమ్భుపరబ్రహ్మపరబోధిః పరతత్త్వపరమాత్మా

విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమ్.

ఉ.—విశ్వతః పరమం నిత్యం విశ్వం నారాయణగ్ హరిమ్,
విశ్వమేవేదగ్ పురుషస్తద్విశ్వముపజీవతి.

ఋషం మహేశ్వరస్య దేహః, తథాసతి అస్తదాదిశిరాంసి సర్వాణ్యపి తదీయాన్యే
వేత్సనంతశిరస్తస్య, అనేనైవ న్యాయేన విశ్వాని సర్వాణి అస్తదీయాని ఆక్షాణి
ఇంద్రియాణి తదీయాన్యేవేతి విశ్వాక్షత్వమ్, విశ్వస్య సర్వస్య జగతః శం - సుఖం,
అస్తాద్భవతీతి విశ్వశమ్ముఖి. తాదృశం. ఉక్తే సహస్రశీర్షే విరాఢ్రూపే దేహే అవస్థితస్య
మహేశ్వరస్య నిజస్వరూపం ద్వితీయాధేనోచ్యతే. విశ్వం-జగదాత్మకం, అరోపితస్య
జగతోఽభిప్రాయవ్యతిరేకేణ వాస్తవరూపాభావాత్, నారాయణశబ్దస్య నిర్వచనం
పురాణాదిషు దర్శితం. 'అహి నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆహి వైసరసూనవః, ఆయనం తస్య
తాః ప్రోక్తాస్తేన నారాయణస్సృతః' ఇతి. జగత్కారణేషు పంచభూతేషు అవస్థిత
మిత్యర్థః. యద్వా ప్రకృతేః ఖరః తస్మాజ్జాతాని యాని తాని నారకజ్ఞేనోచ్యంతే.
తాన్యేతాన్యేవ ఆయనం స్థానం యస్య సారాయణి. స ఏవేంద్రమిత్రాదిరూపే
గావస్థితత్వాదేవ ఇత్యుచ్యతే, తథాచ శాఖాంతరే మంత్ర ఆమ్నతః. 'ఇంద్రం
మిత్రం వరుణం గ్నిమాహుః' ఇతి నక్షరత్యక్షరః. ఆశుతః. జనస్య శ్రుతః ఇతి వా
తస్మాక్షరత్వం, కారణత్వేనోక్తరూప్యమత్వమ్ నియంతుం సమర్థత్వాత్ప్రభుత్వం.

ద్వితీయామృచమానా— ౨. విశ్వతః పరమం .. తద్విశ్వముపజీవతి. ౨. ఇతి
విశ్వతః. జగతః, జడవర్గాత్ పరమం ఉత్కృష్టం, ఋగ్భేదేన పునరుక్తిపరో
ద్రష్టవ్యః, స్తుతిరూపత్వాదనేన రూపేణ ధ్యాతవ్యత్వాచ్చ నాస్తి పునరుక్తిదోషః.
విశాళుహితత్వాన్నిత్యత్వమ్, సర్వాత్మకత్వాద్విశ్వత్వం, నారాయణత్వం పూర్వమే
వోక్తమ్, పాపస్యాక్షానస్య చ హరణాధరిత్వమ్. యదిదం విశ్వమిదాసీదుజ్జానదృష్ట్యా
ప్రదృశ్యతే, తత్సర్వం వస్తు తత్త్వదృష్ట్యా పురుషః పరమాత్మైవ, సచపరమాత్మా త
ద్విశ్వముపజీవతి - స్వస్య వ్యవహారార్థమాశ్రయతి.

దిశబ్దనిర్దిష్టవస్తునో నారాయణత్వం ప్రతిపాద్యతే. సహస్రశీర్షం దేవమిత్యాదినా. లింగ
భూయస్తాద్విశ్వతః భగవతా భావ్యకృతా. సచ సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దే
శేన పూర్వానువాకోదితోపాసనాసంబంధశ్శంకనీయః. 'తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్య
మి'తి ఉపాసితేన శృత్వన్యాయేన ఉపాస్యస్య కర్తవ్యోఽభిహితత్వాత్ ఉపా
న్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. 'విశ్వమేవేదం పురుషః. తత్త్వం నారాయణఃపరః'
ఇత్యాది ప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమాధే ద్వితీయా వేదితవ్యా, అంతర్లహిశ్చ

ఉ.—పతిం విశ్వస్యాత్తేశ్వరగ్ శాశ్వతగ్ శివమచ్యుతమ్,
నారాయణం మహాజ్ఞేయం విశ్వాత్మానం పరాయణమ్.

ఉ.—నారాయణపరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః,
నారాయణపరో జ్యోతి రాత్మా నారాయణః పరః.

తృతీయామృచమాహ—3. పతిం విశ్వస్య...విశ్వాత్మానం పరాయణం. 3. ఇతి విశ్వస్య - జగతః, పాలకత్వాత్పతిః, ఆత్మనాం జీవానాం నియామకత్వాదీ శ్వరం నియంతారం, నిరంతరం వర్తమానత్వాత్ శాశ్వతం, పరమమంగలత్వాత్ శివం స చ్యవత ఇత్యచ్యుతం, నారాయణత్వం పూర్వము క్తం. జ్ఞేయేషు తత్త్వేషు మధ్యే ప్రాధత్వాత్ మహాజ్ఞేయం, జగదుపాదానల్వేన తదభేదాత్ విశ్వాత్మత్వమ్, ఉత్కృష్టాధారత్వాత్ పరాయణత్వమ్. సర్వమప్యారోపితం జగదధిష్ఠానే వర్తతే.

చతుర్థీమృచమాహ—౪. నారాయణపరం...నారాయణః పరః. ౪. ఇతి. పురాణేషు నారాయణశబ్దేన వ్యవప్రియమాణో యః పరమేశ్వరః. స ఏవ పరం ఉత్కృష్టం సత్యజ్ఞానానందాదివాక్యైః ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణః తత్త్వమ్, అతో నారాయణః పరవివాత్తా నత్వపరో మూర్తివిశేషః, తథా పరో జ్యోతిః యదేతదుత్కృష్టం జ్యోతిః ధందోగైః పరం జ్యోతిరుపసంపద్య, ఇత్యాత్మాతం తదసి నారాయణ ఏవ, తస్మాన్నారాయణః పరమాతా.

తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః తస్మాత్ప్రభావాయ మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః, స బ్రహ్మసజివస్సేంద్రస్థితః పరమస్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్థాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వలోపాప్య ఇతి నిర్ణయమానత్వాచ్చ ప్రథమాథే ద్వితీయేతి నిశ్చయత ఇతి భాషితం. వ్యాసార్చ్యైరపి. 'ద్వితీయాంతపదస్వారస్యానురోధే తు విద్యాదుపాసీలే'తి విదివదాధ్యాహరః. ప్రథమాంతపదస్వారస్యానురోధేతు నాధ్యాహరః. సహస్రక్షీర్ణమిత్యాది ద్వితీయాయాః. యేనావృతం ఖం చదివం మహిం చేతివత్ ప్రథమార్థత్వా శ్రయణమాత్రమితి వర్ణితమ్. విశ్వాత్మత్వం - సర్వవిషయసాక్షాత్కారవత్త్వం. విశ్వశంభుత్వం - సకలజగత్సేమకారిత్వం. నను విశ్వం నారాయణమితి కథం విశ్వస్య నారాయణత్వమిత్యాశంక్యోక్తమ్. విశ్వమేవేదం పురుషస్తద్విశ్వముపజీవతీతి. విశ్వే నాత్మతయోపజీవ్యతయా విశ్వత్వం స తు స్వరూపేణేత్యభిప్రాయః. నారాయణపరం బ్రహ్మేత్యక్త నారాయణాత్పరం బ్రహ్మేతి నార్థశృంగసీయః, పూర్వాపరవిరోధాత్. నారాయణః పరంబ్రహ్మేతి మహోపనిషది స్ఫుటమావేదనాత్. సముద్రే అంతఃస్థానం యస్య స సముద్రేంతః. 'సప్తమ్యూః తతుర్గుషే కృతిబహులమి'తి అలక్. 'అంత

ఉ.—యచ్చకించిజ్జగత్తస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా,
అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః.

ఉ.—అనంతమవ్యయం కవిగ్ సముద్రేంతం విశ్వశంభవమ్,
పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యథోముఖమ్.

పంచమీశ్వరమాహ—గ. యచ్చకించిత్...నారాయణస్థితః. గ. ఇతి. అస్మి
స్వర్తమానే జగతి యత్కించిత్ సమీపవర్తివస్తుజాతం దృశ్యతే. అపివాదూరస్థం
శ్రూయతే, తత్సర్వం వస్తుజాతం ఆయం నారాయణః అంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య
స్థితః. యథా కటకముకుటాద్వాభరణస్యోపాదానకారణం సువర్ణం అంతర్బహిర్వాన్య
వ్యావత్స్యతే తద్వత్.

షష్ఠీశ్వరమాహ—౬. అనంతమవ్యయం...హృదయం చాప్యథోముఖం. ౬.
ఇతి. అత్ర పూర్వాధేన నారాయణస్య వాస్తవస్వరూపం సంక్షిప్తీకరణమస్మి. అనంతం - దేశపరిచ్ఛేదరహితం, అవ్యయం - వివాశరహితం, కవిం - చిద్రూపేణ
సర్వజ్ఞం, సముద్రే ఆతిబహులత్వేన సముద్రసదృశే సంసారే, అంతం - అవసాన
రూపం, యదా నారాయణస్య స్వరూపం జానాతి తదా సంసారః క్షీయతే ఇత్యర్థః.
విశ్వశంభవం - సర్వస్య సంసారముఖస్య ఉత్పత్తికారణరూపం. 'ఏతస్యైవానందస్యా
న్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతి' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, ఈదృశం నారాయణస్వ
రూపం ఉపాసీతేతి శేషః. ఉత్తరాధేనోపాసనస్థానముచ్చతే, పద్మకోశ ప్రతీకాశం
యథాలోకే ఆద్వదశకమలస్య కోశోమధ్యచ్ఛిద్రం తత్సదృశం తచ్చ హృదయతట
వాచ్యం, అథోముఖం లోకం పద్మం ఉద్ధాభిముఖం హృదయపద్మం తు అథోముఖ
మితి విశేషః.

సృమాప్తా స్థానే చ నిర్ణయేభ్యంతరేఽపి చేతి నైఘంటుకాః. ఇకరల్ స్పష్టం. న చ
సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయాం. 'యేనావృతం ఖం చ దిసం మహించేతి వత్ప్రభ
మార్థత్వాశ్రయణే. 'తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యమి'తి ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేష
సమర్పకతయా తదేకవాక్యతైవ స్మాత్, న తు సర్వపరవిద్యోపాస్యనిశ్చయకత్వమస్మా
నువాకన్యేతి చేత్. గుణోపసంహరపాదే అస్మానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్య
నిశ్చయకత్వమేవ యుక్తమ్. 'పద్మకోశ ప్రతీకాశమి'త్యస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యా
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. ప్రకృతహానానాచిత్యాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే. 'లింగభూ
యస్తాస్తద్భిబలీయస్తదపి' యద్యపి దహరవిద్యా ప్రకృతా, తదేకవాక్యత్వం చ
యుక్తం, తథాపి సకలపరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థే బహుాని లింగాన్యవలభ్యంతే

ఉ. — అథోనిష్ఠ్యావితస్త్వాం తు నాభ్యాః సుపరితిష్ఠతి,
హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్వాయతనం మహత్.

ఉ. — సంతతగ్ సి రాభిస్తులంబత్యా కోశసన్నిభమ్,

సప్తమిమృచమాహ — ౭. అథోనిష్ఠ్యా... ఆయతనం మహత్. ౭. ఇతి నిష్ఠిః
గ్రీవాబంధః తస్యా అధస్తాద్వద్వర్తతే తత్రాసి నాభ్యాముపరి - నాభిదేశస్సోర్ధ్వ
భాగే, వితస్త్వాం - ద్వాదశాంగులిపరిమితా వితస్తిః తస్యామతీతాయాం ఉపరి తిష్ఠతి,
తదేకన్నిష్ఠినాభ్యోర్ధ్వధ్వజేశవర్తికమలం హృదయమితి విజానీయాత్, తచ్చ హృదయం
విశ్వస్య సర్వస్య జగతః మహదాయతనం, మనస్తావద్భృదయపుండరీకే వర్తతే. 'చంద్ర
మా మనో భూత్వా హృదయం ప్రావిశత్' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. లేన చ మనసా
స్వప్నవత్సర్వమిదం జగత్కల్పితమ్. 'మనోమూలమిదం దైర్ఘ్యతం యత్కించితృచరా
చరం' ఇతి సంప్రదాయవిద్భిరుక్తత్వాత్.

అష్టమిమృచమాహ — ౮. సంతతగ్... సర్వం ప్రతిష్ఠితం. ౮. ఇతి. ఆకోశః
పద్మస్య ముఖలం తత్సన్నిభం - తత్సదృశం, హృదయకమలం లంబతి శరీరమధ్యే
అథోముఖత్వేన అవలంబతే, తచ్చసీరాభిః - నాడీభిః, సంతతం - పరితస్సమ్య
గ్వాప్తిప్ర. 'శతం చై కాచహృదయస్య నాడ్యః' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, తస్య దహరస్య,
తత్తత్పరవిద్యావాక్యగతాని పరబ్రహ్మపరతత్త్వాదిపదరూపాణి చిహ్నసీహ వాక్యే
దృశ్యంతే. యది ప్రకృతవిద్యోపాస్య దేవతావిశేషసమర్పకమిదం వాక్యజాతం స్యాత్,
పరబ్రహ్మపరతత్త్వాదిప్రయోగో నారాయణపదావృత్తిశ్చ న స్యాత్ ఏకేన నారా
యణపదేనైవ సమీహితసిద్ధేః. అతః పరబ్రహ్మదిపదవాచ్యస్య నారాయణత్వవిధా
నాయైవాయం సంబంధః. 'శివశ్చ నారాయణః శక్రశ్చ నారాయణ' ఇతి వత్సరం
బ్రహ్మసి నారాయణః పరతత్త్వమసి నారాయణ ఇతి వాక్యభేదోఽసి న దోషయ.
తద్లింగం ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం శూర్యకాండే. 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణ
స్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే (పా)పురందోర్పల్లమర్థవిప్రకర్షాది'తి. న చ సకల
పరవిద్యోపాస్యవిశ్చాయకత్వే. 'పద్మకోశప్రతీకాశమితి' దహరవిద్యోపాస్య విశేషే
జోషసంహారో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్. 'వితదాత్మ్యమిదం సర్వమి'తి సామా
న్యేన నిర్దిష్టస్య. 'తత్త్వమసీ'తి విశేషే ఉపసంహారవత్సకలపరవిద్యోపాస్యతయా
అభిహితస్య నారాయణస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యతయా ఉపసంహారే దోష
భావాదితి స్థితం. ప్రకృతమనుసరామః. పద్మకోశేతి. నిష్ఠ్యా - గ్రీవాబంధసం.
'మహం సులుగి'తి పంచమ్యలుక్. నిష్ఠ్యాయా అధః అధస్తాత్ నాభ్యా ఊర్ధ్వం
వితస్తిమాత్రే అథోముఖం పద్మాకారం చ యద్భృదయమాస్తత్సత్కర్మ. తద్భృదయం

తస్యాంతే సుషిరగ్ సూక్ష్మం తస్మింత్సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్.

ఉ. — తస్య మధ్యే మహానగ్నిర్విశ్వాద్విర్విశ్వోముఖః,
సోగ్రభగ్నిభజ్ తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః.

ఉ. — సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమ్,
తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోద్ధావ్య వ్యవస్థితః.

అంటే - సమీపే, సూక్ష్మం సుషిరం, చిద్రం, సుషుమ్ననాడినాలంతివతి, తస్మిన్ సుషిరే, సర్వం ఇదం జగత్, ప్రతిష్ఠితం - ఆశ్రితం. తత్ర మనసి ప్రవిష్టే సతి సర్వ జగదాధారస్య బ్రహ్మణోఽభివ్యజ్యమానత్వాత్.

నవమీమృచమాహ — ౯. తస్య మధ్యే... అజరః కవిః. ౯. ఇతి, తస్య సుషుమ్న నాశస్య, మధ్యే మహా - ప్రాధః, అగ్నిః వర్తతే, సచ విశ్వాద్విభిః. బహుజ్ఞానాపేతః, అతవివ జ్వాలావిశేషైః పరితోఽవస్థితాను సర్వాను నాడిషు సంసరణాత్ విశ్వలోముఖః బహువిధేశ్వరరూపః, యః అగ్నిః, అగ్రభుక్ స్వస్య పురతః ప్రాప్తమన్నం భుక్తే ఇత్యగ్రభుక్, సచ, భుక్తమాహారం శరీరే సర్వావయవేషు విభజ్ - ప్రసారయత్, తిష్ఠత్ అవస్థిత ఇత్యర్థః. తథాచ భగవతోక్తమ్. 'అహం నైక్యానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మశ్రితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచాన్యన్నం చతుర్ధిపమ్.' ఇతి. తస్మాద్భుక్తమన్నమసౌ జరయతి - నతు స్వయంజీర్ణతే ఇత్యజరః, అతవివ కవిః అభిజ్ఞః - కుశల ఇత్యర్థః.

దశమీమృచమాహ — ౧౦. సంతాపయతి... అణీయోద్ధావ్యవస్థితా. ౧౦. ఇతి. పాదతలమారభ్య మస్తకవర్యంతం కృత్స్నమపి స్వకీయం దేహం సర్వదా సంతాపయతి, సోఽయం శరీరగతస్సంతాపః అగ్నిసద్భావే లింగం, తస్య జ్వాలావిశేషైః కృత్స్న దేహవ్యాపినోఽగ్నేః, మధ్యే వహ్నిశిఖా - కాచిజ్వాలా, అణీయా అత్యంత సూక్ష్మా, ఉద్ధావ - సుషుమ్ననాడినాలేనోద్ధృతబ్రహ్మరంధ్రవర్యంతం ప్రసృత్య - విశేషేణావస్థితా.

విశ్వాత్కస్య భగవతః ఆయతనం - ఆధారభూతం విజానీయూదిత్యర్థః. సంతకమితి. తత్ హృదయం ఈషన్తుకుశితపుండరీకసదృశం సిరాభిస్తు లంబతే, తదంతేసూక్ష్మం రంధ్రం. తత్ర సర్వాత్కం బ్రహ్మ ఉపాసకానుగ్రహాయ నన్నిహితమ్ - తస్యమధ్య ఇతి. సర్వతః ప్రసృతః సర్వతో జ్వాలః తస్యహృదయస్య మధ్యే జాతరాగ్నిర్వర్తతే. సత్వజరః సర్వదా ఉన్నిద్రః కవిః - శబ్దాయమనః ఆహారం, భుక్త మశితసీతాదికమ్. 'అన్నమశితం లేదా విధీయత' ఇత్యాదిప్రకారేణ విభజ్ అగ్రే అశితాదికం పూర్వం

ఉ.—నీలతోయదమధ్యస్థావిద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా,
నీవారళూకవత్తస్వీ పీతాభా స్వా త్తనూపమా.

ఉ.—తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యేపరమాత్మా వ్యవస్థితః,
సబ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోక్షరః పరమస్స్వరాట్.
ఇతి చతుర్థప్రశ్నే వికాదశోఽనువాకః.

వికాదశీమృచమాహ—౧౧. నీలతోయదమధ్యస్థా... భాస్వాత్తనూపమా.
౧౧. ఇతి. తోయముదకం దదాతీతి తోయకః-మేఘః, సవవర్షితుం జలపూర్ణత్వాన్నీల
వర్ణః, తాదృశస్య మేఘస్య మధ్యే స్థితా - విద్యుల్లేఖేవ నేయం పూర్వోక్తా గ్నిశిఖా
భాస్వరా ప్రభావతీ నీవారదీజస్య శూకం దీర్ఘం పుచ్చం యథా తథానుభవతీ తద్వ
దియం శిఖా తస్మి, బాహ్యవహ్నిజ్వాలేవ పీతా భాస్వాత్ పీతవర్ణాదీప్తియుక్తా చ
భవేత్. సా చ తనూపమా లాకీకానాం తనూనాం సూక్ష్మవస్తూనాం ఉపమా భవितుం
యోగ్యా.

ద్వాదశీమృచమాహ—౧౨. తస్యాశ్శిఖాయాః .. పరమస్స్వరాట్. ౧౨. ఇతి.
తస్యాః పూర్వోక్తాయా వహ్నిశిఖాయాః మధ్యే జగత్కారణభూతః పరమాత్మా విశే
షేణావస్థితః తస్య ఉపాసనాస్థానస్యాలృప్త్యేఽసి న స్వయమల్పః, కింతు సర్వదేవాత్మకః,
బ్రహ్మ-చతుర్ముఖః, శివః = గౌరీవతిః, ఇంద్రః=స్వర్గాధిపతిః, అక్షరః జగద్ధేతుర్తాయా
విశిష్టోఽంకర్యామీ ఈశ్వరః. 'క్షరస్సర్వాణి భూతాని తూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే.' ఇతి
భగవతోక్తత్వాత్. పరమః - మాయారహితః శుద్ధచిద్రూపః. అతనివ పారతంత్ర్యా
భావాత్ స్వరాట్ = స్వయమేవ రాజా, సహస్రశీర్షమిత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యం
తత్త్వం పద్మశోకప్రతీకాశమిత్యాదివాక్యోక్తప్రకారేణ ధ్యాయేదితి తాత్పర్యార్థః.

స్వయమత్వాతీత్యర్థః. సంతాపయతీతి. దేహగత ఉష్ణా సర్వోఽపి తదధీనఇత్యర్థః తస్య
మధ్యఇతి. వహ్నిశిఖా - వహ్నేశ్శిఖా, అత్తజ్వాలా అణియసీ ఉద్ధా - ఉద్ధాల్లా,
అణియోద్ధేతి కర్తృధారయః, సద్విశ్వాందసః. వ్యవస్థితఇతి లింగవ్యత్యయశ్చాందసః. నీల
తోయదమధ్యస్థేతి. నీలతోయదశ్యామలభగవద్విగ్రహశ్రయత్వాత్ మధ్యస్థనీలతో
యదవిద్యున్నిభే త్యర్థః. మధ్యస్థేతి నీలతోయదవిశేషణస్య పూర్వనిపాతాభావశ్చాం
దసః. నీవారళూకవదితి. నీవారాగ్రవత్సూక్ష్మ స్వప్రకాశతనూపమా తస్మి అల్ప
ఉపమా యస్యాస్యా, అసదృశీతి యావత్. స్వాత్. అస్తీత్యర్థః. తస్యాశ్శిఖాయా
ఇతి. స్పష్టోఽర్థః. సబ్రహ్మేతి. శరీరాత్తభావప్రయుక్తస్సామానాధికరణ్యవ్యవచేశః.
అక్షరః ముక్తః స్వరాట్ - అకర్తృవశ్యః. పరమః - ఉత్కృష్టః.

ఉ.—ఋతగ్ సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణసింగలమ్,
ఉద్ధర్షరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపాయ వై నమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వాదశోఽనువకః.

ఉ.—ఆదిత్యోవాపషపతన్నండలం తపతి తత్ర తాఋచస్త

వి— పూర్వోక్తప్రకారేణోపాసనస్య పురుషస్యోపాస్యదేవతానమస్కారార్థం ఏకామృచమాహ—౧. ఋతగ్ సత్యం... వై నమః. ౧. ఇతి. యదేతత్ పరం బ్రహ్మతత్సత్యం అబాధ్యం, సత్యం చ ద్వివిధమ్. వ్యావహారికం పారమార్థికం చ. హిరణ్యగర్భాదికం రూపం వ్యావహారికం సత్యమ్, తస్మిన్ వారణేన పారమార్థికసత్యత్వం ప్రదర్శయితుం ఋతం సత్యమితి విశేష్యతే. ఆత్యంతసత్యమిత్యర్థః. తాదృశం బ్రహ్మ స్వభక్తానుగ్రహాయ ఉమామహేశ్వరాత్మకం పురుషరూపం భవతి. తాదృశం బ్రహ్మ స్వభక్తానుగ్రహాయ ఉమామహేశ్వరాత్మకం పురుషరూపం భవతి. తత్ర దక్షిణే మహేశ్వరభాగే కృష్ణవర్ణః. ఉమాభాగే వామే సింగళవర్ణః, సచ యోగేన స్వకీయం రేతః బ్రహ్మరంధ్రే ధృత్వా ఉద్ధర్షరేతాః భవతి, త్రినేత్రత్వాత్ విరూపాక్షః తాదృశం పరమేశ్వరం, ఆనుసృత్యేతి శేషః. విశ్వరూపాయ జగత్కారణత్వేన సర్వజగదాత్మకాయ విరూపాక్షాయ పురుషాయైవ నమస్కారః అస్తు.

వి—ఇదాసీమదిత్యమండలే పరబ్రహ్మోపాసనమాహ—౧. ఆదిత్యోవాహిరణ్మయః పురుషః. ౧. ఇతి. నారాయణశబ్దవాచ్యోయః పరమేశ్వరః శ్రార్వాసు

౧౦—ఋతమితి. ఋతం. 'ఋగత సర్వత్ర గతం, సత్యం నిర్వికారం కృష్ణసింగలం - లక్ష్మీకోభాసం ప్రయుక్తతయా కృష్ణసింగలం. అథవా భగవద్విగ్రహస్యాతసీ పుష్పసంకాశతయా ప్రతిపాదనాత్, ఆతసీ పుష్పస్య మయూర్గ్రీవాసదృశతయా కృష్ణసింగలవర్ణత్వాత్కృష్ణసింగలత్వోపపత్తిః. 'నమస్యే పరమానందపుషం కృష్ణసింగలమ్, నారాయణం జగన్నాథం వాసుదేవమనామయమి'తి యోగార్ణవపచనాత్. ఉద్ధర్షం ఉత్కృష్టం రేతః వీర్యం యస్యసతథోక్తః. రేతశ్చ జ్ఞేన వికార ఉచ్యతే, వికారో దుత్తీర్ణతయా ఉద్ధర్షరేతమితి భట్టభాస్కరేణ వ్యాఖ్యాతమ్. విరూపాక్షం విరూపే అక్షిణీ యస్య సః విరూపాక్షః, వారాహే. 'తస్య చింతయతో నేత్రాత్ లేజస్సమభవన్తహత్, దక్షిణం వహ్నిసంకాశం వామం తుహినసన్నిభమి'త్యుక్తే. శీతోష్ణత్వేన పరస్పరవిలక్షణత్వాద్విరూపాక్షత్వమ్.

రం—హృదయాంతర్వర్తుపాసనముపదిశ్య ఆదిత్యాంతర్వర్తుపాసనముపది

దృచా(ం)మండలగ్ సముచాం లోకో ధయవష ఏతస్మి
 న్మండలేఽర్చిష్యతే తాని సామాని తత్సామ్నా (ం)
 మండలంససామ్నాం లోకోఽథ యవషవతన్మండలేఽర్చిషి
 పురుషస్తాని యజూగ్ పి సయజుషా(ం)మండలం సయజు
 షాం లోకస్తైస్సాత్రయ్యేవ విద్యా తపతి యవషోత
 రాదిత్యే హిరణ్యయః పురుషః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రయోదశోఽనువాకః.

వాకేఽభిహితః సవిష ఆదిర్వై సోపాధికస్సన్నాదిత్యరూపేణైవ పరతే, తస్య చాది
 త్యుక్త్య వితత్ ఆస్తాభిర్ద్వ్యశ్చమానం మండలం వర్తలాకారముష్టం లేజః తపతి=సంతాపం
 కరోతి. తత్ర=తస్మిన్ మండలే, తాః=ఆధ్యాపకప్రసిద్ధాః ఆగ్నిమితే ఇత్యాదికాః
 ఋచాః పరంతే. తత్ - తస్మాత్కారణాత్, మండలం ఋచా = నిష్పాదికమితి శేషః,
 మండలభాగముగ్నిర్నిష్పాదితః. ఋచాం = ఋగభిమానిదేవతానాం, లోకః = నివాస
 స్థానం, ఏవం ఋగాత్మకత్వం మండలస్య ధ్యాత్వా. ఆవ = ఆనంతరం, సామాత్మ
 కత్వం తత్ర ధ్యాతవ్యం, కథమితి? తదుచ్యతే. వితస్మిన్ మండలే యవషః = యదే
 తత్, ఆర్చిష్యతే = భాస్వరం లేజః ప్రకాశతే, తాని = ఆర్చిస్సర్వరూపాణి, బృహ
 ద్రథంతరాదిసామానీతి ధ్యాయేత్. సః = ఆర్చిర్భాగః, సామ్నాం = సామాభిమాని
 దేవతానాం, లోకః = నివాసస్థానం, ఆథ = సామధ్యానానంతరం, యజూరాత్మకం
 ధ్యాతవ్యం, కథమితి? తదుచ్యతే, యవషః = శాస్త్రప్రసిద్ధః, వితస్మిన్ = దృశ్య
 మానే మండలే తదీయే. ఆర్చిషి పురుషః = దేవతాత్మా పరతే, తాని = దేవతాస్స
 రూపాణి, యజూషి = ఇషేతోర్వర్ణేత్యాదిత్యాదీని ధ్యాయేత్. సః = యజూరాత్మకః
 పురుషః, యజుషా = నిష్పాదితం మండలమితి ధ్యాయేత్, సః=యజూర్భాగః, యజూరభి
 మానిదేవతానాం, లోకః=నివాసస్థానం, సైషా=మండలతదర్శిస్తత్రత్య పురుషరూపాః,
 త్రయ్యేషాం ఋగ్భాస్సాహిత్యైవ, విద్యాతపతి = ప్రకాశతే. యః=పురుషోఽత్రా
 భిహితః, ఏషః = అంతరాదిత్యే ఆదిత్యమండలమధ్యే, హిరణ్యయః = పరతే.
 హిరణ్యయత్వం చ శ్రుత్యంతరే ప్రపంచితమ్, 'అథ యవష' అంతరాదిత్యే హిరణ్యయః
 పురుషో దృశ్యతే, హిరణ్యశ్రుతిరణ్య కేశ ఆప్రసఖాశ్చస్యేవ మవర్ణః' ఇతి.
 కతి. ఆదిత్యోవానిషత్సాదిత్యాదినా. ప్రత్యక్షదృష్టాదిత్యమండలస్య తార్కిస్తదంతపురుషజాత
 ఋక్సాయజురూపత్వం తన్మండలత్వం తజ్జ్ఞాతత్వం చ - అతస్మిన్ వితత్త్రయమాజ
 కయా త్రయ్యేవ విద్యా తపతీత్యర్థః. ఏవం త్రయా మండలరూపే ఆదిత్యే కమనీయ
 ద్విగ్రహాయుక్తయా యోగిభిర్ద్వ్యశ్చమానఉపాసితవ్యత్వత్వార్థః.

ఉ.—ఆదిత్యోవై తేజ ఓజో బలం యశశ్చక్షుశ్రోత్రమా
త్వామనో మన్యుర్మనుర్మత్స్యస్సత్యోమిత్రో వాయురా
కాశః ప్రాణో లోకపాలః కః కిం కం తత్సత్యమన్నమా
యురమృతో జీవో విశ్వః కతమస్వయంభుః ప్రజాపతి
స్సంవత్సరఐతి, సంవత్సరోఽసావాదిత్యోయవష పురుష

వి—పూర్వోక్తనైవాదిత్యపురుషస్య సర్వాత్త కత్వలక్షణమవశిష్టముపాస్య
గుణం దర్శయతి (న) ఆదిత్యోవై—భూతానామధిపతిః. ౧. ఇతి. యోఽయం,
ఆదిత్యః ఉపాస్యత్యేనోక్తః, సవీవ తేజఆవ్యధిపత్యంతసర్వజగదాత్మకం తేజః =
దీప్తిః, ఓజః=బలకారణం, బలం=శరీరశక్తిః, యశః=కీర్తిః, చక్షుశ్రోత్రే=బాహ్యేం
ద్రియే, ఆత్మా = దేహః, మనః = ఆంతఃకరణం, మన్యుః = తద్ధర్మః కోపః, మనుః =
స్వాయంభువాదిః, మృత్యుః=యమః, సత్యాదయః సత్యవచనాద్యభిమానినో దేవతావి
శేషాః, కః = ప్రజాపతిః, కిం = ఇత్యనేన వాచా విశేషనిర్దేశానర్హం వస్తుజాతం
వివక్షితం, కం = సుఖం, తచ్చజ్ఞేన పరోక్షం వస్తు వివక్షితం, సత్యం = అన్యతవర్జనం,
అన్నం = ప్రీహియవాదికం, ఆయుః=శతసంవత్సరాదికం, అమృతః = మరణరహితః,
జీవః-చిదాత్మా, సచ విశ్వః-శరీరభేదేనానేకవిధః, కతమః-అతిశయేన సుఖస్వరూపః,
స్వయంభుః-కారణాంతరాదనుత్పన్నః ప్రజాపతిః=ప్రజాపాలకో రాజాదిః, ఇతిశబ్దః
ప్రదర్శనార్థః, ఇత్యాదికం సర్వముదాహరణీయమిత్యర్థః. తత్ర సంవత్సరరూపస్య
కాలస్యాదిత్యేన నిష్పాదితత్వాత్, సంవత్సరః-ఆదిత్యస్వరూపః, యవీషః సర్వాత్త కః
పురుషః సవీవః భూతానాం=ప్రాణినాం, అధిపతిః=స్వామి. ఉపాస్యగుణానభిధాయ
ఫలం దర్శయతి. ౨. బ్రహ్మణస్సాయుజ్యగ్ ..యవీవంజేద. ౩. ఇతి. యః పుమాన్
నీసం ఉక్తప్రకారేణ, జేద = ఉపాస్తే సపుమాన్ సాయుజ్యాదిఫలమాప్నోతి,
ద్వివిధముపాసనం. హిరణ్యగర్భోపాసనం తదవయవభూతదేవతోపాసనం చేతి,
తత్ర హిరణ్యగర్భోపాస్తా భావనాధిక్యేనతి, బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య, సాయు

రం—ఆదిత్యోవై తేజఇత్యాది. తేజః ప్రతాపః, ఓజః కాంతిః, సత్పు సాధుః
సత్యః, సత్యం నిర్వికారం. ఆదిత్యనైర్వ తేజ ఆద్యాత్మకత్వం కః కిం కం కతమితి
పృచ్ఛ్యమానసర్వవస్తురూపత్వమపి తస్యైవేత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఏవంజాతీ
యకత్వమపి తస్యైవేత్యర్థః. సంవత్సరోఽసావాదిత్యది. ఆదిత్యేయః పురుషః సవీవ సమ్యక్

ఏష భూతానామధిపతిర్భూతాస్సాయుజ్యగ్ సలోకతా
మాప్నోత్యేతాసామేవదేవతానాగ్ సాయుజ్యగ్ సార్థి
తాగ్ సమానలోకతామాప్నోతి యఏవం వేదేత్యుచ
నిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్దశోఽశువాకః.

ఉ—ఘృణిస్సూర్య ఆదిత్యోమర్చయంతి తపస్సత్యం మధుక్ష.

జ్యం - సహభావం, తాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి, భావనామాంద్యే సలోకతాం - హిరణ్య
గర్భేణ సహ ఏకభాకనివాసం ప్రాప్నోతి, దేవతోపాస్తావసి భావనాధిక్యే సతి, ఏతా
సామేవ ఇత్యాదీనాం దేవతానాం సాయుజ్యం ప్రాప్నోతి, భావనాయా మధ్యత్వే
సతి సార్థితాం - సమానైశ్వర్యతాం, ప్రాప్నోతి. మాంద్యేతు సమానలోకతాం ప్రా
ప్నోతి. ఉత్తరమంత్రజవవిపక్షయోపాస్తిప్రకారముచసంహరితి. 3. ఇత్యుచనిషత్.
3. ఇతి. ఇతి ఏవం పూర్వోక్తైరనువాక్తైరుక్తా ఉచనిషత్ రహస్యభూతావిద్యా,
సమాప్తేశేషః.

వి—ఉపాసనాయామసమర్థస్యాదిత్యదేవతావిషయం జప్త్యం మంత్రమాహ-
ం. ఘృణిస్సూర్యః. భూర్భువస్సువరోఽహం. ౧. ఇతి. ఘృణిః. దీప్తిమాన్, సూర్యః.
వితన్నామకః, ఆదిత్యః. ఆదితిదేవతాయాః పుత్రః. ఓం. తాదృశోఽహమస్మి, తాదృశ
మాదిత్యం చలోక్థిసస్సర్వేఽచ్యుర్చయంతి, తథా, తం - ఆదిత్యం, ఉద్దిశ్య తపః. చరం
గ్వసంతి వర్తభూతాన్యస్మిన్నితి సంవత్సరః. ఇదం సంవత్సరత్వోపపాదనం ఉపలక్షణం
పూర్వనిర్దిష్టతేజస్తాదిగుణానామపి. సాయుజ్యం - యుజ్యత ఇతి యుక్ గుణః
సాయుజ్యం సమానగుణత్వం సార్థితాం సమానభోగత్వం ఏతాసాం ప్రసిద్ధానాం దేవ
తానాం. వాయుర్దోకపాల ఇతి పూర్వనిర్దిష్టానాం వా సార్థితృసాలోక్యే ప్రాప్నోతి
తీత్యర్థః.

పం—ఘృణిస్సూర్య ఇతి. అపాం ప్రశంసార్థోఽయం మంత్రః అపాం ప్రాశ
నాభిమంత్రణాదా వినియుజ్యతే. సూర్యే సూర్యమండలే విద్యమాన మాదిత్యం ఘృణిః
ఘృణయ ఇత్యర్థః. చవనవ్యత్యయత్సాందసః. కిరణాః అర్చయంతి - పూజయంతి;
మతావక్తాః కిరణైః యత్తాభవతి. ఆదిత్యమర్చయంతీత్యర్థే అదిత్యో మర్చయంతీతి

రంతి తద్భ్రష్టా తదాప ఆపో జ్యోతీరసోఽమృతం బ్రహ్మ
భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచదశోఽనువాకః.

ఉ.—సర్వోవైరుద్రస్తస్మై రుద్రాయనమో అస్తు, పురుషోవై
రుద్రస్తస్మహో నమోనమః, విశ్వం భూతం భువనం

తీతి శేషః. సత్యం - ఆనృతవర్జనం, అనుతిష్ఠతీతి శేషః. మధుక్షరంతి - మధురం
క్షీరాదికం నైవేద్యరూపేణ సమర్పయంతి, తత్ ఆదిత్యరూపం, బ్రహ్మ - వేదా
త్వకం పరంబ్రహ్మవా, తథా, తత్ - ఆదిత్యరూపం, ఆపః, జలరూపం, వృష్టినిష్పాద
కత్వాత్, తథా సమద్రాదిగతా యా ఆపః యచ్ఛాన్యాదికం జ్యోతిః. యోఽపి
మధురాది రసః. యచ్చ దేవైః పాతవ్య మమృతం, యదపి బ్రహ్మ మంత్రజాతం,
యేచ భూర్భువస్సువః త్రయోలోకాః తత్సర్వం ఓం ఆదిత్యరూపం భవతీత్యర్థః.

వి—రుద్రదేవతాకం మంత్రమాహ—౧. సర్వోవై...నమో అస్తు ౧.
ఇతి. యః రుద్రః పార్వతీపతిః పురాణేషు ప్రసిద్ధః. న ఏవ సర్వః జీవరూపేణ
సర్వశరీరేషు ప్రవిష్టత్వాత్, తస్మై సర్వాత్మకాయ రుద్రాయ నమో అస్తు. ప్రకృతి
పురుషయోర్నాథ్యే జడాత్రికాం ప్రకృతిమహాద్య చిదాత్మకః పురుషో యోవిద్యతే, న
ఏవ భక్తాసుగ్రహాయ రుద్రమూర్తిరూపేణావభాసతే, తస్మాద్దస్తుతః స రుద్రస్మక్
మహా 'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాది ప్రతిపాద్యమబాధితం సద్రూపం
లేజః. తాదృకాయ రుద్రాయ పునఃపునః నమస్కారోఽస్తు, యజ్ఞడు విశ్వమస్మి యచ్చ
భూతం చేతనం ప్రాణిజాతమస్మి, ఇత్థం చేతనాచేతనరూపేణ విచిత్రం యత్ -

చ్ఛాందస ఓకారః. సత్యంతపః. తపః ఫలభూతం మధుభోగ్యంక్షరంతి - నిష్పాద
యంతి. ఆదిత్యకిరణేభ్య ఏవవృష్టుత్పత్తేః. తదేవ బృహత్త్వగుణయోగాదబ్రహ్మ
తదేవ ఆప ఇత్యుచ్యతే. భూరాదివ్యాహృత్యర్థాః ప్రణవాఢోఽపావ పవేత్యపాం
ప్రశంసా.

రం—త్వరిత ఫలాగ్ని భిక్షవృతయా త్వరిత రుద్రసమాఖ్యాతా షోడశ సప్తద
శాష్టదశాస్త్రయోనువాకా రుద్రస్తుతి రూపాః. సర్వోవైరుద్రఇతి. రుద్రస్యజగన్ని
ర్యాహకత్వాత్సర్వోవైరుద్ర ఇత్యుక్తిః. పురుషః సర్వవీర్యసంపన్న ఇత్యర్థః. మహాః

చిత్రం బహుధాజాతం జాయమానంచయత్, సర్వో
హ్యేష రుద్రస్తస్మై రుద్రాయ నమో అస్తు.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పోదశోఽనువాకః.

ఉ.—కరుద్రాయ ప్రచేతనే మిథుష్టుమాయతవ్యనే, వో
చేమ శంతమగ్ హృదే, సర్వో హ్యేష రుద్రస్తస్మై
రుద్రాయ నమో అస్తు.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తదశోఽనువాకః.

భువనం - జగత్, తత్రాపి యత్ జగత్ జాతం పూర్వమేవోత్పన్నం, యచ్ఛేదానం
జాయమానం, ససర్వోఽపి ప్రపంచః ఏష రుద్రోఽహి, తద్వ్యతిరేకేణ వాస్తవస్య
జగతో నిరూపయతు మశక్యత్వాత్. తస్మై-తాదృశాయ, సర్వాత్మకాయ రుద్రాయ
నమస్కారోఽస్తు

వి—రుద్రదేవతాకం ద్వితీయం సంక్రమాహ—౧. కరుద్రాయ ప్రచే
తనే...నమో అస్తు. ౧. ఇతి. కత్థశ్లాఘాయామితి ధాతో రుత్పన్నః కచ్చట్టః ప్రశం
సామాహ—తతః కరుద్రః. ప్రశస్తోరుద్రః. తస్మై, ప్రచేతనే - ప్రకృష్టజ్ఞానయు
క్తాయ, మిథుష్టుమాయ, 'మహనేచన' ఇతి ధాతుః. అభీష్టానాం కామానామతిశయేన
నేత్రే - కామప్రదాయత్వార్థః. తవ్యనే ఆత్రాదా సకారస్య ఛాందసో లాభః.
స్తవ్యాయ - స్తోతుం యోగ్యాయేత్వార్థః. హృదే - హృదయవర్తిల్లైన రుద్రరూప
త్వేన చ శంతమం - ఆతిశయేన సుఖకరం, స్తుతిరూపవాక్యం, ఓచేమ - కథయామః
సర్వోహితి పూర్వవత్.

మహాత్, నమో నమ ఇతి వీచ్ఛా పూజ్యతాతిశయప్రతిపాదనార్థా. విశ్వంభూత
మితి. స్పష్టోఽర్థః.

రం—కరుద్రాయేతి. క ఇనాచరతీతి క్, ప్రప్రేత్వార్థః ప్రచేతనే -
ప్రకృష్టబుద్ధికాలినే మిథుష్టుమాయ - నేక్తుతమాయ, పర్యాధిభిర్లోకనేతృకాయ,
తవ్యనే - తపస్వినే, హృదే - హృద్యాయ, శంతమం మనస్సుఖావహం స్తోత్రం
వోచేమ - వదామ ఇత్యర్థః.

ఉ.—నమో హిరణ్యబాహవే హిరణ్యపతయేఽస్మి కాపతయే
ఉమాపతయే నమోనమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నో అష్టాదశోఽనువాకః.

ఉ.—యస్యవైకంకత్యగ్నిహోత్రహవణీ భవతి ప్రతిష్ఠితాః

వి—పునరపి తద్దేవతాకం మంత్రాంతరమాహ—౧. నమో హిరణ్యబాహవే
నమో నమః. ౧. ఇతి. బాహుశబ్దస్య సర్వావయవోపలక్షణత్వాత్ హిరణ్యబాహవే
భక్తానుగ్రహాయ సువర్ణమయకృత్స్నశరీరయుక్తాయ హిరణ్యపతయే - అస్తదీయహిర
ణ్యపాలకాయ, అంబికా - జగన్మాతా, పార్వతీ, తస్మాః పతయే భద్రే, తస్మా
వివాంబికాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్మతో దేహ ఉమాశబ్దేనోచ్చితే. తాదృశ్యా ఉమాయాః
పతయే స్వామినే - రుద్రాయ పునః పునర్నమస్కారోఽస్తు ఆనేవానువాకత్రయేణో
క్తానాం మంత్రాణాం త్వరితరుద్రాభ్యా మంత్రకల్పేషు ప్రసిద్ధా. తద్వినియోగస్తు
రుద్రాభ్యాయజుషశేషత్వేన కల్పేషు ద్రవ్యవ్యతి.

వి—అథాగ్నిహోత్రకర్తృణి హోమసాధనద్రవ్యస్య కారణభూతం పృథ
విశేషం విభజ్యే. ౧. యస్య వైకంకతీ... ప్రతిష్ఠితైః. ౧. ఇతి. అగ్నిహోత్రే - అగ్ని
హ్మాయతే యయా దర్వాన్య సేయం అగ్నిహోత్రహవణీ - సాచ వైకంకతీ - వికంక

తం—హిరణ్యబాహవే - రమణీయబాహవే. 'దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః
ప్రతిగృహ్లాత్ప్రీత్యత్ర హిరణ్యాంకృతపాణిరితి భట్టభాస్కరవ్యాఖ్యానాత్ హిరణ్యా
ంకృతబాహవ ఇతి వార్థః, హిరణ్యపతయే ధనానాం పతయే అంబికాపతయే - ఉమా
పతయ ఇత్యర్థః. ఆదరాధాం అంబికాపతయ ఉమాపతయ ఇతి ద్విరుక్తిః. "సర్వో వై
రుద్రః పురుషో వై రుద్ర" ఇతి శ్రవణాత్ రుద్రశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమితి వ్యాసా
ద్యైస్సర్వవ్యాఖ్యానావసరే వర్ణితం. తాపనీయే చ. "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మనృకే
సరి విగ్రహం కృష్ణసింగళమూర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం శంకరం వీలహాహితం ఉమా
పతిః పతంపతిః పినాకీహ్యమితద్యుతిః ఈశానస్సర్వవిద్యానామిశ్వరస్సర్వభూతానాం
బ్రహ్మధిపతిర్బ్రహ్మణోఽధిపతి" రితి నృసింహపరశయా ఉమాపతిప్రభృతిశబ్దానాం వ్యా
ఖ్యాతత్వాద్భగవత్పరత్వతో యుక్తమేవ.

యస్యేతి. యస్య యజమానస్యాగ్నిహోత్రహోమసాధనభూతపాత్రవిశేషో
వికంకతాఖ్యవృక్షవిశేషప్రకృతితో భవతి. ప్రతిష్ఠితా భవతి. కే ప్రతిష్ఠితాభవంతీ

ప్రత్యేవాస్యాహుతయ స్తిష్ఠ స్వధో ప్రతిష్ఠిత్యై.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకోనవింశోఽనువాకః.

ఉ.—కృణుష్వపాజ ఇతి పంచ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే వింశోఽనువాకః.

ఉ.—అదితిర్దేవా గంధర్వా మనుష్యాః పితరో సురాస్తేషాన్
సర్వభూతానాం మాతా మేదినీ మహతీ మహీ సావిత్రి,

తాభ్యేన పృక్షేణ నిష్పదితా, యశ్చాగ్నిహోత్రిణో భవతి ఆస్య ఆగ్నిహోత్రిణః
ఆహుతయః ప్రతిష్ఠితాః తయా ఆగ్నిహోత్రహవగ్న్యా ప్రక్షిప్తాస్సత్య ఉప్రతిష్ఠం
త్యేవ - ఫలప్రదా భవంత్యేవ, అథో ఆపి చ, ప్రతిష్ఠిత్యై ఆనుష్ఠాతుశ్చిత్తశుద్ధి
ద్వారా తత్త్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థం సమృద్ధ్యతే, ముముక్షోశ్చిత్తశుద్ధిద్వారా వేదోక్తానాం
కృత్స్నకర్తృణాం మోక్షసాధనత్వం ద్యోతయితుముపలక్షణత్వేన కర్తాంగభూతో
వికంకతవృక్షోఽత్ర విహితః.

వి—అథ చిత్తశుద్ధిహేతునాం కర్తృణాం సంగ్రహేణోపయోగమస్మిన్
మోక్షప్రకరణే సూచయిత్వా ప్రతిబంధకనివారకాన్ రక్షింస్తుమంత్రాన్ జప్యత్యేన
విధితే. కృణుష్వపాజ ఇతి పంచ. ౧. ఇతి. సంహితాయాః ప్రథమకాండే ద్వితీయ
ప్రపాతకస్యాంతిమానువాకే సమామ్నాతాః కృణుష్వపాజ ఇత్యాద్యాబుచః పంచ,
తా అత్రాపి జపితవ్యా ఇతి శేషః.

దేవసహేతుశ్చేత్రలాభద్వారా ముక్తిహేతుం పృథివీదేవతాకం మంత్ర
మాన—౧. అదితిర్దేవా... అమృతేతివసిష్ఠః. ౧. ఇతి అదితిశబ్దో ఖండితేతివృత్తి
త్పత్త్యా భూమిమాచప్తే. అత ఏవ నిఘంటుకారేణ పృథివీనామను పరితః. దేవాదయః
పంచజాతివిశేషా అదితిరూపాః ఏతే చ సర్వప్రాణిదేహానాముపలక్షకాః, అతః, లేషాం
త్యత్రాహ— ప్రత్యేవాస్యాహుతయ ఇతి. ఆహుతయః ప్రతిష్ఠితా భవంతి. తా
యజమానస్య ప్రతిష్ఠిత్యై ప్రకల్పంత ఇత్యర్థః.

రం—కృణుష్వపాజ ఇతి. రక్షింజనశాంత్యర్థాః పఠచమంత్రా ఇహ పఠితవ్యా
ఇత్యర్థః.

అదితిరితి. దేవగంధర్వమనుష్యపిత్రసురసర్వభూతమాత్మత్వయుక్తా. మేదిన్యాది

గాయత్రీ జగత్సూర్య పృథ్వీ బహులా విశ్వాభూతాకత
మాకాయాసాసత్వేత్యమృతేతి వసిష్ఠః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే వికవింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆపోవా ఇదగ్ సర్వం విశ్వాభూతాన్యాః ప్రాణా వా
ఆపః పశవ ఆపోఽమృతమాపోఽన్నమాపస్సమ్రాడా

సర్వభూతానాం దేహోపాదానత్వాదియమదితిః, మాతా - జననీ; మేదిని మధుకైట
భమేదసా జాతా, అథవా మేదస్విని కఠినేత్యర్థః. మహతీ - గుణాధికా, తచ్చ సర్వ
ప్రాణికృతసర్వోపద్రవసహిష్టుత్వేనావగంతవ్యం మహీ - భూజ్ఞా, సావిత్రీ - సవితుః
శ్రోత్రకస్యాంతర్యామిణస్సంబంధినీ, గాయత్రీ గాయత్రాక్ సోపాసకాక్ త్రాయతే-
రక్షతీత్యర్థః. జగతీ - జగదాక్రమభూతా ఉర్వీ - ఆనేకసన్యాధ్యా, పృథ్వీ - ఆనేక
విస్తారవతి, బహులా - నిబిడావయవా, విశ్వా సర్వాత్మికా, భూతా - ప్రాణిదేహో
త్పత్తేః పూర్వమేవ విద్యమానా, కతమాత్రాశయేన సుఖయాపా, కాయా - సర్వప్రా
ణిదేహరూపేణ పరిణతా, సా - ప్రసిద్ధా సత్యా - వ్యవహరదశాయాం బాధర
హితా, ఇతి - ఏవం, వసిష్ఠః - మహామునిః, ఆహ. తద్దైవ ఆమృతా - మరణరహితా,
చతుర్ముగపర్యావర్తనేఽవ్యవస్థితా, ఇతి - ఏకమవ్యర్థం వసిష్ఠ ఏవాహ—ఆతోఽస్య
మంత్రస్య వసిష్ఠః పరిత్యజ్యత్యర్థః.

వి—వృద్ధ్యభావకృతోపద్రవపరిహారిణమధ్వేవతాకం మంత్రమాహ—౧.
ఆపోవా—సువరాపః. ౧. ఇతి. యత్ ఇదం జగదస్తి తత్సర్వం ఆపో వై - జల
మేవ, కథమితి? తదేవ ప్రపంచ్యతే, విశ్వాభూతాని సర్వాణి ప్రాణిశరీరాణి, ఆపః.
జలం, శరీరరూపేణ తదుత్పాదకత్వాత్, ప్రాణా వై - శరీరవర్తివాయవోఽసి,
ఆపః. ఉదకపానేన ప్రాణానామూప్యాయనాత్, అత ఏవ ఛందోగా ఆమనంతి.
'ఆపోమయః ప్రాణో నపిబతో విచ్ఛేత్సృతే' ఇతి, వశవః. గవాదయోఽసి, ఆపః. క్షీర
శ్వరూపేణ తత్ర పరిణతత్వాత్, అన్నం - వ్రీహీయవాదికం, ఆపః. జలస్యాన్నమే
తుత్వం ప్రసిద్ధం, ఆమృతం - దేవైరుపజీవ్యం వస్తు, ఆపః. తద్రూపేణాపి పరిణ
శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తగుణవతీ, కతమాకాయాసాసత్వాదిశబ్దితా, భూమిరేవ. ఖండనా
స్పర్శత్వాద్భూమేరేవాదితిత్వం. ఏవం భూమిం వసిష్ఠః ప్రశశంనేత్యర్థః.

రం—ఆపోవా ఇతి. సమ్యక్ గ్రాజతీతి సమ్రాట్, విశిష్య రాజతీతి విరాట్

పో విరాడాపస్వరాడాప శ్చందాగ్స్యాపో జ్యోతిగ్
స్యాపస్సత్యమాపస్సర్వా దేవతా ఆపో భూర్భువస్సువ
రాప ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వావిశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆపః పునంతు పృథివీం పృథివీ సూతా పునాతు మామ్,
పునంతు బ్రహ్మణస్పతిః, బ్రహ్మ సూతా పునాతు మామ్,
యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం యద్వా దుశ్చరితం మమ సర్వం

తత్వాత్, సమ్యగ్రాజత ఇతి సూత్రాత్ హిరణ్యగర్భః సమాత్, విస్పష్టం రాజత
ఇతి బ్రహ్మాండదేహః పురుషః విరాట్, ఇంద్రియాదినైరపేక్ష్యేణ స్వయమేవ రాజత
ఇత్యన్యైకృతాభిమానీ ఈశ్వరః స్వరాట్, ఛందాసి - గాయత్ర్యాదీని, జ్యోతింషి
ఆదిత్యాదీని యజ్ఞాంషి - అనియతాక్షరా మంత్రాః, సత్యం యథార్థకథనం, సర్వా
దేవతా - ఇంద్రాదయః, భూర్భువస్సువః - త్రయో లోకాః, సమ్రాడాదిలోకత్ర
యాంతపదార్థరూపేణ ఆవహ్నియంతే, ఏతాశ్చ ఆపః మూలకారణం పరమాత్మ
రూపేణ ప్రణవప్రతిపాద్యాః ఇతి వత్తుం ఓంకారః పఠితః.

వి—మాధ్యాన్నికసంధ్యాసప్తానేఽభిమంత్రజలపాసార్థం మంత్రమాహ—

౧. ఆపః పునంతు... ప్రతిగ్రహాగ్స్వాహా. ౧. ఇతి. యాఆవస్సంతి తాః పృథివీం
పునంతు - ప్రక్షాళనేన శోధయంతు, సా చ పృథివీ సూతా, శుద్ధా సత్త్వి మాం -
ఆనుష్ఠాతారం, పునాతు - శోధయంతు, తథా బ్రహ్మణః వేదస్య పతిః పతి - పాల
కమాచార్యం, ఏతా ఆపః పునంతు, లేనాచార్యేణోపదిష్టం బ్రహ్మవేదస్యరూపం
సూతా - స్వయం సూతం సత్, మాం పునాతు, అన్యభుక్తావశిష్టరూపం ఉచ్ఛిష్టం
యదస్తీ, యచ్చ అభోజ్యం - భోక్తుమయోగ్యం; తాదృశం కదాచిన్నయా భుక్తం,
యద్వా దుశ్చరితం - అన్యదపి ప్రతిషిద్ధాచరణరూపం, మమ కించిత్సంపన్నం, త
త్సర్వం, పరిహృత్యేతి శేషః, తతో మామాపః పునంతు, తథా ఆసతాం - శూద్రా
స్వయమేవ రాజత ఇతి స్వరాట్, ఓమితి బ్రహ్మత్వత్వముచ్యతే. సర్వాత్మకత్వే
నాపాం ప్రశంసార్థోఽయం మంత్రః. తదభిమంత్రణాదా వినియుక్తః.

తం—ఆపఃపునంత్వతి. బ్రహ్మణస్పతిః - బ్రహ్మణః, చతుర్భువస్య వేదస్య నా
పతిర్నారాయణః, పృథివీం పునాత్విత్కర్థః. పునంత్వతి పచనవ్యత్యయశ్చాంధసః

పునఃతు మామాపోఽసతాంచ ప్రతిగ్రహగ్ స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నై త్రయోవింశోఽనువాకః.

ఉ. — అగ్నిశ్చ మామన్యశ్చ మన్యపతయశ్చ మన్యకృతేభ్యః,
పాపేభ్యో రక్షంతామ్, యదహ్న పాపమకార్షామ్ మన
సా వాచా హస్తాభ్యాం పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా, అహ
స్తదవలుమ్పతు యత్కించదురితం మయి ఇదమహం

దీనాం, ప్రతిగ్రహం చ, మయా కృతం పునఃతు, తదర్థమిదమభిమంత్రితముదకం,
స్వాహా - మదీయవక్త్రాగ్నా సుమాతమస్తు.

వి — సాయంసంధ్యాకాలే జలపానార్థం మంత్రమాహ — ౧. అగ్నిశ్చమా...
జుహోమిస్వాహా. ౧. ఇతి. యోఽయం అగ్నిః ఆస్తి, యశ్చ మన్యః - శ్రోధాభిమానీ
దేవః, యేచ, మన్యపతయః - శ్రోధస్వామినః, తన్నీయామకాః దేవాస్సంతి, తేన
ర్వేఽపి మన్యకృతేభ్యః - మదీయశోపనిష్పదితేభ్యః పాపేభ్యః మా - మాం, రక్షం
తాం - పాపినం మాం తత్సాపవినాశనేన పాలయంతు, కించ ఆతీతేన ఆహ్న తస్మి
న్నహని యత్ పాపమకార్షాం - కృతవాసస్మి, కేన సాధనేన? మన ఆదిభిశ్చిక్ష్వాం
తైరవయవైః, తత్ సర్వం పాపం అహరవలుమ్పతు - అహరభిమానీ దేవో వివాశ
యతు, పరహింసాదిచింతనం మానసం పాపం, అప్రియాన్యతాదిహృషణం వాచికం,
అభిచారహోమాదికం హస్తకృతమ్, పాదేన గోబ్రహ్మణస్పర్శాదికం పాదకృతమ్,
అభోజ్యభోజనముదరకృతమ్, అగమ్యాగమనం శిశ్నకృతమ్, అథవా కిమనేన పరిమితగణ
నేన, యత్కించ దురితం మయి సిష్పన్నం, ఇదం పాపజాతం సర్వం తత్కర్తారం
మాం చ లింగశరీరరూపం అమృతయోనా మరణరహితే జగత్కారణే సత్యే - భాధర
హితే, జ్యోతిషి - స్వయంప్రకాశే వస్తుని, జుహోమి - ప్రక్షిపామి, ఆహమనేన
బ్రహ్మణా పరమాత్తనా పూతా పృథివీ మాం పునాత్పితృర్థః. శిష్పస్సప్తార్థః. ఆయం
మంత్రోఽపామాచమనే వినియుక్తః.

రం — అగ్నిశ్చేతి. మన్యః. శ్రోధః, మన్యపతయః, శ్రోధప్రవర్తకాః, చక్షు
రాదయశ్చ శ్రోధకృతేభ్యః పాపేభ్యో మాం రక్షంతామిత్యర్థః. శిశ్నా - శిశ్నే
నేత్యర్థః. మన ఆదినా అహ్నికృతం పాపం అహరేవ లుమ్పతు - ఛినత్తు, నాశయ
త్విత్యర్థః. ఇదమహం మాం అహమిమం మాం అమృతానాం ముక్తానాం యోనా

మామమృతయోనా సత్యేజ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్వింశోఽనువాకః.

ఉ.—సూర్యశ్చ మా మన్యుశ్చ మన్యుపతయశ్చ మన్యుకృ
తేభ్యః పావేభ్యో రక్షంతాం యద్రాత్ర్యాపాపమకా
ర్షం మనసావాచా హస్తాభ్యాం పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా
రాత్రిస్తదవలుమ్పతు యత్కించదురితం మయి ఇదమ
హం మామమృతయోనా సూర్యేజ్యోతిషి జుహోమి
స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచవింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆయాతు వరదా దేవీ, అక్షరం బ్రహ్మసమితమ్, గాయ
(త్రీ)త్రీం ఛందసాం మా (తాఞ్) తే దంబ్రహ్మ జుహస్వనః

హోమేన కత్సర్వం భస్మీకరోమిత్యర్థః. తదర్థమిదమభిమంత్రితం జలం స్వాహా-
మదీయ వక్త్రాగ్నా సుహుతమస్తు.

వి—ప్రాతఃసంధ్యాకాలే జనపానార్థం మంత్రమాహ—౧. సూర్యశ్చమా...
జుహోమిస్వాహా—౧. ఇతి. సూర్యే - ఆహర్నిష్యాదకే, సూర్యోపాధికే. అన్యత్సర్వం
పూర్వవద్యావ్యభేయమ్.

సంధ్యాత్రయే మార్జనాదూర్ధ్వం గాయత్ర్యా ఆవాహన మంత్రమాహ—
౧. ఆయాతువరదా...ఆవాహయామి. ౧. ఇతి. వరదా - ఆస్తదభీష్టవరప్రదా,
దేవీ - గాయత్రీ ఛందోభిమానినీ దేవతా, అక్షరం - వివాశరహితం, సమితంసమ్య
స్థానే సత్యే, బ్రహ్మణి జుహోమి-సమర్పయామిత్యర్థః. అయంచ మంత్రః ఆపామాచ
మనే పాపశోధకే వినియుక్తః,

రం—సూర్యశ్చతి. పూర్వవదర్థః. సర్వప్రాణి సూతిహేతుత్వా త్పరమాత్మ
సమూర్వత్వమ్.

ఆయాత్విత్వసూచాగో గాయత్ర్యావాహనే వినియుక్తః, గాయత్రీ దేవీ
ఆయాత్విత్వర్థః. హేఛందసాం మాతః త్వమాగత్య గాయత్రీం - గాయత్రీ ఛంద

సోసి సహోసి బలమసి భ్రాజోసి దేవానాం ధామ
మాసి విశ్వమసి విశ్వాయు స్సర్వమసి సర్వాయు రభి
ఁలోం గాయత్రీ మావాహయామి.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పండితోఽనువాకః.

భూః, ఓంభువః, ఓంసువః, ఓంమహః, ఓంజనః, ఓం

మాణేన నిశ్చితం, బ్రహ్మ - జగత్కారణం పరతత్వముద్దిశ్యతాయాతు -
అస్తాకం బ్రహ్మతత్త్వం బోధయతుమాగచ్ఛత్సత్త్వః ఆయమేవార్థ
స్పష్టిక్రియతే. ఛందసాం = గాయత్రీ త్రిష్టుబాదీనాం వేదానాం మాతా -
గాయత్రీ - గాయత్రీ శబ్దాభిధేయా, నః - అస్తాక్ ఇదం బ్రహ్మ -
తిపాద్యం తత్త్వం, జుషస్వ - జోషయతు, ఉపదిశత్సత్త్వః. హేగా
త్వం ఓజోఽసి - బలహేతుభూతాష్టమధాతురూపాసి, సహోఽసి,
ఁభిభవనశక్తిరూపాసి, బలమసి - శరీరగత వ్యవహార సామర్థ్యరూపాసి,
- దీప్తిరూపాసి. దేవానాం - అగ్నింద్రాదీనాం, ధామ - తేజః యదస్తి
తదేవతవనామేత్యర్థః. విశ్వం - సర్వజగద్రూపం, త్వమేవాసి, విశ్వా
స్పర్శాయ స్వరూపాసి, ఉక్తనైవ్యవ్యాఖ్యానం సర్వమపి సర్వాయురితి,
ర్వస్యపాపస్య తిరస్కారహేతుః, ఓం - ప్రణవప్రతిపాద్యపరమాత్మ
దృశీం గాయత్రీం మదీయేమనసి ఆవాహయామి.

-గాయత్ర్యా ఆవాహనార్థం ప్రాణాయామార్థం మంత్రమాహ -
...సువరోఽమ్, యః ఇతి. భూరాదయః సత్యాంతాలోకప్రతిపాదికాః

చ బ్రహ్మణా పూజ్యత్వేన సమృతం - సమమిదం అక్షరం, పర్ణరూపం
చాత్మగుణయుక్తం జుషస్వ - నేవస్వ. ఓజోఽసీతి. ఓజః - కాంతిః,
ఽర్థం, ఓజ ఆదీనాం సాధనమసీత్యర్థః. నామాసి - నామాప్యసీత్యర్థః.
విశ్వేషా మాయాస్సాధనమసీత్యర్థః. అభిభూః. పరేషామభిభావికా.
ఓంతత్వ దితినిర్దేశో 'బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్సన్మిత' ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మ
చ్ఛత్సత్త్వః. ఇతరత్ స్పష్టమ్.

-ఓంభూరితి. భూత్వాకాద్యా స్పృహపి లోకాః ఓం బ్రహ్మత్వకా ఇత్యు
వితురితి. నః - అస్తాకం ధియోయశ్శోదయతి, సుప్తాని జ్ఞానేంద్రియాణి

తపః ఓం సత్యం, ఓంతత్సవితుర్వరేణీయం)ణ్యం) భర్త
దేవస్య ధీమహి ధియోయోనః ప్రచోదయాత్.

ఉ.—ఓమూపా జ్యోతిరసోఽమృతంబ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్.
ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఆష్టవింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఓం భూర్భువస్సువర్తహర్జనస్తవసృత్యం తద్భూత్తదాప
ఆపాజ్యోతిరసోఽమృతంబ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్, ఓం

సప్తవ్యాహృతయః, లెహంచాకానాం ప్రణవప్రతిపాద్య బ్రహ్మస్వరూపత్వ వివ
క్షయా ప్రత్యేకం ప్రణవోచ్ఛరణం, తత్సవితురిత్యాదితో గాయత్రీ మంత్రః, తత్సృతి
పాద్యభ్యు బ్రహ్మత్వ వివక్షయా తదాదౌ ప్రణ వోచ్ఛరణం, మంత్రస్మచాయమర్థః-
ప్రేరకస్యాంతర్యామిణో దేవస్య, వరేణ్యం వరణీయం - శ్రేష్ఠం, తత్, భర్త, లేజః,
ధీమహి-ధ్యామేమ, యః సవితా-చరమేశ్వరః, నః - అస్మాకం ధియః - బుధి పృత్తిః,
ప్రచోదయాత్ - ప్రకర్షణ తత్త్వబోధే ప్రేరయతి, తస్య లేజోధ్యాయేమేతి పూర్వ
త్రాన్వయః ఆపాజ్యోతి రిత్యాదితో గాయత్ర్యా శ్శిరోమంత్రః, తస్యాధ్యంతయోః
ప్రణవద్వయం పూర్వపదుచ్ఛర్యతే యాఃఆపః నదీ సముద్రాదిగతా స్సంతి, యచ్చ
జ్యోతిః ఆదిత్యాదికమస్తి, యోషిరసః మధురాక్షుది వృద్ధిధోఽస్తి, యదపి ఆమృతం
దేవైః పాతవ్యమస్తి, తత్సర్వం ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ, కించభూర్భువస్సువ
రిత్యభిహితా యత్రయోలోకాస్సంతి లేఽపి ఓం ప్రణవ ప్రతిపాద్యంబ్రహ్మ, అస్య
చమంత్రస్య ప్రాణాయామాంగత్వ మమృతనాదోపనిషదిప్రతిపాద్యతే. 'సవ్యాహృతిం
సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసాననా, త్రివిధేదాయతః ప్రాణఃప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే'
ఇతి.

వి.—తస్మి న్నేపప్రాణాయామే వికల్పితం మంత్రాంతర మాహ—౧. ఓంభూ
ర్భువస్సువః...సువరో. ౧. ఇతి. పూర్వపద్యాభ్యేయం.

యత్ప్రేరయతి తత్సవితుః, జగత్కారణస్య వరేణీయం - వరణీయం ఉపాస్యం
భర్తః - లేజః, చరమాత్మస్వరూపం ధీమహి - ధ్యామేమహిత్యర్థః.

రం—ఓమూప ఇతి. గాయత్ర్యా ఇదం శిరః. ఆపః జ్యోతిః, తదుపలక్ష్మితాని
భూతాని, సః తద్గణాశ్చ, ఆమృతం బ్రహ్మ - ముక్తాత్మా. తత్సర్వం ఓం బ్రహ్మ
త్యర్థః. భూర్భువస్సువరోమ్ - లోకత్రయమస్మిన్నైవేత్యర్థః.

ఓంభూరితి అస్మిన్ననువాకే ప్రణవస్మైవ సర్వాత్మ త్వేనస్తుతిః. పురః పూర్వ

తద్భిష్టా, ఓం తద్వాయుః, ఓంతవాత్తా, ఓం తత్సర్వం,
ఓం తత్సూరోర్నమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకాశ్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఉత్తమే శిఖరేదేవీ భూమ్యాం పర్వతమూర్ధని,
బ్రహ్మణేభ్యోహ్యనుజ్ఞానం గచ్ఛదేవి యథాసఖం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రింశోఽనువాకః.

వి—పునరపి వికల్పితం మం.త్రాంతర మాహ—౧. ఓం తద్భిష్టా—పురో
ర్నమః. ౧. ఇతి. ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యం, తత్ సర్వవేదాంతప్రసిద్ధం, బ్రహ్మతత్త్వం,
తథా వాయుః సూత్రాత్తతో హిరణ్యగర్భః, ఓంతత్ ప్రణవప్రతిపాద్యం వేదాంత
ప్రసిద్ధం బ్రహ్మేవ, కదైవ ఆత్మా-జీవోఽసి; ఓంతదితిపూర్వవత్. సర్వంజాత్ ఓం తది
తితూర్వవత్, పురః. పురాణి, స్థూల సూక్ష్మకారణశరీరాణి ఓం తదితిపూర్వవత్,
తాదృశాయ బ్రహ్మణేన మోఽస్తు. ప్రాణాయామే శక్తితారతమ్య మనుస్మత్య వికల్పితం
మంత్రత్రయ ముక్తమ్.

జపాదుర్ధ్వంగాయత్రీ దేవతాయా విసర్జనమంత్రమాహ—౧. ఉత్తమే
శిఖరే...యథానుఖమ్. ౧. ఇతి. భూమ్యాం - అవస్థితోయః పర్వతః మేరునా
మకః తస్యమూర్ధని ఉపశిఖాగే యత్ ఉత్తమం శిఖరమస్తి, తస్మిన్నియం గాయత్రీ
దేవీ తిష్ఠతి, తస్మాత్కారణాత్ హేదేవి బ్రహ్మణేభ్యః త్వదుపాసకేభ్యః త్వద
నుగ్రహేణ పరితుష్టేభ్యః అనుజ్ఞానమపిప్రాప్య, యథానుఖం - స్వకీయసుఖమనతి
త్రమ్య స్వస్థానే తస్మిన్నుత్తమశిఖరే గచ్ఛ.

ఖాది, కారణ మిత్యర్థః, అతస్తస్మైప్రణామనమ ఇత్యర్థః. న కారే రేఫశ్చాంబసః.

రం—ఉత్తమ ఇతి. మేర్వాదీనా మూర్ధ్వభాగే త.త్రాపి ఉత్తమే శిఖరేవి
ద్యమానాయాం భూమ్యాం భోగ్యప్రదేశ విశేషే యథా సుఖం గచ్ఛ. బ్రహ్మణేభ్యః
త్వదుపాసకైః బ్రహ్మజై రనుజ్ఞానం కృతమితి శేషః.

ఉ.—ఓమంతశ్చరతిభూతేషు గుహాయాం విశ్వమూర్తిషు,
త్వం యజ్ఞస్తస్య విష్ణుస్తస్యం వషట్కూరస్తస్యో రుద్ర
స్తస్యం బ్రహ్మత్వం ప్రజాపతిః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—అమృతోపస్తరణమసి, ప్రాణేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి
ప్రాణాయస్వాహా, అపానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి అ
పానాయస్వాహా, వ్యానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి వ్యా
నాయస్వాహా. ఉదానేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి ఉదానా

వి—గాయత్రీ దేవ్యా విభజ్జనాదూర్ధ్వం తత్త్వానుస్తరణభూతం బ్రహ్మణ
ఉపస్థానమంత్రమాహ. ౧. ఓం అంతశ్చరతి...త్వంప్రజాపతిః. ౧. ఇతి. విశ్వ
మూర్తిషు దేవమనుష్యగంధర్వాదినానాశరీరయుక్తేషు భూతేషు - ప్రాణిషు,
గుహాయాం బుద్ధౌ అంతః - మధ్యే, ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యః పరమాత్మా చరతి -
వర్తతే, హేపరమాత్మ యః యజ్ఞః జ్యోతిష్టోమాదిః, సః త్వమేవ, యశ్చవిష్ణుః -
జగత్పాలకః, యోఽపి వషట్కూరః హవిఃప్రదాన మంత్రః యశ్చ రుద్రఃసంహర్తా
యశ్చ బ్రహ్మ - జగత్సృష్టా. యశ్చ ప్రజాపతిః-దత్తాదిః ప్రజాపాలకః సశర్వోఽపి
త్వమేవ.

అథ భోజనాదావపాం ప్రాశనే మంత్రమాహ—౧. అమృతోపస్తరణమసి.
౧. ఇతి. పీయమానహేజల త్వం అమృతం - వివాశరహితం, ప్రాణదేవతాయాః
ఉపస్తరణమసి, యథా శయానస్య పుంసః మంచకస్యోపరితనం పటాదిక ముప
స్తీర్యతే, తద్వత్ ప్రాణదేవతాయా ఇదముపస్తరణం. తథాచవాజసనేయసః ప్రాణ
విద్యాయాం ప్రాణదేవతాయా జలవస్త్రత్వ మామనంతి, తస్మాదశిష్యత్వాచామేద
శిత్వాచామేదేతదేవ తదస్మ మనగ్నంకురుత ఇతి. జలప్రార్థనాదూర్ధ్వం ప్రాణాహుతి

రం—ఓమంతశ్చరతీతి. ఓం కారవాచ్యస్త్యం సర్వాత్క్షోఽంతశ్చరసీత్యర్థః
శిష్టంస్యష్టం. బ్రహ్మోపాసనే వినియుక్తోఽయం మంత్రః.

అమృతోపస్తరణ మితి. శ్రూర్వాపాశనమంత్రోఽయం. పాత్రే హవిషోఽసం
సర్గాయ క్రియమానద్రవద్రవ్య నేచనముపస్తరణం. హే అమృత త్వముపస్త

యస్వాహః సమానేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి సమానా
యస్వాహః, బ్రహ్మణిమత్రామృతత్వాయ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వాత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివో మావిశాప్రదా
హాయ ప్రాణాయస్వాహః, అపానేనివిష్టోఽమృతం జుహో
మి శివోమావిశాప్రదాహాయాపానాయస్వాహః, వ్యా
నేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివోమావిశాప్రదాహాయ
వ్యానాయస్వాహః, ఉదానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి
శివోమావిశాప్రదాహాయ ఉదానాయస్వాహః, సమా
నేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివోమావిశాప్రదాహాయ

మంత్రాః దర్శయతి. ౧. ప్రాణేనివిష్టః...ఆత్మామృతత్వాయ. ౧. ఇతి. పంచమ
శరీరగతనాయుభేదేషు మధ్యే ప్రథమే ప్రాణనామకే వాయో నివిష్టః ఆదర
య్యకోఽహం అమృతం-స్వాదుభూతం, ఇదంహవి జుహోమి - ప్రక్షిపామి, తచ్చ
ప్రాణదేవతాయై స్వాహా సుహృతమస్తు, ఏవ మపానాదిషయోజ్యం, ఏతైః పంచభి
రాహుతిభిః అమృతత్వాయ - మోక్షాయ, మే-మదీయః, ఆత్మా - జీవః, బ్రహ్మణి-
పరమాత్మని, ఏకీభవత్వితీకేవః.

వి.—ప్రాణాహుతిష్వేవ వికల్పితాని మంత్రాంతరాణి దర్శయతి. ౧. ప్రా
ణేనివిష్టః...మ ఆత్మామృతత్వాయ. ౧. ఇతి. హూయమానహేద్రన్యవిశేష త్వం
శివః కాంతోభూత్వా మాం ప్రవిశ, కిమర్థం అప్రదాహాయ తుత్సంపాదితదాహా
కాంత్యర్థం. అన్యత్సూర్యవద్వ్యభ్యేయం. భోజనాదుర్థ్యమపాంప్రాశనే మంత్ర
రణమసీతి హస్తజలస్యాభిమంత్రణం. ఉపస్తీర్యలేఽనేనేతి పుష్పత్వా ఉపస్తరణసాధన
ముచ్యతే. ప్రాణఇతి. ప్రాణసంతర్పణే అభినివిష్టస్య అమృతభూతమన్నమహం
జుహోమిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. బ్రహ్మణి. మే ఆత్మాబ్రహ్మణి హుతః - సమర్పి
తస్యకో, అమృతత్వాయకల్పితా మిత్యర్థః.

సం.—ప్రాణేనివిష్ట ఇతి. అయంమంత్రః పూర్వేణ మంత్రేణ వికల్పితః.
శివస్య హేహూయమాన ఓదన, అప్రదాహాయ - జాతరాగ్నికృతదాహాభా

సమానాయ స్వాహా, బ్రహ్మణిమ ఆత్మామృతత్వాయ,
అమృతాపిధానమసి.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రయస్త్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—శ్రద్ధాయాం ప్రాణేనివిశ్వామృతగ్ హుతం ప్రాణమన్నే
నాప్యాయస్వ, అపానేనివిశ్వామృతగ్ హుతం అపాన
మన్నేనాప్యాయస్వ వ్యానేనివిశ్వామృతగ్ హుతం
వ్యానమన్నేనాప్యాయస్వ, ఉదానేనివిశ్వామృతగ్
హుత ముదానమన్నేనాప్యాయస్వ, సమానేనివిశ్వా
మృతగ్ హుతం సమానమన్నేనాప్యాయస్వ, బ్రహ్మణిమ
ఆత్మామృతత్వాయ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుస్త్రింశోఽనువాకః.

మాహ—౧. అమృతాపిధానమసి. ౧. ఇతి. పీయమాన హేజల త్వం అమృతం-
అనశ్వరం, అపిధానం - ఆచ్ఛాదకం, ఆసి.

వి. భుక్తస్యానుమంత్రణేమంత్రమాహ—౧. శ్రద్ధాయాంప్రాణే...ఆత్మామృ
తత్వాయ. ౧. ఇతి. దైదిక కర్తృణి విశ్వాసాతిశయశ్చద్ధాతస్యాం సత్యాంప్రాణవాయా
నివిశ్య ఆదరాతిశయం కృత్వా అమృతం - అవిశ్వరం, స్వాదుభూతం ఇదంహవిః
దుయాహుతం హేప్రాణాభిమానిదేవ హుతేన అన్నేన ప్రాణం ఆప్యాయస్వ - వర్ధ
యస్వ, స్వప్తమన్యత్.

నాయ, మాం ప్రవిశేశ్యర్థః. ఏవముక్తరత్రాపి. అమృతాపిధానమసీతి. అమృతరూప
మాచ్ఛాదనమసి, ఉక్తరాపోశనార్థ హస్తస్థ జహభిమంత్రణ మంత్రః.

రం—శ్రద్ధాయామితి, జాతరాన్ని ప్రతిపచన మిదం, శ్రద్ధాయాం స్థిత్యా-
శ్రద్ధాభునామయేత్కర్థః. ప్రాణేనిమిత్రేహుతం హుతేన లేన ప్రాణం పోషయేత్కర్థః.
ఏవముక్తరత్రాపి.

ఉ.—ప్రాణానాంగ్రంధిరసిరుద్రోమావిశాంతకస్తేనాన్నేనా
ప్రాయస్వ

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంగుష్ఠంచ సమాశ్రితః, ఈశ
సర్వస్యజగతః ప్రభుః ప్రీణా(తి)తు విశ్వభుక్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షట్త్రింశోఽనువాకః.

వి.—అనుమంత్రణాదూర్ధ్వం హృదయాభిమర్శనే మంత్రమాహ —౧. ప్రాణా
నాం...ఆప్రాయస్వ. ౧. ఇతి. హేహృదయవర్తిక అంగంకార, త్వం వాయు
రూపాణాం ఇంద్రియరూపాణాంచ గ్రంథి రసి పరస్పరమవిశ్లేషాయగ్రహణహేతురసి,
తాదృశస్త్యం రుద్రః త్వదభిమానిదేవతారూపః అంతఃక. దుఃఖస్య వినాశకః, భూత్వా
మా - మాం, విశ - మచ్ఛరీతప్రవిష్టభవ. తేనమద్భుతేన అన్నేన ఆప్రాయస్వ
మామభివర్తయ.

క్షుదాదిజనిత చిత్తవిశేషకాస్తే రూర్ధ్వం భోక్తురీషస్య పరమేశ్వరరూప
త్వానసంధానహేతుం మంత్రం దర్శయతి. ౨. అంగుష్ఠమాత్రః...ప్రీణాతు విశ్వ
భుక్. ౩. ఇతి. హృదయమధ్యగత ఆకాశస్వాంగుష్ఠపరిమితః తత్రవర్తమానా ఖుద్ధి
రసితావతీ తయా ఆవచ్చిన్నో జీవరూపః పురుషోఽసి అంగుష్ఠమాత్రః సచ స్వకీయ
యాజ్ఞానక్రియాశక్త్యా అంగుష్ఠం సమాశ్రితః, చకారాన్తస్తకంచాశ్రితః, ఆపాద
మస్తకవ్యాపిత్యర్థః. సచోపాధిసంబంధ మంతరేణ స్వకీయేనవాస్తవేనరూపేణ సర్వస్య
జగతః ఈశః. నియంతా. అత ఏవ విశ్వభుక్ సర్వంజగద్భుక్షే, తాదృశః సఃప్రభుః.
ఈశ్వరః, ప్రీణాతు అనేనభోజనేనప్రసన్నోభవతు,

రం—ప్రాణానాంగ్రంధిరితి. ఇదమసి జాతరాగ్నిం ప్రతిపచనం. ప్రాణానాం
జాతరాగ్న్యధీనత్వాత్ప్రేషం గ్రథిరసి, జాతరాగ్నినాగ్రథితాః ప్రాణేహి దేహో
వర్తంతే రుద్రోఽసి-రోదయితాసి, అంతకః భుక్తాన్నస్యనాశకః, తాదృశస్త్యంమా,
మాంవిశ, జరణార్థం జ్వాలయాన్యాప్నుహీత్యర్థః.

అంగుష్ఠమాత్ర ఇతి. అంగుష్ఠపరిమాణహృదయసమాశ్రితః అత ఏవాంగుష్ఠ
పరిమాణః సర్వస్యజగతః ఈశః. నియంతాప్రభుః, శేషీపురుషక్షుద్ధిలో వసుదేవః
అనేన ప్రాణాదిహోమేన ప్రీణాతి - ప్రీణాతు, యతోఽసౌ విశ్వం స్వయమేవ
భుక్షే, అతస్తస్యైవ ప్రాణాద్యాహూతిభోక్తృత్వాత్ ప్రీణాత్విత్వ్యర్థః. ఆయంచ
మంత్రో భోజనానంతరం జగ్యః.

ఉ. — మేధాదేవీజుషమాణాన ఆగాద్విశ్వాచీ భద్రాసుమనస్య
మానా, త్వయాజుష్టా జుషమాణా దురుక్తా స్పృహద్వ
దేమవిదధే సువీరాః, త్వయాజుష్టఋషిర్భవతి దేవిత్వ
యా బ్రహ్మగత శ్రీరుతత్వయా, త్వయాజుష్టశ్చిత్రంవి

వి — జీవాత్మన ఈశ్వరణాభేదజ్ఞానం యదస్థితస్య జ్ఞానస్యనైరంతర్యణ
సాధనం మేధాధీనం అతో మేధాభిమానిదేవతాం ప్రార్థయితు మేకామృచమాహ —
౧. మేధాదేవీ...విదధేసువీరాః. ౧. ఇతి, గ్రంథతదర్థయోధారణ శక్తిః మేధా తద
భిమాని దేవతాదేవీ జుషమాణా స్త్రీయమాణా సతీ నః అస్తాస్మితి ఆగాత్ ఆగ
చ్ఛతు, కీదృశీదేవీ? విశ్వమంచతీతి విశ్వాచీ సర్వావగాహనక్షమేత్వర్థః. అత ఏవ
భద్రా కల్యాణీ సుమనస్యమానా శోభనం మనోస్తదనుగ్రహక మిచ్ఛంతీ, మేదేవి
త్వయాజుష్టా అనుగృహీతావయం దురుక్తాజుషమాణాః పురుషార్థానుపయోగినో
వేదబాహ్యై శబ్దా నేపమానా అపివేదైకనిష్ఠాః సువీరాః శోభనపుత్ర శిష్యాది
రూపాః విదధే యజ్ఞేఽనుష్ఠితే సతి శుద్ధాంతః కరణాభూత్వా బ్రహ్మద్వదేమ పరబ్ర
హ్మతత్త్వం కథయామ. తత్రైవ ద్విలీయామృచమాహ — ౨. త్వయాజుష్టః... ద్రవిణేన
మేధః. ఇతి మేదేవి మేధాఖ్యేత్వయాజుష్టః నేఽతోఽనుగృహీతః పురుషః ఋషిః
అలీంద్రియదత్తీ భవతి, తథా త్వయాజుష్టః పురుషః బ్రహ్మ-హిరణ్యగర్భభవతి, ఉక
అపిచ త్వయాజుష్టః పురుషః ఆగతశ్రీః ప్రాప్తసమ్మత్ భవతి, అత ఏవ త్వయా
జుష్టః పురుషః చిత్రం గవాశ్వభూహిరణ్యధాన్యాదికం వివిధం పను - ధనం, విదధే

రం — మేధాదేవీతి, విశ్వమంచతీతివిశ్వాచీ - విశ్వవ్యాపిని, సుమనస్యమానా
నర్వప్రజాను శోభనమనోయుక్తా మేధా దేవీ, మేధాప్రదాదేవీజుషమాణా - స్త్రీతి
యుక్తానతీ ఆగాత్, ఆగచ్ఛతు, మేదేవి పూర్వం దురుక్తా గర్హితా శబ్దా
జుషమాణాః నేపమానావయమిదానిం త్వయాదుష్టాః, అనుగృహీతాస్సన్తః గుణై
ర్భూవాత్ క్షామ్యగుణయుక్తం పచః పదేమ. యస్తాభవతీ సువీరాః వాచోవిదధే -
విహితవతీ. త్వయా సువీర్యయుక్తానాం వాచాం అస్తాసు సంవిధానాత్ పయంసమీ
హీనం పచః త్వదనుగ్రహదనంతరం పదామ ఇత్వర్థః. త్వయాజుష్ట ఇతి, త్వయా
అనుగృహీతో మంత్రద్రష్టా భవతి. త్వయా అనుగృహీతో బ్రహ్మప్రాప్త శ్రీర్భవతి.
త్వయానుగృహీత శ్చిత్రంధనం లభతే మేమేధాప్రదే దేవి తాదృశీత్వం ద్రవిణేన
అనుగృహీత. మేధాప్రదానింద్రాదీక్ ప్రార్థయతే. ౧. మేధాంమే...పుష్క

దతే వసుసానోజుషస్వద్రవిణేనమేధే.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—మేధాంమ ఇంద్రోదదాతుమేధాందేవి సరస్వతీ మే
ధాంమే అశ్వినాదేవావాధత్తాం పుష్కరస్రజౌ, అప
రాసుచయామేధాగంధర్వేషు చ యన్తనః, దైవీమేధా
మనుష్యజాసామాం మేధాసురభిర్బుషతాం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఆప్తత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—*ఆమాంమేధా సురభిర్విశ్వయాసా హిరణ్యవర్ణా జగతీ

లభతే, హే మేధ దేవి నా తాదృశీ త్వం నః అస్తాన్ ద్రవిణేన ధనేన జుషస్వ
నేవస్వ ఆనుగృహణేత్కర్థః.

వి—మేధాప్రదం మంత్రాంతరం దర్శయతి. ౧. ఆపూరానుచ .. సురభిర్బు
షతాం. ౧. ఇతి. అస్సరాసు - దేవస్త్రీషు, యామేధా ప్రసిద్ధా వర్తతే, గంధర్వే
షుచ దేవగాయకేషు యత్ మనః మేధాత్మకం అస్తిదైవీ - హిరణ్యగర్భాదిదేవేషు
స్థితా యా మేధా విద్యతే, మనుష్యజా - మనుష్యేషు - వేదశాస్త్రము, యా
మేధా అస్తి సా సర్వామేధా సురభిః - శోభనగంధా, సర్వకామదుఘావా. భూ
త్వామాం జివతాం - నేవతాక.

పునరపి మేధార్థం మంత్రాంతర మాహ—౧. ఆమాంమేధా... సుప్ర
తీకా జుషతాం. ౧. ఇతి. మేధా-శక్తిః. మాంప్రత్యాగచ్ఛత్వితిశేషః. కీదృశీమేధా?
సురభిః. శోభనగంధా, కామదుఘావా, విశ్వయాసా-సకలవేదశాస్త్రధారణ తమల్వేన
రస్రజౌ. ౧. ఇతి. యాయమింద్రః దేవః యాచ సరస్వతీదేవీ యాచపుష్కర
స్రజౌ-పద్మమాలాయుక్తా ఉభా వశ్వినాదేవౌ లేనర్వేమే - మహ్యం మేధాంప్ర
యచ్ఛంతు.

రం—మేధాంమ ఇతి. ఇంద్రస్సరస్వతీ పద్మమాలాలంకృతావశ్వినౌ దేవా
చమేధాం ప్రయచ్ఛంత్యిత్కర్థః. ఆపూరాను - ఆపూరస్వీకృతిర్థః. యన్తనః యా
మేధా అపూరస్సు గంధర్వేషు చ దేవేషు మనుష్యేషు చ విద్యమానాసా సురభిః
శ్రేష్ఠామేధా మాం జుషతాం ప్రార్థ్నాత్విత్కర్థః.

* అత్ర రంగరామానుజీయం తత్ర తత్త్వాలంబ నా స్తి.

జగమ్యా, ఊర్జస్వతీపయసాపిన్వమానాసామాం మేధా
సుప్రతీకాజుషతామ్.

ఉ.—సద్యోజాతం ప్రవద్యామి సద్యోజాతాయవై నమః. భవే
భవేనాతిభవేభజస్వమాంభవోద్భవాయనమః. వామదే
వాయనమో జ్యేష్ఠాయ నమో రుద్రాయ నమః కాలా
యనమః కలవికరణాయనమో బలవికరణాయనమో బల
ప్రమథనాయనమ స్సర్వభూతనమనాయనమో మనోన్త

జహూయాపా. హిరణ్యవర్ణా - దేవతాశరీరే హిరణ్య సమానవర్ణోపేతా, జగతి సర్వత్ర
వర్తమానత్వేన జగదాత్మికా జగమ్యా పురుషార్థకామైః భృశం గంతుం యోగ్యా
ఊర్జస్వతీ, బలవతీ పయసా-గోక్షీరాది రసేన, పిన్వమానా-అస్తాశ్రీణయంతీ, సా
తథావిధ గుణయుక్తా మేధా సుప్రతీకానుభవభూత్వా మాంజుషతాం, నేవతాం.

వి—మేధావినః పురుషస్య జ్ఞానోత్పాదనాయ మహాదేవసంబంధిషు పంచ
వక్త్రేషు మధ్యే కర్షిమ వక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. సద్యోజాతం...భవో
ద్భవాయనమః. ౧. ఇతి. సద్యోజాతనామకం యత్పశ్చిమవక్త్రం తద్రూపం పరమే
శ్వరం ప్రవద్యామి - ప్రాప్న్నేమి. తాదృశాయ సద్యోజాతాయవై నమః అస్తు, మే
సద్యోజాత భవేభవే - తత్తజ్జన్త నిమిత్తం, మాం న భజస్వ-నప్రేరయేత్కర్షః కింత్వ
ఆతిభవే - జన్తాలింఘననిమిత్తం భజస్వ - తత్త్వజ్ఞానాయప్రేరయ, భవోద్భ
వాయ - భవాత్ - సంసారాత్, ఉద్ధర్త్రే సద్యోజాతాయతే నమః అస్తు. ఉత్తర
వక్త్ర ప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. వామదేవాయనమః...మనోన్తనాయనమః.
౧. ఇతి. ఉత్తరవక్త్రరూపః వామదేవః తన్వైవ విగ్రహ విశేషా జ్యేష్ఠాదిసామకాః.
ఏతేష మహాదేవ వీతశక్తీనాం వామాదీనాం నవానాం పతయః పురుషాః, తేభ్యో
నవభ్యో నమస్కారః అస్తు.

రం—సద్యోజాతం ప్రవద్యామిత్యాది. అత్ర తాపసియే. 'ఈశాన స్సర్వ
విద్యానా మి'త్యాదీనాం సృసింహే భగవతిప్రయుక్తత్వాత్, స్కాందే నిర్వాణ
ఖండే. 'సద్యోజాతప్రవృత్తి స్త్యమిశిషే జ్యేత్రరక్షక, వామదేవః ప్రతిషేయాయా వాస
నాంతసుమృత' ఇత్యాదిసారామ విషయతయా ఉపబృంహితత్వాచ్చ భగవద్విష
యా ఏవైతేమంత్రాః సంకల్పసవయ ఏవ కారణాంతరవైరపేక్ష్యేణ చిద చిద్రూ
పేణ భగవతోజాతత్వాత్ సద్యోజాతత్వం. భవేభవేయోనాయోనా నాతిభవే

నాయనమః అఘోరేభ్యోఽథఘోరేభ్యోఽఘోరఘో
రతరేభ్య స్సర్వతస్సర్వ శర్వేభ్యో నమస్తే అస్తు రుద్ర
రూపేభ్యః. తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ
ధీమహి తన్నీరుద్రః ప్రచోదయాత్. ఈశాన స్సర్వ
విద్యానా మిశ్వరస్సర్వభూతానాం బ్రహ్మధిపతి ర్భు)

వి — దక్షిణవక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. అఘోరేభ్యోఽథ...
రుద్రరూపేభ్యః. ౧. ఇతి. అఘోరనామతో దక్షిణవక్త్రరూపాదేవః తస్య విగ్రహః
అఘోరాః సాత్వికత్వేన శాంతాః అన్యేతు ఘోరాః రాజసత్వేన ఉగ్రా అప
రేతు తామసత్వేన ఘోరాదపి ఘోరతరాః హేశ్వర్య - పరమేశ్వర, లే - తది
యేభ్యః పూర్వోక్తేభ్య స్త్రిధేభ్యః సర్వేభ్యో రుద్రరూపేభ్యః సర్వేభ్యః సర్వతః
సర్వేషు దేశేషు చ కాలేషు నమోఽస్తు. ప్రాగ్వక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—
౧. తత్పురుషాయ...రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౧. ఇతి. ప్రాగ్వక్త్రదేవః. తత్పు
రుషనామకః. ద్వితీయాశ్చే చగురీ, తత్పురుషం దేవం విద్మహే - గురుకాస్త్ర
ముఖాజ్ఞానీమః. జ్ఞాత్వాచ మహాదేవాయ తం మహాదేవం ధీమహి - ధ్యాయేమ,
తత్ - తస్మాత్కారణాత్, రుద్రః. దేవః. నః. అస్తాత్, ప్రచోదయాత్ జ్ఞానధ్యా
నార్థం ప్రేరయతు. ఉద్ధృతవక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. ఈశాన స్సర్వవి
ద్యానాం...సదాశివోఽష్ట. ౧. ఇతి. యోఽయమూర్ధ్వవక్త్రోదేవః సోఽయం సర్వ
విద్యానాం...వేదకాస్త్రాదీనాం, చతుష్పద్వికలావిద్యానాం, ఈశానః. నియామకః. తథా
సర్వభూతానాం-అఖిలప్రాణినాం, ఈశ్వరః. నియామకః. బ్రహ్మధిపతిః. వేదస్యాధిక
త్వేనపాలకః. తథా బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య ఆధిపతిః తాదృశో యః బ్రహ్మఅస్తి ప్ర
అతిశయనోత్పద్యోయ, మా - మాం, భజస్వ - అనుగృహీణ, భవస్య కార్యవర్గస్య,
ఉద్భవోయస్తాత్ తాదృశాయ నమ ఇత్యర్థః. వామః శోభనో దేవో వామదేవః
సంసారరుజంద్రావయతీరుద్రః సంహరకత్వాత్ కాలః కలాకాస్తాదివికరణహేతుత్వా
త్కల వికరణత్వం, కలవికరణ ఇతి హ్రస్వశ్చాందసః. మనోన్తనః. మనోవికర్తా,
అఘోరేభ్య ఇత్యాదినా ఘోరాఘోర సర్వవస్తురూఽత్వముచ్యతే, సర్వతోఽర్తమా
నేభ్య శ్చర్వసంబంధిభ్యః రుద్రరూపేభ్యోనమ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మధిపతిః బ్రహ్మణః వేద
స్యాధిపతిః బ్రహ్మణోఽధిపతిః చతుర్ముఖస్యాధిపతిః బ్రహ్మ చతుర్ముఖ శరీరకః సదాశివః.

వ్వాణోధి పతిర్బ్రహ్మశివోమే అస్తుసదాశివోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్న చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—బ్రహ్మమేతుమామ్, మధుమేతుమామ్, బ్రహ్మమేవ
మధుమేతుమామ్, యాస్తే సోమప్రజావత్సోభిసో ఆ
హమ్, దుస్స్వన్నహృదురుష్వహః, యాస్తేసోమప్రా

వృధః పరమాత్మా సోఽయం మేక్ష- మమానుగ్రహాయ, శివః - శాంతః, ఆస్తు. సదా
శివోం - స వివ సదాశివః ఓం ఆచార్యవామి.

వి—ఇథం తత్త్వజ్ఞానస్మృత్యాదకాః పంచవక్తప్రతిపాదకాః పంచబ్రహ్మ
మస్తా ఉక్తాః. అథజ్ఞానప్రతిబంధక బ్రహ్మహత్యాది హాపనివృత్తిహేతవ స్త్రిసుప
ర్జనామకామంత్రావక్తవ్యాః. తత్ ప్రథమం మంత్రమహ—౧. బ్రహ్మమేతుమాం...
ప్రాణాగ్నిస్తాంజహోమి. ౧. ఇతి. బ్రహ్మం - పరబ్రహ్మతత్త్వం, మాంఏతు - ప్రాప్నో
తు, మధుం - పరమానందత్వం మధుర్యోపేతం, వస్తు మాం ఏతు - ప్రాప్నోతు,
సచాత్ర బ్రహ్మమధుశబ్దయో రత్యంతమర్థభేదః, కిం తర్హి బ్రహ్మమేవ మధుం శబ్ద
ద్వయ ప్రతిపాద్యుపఖండైకరసం వస్తు మాం ఏతు - ప్రాప్నోతు, హేసోమ ఉమా-
బ్రహ్మవిద్యా, తయా సహవర్తమాన హేపరమాత్మ తేతవ, యాః ప్రజాః దేవమను
ష్యాదయస్సంతి తా ఆభిలక్ష్యసోఽహం సతాదృశస్త్యైవకోఽహం వత్సః. బాలః,
వితాసాం త్వదీయప్రజానామధ్యే బాలవదహం త్వదీయకరుణాయోగ్యః, అతః
హేదుస్స్వన్నహృ, సంసారరూపస్య దుస్స్వన్నస్య ఘాతక పరమేశ్వర దురుష్వ
హః - దుఃఖ ముత్సన్నేణ ఆభిభవః, వర్ణవికారశ్చాందసః, హేసోమ పరమాత్మ,
సర్వదా నిరవద్యః. ఓం ప్రణవవాచ్యః. మేశివోఽస్తు - శివప్రదోఽస్తు. శుభావ
హోఽస్తు.

రం—బ్రహ్మమేత్వితి. బ్రహ్మమితి మకారశ్చాందసః. బ్రహ్మ - స్వరూపేణ
గుణైశ్చ బృహద్వస్తుమామేతు ప్రాప్నోతు. మనసి నిత్యం సన్నిధత్తా మిత్యర్థః. మధు
మిత్యుక్తాపి మకారశ్చాందసః. మధు - మధువద్యోగ్యభూతం, ఆనందరూపమిత్యర్థః.
బ్రహ్మమేవ అత్రాపి మకారశ్చాందసః. బ్రహ్మైవ తత్ యన్నధు భోగ్యమిత్యర్థః.
అత్రాపి మకారశ్చాందసః యాస్తేసోమేతి. హేసోమసూతి - ఉత్పాదయతీతి
సోమః, పరమాత్మా, హేసోమ, యాః ప్రజాః తాస్మత్వాన్వేతవ క్షేపభూతా ఇత్యర్థః.

కాంతాజుహోమి, త్రిసుపర్ణమయాచితం బ్రహ్మణా
యదద్యాత్, బ్రహ్మహత్యాంవా ఏతేఘ్నంతి, యేబ్రా
హ్మణాస్త్రీసుపర్ణంవతంతి, తేసోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహ
ప్రాత్పజ్జీఁపునంతి. ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచచత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—బ్రహ్మమేధయా మధుమేధయా బ్రహ్మమేవ మధుమేధ

తే.త్వదీయాః, ప్రాణవృత్తయః యాస్మంతి తాన్ పృథిప్రాణాత్వయి జుహోమి.
ప్రక్షిపామి, మదీయ మనోవాగాదయః ప్రాణాస్త్యయా నిర్మితత్వాత్త్వదీయాః ఆత
స్త్వయ్యేవోపసంహరామి వివయేభ్య ఇంద్రియాణి నిరుభ్య త్వదేకచిత్తోభవామీ
త్యర్థః. ఉత్తస్య త్రిసుపర్ణమంత్రస్య మాహాత్మ్యం బ్రహ్మణూపేణ వాక్యేన దర్శ
యతి. ౧. త్రిసుపర్ణం...పజ్జీఁపునంతి ఓమ్. ౨. ఇతి. విద్యాంతరాణి సర్వాణి
సాపృష్టః కస్యచిద్బుద్ధ్యాత్ ఇతి శాస్త్రమనుసృత్య కిష్యేణ యాచ్ఛాదూం కృతా
యూం పశ్యాదుపదిశంతి, ఇమంతు త్రిసుపర్ణమంత్రం శిష్యయాచ్ఛాదంతరేణైవ బ్రహ్మ
ణాయోపదిశేత్, తేనోపదేశేన యేబ్రాహ్మణాః త్రిసుపర్ణం వతంతి త్రిసుపర్ణ మంత్రం
సర్వదాజపంతి ఏతేపురుషాః బ్రహ్మహత్యాం వినాశయంతి, తతస్తే నిష్పాపాస్మంతః
సోమయాగం ప్రాఘ్నవంతి, తేయస్యాం బ్రహ్మణఃక్ష్మా భోజనార్థ మపవశంతి తాంప
జ్జీఁ సహస్రబ్రహ్మణ పర్యవ్రాంతం పునంతి-శుద్ధాం కుర్వంతి. కస్తాత్ ఓం-పణవప్రతి
పాద్యః పరమాత్మైవ త్రిసుపర్ణమంత్రస్య దేవతేత్యర్థః.

వి—ద్వితీయం త్రిసుపర్ణమంత్రమాహ—౧. బ్రహ్మమేధయా.. భవంతః.

సోహంతేఆభి-ఆభిమతవత్సః, వత్సవతోఽవ్యః. దుస్సవప్నేతి. త్వం దుస్సవప్నదో
మాణాం హంతా. దురు-దుష్టానాం స్వహ స్వం ధనం హంతీతిస్వహ. ఉ ఇత్యనర్థకః.
యాస్తేసోమేతి. హేసోమ, యాః యే ఇత్యర్థః. లింగవృత్తయశ్చాందసః తానిం
ద్రియాణి త్వయిజహోమి. కాయేనవాచా మనసేంద్రియైర్వా యత్కరోమి త
త్సర్వం పరమాత్మనే సమర్పయామీత్యర్థః. త్రిసుపర్ణమితి. త్రిసుపర్ణశబ్దతమేకద
నువాకత్రయం గురుదక్షిణాయాచ్ఛాదంతరేణ. 'కృపయా నిస్సంపహోపదేది'త్యుక్త
రీత్యా కృపాపారవశ్యేనబ్రహ్మణ మధ్యాపయతి. తేసోమశబ్దంత బ్రహ్మప్రాఘ్నవంతి
త్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం. ఓమిత్యేతద్విఘ్నశాంత్యర్థం బ్రహ్మసంస్కరణార్థంవా.

రం—బ్రహ్మమేధయేతి. బ్రహ్మసమీచినయాన్వవిషయబుద్ధ్యా సంయోజయ

యా, (అద్యానో దేవసవితః ప్రజావత్సాసీ స్సౌభగం,
పరాదుష్వప్నియగ్ సువ విశ్వాని దేవసవిత ర్దురితాని
పరాసువ, యద్భద్రం తన్త ఆసువ, మధువాతాఋతా
యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంతోష్వధీః,
మధున క్తముతోషసి మధుమత్సార్థివగ్ రజః, మధుఙ్గా
రస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు
సూర్యః, మాధ్వీర్గ్రావో భవంతునః, య ఇమంత్రీసుపర్ణ
మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భూణహత్యాం
వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంవతంతి తే
సోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహస్రాత్పజ్జీంపునంతి ఓమ్.)
బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షట్పత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ — బ్రహ్మదేవానాం పదవీధి కవీనా మృషిర్విప్రాణాం మహి
షోమృగాణాం, శ్వేనోగృధ్రాణాం స్వధిత్వినానాగ్
సోమః పవిత్రమత్యేతిరేభా హగ్ సశ్శుచిషద్వసురంత
రిక్షసద్ధోతావేదిష దతిథి ర్దురోణసత్, నృషద్వర సదృత
సదోవ్యోమ సదబ్జా గోజా ఋతజా అద్రిజా ఋతంబృ
హత్, య ఇమంత్రీసుపర్ణమయాచితం బ్రాహ్మణాయద

౧. ఇతి. యద్భద్రం పరాదుష్వప్నియగం సువ విశ్వాని దురితాని పరాసువ, యద్భద్రం తన్త ఆసువ, మధువాతాఋతా యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంతోష్వధీః, మధున క్తముతోషసి మధుమత్సార్థివగ్ రజః, మధుఙ్గా రస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మాధ్వీర్గ్రావో భవంతునః, య ఇమంత్రీసుపర్ణ మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భూణహత్యాం వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంవతంతి తే సోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహస్రాత్పజ్జీంపునంతి ఓమ్.) బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

౧. ఇతి. యద్భద్రం పరాదుష్వప్నియగం సువ విశ్వాని దురితాని పరాసువ, యద్భద్రం తన్త ఆసువ, మధువాతాఋతా యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంతోష్వధీః, మధున క్తముతోషసి మధుమత్సార్థివగ్ రజః, మధుఙ్గా రస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మాధ్వీర్గ్రావో భవంతునః, య ఇమంత్రీసుపర్ణ మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భూణహత్యాం వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంవతంతి తే సోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహస్రాత్పజ్జీంపునంతి ఓమ్.) బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

౧. ఇతి. యద్భద్రం పరాదుష్వప్నియగం సువ విశ్వాని దురితాని పరాసువ, యద్భద్రం తన్త ఆసువ, మధువాతాఋతా యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంతోష్వధీః, మధున క్తముతోషసి మధుమత్సార్థివగ్ రజః, మధుఙ్గా రస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మాధ్వీర్గ్రావో భవంతునః, య ఇమంత్రీసుపర్ణ మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భూణహత్యాం వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంవతంతి తే సోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహస్రాత్పజ్జీంపునంతి ఓమ్.) బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

౧. ఇతి. యద్భద్రం పరాదుష్వప్నియగం సువ విశ్వాని దురితాని పరాసువ, యద్భద్రం తన్త ఆసువ, మధువాతాఋతా యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంతోష్వధీః, మధున క్తముతోషసి మధుమత్సార్థివగ్ రజః, మధుఙ్గా రస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మాధ్వీర్గ్రావో భవంతునః, య ఇమంత్రీసుపర్ణ మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భూణహత్యాం వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంవతంతి తే సోమం ప్రాఘ్నవంతి, ఆసహస్రాత్పజ్జీంపునంతి ఓమ్.) బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

ద్యాత్ వీరహత్యాంవా ఏతేఘ్నుతి యేబ్రాహ్మణా
ప్రిసుపర్ణం పతంతి తే సోమంప్రాప్నువంతి ఆసహస్రా
త్పక్షింపునంతి ఓం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తచత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణాపాన వ్యానోదాన సమాసామేశుధ్యంతాం బోధ్య
తిరహం విరజా విపాప్తా భూయాసగ్గస్వాహా, వాఙ్మ
నశ్చతుశ్శ్రోత్రజహ్వధూణరేతోబుద్ధ్యాకూతి సంక
ల్పామే శుధ్యంతాం బోధ్యతిరహం విరజావిపాప్తా భూ

సాధ్యవిదిదిహ పూర్వకత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానలాభస్య బ్రహ్మమేధపదిత్యుచ్యతే, ఆన్యతూప్స
ర్వవత్, బ్రహ్మదేవానాం హగ్నసత్కూచిషత్ ఇత్యాదికేద్యేబుచౌ ఆణోరణీయానిత్య
నువాకే వ్యాఖ్యాతే, ఆస్య త్రిసుపర్ణమంత్రస్య మహిమానం దర్శయతి. ౧. య
ఇమం...పక్షింపునంతి ఓం. ౨. ఇతి. వేదకాస్త్ర తదనుష్ఠానవరో బ్రాహ్మణః ఆభి
షిక్తో రాజావా వీరః ఆన్యతూప్సర్వవత్.

వి — బ్రహ్మజ్ఞానప్రతిబంధకాని యాని మహాపాతకాని తన్నివృత్తయే
తస్మాద్ప్రిసుపర్ణమంత్రాస్త్రయోఽభిహితాః తత్రబ్రాహ్మణజాతిమాత్రపథోబ్రహ్మహ
త్యా పంచమ మహాపాతకేషు మధ్యే ప్రబలం మహాపాతకం, తతోఽవ్యధికంఘ్రాణ
హననం, తస్మాదవ్యధికం వీరహననమ్, ఈదృశానామపి నివర్తకోయావజ్జీవం త్రిసుపర్ణ
జపః తత్ర అర్వాచీనానాం సురాపానాది పాతకానాం నివర్తక ఇతి కిముపక్తవ్యం,
ఇత్థం ప్రతిబంధక నివృత్త్యుపాయముక్త్వా జ్ఞానయోగ్యతాయై స్వావయవశుద్ధ్యర్థం
యజ్ఞాది కర్మానుష్ఠాపక ఇత్యర్థః. బ్రహ్మదేవానామితి హగ్నసత్కూచిషదితి ఇమామంత్ర
వ్యాఖ్యాతే. వీరహత్యామితి. 'వీరహావా ఏషదేవానాం యోగ్నిముద్వాసయత'
ఇత్యుక్తాం వీరహత్యా మిత్యర్థః.

రం — ప్రాణాపానేత్యాది. ఏతేసన్నానసార్థ విరజస్తాద్ధావకోమమన్తాః
బోధ్యతిరహం స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపోఽహం రజస్తమోభాన్యమస్పృష్టోనిరస్తపాపా
భూయాసమిత్యర్థః. రేతశ్చబ్దేన ఇంద్రియముచ్యతే, ఆకూతిః. ఆభిప్రాయః. అన్నమ
యేత్యాది, ఆనందమయస్య పరమాత్మనః శోభ్యత్వంచ భజన ప్రపదన లక్షణప్రసద

యాసగ్ స్వాహా, శిరఃపాణిపాదపార్శ్వపృష్ఠోదరజంఘశి
శ్లోపస్థపాయవోమే శుభ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజా
విపాప్తా భూయాసగ్ స్వాహా, త్వక్పర్తమాగ్ సరుధిరమే
దోస్థిమజ్జామే శుభ్యంతాం జ్యోతిరహం విరతావిపాప్తా
భూయాసగ్ స్వాహా, శబ్ద స్పర్శ రూప రసగంధామే శు
భ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాప్తాభూయాసగ్ స్వా
హా, పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశామే శుభ్యంతాం జ్యో
తిరహం విరజా విపాప్తాభూయాసగ్ స్వాహా, అన్న

హోమార్థానేకాదశ మస్త్రా నేకాదశస్వనువాకేషు క్రమేణ వివక్షురాద్యం మంత్ర
మాహ—౧. ప్రాణాపాన...భూయాసగ్ స్వాహా. ౧. ఇతి. ప్రాణాదయః. పంచ
వాయవః; ప్రసిద్ధాః, తే సర్వేఽపి ఆనేన ఆజ్యహోమేన శుద్ధాభవన్తు, తతః ఆహం
విపాప్తా - ప్రతిబంధకోపపాతకరహితః; విరజా. పాపకారణ భూతరజోగుణేనాపి
రహితస్సగ్ జ్యోతిర్భూయాసం, యత్ జ్యోతిః. జగత్కారణం, పరంబ్రహ్మ తద్వ
స్తుభూయాసం తదర్థమిదమాజ్యం స్వాహా - సుహృతమస్తు. ద్వితీయం మంత్రమాహ—
౧. వాక్తనః...భూయాసగ్ స్వాహా. ౧. ఇతి వాగాదీనీంద్రియాణి, కేతకః. గుహ్యేం
ద్రియం, మనశ్శబ్దవాచ్యస్యాంతఃకరణవ్యైవ నిశ్చయాత్తికా బుద్ధిః, అనిశ్చయభూతా
వృత్తిః ఆహుతిః, ఇదంసమీచీనమితి కల్పనారూపావృత్తిః సంకల్పః అన్యత్సార్వ
మత్. తృతీయం మంత్రమాహ—౧. శిరఃపాణి. స్వాహా—౧. ఇతి. త్రార్వాభ్యా
మనువాకాభ్యాం శూక్ష్మశరీర శుద్ధిరుక్తా, ఆత్ర స్థూలశరీరావయవానాం శిరఃపాణ్యా
దీనాం శుద్ధిరుచ్యతే, లింగాంశభేద వివక్షయా శిశ్నోపస్థశక్తౌ ద్వాద్రప్తవ్యౌ, అన్య
త్సార్వవత్. చతుర్థం మంత్రమాహ—౧. త్వక్పర్త...భూయాసగ్ స్వాహా—౧.
ఇతి. ఆత్ర స్థూలశరీరే స్థితానాం ధాతునాం శుద్ధిరుచ్యతే, ఏకవ్యైవధాతోర్వాహ్యం
తర్భాగవివక్షయా త్వక్పర్తశక్తౌ ప్రయంక్తౌ, అన్యత్సార్వవత్. పంచమం మంత్ర
మాహ. ౧. శబ్దస్పర్శ...భూయాసగ్ స్వాహా. ౧. ఇతి. శరీరోపాదానపంచమహాభూ
తేషు ఆకాశాదిషు వర్తమానాః గుణాశ్శబ్దాదయః, అన్యత్సార్వవత్. షష్ఠం మంత్ర
జోపాచేన ప్రసాద్యత్వం. ఏవిట్టిస్వాహా - విశేషేణ విట్టివ్యాప్తిః. జ్ఞానవ్యాప్తిరస్మి
త్కర్మః. ఘృతః. ఘోమః. స్వగుణకీర్తనం. తత్ర ఉత్కృః. ఉత్సుకః. పరమాత్మా. తస్మై
స్వాహా. ఘోమము. * మార్కే. బాహిత. ముంతరికవత్ కింగశే అక్షిణీయస్య సతథోక్తః.

మయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానందమ
యామే శుభ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాష్టభూ
యాసగ్ స్వాహా, వివిట్టిస్వాహా, ఘోషాత్కాయస్వాహా,
ఉత్తిష్ట పురుషాహారిలోహిత పింగళాక్షి దేహిదేహిద

మాహ—౧. పృథివ్యప్రేక్షో...భూయాసగ్ స్వాహా—౧. ఇతి. శరీఃస్మృతాదాన
కారణాని కంచమహాభూతాని పృథివ్యాదీని, ఆన్యత్సూర్వవత్. సత్తమం మంత్ర
మాహ—౧. అన్నమయ...భూయాసగ్ స్వాహా—౧. ఇతి. అన్నమయాదయః
కంచకోశావారణ్యా మపనిషద్భ్యుక్తాః, ఆన్యత్సూర్వవత్. ఆప్తమం మంత్రమాహ—
౧. వివిట్టిస్వాహా—౧. ఇతి. 'విష్ణవ్యాప్త' ఇతిధాతోరుత్సన్నోఽయంశబ్దః. విశేషణ
విష్టిర్వాప్తిర్వస్య బ్రహ్మణస్తత్ వివిట్టి, ఛాందసస్తకారస్య టకారః, తాదృశం
బ్రహ్మాద్విశ్వ స్వాహా - సుహుతమిదమస్తు. నవమంమంత్రమాహ—౧. ఘోషాత్కా
యస్వాహా—౧. ఇతి. ఘోషకరణ ఇతిధాతుః, ఘోష్యతేక్రియత ఇతిఘోషః నామరూప
కర్తాక్షకః కార్యప్రపంచః తస్మిన్ ఉత్క్రూ తత్కర్తృముత్సుకః ఘోషత్క్రూ. పరమే
శ్వరః, తాదృకాయ సృష్ట్యభిముఖాయ పరమేశ్వరాయ స్వాహా - సుహుతమిదమస్తు,
దశమం మంత్రమాహ—౧. ఉత్తిష్టపురుష...భూయాసగ్ స్వాహా—౧. ఇతి. వివిట్టి
శబ్దాభిధేయం యద్భిష్ట తదేవకారణోపాధికం ఘోషత్క్రూశబ్దాభిధేయమ్, పునరపి
వహ్నిశరీరోపాధి విష్టమంత్రపురుషశబ్దాభిధేయమ్, తత్రపూర్వాభ్యాం నిరుపాధికం
కారణోపాధికం చ తద్భిష్టప్రాప్త్యర్థం శుద్ధిహేతుత్వేనాత్ర సర్వకర్తృనిష్పాదక
వహ్నిశరీరోపాధికం ప్రార్థితే, హేపురుష పురి - వహ్నిశరీరే, శయాన హేపర
మాత్మన్ ఉత్తిష్ట-జౌదాసీన్యం పరిత్యజ, మదనుగ్రహార్థ ముద్యుతోభవ, సంబుధ్యంత
పురుషశబ్దస్యైవపర్యాదీని త్రీణిపదాని విశేషణాని హేహరి ప్రతిబంధక హరణకుశల.
హేలూహిత రక్తవర్ణ హేపింగళాక్షి పింగలనయన దేహిదేహి పునఃపునః శుద్ధిం
మేప్రయచ్ఛ, దదాపయితా ఆచార్యముఖాత్ తత్త్వజ్ఞానస్య అతిశయేన దాపయితా
భవేతిశేషః. తస్య దాపితస్య జ్ఞానస్మృత్యత్తయేమే - మదీయా శ్చిత్తవృత్తయః శు
భ్యంతాం, జ్యోతిరత్యాది పూర్వవత్. ఏకాదశం మంత్రమాహ—౧. ఓగ్ స్వాహా—
త్వముత్తిష్ట, అస్తద్రక్షణజాగరూకో భవ, దేహి త్వద్విషయజ్ఞానశక్త్యాదికం దేహి,

దాహయితామేశుభ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజా విపాస్తా
భూయాసగ్ స్వాహా, ఓగ్ స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఉప్సవత్వారంభోఽనువాకః.

ఉ — సత్యంపరంపరగ్ సత్యంసత్యేనసనువర్తాల్లోకాచ్ఛ్యవస్తే
కదాచనసతాగ్ హి సత్యంతస్తాత్సత్యేరమంతే, తప ఇతి
తపోనానాశనాత్పరంయద్ధివరం తప స్తద్దురాధర్షంతస్తాత్తపసి
రమంతే, దమ ఇతి నియతం బ్రహ్మచారిణస్తస్మాద్దమేర

౧. ఇతి. ఓం - ప్రణవప్రతిపాద్యం, వస్తు భవామి తదర్థమిదం స్వాహా - సుహు
తమస్తు.

వి — జ్ఞానప్రతిబంధక మహాపాతకోపపాతకపరిహారేణ జ్ఞానయోగ్యతా
లక్షణం తద్విముక్త్యా యోగ్యస్య పురుషస్య అపేక్షితేషు జ్ఞానసాధనేషు సన్న్యాసిస్య
నిరతిశయోత్కర్షం వస్తుం సత్వాదీన్యేకాదశోత్కృష్ట సాధనాని ప్రతియోగిత్యేన
వక్తవ్యాని, తత్ర ప్రథమం సాధనముపన్యస్యతి. ౧. సత్యంపరం .. సత్యేరమస్తే. ౧.
ఇతి. యద్వస్తుప్రమాణేన యథాదృష్టం తస్య తదైవాభివదనం సత్యం, తచ్చ వం -
పురుషార్థసాధనేమాత్కృష్టం, తత్రాదరార్థం పరంసత్య మితి పునర్వచనం యద్వా
పరం బ్రహ్మ సత్యం అబాధ్యం తద్వద్యధార్థ వచనమసి బాధరహిత మితి వ్యావహారిక
బాధరాహిత్యేనోత్కర్షం వివక్షిత్యా దృష్టాం లేన పరం సత్య మిత్యుక్తమ్, సత్యేన-
యావజ్జీవం యథార్థకథనేన, స్వర్గలోకాత్ కదాచిదసి నప్రచ్యవంతే, అనృతవాది
నస్తు కేనచిత్పణ్యేన స్వర్గం ప్రాప్యోప్యనృతవదనదోషేణ కర్తృఫలం సమూర్జితయాఽ-
ననుభూయైవస్వర్గాత్ప్రచ్యవంతే, కించ హియస్తాత్కారణోపకాం - సన్న్యర్గవర్తికాం,
ఋష్యాదీనాం సంబంధి యథార్థవాదిత్వం తస్తాత్కారణోపకామిదమితి పుష్కలై
మాశ్రిత్య సత్యవాదిత్వమేవ పరమం మోక్షసాధనమితికేదన్తహంతోవదన్తః తస్మి
న్నేవ సత్యే రమస్తే - క్రిదంతి. ఏకం మతముక్త్యా ద్వితీయం మతమాహ—౨. తప
తదానహేతుభూతా ఏలే సర్వేసనుగ్రాభవంతిత్వర్థకః. ఓగ్ స్వాహా, ఓమితి శబ్దవా-
చ్యాయ పరమాత్మనేస్వాహా. ఇత్యాత్మహవిస్సమర్పణమంత్రః.

రం — బ్రహ్మవిద్యాయాం సత్యతప ఆదీని సాధనాన్యువవర్జ్య సన్న్యాసి
శబ్ధితం ప్రపదనమేవ సర్వోత్కృష్టం చతుర్ముఖాభిమత మితి ప్రతిపాదయతు ముఖ

మంతే, శమ ఇత్యరణ్యేమునయస్తస్థాచ్ఛమేరమంతే,
దానమితి సర్వాణిభూతాని ప్రశంసంతిదానాన్నాతిదు
ష్కరం తస్మాద్దానేరమంతే, ధర్మ ఇతిధర్మేణ సర్వమిదం
పరిగృహీతం ధర్మాన్నాతిదుష్కరంతస్మాద్ధర్మేరమంతే, ప్రజ
నఇతి భూయాగ్ సస్తస్థాద్భూయిష్టాః ప్రజాయంతే తస్మా

ఇతి...తపసీరమస్తే. ౧. ఇతి. తపః పరం మోక్షసాధన మితి కేహించిస్తత్వమ్, తీర్థ
యాత్రా జపహోమాదీని యద్యపి బహుాని తపాంసినంతి తథాపి లేఘసర్వేష్వనశ
నాదుపవాసైకభుక్తాదిరూపాదశనవర్జనాత్ పరం ఉత్కృష్టం తపః నాస్తి, యద్ధి
ఆశశనయాపం కృచ్ఛ చాద్రాయణాదికం పరంతపః ఆస్తి, తత్ దుర్ధర్మం ధర్మి,
తుం సోఘమశక్యమ్, ఆత ఏవ ఆసమస్తాత్ సర్వేషాం ప్రాజీనాం తస్య తపసో
ధర్మణం దుశ్శక్య మిత్యనుభూయతే, తస్మాత్కారణాత్ కేచన శ్రద్ధాలపః కృచ్ఛచాం
ద్రాయణాదికే తపసి రమస్తే. తృతీయం మతమాహ—౩. దమ ఇతి ..తస్మాద్దమేర
మస్తే. ౩. ఇతి. వాక్యక్షురాదీద్రియాణాం బాహ్యేషాం నిషిద్ధేభ్యో విమయేభ్యో
నివృత్తిర్దమః స ఏవ ఉత్తమోమోక్షహేతురితి మన్యమానా నైష్టిక బ్రహ్మచారిణః నియ
తం-సర్వదాపదంతి తస్మాద్దమేరమస్తే. చతుర్థం మతమాహ—౪. శమ ఇత్యరణ్యే...
తస్మాచ్ఛమేరమస్తే. ౪. ఇతి. అంతఃకరణస్య క్రోధాదిదోషరాహిత్యం శమః, స విష
ఉత్తమోమోక్షహేతు రితి ఆరణ్యే పర్వమానామునయః వాసప్రస్థామన్యస్తే, తస్మా
త్తేజమే రమస్తే. ఐచ్ఛమం మతమాహ—౫. దానమితి సర్వాణి...తస్మాద్దానేరమస్తే
ఇతి ౫. ఇతి. గోభూహిరణ్యాదీనాం స్వకీయానాం కాస్త్రోక్తవర్జ నాన్యత్వతఃత్యాగ
పురస్కరం పరస్యత్వా పాదనం దానమ్, తదేవోత్తమం మోక్షసాధనం మత్సవర్వేప్రా
జీనః ప్రశంసంతి, దానాదన్యత్ ఆలిశయికం దుష్కరం నాస్తి, ధనరక్షణార్థం ప్రాణా
నపి పరిత్యజతాం పురుషాణా ముపలబ్ధ్యాత్, తస్మాత్ గోభూమ్యాదిదానే రమస్తే.
ఏషామతమాహ—౬. ధర్మ ఇతి—తస్మాద్ధర్మేరమస్తే. ౬. ఇతి. స్త్రోతిపురాణప్రతి
పాద్యో వాపీకూపతటాకాది నిర్మాణరూపాఽత్రధర్మో వివక్షితః సవివోత్తమో మోక్ష
హేతురితి రాజామాత్యాదయః ప్రభవోమన్యస్తే, తటాకాది రూపేణ ధర్మేణ సర్వ
మిదం జగత్పరిగృహీతం సర్వేఽపి మనుష్యుఃకాదయః స్నానపానాదినా తుచ్ఛంతి,
క్రమతే. సత్యంపర మిత్యాదినా. సతాంహిసత్యంసతాంహిపురుషాణాం సత్యమభిమతం
సత్యంపరమితి నిర్దిష్టనైర్మివ పరం సత్యమితి ఆనుభూయీభేదేన నిర్దేశః తప ఇతినిర్దిష్టం

దుష్కాయస్థాః ప్రజననేరమస్తే, అగ్నయ ఇత్యాహతస్తాద
 గ్నయ ఆభాతవ్యాః అగ్నిహోత్రమిత్యాహతస్తాదగ్ని
 హోత్రేరమస్తే, యజ్ఞ ఇతి, యజ్ఞోహిదేవానాం యజ్ఞేన
 హి దేవాదివగతాస్తస్తాద్యజ్ఞేరమస్తే, మానసమితివి
 బ్యాంస్తస్తాద్విద్వాంస ఏవమాననేరమస్తే, వ్యాస ఇతి

కావ్యకాండార్థ అర్థ అతిదుష్కరంనానీ, తస్మాత్కారణా ధర్మైరమనైప్రభవః.
 ౧౨. ప్రజన ఇతి... ప్రజననే రమనై. ఇతి. ప్రజనః పుత్రాన్య
 త్వావమి, తస్మిన్ తమసాధనత్వం భూయోగ్గః. అతిబహుః ప్రాణిః మన్యనై,
 ౧౩. తస్మిన్ తస్మిన్ రుద్రైః కుండితైశ్చ సర్వైరపి పురోత్పాదనాయాతయేన ప్రయ
 త్వావమి, తస్మిన్ తస్మిన్ పురుషస్య భూయిష్టాః - భూరికః పంచమా ఇత్యేవం
 ౧౪. అతిబహుః ప్రాణిః మన్యనై, తస్మాత్కారణాత్ భూయిష్టాః అతిబహుః ప్రాణిః
 ప్రతోత్పాదనేతరునై. అప్రమం మతమాహ—౧౫. అగ్నయః... ఆధాతవ్యాః. ౧౬. ఇతి.
 అగ్నయః. గార్తవ్యాదయః. ఉత్తమముక్తిహేతవ ఇతి కశ్చిద్వేదార్థవర ఆహ.
 ౧౭. తస్మాత్ గృహస్థైర్గృహ ఆధాతవ్యాః భవంతి. నవమం మతమాహ. ౧౮. అగ్నిహో
 త్రం... రమనై. ౧౯. ఇతి. అహితేవ్యగ్నిషు సాయంప్రాతకృత్యనుష్ఠేయో హోమః
 అగ్నిహోత్రం తమత్రయం మోక్షసాధన మితి అపరః కశ్చిద్వేదార్థ వర ఆహ. తస్మాత్
 ౨౦. కశ్చిద్వేదార్థే రమనై. దశమం మతమాహ. ౨౧. యజ్ఞ ఇతి... తస్మాద్వజ్జేరమనై.
 ౨౨. ఇతి. తస్మాత్తవమసోర్విష్టామదిహో యజ్ఞః ఉత్తమో మోక్షహేతురితి అపరే
 తేద్యార్థవరామనై, యస్తాదిహం వర్తమానాదేవాః పూర్వావస్థితేన యజ్ఞేన దివం
 ౨౩. తాం స్వర్గలోకం ప్రాప్తాః. తస్మాత్కారణాత్ కేచనవైదికవిద్వాంసః యజ్జేర
 మనై. వివాదం మతమాహ—౨౪. మానసమితి... మానసేరమనై. ౨౫. ఇతి. మన
 సై కిదిహ్యద్యుతూహనం మానసం, తదేహోత్తమం సాధనమితి విద్వాంసః సగుణబ్రహ్మ
 విదో ఉన్యనై, తస్మాత్కారణాత్ కేచనవిద్వాంసః వేదగర్భోపాస్తిభాగతాత్పర్య
 విదోతునవ విద ఉపాసనేరమనై. ద్వాదశం మతమాహ—౨౬. న్యాస ఇతి...
 వివాక్యకేరయత్. ౨౭. ఇతి. పూర్వకాండోక్తానా మగ్నిహోత్రాది కర్తృణా మారు
 తమః కరిషిరుక్త్యా కరిషిరమంత ఇత్యుక్తరత్నాన్వయః. దమ ఇతి నియతం బ్రహ్మచా
 రిణః బ్రహ్మచారిణోదమ విసాధనీయ ఇతిమత్వా నియతం దమేస్థితా ఇత్యర్థః. ప్ర
 తాయనై ప్రణా ప్రజనయతీత్యర్థః. మానసంమనసా భగవన్నన మిత్యర్థః, వరోహి

బ్రహ్మహిపరః పరోహి బ్రహ్మః తానివా ఏతాన్యపరాణిత
పాగ్నిన్యాసపవాత్యరేచయద్య ఏవం వేదేత్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్న విశోనపంచాశోఽనువాకః.

ఉ. — ప్రాజాపత్యోహరుణిస్సుచర్ణేయః ప్రజాపతిం పితరముప
సనార కిం భగవంతః పరమంవదంతీతి తస్మైప్రవాచ,

జిజాబాలాద్యుపనిషదుక్తప్రకారేణ పరిత్యాగోన్యాసః స వివోక్తమో మోక్షహేతు
రితి బ్రహ్మహిరణ్యగర్భోమన్యతే, స చ బ్రహ్మః పరోహి - పరమాత్మరూపోహి,
సతు పూర్వోక్తమతానుసారిణ ఇవ జీవః. యద్యప్యసౌ హిరణ్యగర్భోదేహధారి
తథాపి పరోహి - పరమాత్మేవ, బ్రహ్మహిరణ్యగర్భ ఇతి వస్తుం శక్యతే తద్వివృత్యేన
తత్సమానజ్ఞానత్వాత్, అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరా ఆమనంతి. 'యోబ్రహ్మణం విదధాతి
పూర్వం యోవై వేదాగ్నేప్రపిణోతితస్మై' ఇతి. యానిపూర్వోక్త సత్యాదీని మాన
సాస్తాని తాన్యేతాని తపాంసి భవంత్యేవ తథాపి సన్న్యాసమపేక్ష్య అవరాణి నికృ
ప్తాని, సన్న్యాస వికవివతాని సర్వాణి అత్యరేచయత్ - అతిక్రాంతవాన్, ఉక్తమ
త్వతారతమ్యం తత్ప్రవీక్రాంత మిత్యర్థః. ఉక్తముక్తమసాధనముపసంహరతి. ౧౩.
యవివం వేదేత్యుపనిషత్. ౧౩. ఇతి. యఃపుమాన్ వివం - ఉక్తప్రకారేణ,
సన్న్యాసస్యాన్యేభ్యస్సర్వేభ్య స్సాధనేభ్యః ఉక్తమత్వం వేద తస్యవిదుషః ఇతి
ఉక్తావిద్యా ఉపనిషత్ రహస్యభూతాభవతి.

వి — పూర్వోక్తం మోక్షసాధనసమూహముపపాదయితుమాఖ్యా యికామా
హ — ౧. ప్రాజాపత్యోహః...తస్మైప్రవాచ. ౧. ఇతి. ప్రజాపతేః పుత్రఃప్రా
జాపత్యః సచ ఆరుణి నామకః సవివసుపర్ణాఖ్యాయాస్త్రియా ఆపత్యత్వాత్ సువర్ణే
యభివ్యవ్యతే, తాదృశః పురుషః స్వకీయం పితరం ప్రజాపతిం ఉపసనార - ఉక్తమ
సాధనజిజ్ఞాసయోపసన్నవాన్, ఉపసద్యచ వివంవప్రచ్ఛ, హేప్రజాపతే భగవన్తః
పూజ్యమహర్షయః మోక్షసాధనేషు కింసాధనం వరమంఉక్కుప్తం వదన్తి, వివం
బ్రహ్మహిర్యోత్కృష్టః. తస్యయన్తతంన్యాసశబ్దితం తదేవ సర్వోత్కృష్ట మిత్యర్థః.
బ్రహ్మహిపరఃపరోహి బ్రహ్మేతినిర్దేశోద్ధార్థార్థః.

తం — ప్రాజాపత్యోహరుణిరితి. ప్రాజాపత్యోహరుణిస్సుచర్ణేయః అరుణాఖ్య
ప్రజాపతేః పితుః సుపర్ణాయామతుక్వాపత్య మిత్యర్థః. సర్వేనేత్యాది. పూర్వోక్త

సత్యేనాదిత్యోరోచతేదివిసత్వం
వాచః ప్రతిష్ఠాసత్యే సర్వంప్రతిష్ఠితం తస్మాత్సత్వం పర
మంవదంతి, తపసాదేవా దేవతామగ్రాయా తపసర్షయ
స్సుపరవ్యవిన్దత తపసాసపత్నాస్సృణుదామారా(త్రీ)తీం
స్తపసిపరవ్యం ప్రతిష్ఠితం తస్మా త్తపః పరమం వదంతి,
దమేవదానాః కిల్బిషమువధూన్వంతి దమేన బ్రహ్మచారిణ
స్సుపరగచ్ఛత దమోధూతానాందురాధర్షం దమేసర్వం

పుట్ట! ప్రకాశతి తస్మైతరుణయే ప్రావచ. తదుక్తేషు సాధనేషు ప్రదమం దర్శ
యతి. ౨. సత్యేన నాయురావతి... పరమంవదన్తి. ౨. ఇతి. యోఽయంవాయురిదాసే
ఉత్తరీతే వాతి పోఽయం తూర్వజన్తని మనుష్యస్యన్ సత్యవాదిత్వం పరిపాల్య తేన
సత్యేన వాయుదేవతాత్వంప్రాప్యేదానీం లోకానుగ్రహయాన్తరితే వాతి తదైవ ఆది
త్యోఽపి తూర్వజన్తాన్తేన సత్యేన దివిరోచతే-ద్యులోకే ప్రకాశతే. యదేతత్
సత్యంకదేవ వాచః - వాగ్నిద్రీయస్య, ప్రతిష్ఠా - స్థిరావస్థానమ్, అన్యతంతు వాచో
క్రతుః కర్తృరాక్రియక ఇతి నవాచఃప్రతిష్ఠా, తథాసతి లోకే సత్యే భాషణే
సర్వం - సర్వప్రాచ్యుపసర కాతం, ప్రతిష్ఠితం తస్మాత్కారణాత్ సత్యమేవ పరమ
సాధన మిత్యేమం కేదిదమప్తారో వదన్తి. తత్రారుణే దృభవికాసరాహిన్యలక్షణ
మతాతోఽపి దృష్ట్వా ద్విరీయం సాధనమాహ-3. తపసాదేవాః...తస్మాత్తపః పర
మంవదన్తి 3. ఇతి. ఇదానీం స్వర్గేవర్తమానా అగ్నింద్రాదయోదేవాః అగ్నే-
తూర్వజన్తది, అమర్షితేనాశనపరిత్యాగరూపేణ కృచ్ఛచాం ద్రాయణాదితపసా దేవ
తా అయత్ ఇదానీం తనం దేవతాత్వం ప్రాప్తాః, తథా వసిష్ఠదయో మహా
ర్షయః తూర్వామర్షితే తపసా నుపరన్వదిన్త - స్వర్గలోక మనుక్రమేణ లబ్ధవంతః,
తథా కురుక్షేత్రానీ మధిచారరూపేణ తపసా సపత్నాన్ - శత్రూన్, అరాతీన్
అమర్షిన్త క్రవ్యతాశురోధిన్, పురుషానపి ప్రణదామ - నిరాకుర్తః, అన్యవశి
సర్వం ఫలకాతం తపసి ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాత్ అనశనరూపం తపః పరమం మోక్ష
కార్యకీణం ప్రతుచ దివి అదిత్యోరోచత ఇతియోజనా. దేవతామగ్రాయా
దేవత్వంప్రాప్త ఇత్కర్థః మనుష్యవింద - స్వర్గంప్రాప్త ఇత్కర్థః. సపత్నాన్,
త్యేవమూర్తా అరాతీ నిత్యర్థః. సపత్నకదేన ఉత్కట ద్వేషయుక్తతా అభిప్రే
తా. వాచాయిత్యావా మితి. దక్షిణాః పురుషాః యజ్ఞానాం పరూధం పరివ్రం వదన్తి

ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్దమః పరమంవదంతి, శమేనశాంతాశ్శివ
మాచరన్తి శమేననాకంమునయోన్వవిందః శమోభూ
తానాం దురాధర్షం శమేసర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాచ్ఛమః
పరమంవదంతి, దానం యజ్ఞానాం వరూధం దక్షిణాలో
కేదాతారగ్ సర్వభూతాన్యపజీవంతిదానేనారాతీరపా
నుదంత దానేనద్విషంతోమిత్రాభవంతి దానే సర్వం ప్ర
తిష్ఠితం తస్మాద్దానం పరమంవదంతి, ధర్మోవిశ్వస్యజగతః

సాధన మితికేచిద్వదన్తి ఆత్మాసి పూర్వపదపరితోషం దృష్ట్వా తృతీయం సాధన
మాహ—౪. దమేన దానాః...పరమం వదన్తి. ౪. ఇతి, దానాః - బాహ్యేన్ద్రియ
నియమయంతాః, పురుషాః తేన దమేన స్వకీయం పాపం వినాశయన్తి, కథా నైస్థిక
బ్రహ్మచారిణః దమేన స్వర్గం ఆగచ్ఛన్ సచదమః భూతానాం - ప్రాణినాం. దురా
ధర్షం - ఆధష్టితుం సర్వతస్సోధుం, దుశ్శకః తస్మింశ్చదమే సర్వం - ఆపేక్షితం
ఫలం, ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాత్కారణాత్ దమః పరమం - ముక్తిసాధనం, ఇతికేచిద్వదన్తి,
ఆత్ర సర్వత్ర పూర్వసాధనే పరితోషరాహిత్యాదుత్తరసాధనోక్తిర్ద్రష్టవ్యా. చతుర్థం
సాధనమాహ—౫. శమేనశాంతాః...శమఃపరమం వదన్తి. ౫. ఇతి, శాంతాః - అంతః
కరణక్రొధాదిరహితాః పురుషాః తేనశమేన శివం - మద్గళం పురుషార్థం ఆచరన్తి
సారదాద్యామునయః శమేన స్వర్గమలభన్త, అన్యత్పూర్వవత్. షష్ఠమం సాధన
మాహ—౬. దానం యజ్ఞానాం...పరమం వదన్తి. ౬. ఇతి, గోపీరణ్యాదిదానం
యజ్ఞానాం సమృద్ధినీ దక్షిణా భవతి, తస్మాత్ వరూధం - శ్రేష్ఠం, లోకే దాతారం
పురుషం వేదశాస్త్రవిదో మూఢాశ్చ సర్వేఽపి పురుషాః ఉపజీవన్తి, తథా యోధృల
ణాం-భటానాం, ధనదానేన ఆరాతీః-శత్రూన్, ఆపానుదన్త - రాజానోనిరాకృత
వన్తః, యేతు ప్రబలః ద్విషన్తః తేఽపి దానేన తుష్టిః మిత్రాభవన్తి, అన్యత్పూర్వ
వత్. షష్ఠంసాధనమాహ—౭. ధర్మోవిశ్వస్యజగతః...ధర్మం పరమంవదన్తి. ౭. ఇతి.

తృర్థః. ప్రజాయాస్తమం - ప్రజాసంతతి మిత్యర్థః, గార్హవత్యస్య ఋక్సృగ్విరభం
తరయావత్సం, ఏవముత్తరత్రాపి, నిష్క్రృతిః. పాప ప్రాయశ్చిత్తంప్రాయణం - ప్రకృష్ట
గతిః, నువర్తస్య జ్యోతిః దీపవత్ప్రకాశకం, తత్పాప్తిహేతుభూతమిత్యర్థః. న్యాస
ఇత్యాచారితి. బ్రహ్మవిశ్వః కతమస్వయముఖః ప్రజావతిస్సంవత్సర ఇతినిర్దిష్టం
బ్రహ్మణం తదంతర్యామిణం షరమాత్మానమేవ సిద్ధోపాయతయా మనీషిణో న్యాసమా

ప్రతిష్ఠాలోకేధర్మిష్ఠం ప్రజా ఉపసర్పంతి ధర్మేణపాపమ
పనుదతిధర్మేసర్పం ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్ధర్మం పరమంవదంతి,
ప్రజననంవైప్రతిష్ఠాసాధుప్రజాయాస్తమంతన్వాసగి పితృ
ణామన్మణోభవతి తదేవతస్యాన్మణంతస్మాత్ప్రజననం పర
మంవదంతి, అగ్నయోవైత్రయీవిద్యాదేవయానఃపంథా
గార్హపత్య ఋక్పృథివీరథంతరమన్వాసోగ్యపచనోయజు
రంతరిక్షం వామదేవ్యమాహవనీయస్సామ సువర్గోలో

తటాక ప్రపాది నిర్వాణదూపా ధర్మః విశ్వస్య-జగతః సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రతిష్ఠా
ఆశ్రయః ఇత్యేతత్ప్రసిద్ధమ్, తథా లోకేధర్మిష్ఠం అతిశయేన ధర్మేవర్తమానం పురుషం
ప్రజాస్పర్శ్యాః ఉపసర్పన్తి ధర్మాధర్మ నిర్ణయార్థ ముపగచ్ఛన్తి, కించ ప్రాయశ్చిత్త
రూపేణ పాపం విశాశయన్తి, అన్యత్సూర్యవత్. సప్తమం సాధనమాహ—౮. ప్రజ
ననంవైప్రతిష్ఠా... ప్రజననం పరమం వదన్తి. ౮. ఇతి ప్రజననం-పుత్రోత్పాదనం, యద
స్తి తదేవ గృహస్థానాం ప్రతిష్ఠాపుత్రస్య గృహకృత్యనిర్వాహకత్వాత్, 'సోఽయం
మనుష్యలోకః పుత్రేణైవ జయ్యోనాన్యేనకర్తవ్యేతిశ్రుతే, కించ ప్రజాయాః పుత్ర
పాత్రాది రూపాయాః తస్తుం - పరమపరాం, సాధు తన్వాసః కాస్త్రీయమార్గో
యథాభవతి తథా విస్తారయన్ పితౄణాం - మృతానాం పితృపితామహాదీనాం
అన్మణోభవతి - తదీయమృణం పుత్రిణా ప్రత్యర్థికం భవతి, యత్యప్రజననం తదేవ
తస్య పుత్రిణః ఋణాపాకరణ హేతుః, అన్యత్సూర్యవత్. అప్తమం సాధనమాహ—
౯. అగ్నయో వైత్రయీ.. అగ్నే స్వరమంవదన్తి. ౯. ఇతి. గార్హపత్యో దక్షిణాగ్ని
రాహవనీయ ఇతి యేఅగ్నయస్సన్తితవివత్రయీవిద్యా వేదత్రయాత్తకాః వేదత్ర
యోక్తకర్త సాధనత్వాత్ వేదవిహితత్వాచ్చ దేవయానః. యాగద్వారేణ దేవత్వప్రా
ప్రకః, మార్గశ్చ, కేఞ్చ లేషామగ్నీనాం మధ్యే గార్హపత్యోఽగ్నిః ఋగ్వేదాత్తకః
వృధివీ - లోకస్వరూపః, రథంతరసామాత్మ కశ్చేతి ప్రశస్యతే. అన్వాహార్యవచనః

దూరిత్యర్థః. సంవత్సరశబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యాశంకా ఆదిత్యస్య సంవత్సర శబ్దవా
చ్యత్వాత్ తత్త్వపురుషస్యాపి సంవత్సరశబ్దవాచ్యత్వ మిత్యాహ—సంవత్సరోఽసావా
దిత్య ఇతి. తత్ప్రసింగాదన్నదానం ప్రశంసతి. యాభిరాదిత్యస్తపతిత్యాది. శ్రద్ధా-
ఆస్తిక్యబుద్ధిః, మేధా - గ్రహణధారణ సమర్థబుద్ధిః, మనీషా - శ్రవణజన్మధీః, మనః.
మననం, చిత్తం, భగవద్విషయక ప్రేమరూపం, స్వారం - నిరంతర స్మరణం, విజ్ఞానం.

కో బృహత్తస్మాదగ్నిస్పరమంవదంతి, అగ్నిహోత్రం
సాయంప్రాతర్గృహణాం నిష్క్రమిస్సిష్టగ్ సుహుతం
యజ్ఞక్రతూనాం ప్రాయణగ్ సువర్గస్య లోకస్య జ్యోతి
స్తస్మాదగ్నిహోత్రం పరమంవదంతి. యజ్ఞ ఇతి (యజ్ఞో
హి దేవానాం) యజ్ఞేనహి దేవాదివంగతా యజ్ఞేనాసు
రానపానుదంత యజ్ఞేనద్విషంహోమిత్రాభవంతి యజ్ఞేన
ర్వంప్రతిష్ఠితం తస్మాద్యజ్ఞంపరమంవదంతి, మానసంవైప్రా

దక్షిణాగ్నిః యజుర్వేదాన్తరితలోక వామదేవ్యసామాత్మకః, ఆహవనీయాగ్నిస్తుసామ
వేద స్వర్గలోక బృహత్సామాత్మకః, అన్యతూర్వవత్. నవమం సాధనమాహ—౧.
అగ్నిహోత్రం .. పరమంవదన్తి. ౧౦. ఇతి. సాయం ప్రాతశ్చానుష్ఠితం అగ్నిహోత్రం
గృహణాం నిష్క్రమిః క్రయసాధనంమూల్యం, అగ్నిహోత్రాభావే క్షుధితోగ్ని
ర్గృహణదహేత్, కింద అగ్నిహోత్రం సిష్టం - శోభనయాగరూపం, సుహుతం-
శోభనహోమరూపం, దేవతాముద్దిశ్య ద్రవ్యత్యాగో యాగః, తస్య ద్రవ్యస్యాగ్నో
ప్రక్షేపాహోమః, కించ ఏతత్ యజ్ఞక్రతూనాం ప్రాయణ-ప్రారమ్భః, అగ్ని
ధేయమగ్నిహోత్రం - దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం, చాతుర్దాస్యాని నిరూఢవశబ్దః
సాత్రానణీతి సప్తవావిర్భుజాః, క్రతుశబ్దోయావనత్స సోమయాగేషు రూఢః, అగ్ని
ప్రోమోత్యగ్నిప్రోమఉక్థ్యః పోడశి వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్రోగ్నిమశ్చేతి సప్తసోమ
సంస్థాన క్రతవః. లేహం సర్వేహం యజ్ఞక్రతూనాం ప్రారమ్భక మగ్నిహోత్రమ్ అత
ఏవ స్వర్గస్య లోకస్య జ్యోతిః. ప్రకాశకమ్, అన్యతూర్వవత్. దశమం సాధనమాహ-
౧౧. యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞేన...పరమం వదన్తి. ౧౧. ఇతి. యజ్ఞః ఉత్తమంసాధనం ఇతి
కేచిదాహుః. యజ్ఞోహి దేవానాం ప్రియః. లేహి దేవాః పూర్వానుష్ఠితేన యజ్ఞేన స్వర్గం
ప్రాప్తాః. కింఞ్చ యజ్ఞేనైవ తదాతదాదేవాః ఆసురాన్ వినాశితవంతః. కించ సర్వకా
మప్రాప్తి సాధనేన జ్యోతిప్రోమేన ద్వేషకాంతికామస్య పూర్వంద్వేషం కుర్వంతోఽపి
శత్రవః. మిత్రాభవంతి, అన్యతూర్వవత్. ఏకాదశం సాధనమాహ—౧౨. మాన
సంవై...పరమం వదంతి. ౧౨. ఇతి. మనసా నిష్పాద్యం మానసం ఉపాసనం యదస్తి
తదేవ ప్రాజాపత్యం - ప్రజాపతిపదప్రాప్తి సాధనం, అత ఏవ పవిత్రం - చిత్త
శుద్ధికారణం మానసోపాసనేన యుక్తంమనః అంతఃకరణం యదస్తి తేన ఏకా
దర్శన సమానాకారజ్ఞానం, ఆనందో బ్రహ్మయోనిః, యోనిః, జగత్కారణం ప్రావృత
ఇతి కేవలః. పశ్చాద్ధా - పరపూర్వ విభవాంతర్యామ్యర్చానతార లక్షణ భగవచ్చా

జాపత్యంపవి త్రంమానసేనమనసాసాధుపశ్యతి మానసా
 ఋషయః ప్రజాఅసృజంతమానసేనర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మా
 న్నానసం పరమంవదంతి, న్యాసఇత్యాహుర్నసిషిణోబ్రహ్మ
 ణం బ్రహ్మవిశ్వః కతమస్వయమ్ముఖః ప్రజాపతిస్సంవత్సర
 ఇతి సంవత్సరోఽసావాదిత్యోయవష ఆదిత్యేపురుషస్సప
 రమేష్ఠీ బ్రహ్మత్తాయాభిరాదిత్యస్తపతిరశ్శిభిస్తాభిః పర్జన్యో
 వర్షతి పర్జన్యేనాషధివనస్పతయః ప్రజాయంత ఓషధివన

గ్రేణ మనసా సాధుపశ్యతి అతీతానాగత వ్యవహితాది వస్తుజాతం యోగీ సమ్యక్
 సాక్షాత్కరోతి, ఏకచ్చ యోగకాన్తేవతంజనినా బహుధాప్రవక్షిత్వమ్, మానసాః.
 ఏకాగ్రమనోయుక్తా విశ్వామిత్రాదయః ఋషయః స్వసజ్జల్పమాప్రేణ బహ్విః ప్రజాః
 అసృజంత, అసృత్పూర్వతః. ద్వాదశం సాధనమాహ—౧౩. న్యాస ఇత్యాహుర్నసి
 షిణో బ్రహ్మణం. ౧౩. ఇతి. న్యాసఇత్యుక్తో యో మోక్షహేతుః, తం బ్రహ్మణం
 హిరణ్యగర్భరూపం మనీషిణః. బుద్ధిమంతో, మహర్షయః, స్మృతికర్తార ఆహుః. తథాచ
 'సన్నానసా ద్భివృణస్తాన మి'తిస్వర్గతే. హిరణ్యగర్భప్రాప్తే రంతరంగసాధనత్వాత్త
 ద్రూపత్వం తమేవ సన్నానసం ప్రోతుం తత్ప్రాప్తివ్యవస్థా హిరణ్యగర్భస్య స్వరూపం
 ప్రపంచయతి. ౧౪. బ్రహ్మవిశ్వః...సంవత్సర ఇతి. ౧౪. ఇతి. యోబ్రహ్మ - హిర
 ణ్యగర్భః సోఽయం విశ్వః. సర్వ జగదాత్మకః. కతమః ఆతిశయేన సుఖవ్యరూపః,
 స్వయంభుః ఉత్పాదకభ్యాం మాతాపితృభ్యాం వినాస్వయమేవోత్పన్నః, ప్రజాపతిః
 ప్రజానాంపాలకః, సంవత్సరః. కాలాత్మకః, ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనార్థః, ఇత్యాదిసర్వస్వ
 రూపత్వమున్నేయమిత్యర్థః. పునరపి సన్నానసమైకయే హిరణ్యగర్భావత్త్వవస్య సంవ
 త్సరస్య మాహాత్మ్యం దర్శయతి. ౧౫. సంవత్సరోఽసా...పరమేష్ఠీబ్రహ్మత్వా. ౧౫.
 ఇతి. యోఽయం సంవత్సరః కాలఉత్తకః సః అసౌ ఆదిత్యస్వరూప ఏవ, ఆదిత్యగత్య
 భ్యానేన నిష్పాదితత్వాత్, యఏవః తస్మిన్నాదిత్యమండలే పురుషఃసఏవ పరమేష్ఠీ
 హిరణ్యగర్భస్యప్రాప్త్యత్వాత్. సచపరమేష్ఠీ - బ్రహ్మ, సర్వజగత్కారణం వస్తు,
 తదైవఅత్తా సర్వేషాం ప్రత్యేగాత్మ భూతః ఏవమాదిత్యాదివారా సంవత్సరంప్ర
 శస్య తమాదిత్యమండలద్వారేణ సర్వవ్యవహారహేతుతయా ప్రశంసతి. ౧౬.
 యాభిరాదిత్యస్తపతివిజ్ఞానాదానందో బ్రహ్మయోనిః. ౧౬. ఇతి. అయమాదిత్యః
 యాభి రుష్ణస్వరూపాభిః రశ్మిభిః తపతి - ప్రభూతంసత్తాపం కరోతి, తాభిః తీవ్ర
 ప్రోక్త ప్రకారేణ విధత్తః, పంచానాం ప్రకృతికాల త్రివిధజీవానామాత్మైత్యర్థః. జిజ్ఞా

స్మతిభిరన్నంభవత్యన్నేనప్రాణాః ప్రాణైర్బలంబలేన తప
స్తపసా శ్రద్ధాశ్రద్ధయా మేధామేధయా మనీషామనీష
యా మనోమనసా శాంతిశ్శాంత్యా చిత్తంచిత్రేన స్మృతిగ్
స్మృత్యాస్తారంస్తారేణవిజ్ఞానం విజ్ఞానేనాత్మానంవేదయ
తితస్మాదన్నందదంత్యర్వాణ్యేతాని దదాత్యన్నాత్మా
ణాభవంతిభూతానాం ప్రాణైర్తనోమనసశ్చవిజ్ఞానం విజ్ఞా

రశ్చిభిః; భూమిగతం జలమదాయ వర్షన్యోభూత్వా వర్షతి, లేనచ వర్షస్యేన వృష్టిజన
నేన వ్రీహ్యద్యా ఓషధయః ఆశ్వత్థపనసాద్యా వనస్పతయశ్చ ప్రక్షదేణోత్పద్యంతే,
ఓషధిభిర్వనస్పతిభిశ్చ భోజ్యమన్నం సమృద్యతే, లేనచాన్నేన ప్రాణాః బోహితా
భవంతి, తైశ్చ పుష్టైః ప్రాణైః శరీరే బలం సమృద్యతే, లేనబలేన కృచ్ఛ్రచాస్త్రాయ
నాది రూపం తపస్సమృద్యతే, లేనచ తపసా శుద్ధచిత్తస్య తత్త్వజ్ఞానవిషయా శ్రద్ధాజా
యతే, తయాచ శ్రద్ధయా యుక్తవైక్యాకాగ్రచిత్తస్య మేధా గురూపదిష్ట గ్రంథ తద
ర్థధారణాశక్తి రుత్పద్యతే, తయాచ మేధయా తత్త్వవిషయా బుద్ధిదుత్పద్యతే, తయా
చ మనీషయా మనః నిరంతర తత్త్వవిషయం మనస ముపజాయతే, లేన చ మనసా మన
సేన కామక్రోధాది దోషస్యావనరాభావాత్ శాంతి రుపజాయతే, తయాచకాస్త్ర్యావి
శ్శేషరహితస్య చిత్తం చేతనం తత్త్వవిషయం, ప్రమాణజనితం జ్ఞానముపజాయతే, లేన
చ చిత్రేన - జ్ఞానేన, నిద్రాది వ్యవహార వ్యవధానేఽపి తత్త్వవిషయాం స్మృతిం ప్రా
ప్నోతి, తయాచ నిద్రాద్యనంతరభావిన్యా స్మృత్యా స్తారం - నిరంతరస్మరణం
ప్రాప్నోతి, లేనచ స్తారేణ విజ్ఞానం-విజాతీయప్రత్యయవ్యవధానరాహిత్యేన విశిష్టం
సంతతం జ్ఞానం ప్రాప్నోతి. లేనచ విజ్ఞానేన సంతలేన ఆత్మానం వేదయతి - పరమా
త్మానం సర్వదా ఆనుభవతి, యస్మాదన్నసోక్త ప్రాణబలాది పరమృరయా పరమాత్మా
నుభవహేతుత్వం తస్మాదీదృశమన్నం దదత్ - దదత్ పురుషః సర్వాణ్యేతాని ప్రాణా
దీన్యాత్మానుభవానాని వస్తుని దదాతి, అన్నదానస్య సర్వదానరూపత్వం విస్పష్టయితు
ముక్త ఏవార్థః. పునరప్యన్నాత్మాణాభవంతిత్యాదివాక్యేన సంక్షిప్యోపన్యస్యతే,
ప్రాణాదిపరమృరయోత్పన్నాత్ విజ్ఞానాత్ ఆనందః పరమానందరూపో భూత్వా
బ్రహ్మ వేదాంతప్రతిపాద్యం యోనిః, జగత్కారణం, యద్వా-బ్రహ్మణో వేదస్య
యోనిః కారణమ్, తాదృగ్రూపః. స్వయం భవతి. యథోక్తం సన్నానిసమేవ

సుక్తప్రః. జిజ్ఞాసూనాం ప్రేక్షానాం కృష్టః, సాధ్యః ఋతజ్ఞాః, ఋతేన సత్యేన

నాదానందో బ్రహ్మయోనిస్సవా ఏషపురుషః పంచధాప
 శ్చోత్తాయేన సర్వమిదంప్రోతం పృథివీచాంతరిక్షంచ
 ద్యాశ్చదిశశ్చావాంతరదిశాశ్చ స వై సర్వమిదంజగత్ స
 చభూతగ్ సచభవ్యం, జిజ్ఞా(స)సుక్ష్మక్షయతజారయిష్ఠాశ్చ
 ధ్వాసత్యోమహస్వాత్ (తమసోపరిష్ఠా) తమసోపరిష్ఠా)

ప్రోతుం లేనన్నానేన ప్రాప్తతత్త్వజ్ఞానం పురుషం ప్రశంసతి. ౧౭. సవా ఏష
 పురుషః... పృథివీచాంతరిష్ఠాత్. ౧౭. ఇతి. యఃపురుషః సన్నాన
 పురిష్ఠుం తత్త్వజ్ఞానం నహ్నయతి సఏవ ఏషపురుషః సర్వాత్మకస్య పంచధా-
 పంచభిః ప్రకారైః, పశ్చాత్తా - పంచవిధపస్తుస్వరూపా భవతి, శబ్దస్పర్శాదికం
 గుణపంచకమ్, పృథివ్యాదికం భూతపంచకం చక్షుశ్శ్రోత్రాదికం జ్ఞానేంద్రియపంచకం
 వాగ్వాగ్మాదికం శరేణ్ద్రియపంచకం ప్రాణాపానాదికం వాయుపంచకం వితాపతాం
 పస్తూవాం స్వరూపభూత ఇత్యర్థః. యద్వాపంచభిరాత్మభిర్భుక్తః పంచధావద్గతే,
 రథావ పురాణేఽభిహితమ్, 'భూతాత్మాచేంద్రియాత్తాచ ప్రధానాత్తా తథాభవాత్',
 అత్తాచ పరమాత్మాచత్వమేకః పంచధాస్థితః' ఇతి. యేన బ్రహ్మస్వరూపేణ పురుషేణ
 సమీకం జగత్ సూత్రే మణిగదా ఇవ ప్రోతం-ప్రకర్షేణమృతం, వ్యాప్తమిత్యర్థః,
 తదేవ సర్వం పృథివీచేత్వాదినా ప్రపంచ్యతే, స ఏవ పృథివ్యాది పస్తువ్యాపీ పురుషః
 సమీకం వ ద్రమానంజగత్ తత్త్వదృష్ట్యా వ్యతిరేకేణాభావాత్ తథా భూతం అతీ-
 తంచ జగత్ స ఏవ భవ్యం భవిష్యదపి జగత్ సఏవ. నను తత్త్వవిత్పురుషో మూఢ
 వ్యస్తపాదాదియైక దేహరూప ఏవ దృశ్యతే సతు సర్వజగత్స్వరూపం ఇతిచేత్!
 మైవమ్, యతః ఆయం జిజ్ఞాస్కప్తజిజ్ఞాసయా వేదాంతవిచారేణ సర్వాత్మకతయా
 నిఘ్నోభవతి, ఋతజాః ఋతేన సత్యేన ప్రామాణికేన జ్ఞానేన సర్వాత్మాజాతః జిజ్ఞా-
 సకారే భ్రాంతిజ్ఞానరూపేషు పూర్వపక్షేషు నిరాకృతేషు ప్రామాణికేన సిద్ధాంత
 జ్ఞానేన తాదృశోభవతి, సచరయిష్ఠాః. రయిరసం గురూపదేశరూపం, తత్రైవతిష్ఠతిన
 రూపదేశరూపానాం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఈదృశస్వరూపవిజ్ఞానస్య శ్రద్ధయా లభ్యమాన
 త్వాదసా శ్రద్ధారూపః, 'శ్రద్ధావాక్ లభలేజ్ఞానమితి శ్రుతేః, సత్యం అభాష్యం యదబ్రీహ్మ
 తస్యైవ తత్త్వాదయం సత్యం. మహస్వాత్, లేజన్వాత్ స్వయం ప్రకాశత ఇత్యర్థః.
 అత ఏవ తమసా సంసారకారణేనాజ్ఞానేన, వియైకత్వాత్ ఉపరిష్ఠావద్గతే. ఇత్థం
 కాయతే లభ్యత ఇతి ఋతజాః, రయిష్ఠాః. రయిః, నిత్యవిభూతిః తన్నిష్ఠ ఇత్యర్థః.

ద్వాత్వాతమేవం మనసాహృదాచభూయోనమృత్యుముప
యాహి వి ద్వాక్, తస్మాన్నాస్యమేహంతపసామతిరి క్త
మాహుః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పఞ్చాశోఽనువాకః.

ఉ. — వసుర (ఐో) ఐో) విభూరసి, ప్రాణేత్వమసి సంధాతా,

సన్న్యాసత్రార్థక జ్ఞానయుక్తం పురుషం ప్రశస్య జ్ఞానఫలం దర్శయతి. ౧౮. జ్ఞాత్వాతమే
వమ్... ఉపయాహి విద్వాక్. ౧౮. ఇతి. మే ఆరుణేత్వంతంపరమాత్మానం హృదా-
హృత్పుండరీక నియమితత్వాత్ హృదయరూపేణ మనసావివేక పూర్వోక్త సన్న్యాసి
సర్వాపసాధన ప్రకారేణ జ్ఞాత్వా విద్వాక్ తేన జ్ఞానేనయుక్తస్య భూయః. పునః,
మృత్యుం నోపయాహి - మాప్రాప్నుహి, జ్ఞానినో వర్తమానదేహపాతేనతి జన్మాభా
వాత్ పునర్మృత్యుర్నాస్తీత్యర్థః. ఏవం బహుధాప్రశస్తం సన్న్యాస ముపసంహ
రతి. ౧౯. తస్మాన్నాస్యమేహంతపసామతిరిక్తమాహుః. ౧౯. ఇతి యస్మాత్ పరమ
పురుషార్థస్యాంతరంగం సాధనం తస్మాత్ విహం సత్వాదీనాం తపసాం మధ్యే న్యాసం
సన్న్యాసం, ఆతిరిక్తం - ఆత్మతృప్తిం, సాధనం వసిషిణ ఆహుః.

వి — సన్న్యాసాదుర్ధ్వం ప్రణవేనాత్మని సమాధిర్విధేయః, తస్మిన్ సమాధౌ
విఘ్నపరిహారార్థమాదానంతర్యామిణః సర్వకారణత్వేన స్తుతిం దర్శయతి. ౨౦. వసు
రఐోవిభూరసి... బ్రహ్మణే త్వా మహనే. ౨౦. ఇతి మే బ్రహ్మన్ అంత
ర్యామిన్ వసురణ్వి. వసునోవస్తుతత్వస్య రణ్వి. రణితా, కథయితా అస్మదను
గ్రహార్థ ముపదేష్టా ఆసి, తథా విభూః. హిరణ్యగర్భ విరాడాదివిధిరూపేణోత్ప
న్నః, ఆసి, ప్రాణే - వాయురూపే జీవాత్మనస్సంధాతా - సంయోజయితా, త్వ
మసి, విత్వం సరతి ప్రాప్నోతీతి విత్వస్మత్ సర్వజగద్వాల్మీకీ త్వమసి, భూలోక
వర్తిసి అగ్నేః తేజోదాః. ప్రకాశప్రదః; త్వమసి ద్యులోకవర్తిసస్సూర్యవరో
దాః ప్రకాశప్రదః త్వమసి, తథా చంద్రమసః ద్యుమ్నోదాః ప్రకాశరూపధన
ప్రదః, త్వమసి, తథా యాగేషు సోమరూపస్య ఉపయామేన పార్థివేన మృత్యుయ
త్రధా - సత్యో యస్యాస్తి క్షయః తస్మై వసత్యః, సత్యత్వేన ప్రతీయమాన ఇత్యర్థః.
హృదా - భక్త్యేత్యర్థః. ఉపయాహి - ఉపయతి.

౪౦ — న్యాసశబ్దిక ప్రపదనకరణభూతమంత్రమాహ — వసురణ్వి ఇతి. వసు

బ్రహ్మత్వమసివిశ్వస్య(క్)త్, తేజోదాస్త్యమస్యగ్నే

దారుమయపాత్రేణ గృహీతోఽసి, ఉపయామ శబ్దస్య పృథివీపరత్వం పవ్యకాండే
మంత్రవ్యాఖ్యానే సమామూతం, ఉపయామగృహీతోఽసీత్యామాయం వా ఉప
యామ ఇతి. ఉక్తప్రకారం సర్వకర్తారమంతర్యామిణం త్వాం మహానే బ్రహ్మణే
చేతన్యజ్యోతిస్స్వరూప బ్రహ్మతత్త్వాభివ్యక్త్యర్థం భజామితీశేషః. అనేనప్రకారే
జాంతర్యామిణం ప్రత్యా పరిపూతమిస్తుస్య సన్నాసిసః సమాధిం విధత్తే. ౨౦. ఓమి
త్యాత్తానంయుంచీత. ౨౧. ఇతి. త్రిమాత్రం ప్రణవమచ్చారయన్ సర్వవేదాం
తేషు సిద్ధీతం పరమాత్మానం చిద్రూపత్వేన చిత్రే సమాదధ్యాత్. సమాధిసాధన
మోక్షార్థం ప్రశంసతి. ౨౨. వితద్వైమహోపనిషదం దేవానాంగుహ్యమ్. ౨౩.
ఇతి. యత్ ప్రణవస్వరూపమస్తి ఏకదేవ మహోపనిషదం మహతోఽగ్ని బహ్వో
ఉపనిషదః ప్రతిపాదికాః యస్య పరమాత్మవాచకస్య ప్రణవరూపస్య తత్
మహోపనిషదమ్, అకారాంతత్వం ఛాందసమ్. 'సర్వే వేదాయత్పదమామనంతితత్తే
పదం సంగ్రహేణ బ్రహ్మ ఓమిత్యేతత్' ఇతి ప్రణవస్య సర్వోపనిషత్ప్రతి
పాద్యత్వం కథవల్లిఘక్రతుమ్. తచ్చ ప్రణవరూపం నిర్గుణతత్త్వప్రతిపాదకమ్,
దేవానా మింద్రాదీనాం గుహ్యం-గోప్యం, అత ఏవహి శమదమాద్యధికారసంప
త్తిరహితాయ ప్రణవం నోపదిశంతి. యథోక్త ప్రణవసమాధినితస్య తత్త్వవేదనస్య
ఫలందర్శయతి. ౨౩. య ఏవంవేద...బ్రహ్మణో మహిమానమ్ ౨౩. ఇతి. యః
భుమాన్ సన్నాసిసామూర్ధ్వం ప్రణవేన బ్రహ్మతత్త్వ సమాధిం కుర్వన్ ఏవం వేదాంత
మహావాక్యోక్తప్రకారేణ, వేద-బ్రహ్మతత్త్వంజానాతి, ఆసౌ జ్ఞానీ స్వస్తిన్నవిద్యా
కల్పితం జీవత్వాపాదకం పరిచ్ఛేద ముపహాయదేశకాల వస్తుపరిచ్ఛేద శూన్యస్య బ్రహ్మ
ణః మహిమానం-మహత్త్వం, ఆప్నోతి తత్త్వవేదనేన జీవత్వకృత భృమోనివర్తతే
బ్రహ్మత్వస్వభావ ఆవిర్భవతి తతో జీవన్ముక్తః భవతీత్యర్థః, తస్య జీవన్ముక్తస్య ప్రారబ్ధ
భోగక్షయేణ దేహపాలేసతి తస్మాత్ కృత్యాన్ని విద్యా నివర్తకాద్వేదనాత్ ఆవిద్యా
తత్కార్యతద్వాసనాలేశరహితస్య ముఖ్యస్య బ్రహ్మణః మహిమానం ప్రాప్నోతి విదే
హముక్తిర్భవతీత్యర్థః. సన్నాసిస పురస్కరాం తత్త్వవిద్యాముపసంహరతి. ౨౪. ఇత్యుప
నిషత్. ౨౪. ఇతి. ఇతి-ఏవమతీతేన గ్రంథేన ప్రోక్తా యేయంవిద్యా నేయముప
నిషత్ రహస్యవిద్యా. అథ మిమాంసా. తత్ర సంన్నాసిసరూపస్య చతుర్థాశ్రయస్య
రణ్యః. పనుప్రావ్యః. 'రణగతావి'తిహిధాతుః, పనూపలక్షిత సర్వదేవతోపాస్య ఇత్యర్థః.
విభుత్వం-వ్యాపకత్వం, ప్రాణ ఇతి. ప్రాణశబ్దిత కార్యకారణ సంఘాత సంయోజక

ర్వరోచిదాస్త్యమసిసూర్యస్యద్యుమ్నోదాస్త్యమసి చం
ద్రమస ఉపయామగృహీతోఽసి బ్రహ్మణేత్వామహస ఓ

సద్భావస్తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చింతితః, 'నాస్త్వార్ధ్వరేతాః కింవాసి
నాస్త్యసావవిధానతః, వీరఘాతో విధేః క్షప్తావంధవం గావదిగా స్తృతిః' ౧. అస్త్య
పూర్వవిధేఃకృష్టే ద్వీరహానగ్నితోగృహీ, అంధాదేః పృథగుక్తత్వాత్ స్వస్థానే శ్రా
యతే విధిః.' ౨. పూర్వాధికరణే స్వతంత్రవిజ్ఞానం కర్తవ్యమేత్యేణ పురుషార్థసాధన
మిత్తుక్తమ్, తస్య చాత్మజ్ఞానసోర్ధ్వరేతస్సాన్విత్రమేషు సులభత్వాత్తదాశ్రమసద్భావ
శ్చింత్యతే, తత్ర నాస్త్వార్ధ్వరేతా ఇతిప్రాప్తమ్, కుతః విధ్యభావాత్, త్రయోధర్మ
సంధాః యజ్ఞః అధ్యయనం దానమితి, ప్రథమస్తవ ఏవ, ద్వితీయో బ్రహ్మచారి,
ఆచార్యకులవాసీ తృతీయః, ఇత్యత్ర యజ్ఞాద్యుపలక్షిత గార్హస్థ్యస్య తవశ్శబ్దలక్షిత
వాసప్రస్థత్వస్య వైశ్వికబ్రహ్మచర్యత్వస్య చ పరామర్శమాత్రం గమ్యతే న తు విధి
రుపలభ్యతే, న చాపూర్వాధ్యక్షేన కల్పయితుం శక్యః. 'వీరహావా విషదేవానాం యో
గ్నిముద్వాసయతే' ఇత్యగ్నిముద్వాసన లక్షణస్య గార్హస్థ్యపరిత్యాగస్య నిందితత్వాత్,
'చత్వార ఆశ్రమా' ఇతి స్మృతిస్తు గార్హస్థ్య ధర్తానధికృతాంధవం గావదివిషయా జ్ఞవి
ష్యతి నహ్యంధస్య ఆజ్ఞాపేక్షణిర్వోచేతే కర్తవ్యధికారోఽస్తి, నాపి పంగో ద్విష్ణు
క్రమాద్యుపేతే కర్తవ్యధికారః, తస్మాచ్ఛ్రురాదిపాటవయుక్తస్య ఆత్మజ్ఞానోపయుక్త
ఉర్ధ్వరేతా ఆశ్రమో నాస్తీతిప్రాప్తే బ్రాహ్మణః, అస్త్యార్ధ్వరేతా ఆశ్రమః విధ్యశ్రవ
ణేఽప్యపూర్వాధ్యక్షేన కల్పయితుం శక్యత్వాత్. న చ వీరఘాతాదిదోష ఉత్పన్నా
గ్ని గృహస్థవిషయత్వాద్వీరహత్వాయాః. యత్త్వంధాదివిషయత్వం స్మృతే రుక్తం
తదనత్. 'అథ పునరప్రతీవా స్వాతకోవాఽన్నాతకో వా ఉత్పన్నాగ్ని రసగ్నికోవా
యదహారేవ విరజేత్తదహారేవ ప్రవ్రజేత్' ఇతి విరక్తానాం గార్హస్థ్యానధికృతానాం
పృథక్ సన్న్యాసవిధానాత్, న చ చక్షురాదిపాటవవతామాశ్రమాంతర విధ్య
భావః, జాబాలశ్రుతో ప్రత్యక్షవిధ్యుపలమ్భాత్, 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్యగృహీభవేత్
గృహోద్వసీభూత్వా ప్రవ్రజేత్' ఇతి, తస్మాదస్త్యశ్రమాంతరం తత్రైవాన్యచ్ఛింతితమ్.
'తాక కామ్యూక్రమో బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతినానవా, యథావకాశం బ్రహ్మైవ జ్ఞాతు
మర్హత్యవారదాత్.' ౧. అసన్యచిత్తతా బ్రహ్మనిష్ఠా సా కర్తతే కథమ్, కర్తత్వాగ్ని
తతో బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతినేతరః. ౨. త్రయోధర్మసంధా ఇత్యత్రాశ్రమానధికృత్య
ఇత్యర్థః. విశ్వసృక్-విశ్వసప్త, ద్యుమ్నోదాః. కాందిద ఇత్యర్థః. ఉపయామ-త్వాం
కరణముపగచ్ఛామ, గృహీతోఽసి-మహాతాకాలేన దృష్ట్వాఽసి. కన్దైప్రయోజనాయ

మిత్యాత్మానాయుంజీతైతదైవమహోపనిషదం దేవానాం

గుహ్యం యఏవం వేద బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతి

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకాభవంతీత్యాశ్రమానుష్ఠాయినాం పుణ్యలోకఫలమభిధాయ
 బ్రహ్మసంస్థాఽమృతత్వమేతీతి మోక్షసాధనత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠా ప్రతిపాద్యతే, నేయం
 బ్రహ్మనిష్ఠా పుణ్యలోకకామిన ఆశ్రమిణోఽసి సమ్భావ్యతే, ఆశ్రమ కర్త్యాన్యుష్ఠాయ
 యథావశాశం బ్రహ్మనిష్ఠాయః కర్తుం శక్యత్వాత్, నహి లోకకామీ బ్రహ్మనజానీయా
 దిని నిషేధోఽస్తి, తస్మాదస్తిసర్వస్యాప్యాశ్రమిణో బ్రహ్మనిష్ఠేతిప్రాప్తేప్రాయః, బ్రహ్మ
 నిష్ఠానామ సర్వవ్యాపార పరిత్యాగే సత్యసన్యచిత్తతయా బ్రహ్మణి పరిసమాప్తిః
 వచాసా కర్తతే సంభవతి, కర్తానుష్ఠానత్యాగయోః పరస్పరవిరోధాత్ తస్మాత్ కర్త
 త్యాగి న ఏవ బ్రహ్మనిష్ఠేతిస్థితమ్, అస్తిన్నథే శ్రుతిస్మృతివాక్యాని సంక్షిప్త
 ప్రదర్శ్యంతే. 'త్యాగ ఏవహి సర్వేషాం మోక్షసాధన ముత్తమమ్, త్యజ
 తైవహితక్షేయం త్యక్తుః ప్రత్యక్షరం పదమ్.' ౧. ముక్తేశ్చవిభ్యంతోదేవా మోహే
 నాపి ధర్మరాట్, తతస్తేకర్తమాద్యుక్తాః ప్రవర్తంతే విచక్షణాః. ౨. ఆతస్సన్నన్య
 స్వసర్వాణి కర్తాన్యాత్మావబోధకః, వాత్వాఽవిద్యాంధియైవేయాత్తద్విష్టాః పరమం
 పదమ్. 3. ఇతి భాల్గవిశాఖాయామానునంతి. సశిఖం వవనంకృత్వా బహిష్కృతం
 త్యజేద్భుభుః, యక్షరం పరంబ్రహ్మ తత్సూత్ర మితిధారయేత్. ౧. జ్ఞానశిఖినో జ్ఞాన
 నిష్ఠా జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినః, జ్ఞానమేవ పరంలేహం పవిత్రం జ్ఞానముచ్యతే. ౨. అగ్నేరి
 వశానాన్యా యస్యజ్ఞానమయా శిఖా, సశిఖీ త్యుచ్యతే విద్యాన్నేతరే కేశధారిణి.
 3. ఇత్యాధర్వణికా ఆమనన్తి - కుటుంబం పుత్రదారాంశ్చవేదాంగాని చ సర్వశః,
 యజ్ఞం యజ్ఞోపవీతం చ త్యక్త్వాగూఢశ్చరేస్తునిః. ౧. ఇతిబాష్కలశాఖాయా ఆమ
 నంతి. సశిఖాకో కేశాకో నిరాకృత్య విసృజ్య యజ్ఞోపవీతం భూస్వామీహేతి ఆపు
 జాహుయాత్, ప్రదండం కుండికాం శిక్యం త్రివిధబ్రహ్మపానపానా, శీతోష్ణహాలిసీం
 కంఠాం కాపీనాచ్ఛాదనం తథా. ౧. పవిత్రంన్నానకాటీశ్చ ఉత్తరాసంగమేనచ,
 యజ్ఞోపవీతం వేదాంశ్చ సర్వంతద్వర్జయేద్భుతిః. ౨. ఇతి, సన్న్యాసోపనిష ద్వధీ
 యతే. అథ పరివ్రాడ్వివర్జనాసా ముండోపగ్రహశ్శుచిరద్రోహీభిక్షమాణో బ్రహ్మ
 భూయాయ భవతి. ఇతి బాబాలా ఆమనంతి. అథ పరివ్రాడేకశాటీ పరివృతో
 ముండోఽర పాత్ర్యరణ్య నిత్యోభిక్షార్థీ గ్రామం ప్రవేశదాసాయం ప్రదక్షిణేనావిచి
 త్యక్తాహ-బ్రహ్మణే మహసే మహతే బ్రహ్మణే తుభ్య మిత్యర్థః, త్వత్ప్రాప్త్యర్థమితి
 యావత్. ఓమితి మంత్రేణాపి భగవచ్ఛేషత్వప్రతిపాదకేన పునరాత్మసమర్పణం

తస్మాద్భ్రహ్మణో మహిమానమిత్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకచక్షూశోఽనువాకః.

ఉ.—తస్మైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్తా యజమానః, శ్రద్ధాపత్నీ
శరీర మిద్దమురోవేదిర్లోమాని బర్హి ర్వేదశ్శిఖాహృద

కిత్సక్ సార్వవర్ణికం భైక్షచరణ మభిశస్త పతిత వర్షమయజ్ఞోపవీతీ శౌచనిష్ఠః కామ
మేకం వైణవం దండమాదదీత ఇతిమైత్రేయశాఖాయా మభిహితం. కంథా కాపీనోత్త
రాసంగాదీనాంత్యాగినో యథా జాతరూప ధరా నిర్గంథా నిష్పరిగ్రహ ఇతిసంవర్త
శ్రుతిః, 'గృహస్థో బ్రహ్మచారి వానప్రస్థోవా తాకికాగ్నీసుదరాగ్నా సమరోప
యేత్ గాయత్రీంచ స్వవాచాగ్నా సమరోపయే దుపవీతం భూమా వాప్నువా విస్ఫు
జేత్' ఇత్యాదిర్వారణీ శ్రుతిః. యశోఽన్యసి కర్మాణి పరిహాప్య ద్విజోత్తమః,
ఆత్మజ్ఞానే శమేచస్యా ద్వేదాభ్యా నేన యత్నవాక్. ౧. ఏతద్విజన్త సాఫల్యం బ్రహ్మ
ణస్య విశేషతః, ప్రాప్యై తత్కృత్యోహిద్విజో భవతి నాన్యథా. ౨. యదాతు
విదితం తత్త్వం పరం బ్రహ్మ సనాతనమ్. తదైకదండం సంగృహ్య ఉపవీతం శిఖాం త్య
జేత్. ౩. ఇత్యాదయస్సన్పితయ ఉదాహర్యాః.

వి—సన్న్యాసస్మైవ బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రత్యంతరంగసాధనత్వాజ్ఞాసోస్సన్యాస
ఏవ యుక్తో సతు కర్మానుష్ఠాన మిత్యుక్తమ్, తస్మి నిష్పన్నే తత్త్వసాక్షాత్కారేకర్మాణ్య
సుష్ఠీయంతామిత్యేతాం శజ్కాం నివారయితు మత్ర తత్త్వజ్ఞాని వ్యవహారాణాం
తాకికానాం సర్వేషాం యాగరూపత్వ ముచ్యతే, నహియో (గిసంగస్య)యాగాధికార
శజ్కాస్తి, అతోఽస్మిన్ననుమాకే పూర్వభాగేన యోగినోఽవయవా యజ్ఞాంగద్రవ్యత్వే
కర్తవ్యమేవేత్యర్థః. మహోపనిషదం-మహోపనిష త్ప్రతిపాద్యం దేవానాం గుహ్యం-
దేవానామపి దుర్విజ్ఞాన మిత్యర్థః.

రం—ఏవం విదుషా క్రియమాణస్మాత్కామవిస్మయర్పణ రూప యజ్ఞస్య ప్రసి
ద్ధయజ్ఞాంగ వైరపేక్ష్యేణ ప్రాశస్త్యం దర్శయతి. తస్మైవం విదుష ఇత్యాదినా. సమ
ర్పణీయ ఆత్మైవ యజమానః. తపశ్శబ్దేన ఆలోచనరూపజ్ఞానముచ్యతే. శమయతేతి.
'సర్వం భర్త్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని'తి కాంత ఉపాసీతేత్యుక్తరీత్యా కాంతిమేతుభూతం.
'ఆనుకూల్య మితి ప్రాక్తం సర్వభూతానుకూలతే'తి సర్వభూతానుకూల్యావయోగి

యంయూపః కామఅజ్యం మన్యుః పశుస్తపోగ్ని (ద్వమ)శ్చ
మయితా దక్షిణా, వాగ్ధోతాప్రాణ ఉద్ధాతాచక్షు రధ్వ
ఝర్మనో బ్రహ్మశ్రోత్రమగ్నిన్యావద్ధియతేసాదీక్షా,యద
శ్నాతి యత్పిబతితదస్యసోమపానం యద్రమతేతదుప

సామన్నయంతే. ౧.తస్యైవం విదుషః... శ్రోత్ర మగ్నిత్. ౧. ఇతి. తస్య పూర్వోక్తస్య
సన్నాన్యసినః ఏవంవిదుషః పూర్వోక్తప్రకారేణ బ్రహ్మణో మహత్త్వం సాక్షాత్కృత
వతో జీవన్ముక్తస్య సంబంధీయో యజ్ఞోఽస్తి తస్య దేహేంద్రియాదిసాక్షీ య ఆత్మా
స ఏవ యజమాన సదృశః తస్యస్వామిత్యాత్, యాతు తదంతఃకరణే శ్రద్ధాదూపా
చిత్తవృత్తిసావత్త్వీ, యచ్చ శరీరం తత్ ఇద్ధం ఏవముర ఆద్యవయవానాం వేద్యాది
రూపత్వోపచారో యోజనీయః. యస్తు దమాఖ్యః శమయితా - సర్వేంద్రియోపశమ
కారీ చిత్తవృత్తి విశేషః తస్య దక్షిణారూపత్వమున్నేయమ్, వాగాదీనాం హోతా
ద్యృత్విస్రూపత్వమున్నేయమ్. ఆథాస్యానువాకస్య ద్వితీయభాగేన యోగివ్యవహా
రస్య జ్యోతిష్టామవయవక్రియారూపత్వం దర్శయతి. ౨. యావద్ధియతే సాదీక్షా
...తానిసవనాని. ౨. ఇతి యావంతం కాలం భోజనమకృత్వాధ్రియతే - విదుషా
క్షుద్ధార్యతే, సాధృతిః దీక్షాఖ్యసంస్కార రూపా, ఏవం భోజనాదా హవిరాది
రూపత్వమున్నేయం ఆథాస్యానువాకస్య తృతీయభాగేనజీవన్ముక్తస్య సంబంధిసాం

సర్వం బ్రహ్మత్వక మితి యజ్ఞానం తద్దక్షిణేత్వర్థః. యావద్ధి యత ఇతి. యావ
త్కాలం ప్రాణధారణం, సాదీక్షేత్వర్థః. రమతే - క్షీడతీత్వర్థః. సంవత్సర పరివత్స
రావల్లభేదా, ఆత్మ సమర్పణరూపత్వా త్సర్వవేదసం-సర్వస్వదక్షిణంసత్ర మిత్యర్థః.
జరయా వయోహాన్యామియతే - సమాప్యత ఇతి జరామర్యం యావజ్జీవమనుష్ఠేయ
మగ్నిహోత్రం సత్రంచకదేవేత్వర్థః. ఏతద్విద్యానిష్ఠానా ముదగయనమరణే దేవలో
కప్రాప్తిపూర్వకాదిత్య సాయుజ్యపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిః. దక్షిణాయన మరణే పితృ
లోకప్రాప్తి పూర్వక చంద్రమస్సాయుజ్యపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ—య ఏవం
విద్వానితి. ప్రమీయతే - మ్రియత ఇత్యర్థః. తస్మాత్, తతః వత్సాదిత్యర్థః. అత్ర.
'బ్రహ్మణేత్వామహం ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతే'తి పూర్వానువాక విహితప్రపదనస్తుతి
పరశయా. తస్యైవం విదుషో యజ్ఞ స్వేత్వాది సందర్భో వేదాంతాచార్యైరోగ్యజితః. భగ
వతాతుభాష్యకృతా. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామసామన్నాదిత్యధికరణే. తైత్తి
రీయే పూర్వానువాకే. బ్రహ్మణేత్వామహం ఓమిత్యాత్మానంయుంజీతేతి బ్రహ్మవిద్యా

దః, యత్సంచరత్యుపవిశత్యుత్తిష్ఠతే చ సప్రవర్గోయ
స్థఖం తదాహవనీయోయదస్య విజ్ఞానం తజ్జహోతి
యత్సాయం ప్రాతరత్తి తత్సమిధో యత్సాయం ప్రాత

జాం నానావిధయాగరూపత్వ మాహ—3. యే ఆహారాశ్రేతే...

తదవభృథః. 3. ఇతి. సంవత్సరాశ్చ పరివత్సరాశ్చేతి చకారాభ్యాం
సువత్సరేద్యత్సరాస్సముచ్చీయంతే, ప్రభవాదిభిః పక్షిసంవత్సరేషు
శ్చకం యుగశబ్దాభిధేయమ్. తస్మింశ్చయుగే పంచాపిక్రమేణ సంవత్సర
సంవత్సరాసువత్సరే ద్యత్సరసంజ్ఞాకా ద్రష్టవ్యాః. తథాచ కాలనిర్ణయే
రేణోదాహృతమ్. 'చంద్రాణాం ప్రభవాదీనాం పంచకే పంచకే యుగే,
దిలేకచక్రభూర్వాస్తు వత్సరాః' ఇతి. అహర్దశాః ద్విరాత్ర త్రిరాత్రా
పేదసా - సర్వస్వదక్షిణాకం, అత్ర పితృచ్ఛేన ప్రకృతాహారాత్ప్రాది
త సర్వకాల సమప్యృపలక్షితం యోగిన ఆయుర్వివక్ష్యతే. యత్ ఆయుః
దక్షిణోపేతం సత్రం ఇత్యర్థః. అస్మానువాకస్య చతుర్థభాగేన సర్వయజ్ఞా
గిన ఉపాసనక్రమ ముక్తిలక్షణం ఫలమాహ—౪. పితృత్వైజరామర్శ

కత్ఫలత్వేన. బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతియైక్వా తస్యైవం విదుష ఇత్యా
న్నతా పురుషవిద్యా తస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పన మితి గమ్యతే.
విద్యాంగత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తి రేవ ఫలం, 'ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి
ఛాందోగ్యేతు పురుషవిద్యా ఆయుః ప్రాప్తిఫలా. అతః ఫలభేదాత్
శ్రీభాషితం. వక్ష్యద్యయేషిసవిరోధః. అత్రవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పన మితి
స్యాత్, విదుషో యజ్ఞస్యేతి వష్ట్యాసమానాధికరణే, తతశ్చవిద్వాక్
బ్రహ్మయజమాన ఇత్యర్థః. నచైవం సతి వాక్యభేద శృంకసియః. విదుషో
యజమాన ఇతి సిద్ధవత్కారేణైవ విద్వాన్యజ్ఞ ఇత్యస్యార్థస్య సిద్ధత్వాత్.
యజ్ఞత్వకల్పనే తస్యైవాత్మతయా ఆత్మనో యజమానత్వం విరుద్ధం, యజ్ఞ
సత్వయో రేకత్ర విరోధాదితివాచ్యం, విద్వచ్ఛబ్దేన కార్యకారణ సంఘాత
బ్దేన నిష్కృష్టవిశేష్యమాత్రస్య ప్రతిపాదనసంభవేన చ విరోధాభా
వ్యాసార్యైః పూర్వానువాకే. బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి ఫలస్య

ర్థద్యందినం చ తాని సవనాని యే అహోరాత్రే తే దర్శ
పూర్ణమాసాయే అర్థమాసాశ్చ మాసాశ్చ తే చాతు
ర్మాసాని యే ఋతవస్తే ఋతుబంధాయే సంవత్సరాశ్చ

మన్నిహోత్రమ్...మహిమాన మిత్పువసిషత్. ౪. ఇతి. జననమరణావధికం యద్యోగి
చరిత మస్తి తదేతత్ వేదోక్త్యాహోత్రాది సంవత్సర సత్రాంత కర్తవ్యరూపం ఇతి -
విను, యః పునుక్ విద్వాక్ ఉపాసినః ఉత్తరాయణేమియతే స ఉపాసకః
దేవానాం - ఇంద్రాదీనాం, మహిమానం - విశ్వర్యం, ప్రాప్య తదూర్ధ్వం ఆదిత్యస్య
సాయుజ్యం - సహవాసం తాదాత్మ్యం, భావనాతారతమ్యేనప్రాప్నోతి, అథ -
త్రారోక్త కైలక్షణ్యేన, యః ఉపాసతో దక్షిణాయనే మియతే, స ఉపాసకః
పితౄణాం-అగ్నిష్వాత్తాదీనాం, మహిమానం విశ్వర్యం ప్రాప్యచంద్రమససాయుజ్యం -
త్రార్థవత్ప్రాప్నోతి, య విను - వితో - సూర్యాచంద్రమసో ర్మహిమానా అను
భవత్ బ్రహ్మణః తత్ర సగుణబ్రహ్మరూపం హిరణ్యగర్భం విద్వాక్ - కల్హాకవా
సినా మువదేశినా ముపాసకాక్, అభిజయతి - హిరణ్యగర్భసాక్షాత్కారరూపం
ప్రాప్నోతి. తస్మాత్ - సాక్షాత్కారాత్, తల్హాకవాసీనక్ దేవపాతాదూర్ధ్వం హిర
ణ్యగర్భలోకం గత్వా తత్ర బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య, మహిమానం - విశ్వర్యం,
కీర్తితత్వాదస్తేన్ననువాకే తత్కిరన్తనే పానరుక్త్యమాశక్యత్యా ఏవ విద్యాయాః
పురుషవిద్యాలక్షణమంగమభిధాయ సాంగమభిహితాయా స్తున్త్యర్థం త్రార్వాసువాకో
క్షలమేవానుద్యత ఇత్యుక్తం. 'సోమాపాష్టం త్రైతమాలభేత వశుకామ' ఇతి శ్రుతే
సప్రధానసలేన వశునా. 'ఉర్ద్వా ఉదుమ్మరః ఉర్ధ్వశవ' ఇత్యంగభూతోదుంబగతా
యాః స్తుతివదంగభూత పురుషవిద్యాయా అంగభూత బ్రహ్మవిద్యాఫలభూత బ్రహ్మ
ప్రాప్తిజనకత్వేన స్తుతిహక్రియతే. అథవా త్రార్వాసువాకోక్షలకీర్తనం అతోస
పానరుక్త్య మిత్యపివదంతి, ఉత్క్రాంతిపాదే దక్షిణాయనే ప్రమాతానాం. 'అథ
యోదక్షిణేప్రమాయతే పితౄణా మేవ మహిమానం గత్వా చంద్రమససాయుజ్యం
గచ్ఛతీతి శ్రవణాచ్చంద్రప్రాప్తే రవశ్యంభావా చ్చంద్రంప్రాప్తానాంచ. 'యదా
తత్సర్వవైతి అదైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తక' ఇతి శ్రవణాత్పునరావృత్తిరవశ్యం
త్రావీ కళ్యాణ దక్షిణాయనమృతానాం సబ్రహ్మప్రాప్తిస్సంభవతి, నను, 'దివాచ

పరివత్సరాశ్చ తేహర్షణాః, సర్వవేదసంవా ఏతత్సత్రమ్
యన్తరణం తదవభృథ ఏతద్వైజరామర్య మగ్నిహో
త్రమ్, య ఏవం విద్వాసుదగయనేప్రమీయతే, దేవా
నా మేవ మహిమానం గత్వాదిత్యస్యసాయుజ్యం గచ్ఛ
త్యథయో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణా మేవమహి

ప్రాప్నోతి, త. ప్రోత్సన్న బ్రహ్మతత్త్వ సాక్షాత్కారః తస్మాత్ - జ్ఞానాత్ బ్రహ్మ
లోక వివాకాదూర్ధ్వం సత్యజ్ఞానాది లక్షణస్య బ్రహ్మణః మహిమానం - మహత్త్వం
చ ప్రాప్నోతి, ఇత్యుపనిషత్ - ఇతి వాక్యేన యథోక్త విద్యాయాః తత్ప్రతిపాదక
గ్రంథస్యచోపసంహరః క్రియతే. అథ మిమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీ
యపాదే చింతితమ్. పుంవిద్యైకా? విభిన్నావా? తైత్తిరీయక తాండినోః, మఱవా
భృథత్వాది సామ్యుదేకేతి గమ్యతే. బహునాం రూపభేదేన కించిత్సామ్యస్య బోధ
నాత్, న విద్యైక్యం తైత్తిరీయే బ్రహ్మవిద్యా ప్రశంసనాత్. అస్తి తైత్తిరీయే పురు
షవిద్యా. 'తస్మై నమో విదుషో యజ్ఞస్యాత్త్వాయజమానః' ఇతి. తథా తాండినాం కాఖా
యామపిశ్రూయతే. 'పురుషోవాచయజ్ఞః' ఇతి. నేయమేకైవ పురుషః ద్యా 'యన్త
శుక్లపక్షశ్చపక్షాసా ఉత్తరాయణమ్, ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని వివశీతంతు గర్హిత
మి'తినికామరణస్య నిందితత్వావేదనేనాధోగతిహేతుత్వ ప్రతీతేః నిశిమృతస్య బ్రహ్మ
ప్రాప్తిర్నాస్తి. 'నిశినేలిచే ది'తిసూత్రఖండేన పూర్వపక్షంకృత్వా. 'నసంబంధస్య
యావద్దేహ భావిత్వాది'తిసూత్రఖండేన సిద్ధాంతం. తస్యహ్యయమర్థః - కర్తృసంబం
ధాభావే శరీరాంతర చరిగ్రహసంభవాద్యావద్దేహం కర్తృసంబంధో వక్తవ్యః, నిశి
మృతస్యాపి బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధవృత్తిరిక్తకర్తృణాం విద్యయానప్రత్వాదవశేష్ప్రారబ్ధస్య
భోగేన నప్రత్వాత్. 'తస్యతావదేవ చిరమి'తి ప్రారబ్ధకర్తృత్వ శరీరపాతమాత్ర
న్యైవాంతరాయత్వ శ్రవణాచ్చ ప్రారబ్ధ కర్తృత్వశరీరనాశే పునశ్శరీరాంతరాప్ర
సక్తేః నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మవిదోఽన్యేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. 'దివాచ శుక్లపక్షశ్చే'త్యే
తత్త్వ బ్రహ్మవిద్విషయమితి పూర్వాధికరణ వివశీతత్వాత్కథమస్యాత్మజ్ఞానాయా
ఉత్థిరిరిచేత్. సత్యం, దక్షిణాయన మృతస్య చంద్రప్రాప్తి శ్రవణాత్; చంద్రం
ప్రాప్తస్య పునరావత్తి శ్రవణాచ్చ భీష్మాదీనాం బ్రహ్మవిదాం ఉత్తరాయణ ప్రతీ
క్షాదర్శనాచ్చ దక్షిణాయన మృతస్య సబ్రహ్మ ప్రాప్తిరితి అధికాశక్త్యామము

మానం గత్వా చంద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛత్యేతావై
సూర్యాచంద్రమసోర్తహిమానా బ్రాహ్మణో విద్వాన్భి

రణం తదవభృథః మరణమేవావ భృథః' ఇత్యుభయత్ర సమానధర్మశ్రవణాత్, ప్రాతః
స్సవనాదీనాంచ సమానత్వాత్ ఇతిప్రాప్తే-బ్రాహ్మః. వేద్యస్వరూపస్య భూయాక్
భేద ఉపలభ్యతే, తథాహి విదుషో యోయజ్ఞః తస్య యజ్ఞస్య ఆత్మేతి తైత్తిరీయకే
వ్యధికరణే వృష్ట్యా. అన్యథా ఆత్మాయజమాన ఇతివ్యాఖ్యాతాత్, సమానాధికరణేచేత్
విద్వానేవ యజ్ఞః స ఏవ యజమాన ఇతి వ్యాహస్యేత, తాండినాంతుపురుషయజ్ఞయోః
సామానాధికరణ్యం శ్రుతమ్, ఇత్యేకో యావభేదః. ఆత్మ యజమానాదికం చాత్ర
శ్రుతం తాండికాఖ్యాం నోపలభ్యతే, లేధావిధక్తన్యాయంః సవనత్రయాత్మ
కత్వం తాండికాఖ్యాం శ్రుతం, ఇత్యాది, నతత్కించిదపి తైత్తిరీయకేవశ్యామః.
అతో మరణావభృథత్వాద్యల్పసామ్యేఽపి బహూనాం భేదాద్విద్యయోర్భేద ఉచితః.
అపిచన తైత్తిరీయాణా ముపాసన మిదం, కింకర్షి బ్రహ్మవిద్యావ్రతంసా, తస్మైవం
చ్యతే. అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే. ఆయనేఽపి దక్షిణేమృతస్య పూర్వాధికరణోక్త
యుక్త్యాన్వేయ బ్రహ్మప్రాప్తిః చంద్రం ప్రాప్తస్యాపి విదుషః. తస్మాద్భీష్టాణో మహి
మానమూర్ఖాతీతివాక్యకేషే బ్రహ్మప్రాప్తి శ్రవణాచ్చంద్రప్రాప్తి ర్విశ్రమహేతు
మాత్రం, చంద్రంప్రాప్తస్య పునరావృత్తివచనం అబ్రహ్మవిద్విషయం. భీష్టాదీనాం
స్వచ్ఛందమరణానాం ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షణ ముత్తరాయణప్రాశస్త్యవదర్శనార్థం.
నను. 'యత్ర కాలేత్సనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః, ప్రప్రయాతా యాంతితంతా
లంపశ్యమి పురుషర్షభ. అగ్నిర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః పక్షాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్రప్ర
యాతాగచ్ఛంతి బ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః, భూమోరాత్రిప్రభాకృష్ట పక్షాసా దక్షిణా
యనమ్, తత్రచాంద్రమనం జ్యోతి ర్యోగీప్రాప్య నివర్తతే, శుక్లకృష్ణగతీహ్యేతే
జగత శ్శాశ్వతేమతే. ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయావర్తతే పునరితిస్తరణం
కథమపపద్యతాం? తత్రాహ - యోగినః ప్రతి స్తర్యేతేస్తారే చైతే. అన్తిస్సృకరణే
అర్పితాదిగతిః భూమాదిగతి రిత్యేతేద్యగతీస్తారే, స్తరవ్యతేన యోగిన ఇతిస్తర్యేతే,
నకు మమూర్షతాం కాలవిశేషోఽభిధీయతే. 'నైతే సృతీపార్థజానన్యోగీ ముహ్య
తిశ్శనే'త్యుపసంహారాత్. 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మి'త్యస్య యత్కాలాభిమాన

జయతి తస్మాద్భ్రష్టాణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్భ్రష్టాణో మహిమాన మిత్త్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్విపాశ్చాశోఽనువాకః.

విదుష ఇతి బ్రహ్మవిద ఉపక్రమాత్ తస్మాన్నవిద్యైక్యశంకాయా అప్యవకాశోఽస్తి. వికస్తిన్ననువాకే తత్త్వజ్ఞాని నేవాపి పనిమిత్యాభిహితేత్య కేషమతిమంగళమ్.

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహర్దం నివారయత్.

పుమర్థాం శ్చతురో దేయా ద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరః.

ఇతి శ్రీరాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గప్రవర్తకశ్రీవీరుక్మకృపాపాలసామ్రాజ్యధురంధరేణ సాయణాచార్యేణ విరచితే మాధవీయే వేదార్థప్రకాశే యజురా రణ్యకే దశమప్రపాతకే నారాయణీయాపరనామధేయయుక్తాయాం యాజ్ఞిక్యా ముపనిషది చతుష్షష్టితమోఽనువాకః.

దేవతాభిరలివాహితః బ్రహ్మప్రాప్నోతి, తంమార్గంవక్ష్య ఇత్యేవార్థః. అలోయోగినో గతిద్వయవిస్త్రవిధానార్థోఽయం సప్తర్ష ఇతిస్థితం. ఇత్యుపనిషత్ - సమాప్తేతికేవః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ సిద్ధాంతనిర్ధారణ సార్వభౌమ శ్రీరజ్జరామానుజ మునివరవిరచిత కృతిషు త్రైత్తిరీయగోపనిషద్భాష్యం సమాప్తమ్. ఓమ్ తత్సత్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షీతినిర్జరాణాం
భూమావజ్ఞమృత భావ్యసుధామదారః,
వామగమాధ్వగవదాపదతూలవాలో
రామానుజస్సమునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్.

వేదాంతగ్రంథములు.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

అపరోక్షానుభూతి, సాంధ్రతాత్పర్యము, చిన్ననైజ	...	0	4
అద్వైతపంచరత్నము	..	0	2
అద్వైతానుభూతి	...	0	2
అద్వైతోపదేశపంచరత్నములు (సాధనపంచకం)	...	0	2
అద్వైతవేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
అద్వైతసంగ్రహము, తెనుగు	...	0	2
ఆత్మబోధము, సటీక	...	0	4
ఆనందలహరి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	4
ఆత్మపూజ	..	0	1
ఆత్మవిద్యావిలాసము	..	0	6
ఆత్మనాత్మవివేకము	..	0	4
ఉత్తరగీతా, సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము, చిన్ననైజ	...	0	12
గురుజ్ఞానవాక్యము, జ్ఞానకాండము, సవ్యాఖ్యానము	...	8	8
జ్ఞానవాసిష్ఠము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	8	0
జీవముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	2	0
నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము		3	8
పంచదశిప్రకరణము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
.. ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	...	5	0
పంచీకరణము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	2
డిటా తెనుగువచనము	...	0	2
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము, చిన్ననైజ	...	0	3
బ్రహ్మసూత్రములు, తెనుగువచనము, శ్రీశంకరాచార్యులవారిభాష్యము అందరికిని తెలియుట దుర్లభమని తలచి చక్కనిశైలిలో అనేక వృత్తులనుగ			
రించి తెనుగు వ్యాఖ్యానమును ప్రకటించినారము. 2 సంపుటములు		12	0

ప్రతి 1-కి ద్వి. అ.

భగవద్గీతలు, మూలముమాత్రము, చిన్ననైజు	...	0	4
,, కాలిక్ బైండు	...	0	6
,, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము, కాలిక్ బైండు	...	1	4
,, ,, చిన్ననైజు	...	0	8
,, అనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమాతో	...	0	8
,, శంకరగీతాభాష్యము, (సంస్కృతము)	...	1	8

భగవద్గీతలు, శ్రీరామచంద్ర సరస్వతీకృత ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము, మత త్రయ భాష్యములనుండి అనేక అంశములిందు చేర్చి శ్లోకానుక్రమణికతో ముద్రింపబడినది	...	2	12
---	-----	---	----

శ్రీభగవద్గీతాసారసంక్షిప్తము	...	0	2
-----------------------------	-----	---	---

రామగీతా, సటీక, చిన్ననైజు	...	0	6
--------------------------	-----	---	---

వివేక చూడామణి, ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము, శ్రీతత్వార్థము	...	0	12
--	-----	---	----

వ్యవహారపంచకము, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	2
----------------------------------	-----	---	---

వేదాంతస్తోత్ర పంచకము, శ్రీశంకరాచార్యకృతము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహి తము:—ఇందు ఏకశ్లోకి, యలిపంచకము, మనీషాపంచకము, ప్రాతఃస్మర ణము మొదలైనవి గలవు	...	0	4
---	-----	---	---

శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము, నూతనముద్రితము	...	2	0
---	-----	---	---

సౌందర్యలహరీ, ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	0	4
---------------------------------------	-----	---	---

శాంతివిలాసము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0	6
------------------------------------	-----	---	---

శివగీతా, సాంధ్ర తాత్పర్యసహితము, చిన్ననైజు	...	0	12
---	-----	---	----

శుకాష్టకము ,, ,,	...	0	2
------------------	-----	---	---

వాసుదేవమననము, తెనుగుపదనము	...	0	12
---------------------------	-----	---	----

హరిమీదేస్తవము, సటీక	...	0	4
---------------------	-----	---	---

హతయోగప్రదీపిక ,,	...	2	8
------------------	-----	---	---

ఉపనిషత్తులు, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము.

అమృతబిందూపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	2
--------------------------------------	-----	---	---

అద్వైతతారకోపనిషత్తు ,,	...	0	2
------------------------	-----	---	---

ప్రతి 1-కి క్కు. ఆ.

అధర్వణిభోపనిషత్తు, సాంధ్రకాత్వర్యము	...	0 2
అధర్వణిభోపనిషత్తు	...	0 5
అత్తభోధోపనిషత్తు	..	0 2
అరుణోద్యుపనిషత్తు	..	0 3
అశావాస్యోపనిషత్తు	..	0 4
ఐతరేయోపనిషత్తు	..	0 8
కేనోపనిషత్తు	..	0 4
కేనోపనిషత్తు	...	0 2
కైవల్యోపనిషత్తు	...	0 3
కృష్ణోపనిషత్తు	...	0 2
గగ్గోపనిషత్తు	...	0 2
జాబాల్యోపనిషత్తు	...	0 3
గణపతి, దక్షిణామూర్తి, జాబాలి	...	3 0
తైత్తిరీయోపనిషత్తు, ఆంధ్రజీకాతాత్పర్యవివరణసహా	...	3 0
ద్వాదశోపనిషత్తులు, తెనుగువచనము	...	0 2
నిరాలంబోపనిషత్తు, సాంధ్రకాత్వర్యము	...	0 3
ప్రాణాగ్నిహోత్రోపనిషత్తు	...	0 4
పరమహంసోపనిషత్తు	...	0 2
బ్రహ్మోపనిషత్తు	...	0 8
ముక్తికోపనిషత్తు	...	0 3
మండల, బ్రాహ్మణోపనిషత్తు	...	0 3
యోగశత్రోపనిషత్తు	...	0 2
వక్రపాదకోపనిషత్తు	...	0 2
వాసుదేవోపనిషత్తు	...	0 2
కారీరకోపనిషత్తు	...	0 2
స్కందోపనిషత్తు	...	0 2
సర్వసారోపనిషత్తు	...	0 2

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆండ్ సన్స్,

292, ఎన్.కె.జి., చెన్నపురి. ఈ.